ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 1

SUB URBS: KRAJINA, SÍDLA A LIDÉ

Martin Ouředníček, Petra Špačková,
Jakub Novák (eds.)

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 2

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 3

SUB URBS: KRAJINA, SÍDLA A LIDÉ

Martin Ouředníček, Petra Špačková,
Jakub Novák (eds.)

ACADEMIA
PRAHA 2013

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 4

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Sub Urbs: krajina, sídla a lidé / Martin Ouředníček,
Petra Špačková, Jakub Novák (eds.). — Vyd. 1. — Praha : Academia,
2013. - 338 s.
ISBN 978-80-200-2226-4 (brož.)

911.375.12 * (437.3)
- suburbanizace
- suburbanizace — Česko
- kolektivní monografie

911 - Obecná geografie. Systematická geografie [7]

Recenzenti:
RNDr. Tomáš Kostelecký, CSc., Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.
Mgr. Ondřej Mulíček, Ph.D., Masarykova univerzita Brno, Přírodovědecká fakulta

Editoři:
Doc. RNDr. Martin Ouředníček, Ph.D.
RNDr. Petra Špačková, Ph.D.
RNDr. Jakub Novák, Ph.D.

Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta
Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje
Urbánní a regionální laboratoř URRlab
Albertov 6, Praha 2, 128 43

Editoři © Martin Ouředníček, Petra Špačková, Jakub Novák, 2013

ISBN 978-80-200-2226-4

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 5

Obsah

Předmluva 7
O autorech 9

1. Teoretické přístupy a současná témata výzkumu suburbanizace 13
Martin Ouředníček, Petra Špačková

2. Idea bydlení za městem a koncept zahradního města 37
Barbora Vacková

3. Výzkum suburbanizace v České republice: současné tendence vývoje a možné aplikace 61
Martin Ouředníček

4. Nerezidenční suburbanizace v České republice: vývoj, příčiny a důsledky 81
Pavel Ptáček, Zdeněk Szczyrba, Petr Šimáček

5. Změny krajinného pokryvu a struktury krajiny v České republice vlivem suburbanizace 102
Tomáš Chuman, Dušan Romportl

6. Hodnocení intenzity, prostorového rozložení a dopadů suburbanizace v zázemí Prahy s využitím dat dálkového průzkumu Země 119
Lucie Kupková, Martin Ouředníček

7. Rezidenční suburbanizace v plzeňském městském regionu v krajinně-ekologickém kontextu 150
Jan Kopp, Marie Novotná, Alena Matušková

8. Vnímání a využití krajiny staro- a novousedlíky v suburbánní zóně Prahy: případová studie Zlatníky-Hodkovice 175
Eva Klápšťová, Petr Klápště, Miloš Říha

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 6

9. Svoboda, soukromí a bezpečí: nové hraniční prostory v naracích obyvatel vybraných brněnských předměstí 200
Lucie Galčanová

10. Analýza aktérů a problémových aspektů rozhodování při nakládání s územím v suburbánních obcích 234
Marie Feřtrová, Petra Špačková, Martin Ouředníček

11. Veřejná prostranství v době rozmachu sídelní kaše 256
Pavel Hnilička

12. Měření rozsahu, prostorových vzorců a vývojové dynamiky suburbanizace 289
Josef Mareš, Jakub Novák

13. Metodické problémy výzkumu a vymezení zón rezidenční suburbanizace v České republice 309
Martin Ouředníček, Petra Špačková, Jakub Novák

Přílohy 327
Summary 333

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 7

Předmluva

Předkládaná kniha *Sub Urbs: krajina, sídla a lidé* je věnována jevům a procesům, které se v současnosti odehrávají *za městem* nebo *vedle města* (*sub urbs*). Na fenomén suburbanizace, tedy na proces decentralizace některých původně městských funkcí do zázemí měst, pohlížíme především jako na proměnu příměstské krajiny, prostorové a sociální organizace sídel a interakci lidí původně bydlících a nově přicházejících do suburbií z prostředí měst. Po několika monografiích věnovaných tomuto tématu v minulých letech [Sýkora, 2002; Hnilička, 2005; Ouředníček et al., 2008] nabízí kniha nové perspektivy výzkumu suburbanizace. V knize je kladen důraz zejména na doplnění příkladů suburbánního rozvoje z území mimo Pražský metropolitní region, jemuž byla v tomto ohledu věnována relativně široká pozornost v jiných publikacích [Ouředníček, 2006; Ouředníček, Temelová, 2012]. Brno, Plzeň, Olomouc jsou vybrány jako příklady měst s výrazným rozvojem suburbií, zatímco České Budějovice jsou důkladně hodnoceny v jiné monografii [Kubeš, 2009]. Kniha je charakteristická využitím pohledů různých výzkumných oborů. Vedle sociálních geografů jsou v autorském kolektivu zastoupeni fyzičtí geografové, kartografové, sociologové, urbanisté a architekti. Řazení jednotlivých kapitol knihy směřuje od teoretických a metodologických aspektů výzkumu suburbanizace v České republice, přes případové studie vybraných měst až k aplikačně orientovaným textům nabízejícím implementaci výsledků základního výzkumu zejména v plánovací praxi.

Kniha vznikla jako výstup Resortního programu výzkumu Ministerstva životního prostředí České republiky v rámci projektu SP/4i5/212/07 „*Suburbánní rozvoj, suburbanizace a urban sprawl v České republice: omezení negativních důsledků pro životní prostředí*". Tento pětiletý projekt (2007–2011) umožnil detailní výzkum suburbanizace v České republice. Kromě tří kateder geografické sekce Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze se na něm podílela řada externích spolupracovníků z regionálních pracovišť. V prvních letech byl projekt zaměřen zejména na mapování rozsahu, vývoje a prostorových vzorců suburbánního rozvoje. Podstatná část výsledků tohoto mapování je obsažena v *Atlase sociálně prostorové diferenciace České republiky* [Ouředníček, Temelová, Pospíšilová, 2011]. Dále projekt na příkladu případových studií hodnotil diferencovaný rozvoj rezidenční a komerční suburbanizace v různých metropolitních regionech České republiky. Následná analýza aktérů, která je shrnuta

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 8

v desáté kapitole této knihy, přispěla k poznání mechanismů rozhodování v procesech územního plánování a výstavby suburbií. Významnou součástí projektu byl i návrh opatření vedoucích ke zmírnění negativních dopadů suburbánního rozvoje na životní prostředí [Špačková et al., 2011]. Značná část publikačních výstupů vzešlých nejen z práce výzkumného týmu projektu, ale také od kolegů z dalších regionů České republiky, je k dispozici na webovém portálu *www.suburbanizace.cz*.

Editoři děkují oběma recenzentům, Tomáši Kosteleckému a Ondřeji Mulíčkovi, kteří navíc po pět let trvání projektu pracovali jako oponenti dílčích zpráv i dosažených výsledků, za řadu fundovaných připomínek, které zásadně přispěly ke zlepšení textů jednotlivých kapitol. Na přípravě knihy se významně podílela Ivana Přidalová, které děkujeme za spolupráci při technických a editačních pracích. Za spolupráci děkujeme rovněž garantce projektu Martině Páskové, koordinátorkám projektu Mgr. Ivě Kuncové a Mgr. Nině Dvořákové a celému týmu Urbánní a regionální laboratoře.

Martin Ouředníček, Petra Špačková a Jakub Novák, duben 2012

LITERATURA

Hnilička, Pavel. 2005. *Sídelní kaše. Otázky k suburbánní výstavbě kolonií rodinných domů.* Brno: Era.

Kubeš, Jan (ed.). 2009. *Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace I. a II.* Bánská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela.

Ouředníček, Martin (ed.). 2006. *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Ouředníček, Martin, Jana Temelová, Marie Macešková, Jakub Novák, Petra Puldová, Dušan Romportl, Tomáš Chuman, Světla Zelendová, Iva Kuncová. 2008. *Suburbanizace.cz*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje a Ministerstvo životního prostředí ČR.

Ouředníček, Martin, Jana Temelová, Lucie Pospíšilová (eds.). 2011. *Atlas sociálně prostorové diferenciace České republiky/Atlas of Socio-spatial Differentation of the Czech Republic*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

Ouředníček, Martin, Jana Temelová (eds.). 2012. *Sociální proměny pražských čtvrtí*. Praha: Academia.

Sýkora, Luděk (ed.). 2002. *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Špačková, Petra, Marie Feřtrová, Martin Ouředníček, Jakub Novák, Josef Mareš, Lucie Kupková. 2011. *Závěrečná zpráva o průběhu prací na Dílčím cíli 07: Navrhnout opatření pro prevenci a zmírnění negativních důsledků suburbánního rozvoje*. Praha: Univerzita Karlova v Praze a Ministerstvo životního prostředí.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 9

O autorech

Marie Feřtrová působí ve výzkumné skupině URRlab (Urbánní a regionální laboratoř) při katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se regionální politikou, politikou hospodářské, sociální a územní soudržnosti EU a evaluacemi veřejných intervencí.
e-mail: marie.fertrova@gmail.com

Lucie Galčanová je výzkumná pracovnice Ústavu populačních studií na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity, kde vystudovala obor sociologie. Zabývá se sociologií města, bydlení a domova.
e-mail: galcanov@fss.muni.cz

Pavel Hnilička vystudoval Fakultu architektury ČVUT v Praze a v roce 2003 absolvoval postgraduální studium na ETH Zürich. Od roku 2003, s výjimkou let, 2006–2009, kdy působil spolu s Ondřejem Císlerem ve sdružení hnilička – císler – architekti, vede ateliér Pavel Hnilička Architekti. Vedle návrhů a realizací staveb se v posledních letech intenzivně věnuje urbanismu a zpracování regulačních a územních plánů. Je autorem knihy *Sídelní kaše – Otázky k suburbánní výstavbě rodinných domů* (2005).
e-mail: pavel.hnilicka@hnilicka.cz

Tomáš Chuman je odborný asistent na katedře fyzické geografie a geoekologie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se přirozenou obnovou vegetace a tvorbou půd na disturbovaných plochách, vztahy geodiverzity a biodiverzity, změnami krajinné struktury, typologií krajiny a hodnocením krajinných změn pomocí krajinných indikátorů.
e-mail: tomas.chuman@natur.cuni.cz

Petr Klápště je odborný asistent na ústavu prostorového plánování Fakulty architektury Českého vysokého učení technického v Praze. Zabývá se teoretickým studiem a praktickým vedením participace veřejnosti na navrhování a plánování.
e-mail: petr.klapste@gis.cvut.cz

Eva Klápšťová je odborná asistentka na katedře aplikované geoinformatiky a územního plánování Fakulty životního prostředí, České zemědělské univerzity

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 10

v Praze. Věnuje se problematice vnímání a kulturních hodnot krajiny v kontextu územního plánování.
e-mail: klapstova@fzp.czu.cz

Jan Kopp je odborný asistent na katedře geografie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni. Ve výzkumu a pedagogické činnosti se zaměřuje na hydrologii, krajinnou ekologii, environmentalistiku a environmentální výchovu.
e-mail: kopp@kge.zcu.cz

Lucie Kupková je odborná asistentka na katedře aplikované geoinformatiky a kartografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se analýzou změn a vývojem venkovského a suburbánního prostoru s využitím dat a metod GIS a dálkového průzkumu Země.
e-mail: lucie.kupkova@gmail.com

Josef Mareš je doktorand na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze a člen výzkumné skupiny URRlab (Urbánní a regionální laboratoř). Zabývá se problematikou rozvoje sídel a jeho usměrňování.
e-mail: j.mares@seznam.cz

Alena Matušková je vedoucí katedry geografie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni. V pedagogické práci se zabývá humánní geografií, regionální geografií České republiky, didaktikou geografie a vlastivědy. Ve výzkumu se zaměřuje převážně na oblast česko-bavorského pohraničí a na geografii malých měst.
e-mail: matuskov@kge.zcu.cz

Jakub Novák je vědecký pracovník na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Kalovy v Praze a je členem výzkumné skupiny URRlab (Urbánní a regionální laboratoř). Zabývá se sociální geografií města a osídlení a otázkami prostorové mobility obyvatelstva.
e-mail: kubanov@natur.cuni.cz

Marie Novotná je odborná asistentka na katedře geografie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni, kde se kromě pedagogické činnosti zabývá aplikacemi geografických informačních systémů v regionální geografii a problematikou geografie venkovského prostoru.
e-mail: novotnam@kge.zcu.cz

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 11

Martin Ouředníček je docent na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze a je členem výzkumné skupiny URRlab (Urbánní a regionální laboratoř). Ve výzkumu se věnuje sociální geografii města, geografii osídlení, urbanizačním procesům a sociálnímu prostředí. Je editor knih *Sociální geografie Pražského městského regionu* (2006), *Sociální proměny pražských čtvrtí* (2012) a *Atlas sociálně prostorové diferenciace České republiky* (2011).
e-mail: slamak@natur.cuni.cz

Pavel Ptáček je odborný asistent na katedře geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Ve výzkumu se věnuje geografii osídlení, urbanizačním procesům a inovacím v regionálním rozvoji.
e-mail: pavel.ptacek@upol.cz

Dušan Romportl je asistent na katedře fyzické geografie a geoekologie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze a vědecký pracovník Oddělení biodiverzity VÚKOZ, v. v. i. Zabývá se metodami komplexní klasifikace a typologie krajiny, sledováním a hodnocením změn struktury krajiny, změnami biodiverzity na krajinné úrovni a hodnocením preferencí prostředí a distribucí živočichů v krajině metodami GIS.
e-mail: dusan.romportl@natur.cuni.cz

Miloš Říha je sociolog se zaměřením na neziskový a veřejný sektor. V současné době zpracovává sociologické analýzy pro organizaci Junák – svaz skautů a skautek ČR a zabývá se identitou skautingu v dnešní době.
e-mail: milos.riha@junak.cz

Zdeněk Szczyrba je docent na katedře geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Ve výzkumu se věnuje geografii služeb a osídlení, geografii bydlení a regionálnímu rozvoji.
e-mail: zdenek.szczyrba@upol.cz

Petr Šimáček je asistent na katedře geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Ve výzkumu se věnuje geografii bydlení a aplikaci GIS v socioekonomické geografii.
e-mail: petr.simacek@upol.cz

Petra Špačková je odborná asistentka na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Kalovy v Praze v rámci výzkumného týmu URRlab (Urbánní a regionální laboratoř). Ve výzkumné činnosti se

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 12

věnuje studiu sociálního prostředí ve městě a na venkově, komunitním studiím lokalit, suburbanizaci a sociální deprivaci. V roce, 2011 obhájila doktorskou práci na téma *Sociální prostředí a lokální komunity: město, suburbium, venkov*.
e-mail: petra.spackova@natur.cuni.cz

Barbora Vacková je odborná asistentka na Ústavu populačních studií na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity, kde vystudovala obor sociologie. Ve výzkumu se zabývá studiem urbánního prostoru a jeho významů a studiem společenské moci, jejích mechanismů a projevů. Jejím dalším odborným i životním zájmem je sledování a konzumace produktů populární kultury.
e-mail: vackova.bara@gmail.com

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 13

1 Teoretické přístupy a současná témata výzkumu suburbanizace*

MARTIN OUŘEDNÍČEK, PETRA ŠPAČKOVÁ**

Úvod

Metropolitní regiony postsocialistických měst představují v současnosti v rámci systému osídlení oblasti nejintenzivnějších změn. Dochází zde k uplatňování řady paralelních procesů od globálně působících ekonomických a kulturních vlivů až po procesy formující sousedství a vztahy uvnitř lokalit na mikroúrovni. Velká města a jejich regiony lze v postsocialistické Evropě vnímat jako místa prvotních vstupů nových ekonomických a kulturních prvků a procesů do regionu [Borén, Gentile, 2007; Stanilov, 2007], mediátory mezi západní a východní částí Evropy [Musil, 2005] a ohniska šíření nových vývojových tendencí a trendů do ostatních oblastí země. V řadě ohledů jsou to právě velká města, kde můžeme zkoumat vývojově klíčové, resp. progresivní procesy sledované současnou sociální geografií města a osídlení. Urbánní geografie v postsocialistických zemích věnuje v současnosti hlavní pozornost dvěma okruhům problémů, které reflektují proměny měst a jejich metropolitních regionů optikou odlišného geografického měřítka: (i) Významné změny se po pádu železné opony odehrávají ve vývoji systému osídlení, především v důsledku měnících se migračních preferencí obyvatelstva postsocialistických zemí. To se odráží v diferencovaném populačním vývoji urbánních, suburbánních a periferních sídel ve všech postsocialistických zemích a v uplatňování měřítkově odlišných dekoncentračních tendencí především v rámci šířeji vymezených metropolitních oblastí. Dominantní úlohu přitom hraje růst zázemí velkých a středních měst na úkor jader metropolitních regionů – suburbanizace; (ii) Při detailnějším pohledu na metropolitní regiony je možné sledovat řadu dalších procesů a jejich dopadů na organizaci a vývoj

* Příspěvek vznikl díky finanční podpoře Resortního programu výzkumu Ministerstva životního prostředí České republiky v rámci projektu SP/4i5/212/07 „Suburbánní rozvoj, suburbanizace a urban sprawl v České republice: omezení negativních důsledků pro životní prostředí".

** Doc. RNDr. Martin Ouředníček, Ph.D. a RNDr. Petra Špačková, Ph.D., Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř, Albertov 6, 128 43 Praha 2, email: slamak@natur.cuni.cz, petra.spackova@natur.cuni.cz.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 14

prostorových vzorců růstu a funkčního chování na mikroúrovni jednotlivých čtvrtí nebo sousedství. Významné proměny zaznamenává zejména sociální prostředí dynamicky se rozvíjejících vnějších částí metropolitních regionů.

Cílem této kapitoly je hodnocení urbanizačních procesů v transformačním období v České republice a jejich dopadů na vnitřní diferenciaci fyzického a sociálního prostředí metropolitních regionů s využitím kombinace obou výše zmíněných pohledů. Specificky je text zaměřen na studium procesu suburbanizace, mechanismů, aktérů a dopadů, které tento proces přináší pro jednotlivé části metropolitních regionů. Pozornost je věnována teoretickým a metodickým přístupům ke studiu urbanizace a suburbanizace a proměnám sociálního prostředí metropolitních regionů. Většina poznatků vychází z empirických prací uskutečněných na příkladu Prahy a jejího zázemí v rámci výzkumných projektů provedených na pracovišti autorů v posledních letech.

Mezi zásadní otázky kapitoly lze zařadit zejména následující:

Jaké teoretické a metodické přístupy k hodnocení jsou v současnosti pro sledování urbanizačních procesů v postsocialistických zemích relevantní? Otázkou je zejména, zda lze využít poznatků ze studia suburbanizace ve Spojených státech a západní Evropě nebo zda se v případě postsocialistické transformace jedná o specifické jevy a procesy, které vyžadují zvláštní teoretické a metodické koncepty.

Jaké jsou mechanismy prostorového rozvoje měst a vzájemný vztah koncentračních a dekoncentračních tendencí urbanizačního procesu? Kapitola rozebírá teorie růstu města a utváření vnitřní prostorové struktury a hodnotí souslednost nebo paralelní působení urbanizačních procesů v rámci systému osídlení.

Teoretickým rámcem našeho výzkumu je sociálně-ekologický přístup ke studiu města [Park et al., 1925]. Ačkoliv je tento přístup hojně kritizovaný a některé myšlenky autorů chicagské školy jsou dnes již překonané [Saunders, 2001, Friedrichs, 2008], stále existuje řada důvodů pro znovuoživování této klasické školy urbánního výzkumu [Entrikin, 1980; Bulmer, 1984, Musil, 1991a; Ouředníček et al., 2009]. Důraz na empirické práce, kreativní využívání statistického sledování sociálních a demografických procesů, studium mobility, využívání případových studií a aplikace výsledků práce v praxi představují hlavní metody a prvky výzkumné práce autorů chicagské školy.[1] Mezi

[1] Autoři chicagské školy jsou považováni za průkopníky terénního výzkumu města i využívání statistických metod sledování [Bulmer, 1984]. Zajímavé je v tomto ohledu srovnat práce českého demografa Antonína Boháče [Boháč, 1923], který využíval paralelně a zřejmě nezávisle podobný metodický přístup ke studiu města.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 15

další směry, které v současnosti významně ovlivňují náš výzkum sociální geografie města, patří teorie vývojových stádií měst [Hall, Hay, 1980; van den Berg et al., 1982], teorie diferenciální urbanizace [Geyer, Kontuly, 1993] a přístupy využívané při sledování kvality života městského obyvatelstva [Pacione, 2005]. Specifická pozornost je zde věnována především výzkumu sociálního prostředí, který je zaměřen nejen na analýzu sociálně prostorových struktur, ale také na sociální klima sledovaných lokalit [Ouředníček, 2002b; Puldová, Ouředníček, 2006; Špačková, 2011; Špačková, Ouředníček, 2012]. Při výzkumu procesu suburbanizace, jeho příčin a dopadů se dále jeví jako přínosná analýza aktérů a institucí, které ovlivňují společenský a ekonomický kontext i dílčí rozhodování o lokalizaci suburbánní výstavby. Poznání vývojových procesů, prostorových struktur a aktérů představuje komplexní informaci, která nabízí i možnost aplikace výzkumných poznatků v praxi ve smyslu postupných (dílčích) neradikálních usměrňování některých negativních dopadů v krajině a ve společnosti [Pacione, 2005]. Sociálně-ekologický, antropogeografický a jiné weberiánské přístupy mají silnou tradici v českých sociálních vědách a našly své uplatnění – na rozdíl od marxistických a strukturalistických koncepcí[2] – při studiu měst předními českými geografy, demografy a sociology [Boháč, 1923; Moschelesová, 1937; Ullrich et al., 1938; Král, 1941, 1946; Musil, 1967, 1991a].

Z teritoriálního a časového hlediska je kapitola zaměřena na studium českých měst, speciálně Prahy, a na srovnání s ostatními velkými evropskými postsocialistickými městy.[3] Praha slouží v našem výzkumu jako laboratoř, ve které lze sledovat celou šíři sociálních i prostorových procesů [Illner, 2008; Ouředníček et al., 2009] a představuje zároveň ohnisko šíření těchto procesů do hierarchicky nižších center sídelního sytému. Širší pozornost je věnována srovnání vývoje Prahy a jejího metropolitního regionu s ostatními městy v postsocialistické Evropě. Naopak historický kontext vývoje sídelního systému a vnitřní prostorové struktury města a porovnání vývoje postsocialistického a západního města jsou zde diskutovány pouze v menší míře, neboť se jim autor věnoval již dříve [Ouředníček, 2000, 2002a, 2002b].

Cílem poslední části kapitoly je představit strukturu celé knihy. V textu nabízíme přehled jednotlivých kapitol a snažíme se upozornit na jejich odlišné tematické zaměření, rozdílná metodická uchopení a zajímavá zjištění.

[2] Podle některých autorů socialistická a postsocialistická města v zásadě nelze ani marxistickými přístupy zkoumat [Häussermann, Haila, 2005]. Výjimku představuje například práce o nerovných důsledcích suburbanizace v Maďarsku [Timár, Váradi, 2001].

[3] Výzkum postsocialistického města, především jeho vnitřní organizace a urbanizačních procesů, je v současnosti realizován zejména estonskými, německými a maďarskými autory. K porovnání transformačního vývoje využíváme zejména práce věnované Budapešti, Talinu, Lipsku, Berlínu a v menší míře pak i dalším postsocialistickým městům.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 16

Studium urbanizačních a suburbanizačních procesů: obecná diskuse

Témata geografického výzkumu jsou výrazně regionálně diferencovaná s ohledem na aktuální tendence a procesy probíhající v daném regionu [Musil, 1993, 2003; Ladányi, Szelényi, 1998; Kostinskiy, 2001]. Zatímco je dnes suburbanizace široce diskutovaná v postsocialistických zemích a představuje jedno z nejvýznamnějších výzkumných témat, v americké a západoevropské geografické a zejména sociologické literatuře byla suburbanizace dominantním tématem zejména v 50. a 60. letech 20. století.[4] V textu poukazujeme na rozdílnost v charakteru, velikosti i vývoji suburbanizačního procesu v západních a postsocialistických městech a rozdílné zaměření geografického výzkumu suburbanizace v současnosti. Kapitola přibližuje současné přístupy k výzkumu urbanizačních procesů, vysvětluje mechanismy růstu metropolitních regionů a obhajuje potřebu diferencovaného pohledu na jednotlivé druhy urbanizačních procesů.[5] Poslední část kapitoly podává přehled o současném zaměření výzkumu suburbanizace v západní a postsocialistické literatuře.

Mechanismy urbanizačního procesu

Urbanizaci lze chápat jako proces přeměny prostředí z rurálního na urbánní.[6] Tento proces souvisí s ostatními dlouhodobými změnami ve společnosti, s přeměnou charakteru výrobního způsobu, změnami v technologiích, dopravě a bydlení [Childe, 1951; Lampard, 1965; Musil, 1967, 1977; van den Berg et al., 1982; Carter, 1983] a má ekonomické, demografické a sociální konsekvence, které se následně zrcadlí v prostorových vzorcích uspořádání společnosti.[7]

[4] Přesto zůstává suburbanizace v Americe zásadním společenským a ekonomickým problémem. Finley [Finley, 2009] udává následující výčet sedmi nejvýznamnějších urbánních témat relevantních pro výzkum ve Spojených státech: urban sprawl; městská kriminalita; dopravní situace měst; znečištění ovzduší; dostupnost bydlení; školní systém ve městech; problematika regionálních samospráv.

[5] Jako urbanizační procesy jsou v textu hodnoceny urbanizace, suburbanizace, deurbanizace (counterurbanisation) tak, jak je popisuje van den Berg [van den Berg et al., 1982]. Všechny procesy přispívají k přeměně společnosti nebo prostředí z venkovského na městské, ať už přímou nebo nepřímou formou.

[6] Tento rehomogenizační přístup – tedy přechod z homogenity rurální společnosti na homogenitu urbánní společnosti – lze objevit v pracích Musila [Musil, 1977; Matějů, Musil, 1981; Musil, 2002]. Z geografického pohledu však následkem urbanizace dochází k prohloubení hierarchické organizace sídel a regionů. Podrobnější diskuse obou pohledů je obsažena například v díle Hampla [Hampl, 1996, 2005].

[7] Působení aktérů a struktury (člověka a prostředí) je přitom oboustranné, ať už je interpretováno v rámci strukturační teorie [Giddens, 1984], z pohledu humanistických [Ley, 1983] nebo neomarxistických směrů [Soja, 1980].

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 17

Studium urbanizace lze zařadit do širšího kontextu dlouhodobého vývoje sociogeografické organizace [Hampl, 2005] a při jeho studiu můžeme využít obecnějších přístupů formulovaných v teorii stádií [Rostow, 1960; Bell, 1973]. V návaznosti na teorii stádií byly v geografii rozpracovány dílčí aspekty modernizace společnosti, např. hodnocení vývoje mobility obyvatelstva [Zelinski, 1971]. Propojení industrializace a urbanizace je zřetelné například v přístupu Musila [Musil, 1977, 2002] nebo v pracích zaměřených na etapizaci urbanizačních procesů realizovaných na začátku 80. let 20. století [Hall, Hay, 1980; van den Berg et al., 1982]. Podstatou přeměny prostředí z rurálního na urbánní (urbanizace) je koncentrace a dekoncentrace obyvatelstva, popř. i dalších lidských aktivit. V geografické literatuře jsou tyto procesy popisovány jako centralizace a decentralizace [van den Berg et al., 1982] nebo centripetální a centrifugální síly [*centripetal and centrifugal forces*; Colby, 1933]. V teoretických přístupech sociální ekologie je hodnocen mechanismus růstu města jako sousledný přesun obyvatelstva a jeho aktivit z venkova do měst a z města do jeho zázemí. Burgess [1925] popisuje urbanizaci a suburbanizaci jako expanzi města, při které dochází následkem invaze k tlaku ve vnitřních částech města a následnému rozpínání jednotlivých částí města od centra směrem k okraji. Kromě fyzického pohybu obyvatelstva a výstavby nových rezidenčních i průmyslových okrsků dochází zároveň k nepřímé urbanizaci šířením městského stylu života, přejímání norem a vzorů chování městské společnosti [Ullrich, 1938; Král, 1946].

Růst města invazí a expanzí (koncentrací a dekoncentrací) můžeme považovat za základní a dlouhodobý projev vývoje měst od jejich vzniku do současnosti. Sledování urbanizačních procesů má však zcela odlišný charakter v období masivních přesunů město-venkov [Hall, Hay, 1980; van den Berg et al., 1982] a ve stádiu relativně stabilizovaného (urbanizovaného) prostředí v současnosti. I když i dnes dochází ke koncentraci a dekoncentraci obyvatelstva, nejsou migrační proudy jednostranně orientované, tj. dochází k poklesu saldových a roste intenzita oboustranných přesunů. Za hlavní procesy v rámci sídelního sytému lze považovat především narůstající koncentraci vývojově vyšších funkcí a posilování významu měst ve vztahu k ostatnímu osídlení [Hampl, Gardavský Kühnl, 1987; Dostál, Hampl, 2008]. Podle Čermáka, Hampla a Müllera [2009: 49] dnes migrace ztrácí polarizační funkci, ale zůstává zachován význam specifických migračních sald (věkových, socioprofesních). To je zřejmé ze snižování populační velikosti zdrojových (venkovských) oblastí urbanizace [Dostál, Hampl, 2008] a plošného rozšiřování urbanizovaného území. Na druhé straně však nelze opomenout skutečnost, že selektivní migrace z venkova do měst a z měst do jejich zázemí vytváří významné sociálně-prostorové polarizace na mezo- a mikro-měřítku. V současnosti roste také otevřenost a propojenost systému

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 18

osídlení v rámci Evropy. Vzrůstající vliv na vývoj metropolitních regionů v postsocialistické Evropě má mezinárodní migrace, která je např. v případě Prahy hlavním současným zdrojem populačních přírůstků. Významně roste také selektivita vnitroměstské migrace, která v postsocialistických městech postupně odráží prohlubování sociální diferenciace obyvatelstva a odpovídající proměny v lokalizaci jeho bydlení [např. Ouředníček, 2007].

Diferencovaný pohled na hlavní a vedlejší proudy migrace podle jednotlivých typů sídel i specifických skupin obyvatelstva je jádrem našeho přístupu. Pro výzkum urbanizačních procesů na úrovni metropolitních regionů se jeví jako nejpřínosnější využití teoretického konceptu diferenciální urbanizace [*differential urbanisation*; Geyer, Kontuly, 1993] a chápání urbanizace, suburbanizace, deurbanizace a popř. reurbanizace jako druhů urbanizačních procesů, které působí v sídelním systému paralelně [Ouředníček, 2000]. Jednotlivé procesy jsou syceny rozdílnými skupinami obyvatelstva v závislosti na možnostech uplatňování jejich rezidenčních preferencí.[8] Celkové převážení jednoho urbanizačního procesu pak závisí na velikosti sociální skupiny, která je hlavním nositelem procesu a kontextu ekonomického a společenského vývoje, který umožňuje nebo brání v realizaci rezidenčních preferencí.[9] Nová sociálně-prostorová diferenciace [Novák et al., 2007; Macešková, Ouředníček, Temelová, 2009] je dnes patrná především na úrovni jednotlivých částí metropolitních regionů a projevuje se nikoli v nových prostorových formách osídlení, ale v novém rozmístění obyvatelstva podle ekonomických, sociálních a lifestylových charakteristik.

Geyer [1996] spojuje koncentrační a dekoncentrační procesy s fázemi životního cyklu a převažujícím produkcionismem (*productionism*) u mladších domácností a environmentalismem (*environmentalism*) u domácností ve vyšších fázích rodinného cyklu. Zatímco migrace domácností ve stádiu hledání práce nebo zvyšování kvalifikace směřuje především do centrálních částí velkých měst, ekonomicky zajištěné domácnosti postupně zvyšují kvalitu života hledáním lepšího bydlení, které je podle klasických konceptů [Burgess, 1925; Hoyt, 1939] lokalizováno především v okrajových částech metropolitních regionů. Toto generalizované pojetí však může být narušeno řadou specifických společenských a ekonomických faktorů ve vývoji postsocialistických zemí. Příkladem byly výrazné deurbanizační proudy způsobené v některých postsocia-

[8] Podobně je ovlivňována i lokalizace jiných než rezidenčních funkcí ve městě. V současnosti je navíc živá diskuse o tzv. keno kapitalismu (*keno capitalism*) a jeho vlivu na relativně náhodnou lokalizaci jednotlivých funkcí bez ohledu na lokální podmínky v prostředí města [Dear, Flusty, 1998].

[9] Odlišný pohled na měnící se faktory a fáze utváření fyzického prostředí měst má například Harvey, který považuje suburbanizaci za výsledek realizovaných investic do fixního kapitálu [Harvey, 1978].

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 19

listických zemích ekonomickými *push* faktory ve formě zvyšujících se cen služeb a bydlení a rostoucí nezaměstnanosti ve velkých městech v první polovině 90. let 20. století [Ladányi, Szelényi, 1998; Dandolova, 2003; Leetmaa et al., 2009]. Rovněž rekoncentrace obyvatelstva do revitalizovaných a gentrifikovaných částí vnitřních měst není primárně ovlivněna ekonomickými procesy. Z těchto příkladů je zřejmé, že koncentrace a dekoncentrace obyvatelstva uvnitř metropolitních regionů má řadu velmi rozmanitých příčin, na jejichž vysvětlení nelze použít jeden teoretický koncept. Diferencovaný přístup ke sledování jednotlivých urbanizačních procesů nejen na základě jejich kvantitativního popisu a směrové orientace, ale také s využitím kvalitativních charakteristik motivů stěhování a sociokulturních kontextů je pro pochopení těchto procesů nevyhnutelný.

Současné zaměření výzkumu suburbanizace v USA a západní Evropě

Stěžejním obdobím výzkumu decentralizace osídlení a jeho dopadů pro jednotlivé části metropolitních regionů byla v anglosaské literatuře zejména 50. a 60. léta 20. století [Gans, 1967; Kramer, 1972]. Práce věnované suburbanizaci lze rozdělit do dvou skupin podle vztahu autorů k tomuto procesu. V prvních letech masivní výstavby amerických suburbií převažovala především kritika v rámci antisuburbánního přístupu založená především na vnějším vnímání tohoto procesu [Wirth, 1938; Whyte, 1956; Mumford, 1961]. Kritizována byla zejména monotónnost architektury, závislost suburbanitů na osobním automobilu, nedostatečná sociální koheze uvnitř suburbií a další aspekty tohoto procesu. Později se objevují především empiricky zaměřené práce dokládající pestrost forem suburbií i heterogennost suburbánního života [Dobriner, 1960; Berger, 1961; Gans, 1962, 1967; Kramer, 1972], které označují některé stereotypní představy o amerických suburbiích souhrnným označením suburbánní mýtus (*suburban myth*). Obě formy vnímání suburbií a jejich vlivu na sociální prostředí metropolitních regionů přežívají dodnes. Podle většiny současných autorů působí suburbanizace na zhoršování sociálního a fyzického prostředí v centrálních částech města, hlavně ve vnitřním městě, a má řadu dalších negativních ekonomických a sociálních dopadů [Savage, Warde, 1993; Giddens, 1997; Putnam, 2000; TCRP, 2002]. Z neomarxistických pozic byly kriticky hodnoceny historické a ekonomické příčiny suburbanizace [Harvey, 1978; Checkoway, 1980; Walker, 1981].

Podle předmětu studia lze dnešní výzkum suburbanizace rozčlenit na práce hodnotící prostorové aspekty sídelní struktury na okrajích metropolitních regionů a studie věnující se vnitřní organizaci společnosti suburbií nebo vztahu

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 20

suburbánních lokalit a vnitřního města. V geografii dnes patří mezi hlavní témata suburbánního výzkumu nové formy suburbií, např. technoburbia, [*technoburbs*; Fishman, 1987; Castells, Hall, 1994], okrajová města [*edge cities*; Garreau, 1991; Short, 1996; Beauregard, Haila, 2000] nebo etnická předměstí [*ethnoburbs*; Dear, Flusty, 1998]. Tématem geografického výzkumu zůstává i morfologie suburbií a problematika nekoordinovaného růstu města (*urban sprawl*), dopravní vztahy a dekoncentrace ekonomických funkcí [Galster et al., 2001; Dijst, Vázquez, 2007; Razin et al., 2007]. V sociologické literatuře je pozornost věnována zejména problematice etnické segregace suburbií [Massey, Denton, 1988], otázkám kvality života, politické fragmentace, hnutím proti dalšímu růstu suburbií (*growth revolt*) a dostupnosti bydlení [Baldassare, 1992], výzkumu lokálních komunit [*community question*; Wellman, Leighton, 1979; Lupi, Musterd, 2006], sociálnímu kapitálu [*social capital*; Putnam, 2000] a mnoha dalším tématům.[10]

Současný výzkum suburbanizace se liší i v závislosti na ontologickém pohledu a použitých metodách výzkumu. Zatímco marxističtí autoři zdůrazňují především *push* faktory pramenící ze špatného fungování systému kapitalistického města a makrogeografické dopady suburbanizace, neoekologické přístupy v současném výzkumu se týkají především *pull* faktorů jednotlivých suburbií [Aalbers, 2004]. Z hlediska používaných metod sledování je typické, že práce využívající makropohled a spíše vnější percepci městského prostředí se staví k suburbanizaci negativně [Wirth, 1938; Harvey, 1978; Giddens, 1997; Putnam, 2000], mikrogeografické a sociologické práce založené na terénním výzkumu a vlastní zkušenosti z území hodnotí suburbanizaci mnohem příznivěji [Gans, 1967; Lupi, Musterd, 2006]. Podobné zkušenosti je možné nabýt i v případě studia prací hodnotících postsocialistická města.

Hlavní témata výzkumu postsocialistické suburbanizace

Jednotlivé historické etapy přinášejí do městského prostředí formování specifických zón člověkem vytvořeného prostředí [*created environment*; Giddens, 1984] uspořádaných směrem od jádra města k periférii [Burgess, 1925]. Také v průběhu socialismu byla v našich městech vytvořena zóna typické zástavby

[10] Konference s názvem Diverse Suburbs konaná 22.–24. 10. 2009 v New Yorku měla následujících 15 okruhů příspěvků (všechny se týkaly suburbánního prostředí): etnické enklávy, mezinárodní migrace do suburbií, privilegia bílých, třídní segregace, environmentální spravedlnost, role žen v sociálních hnutích, nové formy sociální a politické organizace, dostupné bydlení a suburbánní gentrifikace, nerovnost a školství, veřejné prostory a „právo k suburbiu", sociální inkluze, sexualita a queer identita, suburbia ve vizualizaci a performanci, komparativní studie suburbánní diversity, nové obyvatelstvo a religiozita v suburbiích.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 21

zejména ve formě panelových sídlišť a rozsáhlých průmyslových okrsků [Szelényi, 1996; Matlovič, 2004; Stanilov, 2007; Ouředníček, Temelová, 2009]. Ačkoliv lze ve většině případů pro studium postsocialistických měst[11] využít teoretické koncepty i metody studia používané v Severní Americe a v západní Evropě, je nutné mít na zřeteli i specifika vývoje systému osídlení a interurbánních struktur v průběhu socialismu a v období transformace [Musil, 1991b, 2002; Weclawowicz, 1992; Dostál, Hampl, 1994; Enyedi, 1996; Szelényi, 1996; Ladányi, Szelényi, 1998; Sjöberg, 1999; Tammaru, 2001; Matlovič, 2004]. V tomto ohledu byly již v minulosti diskutovány koncepty diferencovaného vývoje socialistické urbanizace, nedostatečné urbanizace (*underurbanisation*), socialistického města a v současnosti se opět oživuje myšlenka specifičnosti vývoje měst střední a východní Evropy v konceptu postsocialistického, případně postkomunistického města [Musil, 1977; French, Hamilton, 1979; Dostál, Hampl, 1994; Szelényi, 1996; Harth et al., 1998; Sýkora, 1999, Kovács, 2000; Matlovič, 2004; Stanilov, 2007; Ferenčuhová, 2008; Jauhiainen, 2009]. Odlišnosti ve vývoji jednotlivých zemí střední a východní Evropy jsou také výrazně ovlivněny geografickou polohou a setrvačností fyzického prostředí a sídelní struktury z presocialistickáho období [Musil, 1993; Vendina, 1997; Sýkora, Čermák, 1998; Weclawowicz, 1998; Sailer-Fliege, 1999; Kovács, 2000; Wiegandt, 2000; Timár, Váradi, 2001; Ruoppila, Kåhrik, 2003]. Česká republika se tak v řadě ohledů podobá dlouhodobým vývojem systému osídlení spíše Rakousku nebo Německu než dalším zemím dřívějšího socialistického bloku [Enyedi, 1998].

Obecně platí, že ty faktory, které mají relativně malou historickou setrvačnost, se v transformačním období dynamicky mění [Musil, 1991b, Szelényi, 1996]. Naopak vnější geografické struktury jsou do značné míry podobné v západních i postsocialistických městech [Timár, Váradi, 2001] a mění se pouze velmi pozvolným tempem [Häussermann, 1996; Matlovič, 2002]. Vliv minulého vývoje socialistických měst je možné dnes pozorovat především u kvalitativních charakteristik osídlení, v prostorové diferenciaci typů bydlení nebo sociální segregaci [Sailer-Fliege, 1999]. Z pohledu prostorové diferenciace města Musil [Musil, 2001] popisuje vliv socialismu především na odlišný charakter prostorové struktury centrálních částí a periférií měst. Dnes je podobnost západoevropských a postsocialistických měst možné sledovat například v uplatňování demografických a rezidenčních procesů ve vnitřních částech měst [Steinführer, Haase, 2007], zatímco v případě vnějších částí metropolitních regionů je vývoj postsocialistických měst značně specifický[12] [Leetmaa, Tammaru, 2007; Ouředníček, Temelová, 2009].

[11] V současnosti je spojení „postsocialistické město" vystaveno kritice jako termín, který není jasně vymezen a jehož studium postrádá ucelenější koncepci [Ferenčuhová, 2008; Jauhiainen, 2009].

[12] Odlišný názor je prezentován například v práci Timár, Váradi [2001].

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 22

Moderní urbanizace je univerzální jev ve všech vyspělých státech světa [Musil, 1977; Enyedi, 1996]. Ze zkušeností s vývojem systémů osídlení v západních zemích vycházel Musil, který již v prvních letech transformace předpověděl rozsáhlou suburbanizaci rezidenční funkce i dalších ekonomických aktivit do zázemí Prahy [Musil, 1991b: 33]. Podobný názor na oživení tradičních migračních procesů, které byly přerušeny v období socialismu, prezentovali rovněž Hampl a Kühnl [Hampl, Kühnl, 1993]. V charakteru suburbanizačních procesů v západních a postsocialistických městech je však zřejmý rozdíl v načasování, rozsahu, zdrojích migrace, typech výstavby a v dopadech [Podolák, 2007]. Liší se významně i společenská závažnost a nutnost regulace těchto procesů právě s ohledem na zcela odlišný rozsah procesu v postsocialistických zemích a zejména ve Spojených státech [Ptáček, 2002; Pucher, 2002, Valkanov, 2005; Moravanská, 2007]. Současný výzkum suburbanizace v postsocialistických zemích střední a východní Evropy je relativně intenzivní. Tematicky se do značné míry podobá americkým výzkumům z poloviny 20. století,[13] s velkým důrazem na normativní hodnocení tohoto procesu a s postupným přesunem jádra výzkumu od antisuburbánní teoreticky orientovaných rétorik (90. léta) k detailnějšímu empirickému výzkumu v posledních letech.[14]

Geografové se věnují otázkám zasazení suburbanizace do urbanizačních procesů v průběhu socialistického a postsocialistického období [Sjöberg, Tammaru, 1999; Tammaru, Sjöberg, 1999; Tammaru et al., 2004]. Charakteristickým rysem ve všech zemích je pozvolný nástup suburbanizačních procesů, zejména při srovnání se západní suburbanizací [Valkanov, 2005]. Hlavní pozornost je věnována prostorovým vzorcům suburbanizace na příkladech individuálních případových studií měst, zatímco celkové hodnocení dekoncentračních tendencí je založeno především na datech o migraci [Matlovič, Sedláková, 2004]. Zajímavým rysem byla v 90. letech relativně silná tendence odlivu obyvatel z města do odlehlejších venkovských oblastí [Ladányi, Szelényi, 1998; Kok, 2000; Kovács, 2000; Brown, Schafft, 2002; Brown et al., 2005; Kulu, Billari, 2006; Hirt, 2007]. Tento dočasný proces byl ovlivněn především *push* efekty rychle se transformujícího ekonomického prostředí některých postsocialistických měst, mezi nimi především nárůstem nezaměstnanosti a poruchami bytového trhu. V menší míře se uplatňují *pull* efekty například ve formě tzv. *amenitní migrace* [Berzins, Krisjane, 2008].

Největší pozornost je věnována dopadům suburbanizace na změny v sociální struktuře suburbií a struktuře migračních toků [Harth et al., 1998; Ladányi,

[13] Podobné opoždění výzkumu suburbanizace je možné sledovat i v dalších transformujících se zemích, například v pracích čínských autorů [Feng et al., 2008].

[14] Malou podporu výzkumu města a urbanizačních procesů empirickým výzkumem kritizují u textů vzniklých v 90. letech Ruoppila a Kährik [2003].

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 23

Szelényi, 1998; Kok, Kovács, 1999; Ott, 2000, Brown, Schafft, 2002; Hirt, 2007; Leetmaa, Tammaru, 2007]. Všechny studie potvrzují významné rozdíly v sociálně ekonomickém statusu zázemí a centrálních částí metropolitních regionů na konci socialismu [Ladányi, Szelényi, 1998; Sailer-Fliege, 1999; Kährik, Tammaru, 2008], poukazují na snižování polarizace mezi jádrem a zázemím metropolitních regionů a zvyšování segregace na mikroúrovni lokálních komunit [Tammaru, 2001, 2005; Sedláková, 2005; Soós, Ignits, 2005; Tammaru, Leetmaa, 2007]. Mezi dalšími tématy můžeme zmínit například studium realitního trhu se souvisejícími procesy restituce a privatizace bydlení [Andrusz, 1996; Timár, Váradi, 2001; Lisowski, 2004; Więcław-Michniewska, 2006; Leetmaa, Tammaru, 2007; Tammaru et al., 2009], hodnocení ekonomické dekoncentrace [Valkanov, 2005; Dijst, Vázquez, 2007; Garb, 2007; Danielová, 2008] a vzrůstající suburbánní dojížďky se závislostí na osobním automobilu [Pucher, 2002; Tammaru, 2005; Urbánková, Ouředníček, 2006]. Tato a další témata jsou zevrubně diskutována na příkladu české suburbanizace v následujících kapitolách.

Shrnutí

I když je charakter postsocialistické suburbanizace v mnoha ohledech odlišný od západoevropské a především americké suburbanizace, je rozvoj měst v České republice a v ostatních postsocialistických zemích střední a východní Evropy v současnosti ovlivňován obecnějšími a globálně působícími politickými, společenskými, kulturními a ekonomickými procesy. Tyto procesy již nemají bezprostřední vztah k socialistické minulosti systémů osídlení a vnitřní organizaci jednotlivých metropolitních regionů[15] a jsou charakteristické pro většinu evropských měst. Mezi procesy ovlivňující významným způsobem sociální prostředí našich měst patří zejména:

1) Druhý demografický přechod a mezinárodní migrace. Významným způsobem se mění struktura městské populace, jejími znaky jsou stárnutí a nové demografické chování směřující postupně od preference rodiny k individualismu. Struktura městské populace je v postsocialistických zemích stále více diverzifikována pod vlivem mezinárodní migrace ze Západu i Východu [van de Kaa, 1987; Drbohlav, 2003].

[15] Dvacet let po sametové revoluci se pro města ve střední Evropě mnohem více hodí namísto termínu „postsocialistické město" označení „města po transformaci" (viz například název v současnosti největší neformální sítě sdružující urbánní výzkumníky zemí střední a východní Evropy CAT – Cities after Transition).

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 24

2) Změny v charakteru bydlení. Následkem nových demografických procesů se zvětšuje poptávka po nestandardních typech bydlení, snižuje se velikost domácností, narůstá podíl fluktuačního bydlení, druhého (příměstského) a třetího (přechodného) bydlení. Sociálně prostorovou diferenciaci městského prostředí ovlivňuje zejména měnící se situace na trhu s bydlením a schopnost jednotlivých skupin obyvatelstva uplatňovat se v rozdílně velkém segmentu realitního trhu. Neoliberální bytová politika přitom výrazně preferuje podporu středních a vyšších příjmových skupin obyvatelstva [Valentová, 2005; Knox, Pinch, 2006].
3) Měnící se charakter práce. Rychle roste variabilita v charakteru, flexibilitě i lokalizaci práce. Vedle pracovních míst lokalizovaných na jednom místě roste podíl činností, které lze vykonávat díky elektronické komunikaci z domova nebo dalších míst uvnitř i vně metropolitních regionů. Lokalizace místa pracoviště je problematická i u řady profesí, které se odehrávají na různých místech a mají velký akční rádius během dne nebo roku. Snížená územní vazba řady nových profesí ovlivňuje významným způsobem i charakter dojížďky a regiontvorných procesů.
4) Měnící se diverzifikace a význam životního stylu. Města a jejich čtvrti se diverzifikují stále více nejen podle socioekonomického, demografického a etnického statusu, ale také podle životního stylu [Weiss, 1988; Florida, 2003, 2005]. Nárůst individualismu, zvyšující se možnost realizace rezidenčních preferencí u populace velkých měst se zaměřením na vlastnické bydlení způsobuje mimo jiné nárůst poptávky po bydlení v suburbiích, ale na druhé straně i vznik řady dalších nových lifestylových oblastí ve vnitřním městě.

Struktura knihy

Kniha je složena ze třinácti kapitol, které se věnují různým aspektům suburbanizace v České republice. Přestože kniha jako celek klade důraz především na empirické hodnocení probíhajícího procesu a využití případových studií, jsou v ní zařazeny i kapitoly čistě teoretické. Z obsahu knihy je zřejmá pluralita různých přístupů ke studiu suburbanizace charakteristická pro soudobý výzkum a zařazení příspěvků, které využívají různé výzkumné metody a rozličné datové soubory. Na konec úvodní kapitoly zařazujeme anotace jednotlivých textů, z nichž je kniha sestavena.

Text Barbory Vackové „*Idea bydlení za městem a koncept zahradního města*" popisuje historické souvislosti procesu suburbanizace a sleduje především zrod prvních suburbií v 18. a zejména 19. století v anglosaském světě a roli střední

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 25

třídy jakožto jeho hlavního hybatele. Vacková chápe suburbánní bydlení jako jeden z typických projevů modernizace společnosti a zabývá se zasazením procesu suburbanizace do proměny tehdejšího životního stylu i samotného kulturního kontextu britské společnosti. V druhé části textu se pak autorka zamýšlí nad rolí Ebenezera Howarda a jeho konceptu zahradních měst ve formování charakteru suburbanizačního procesu, který bývá podle jejího názoru ne zcela právem označován za jeho předchůdce.

Kapitola Martina Ouředníčka „*Výzkum suburbanizace v České republice: současné tendence vývoje a možné aplikace*" představuje přechod mezi teoretickým vhledem do procesu a blokem empiricky orientovaných textů. Autor mapuje porevoluční výzkumné aktivity týkající se rozvoje zázemí českých měst. Největší pozornost přitom věnuje metropolitnímu regionu Prahy, v němž se proces rozvíjí s nejvyšší intenzitou. Jednotlivé části textu se zabývají různými aspekty procesu: jeho rozsahem, rozmístěním, vývojovými etapami, strukturou, dopady i aktéry. V závěru se autor zamýšlí nad možnostmi využití výsledků výzkumu suburbanizace v praxi.

Společná práce Pavla Ptáčka, Zdeňka Szczyrby a Petra Šimáčka „*Nerezidenční suburbanizace v České republice: vývoj, příčiny a důsledky*" mapuje proces komerční suburbanizace v Česku a poukazuje na vznik nových funkčně specializovaných území v okolí velkých měst. Autoři zmiňují příklady rozvoje komerční suburbanizace v zahraničí a uvádějí kontrastní přístupy k usměrňování průběhu a charakteru procesu: Spojené státy americké představují klasický příklad velmi málo regulovaného vývoje, zatímco německé veřejné politiky směřují k důslednému ovlivňování jeho podoby. Na základě zahraničních zkušeností autoři apelují na nutnost regulace procesu, která v českém kontextu (zvláště na nadlokální úrovni) selhává a je podle jejich názoru vždy krok za probíhajícím rozvojem. V empirické části textu je hodnoceno rozmístění tří typů aktivit charakteristických pro nerezidenční suburbánní rozvoj: maloobchodu, průmyslových zón a logistických areálů. Z analyzovaných dat vyplývá, že ve většině případů jde o tzv. *greenfield development* (tedy výstavbu na zelené louce). Tento rozvoj je navíc v případě průmyslových zón hojně podporován veřejnými investicemi.

V kapitole Tomáše Chumana a Dušana Romportla „*Změny krajinného pokryvu a struktury krajiny v České republice vlivem sub/urbanizace*" je hodnocen nárůst suburbánních ploch a jejich rozmístění v České republice. Specificky se autoři zaměřují na otázku záboru volné krajiny novou výstavbou a její fragmentaci novými částmi sídel a dopravními plochami. To jim umožňuje unikátní databáze CORINE sledující proměnu krajinného pokryvu na území celé České republiky ve třech časových řezech (v letech, 1990, 2000 a, 2006). Chuman a Romportl vysvětlují některé důvody prostorové diferenciace probíhajícího procesu

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 26

komerční suburbanizace (posuzují rozmístění nových lokalit v závislosti na kvalitě a dostupnosti dopravní infrastruktury, dostupnosti do mikro- i makroregionálních center apod.). V poslední části kapitoly ilustrují změny ve struktuře krajiny pomocí tzv. krajinných metrik: odpovídají na otázku, jak se mění počet, tvar, velikost a pestrost jednotlivých ploch ve sledovaném území.

Podobnému tématu jako předchozí text, avšak v detailnějším územním pohledu, se věnuje kapitola Lucie Kupkové a Martina Ouředníčka *„Hodnocení intenzity, prostorového rozložení a dopadů suburbanizace v zázemí Prahy s využitím dat dálkového průzkumu Země"*. Na základě podrobné analýzy snímků se autoři snaží zhodnotit změnu pokryvu krajiny v případovém území ve východním zázemí Prahy. Cílem kapitoly je ve vybraných sedmi sídlech porovnat charakter a intenzitu probíhajícího procesu rezidenční i komerční suburbanizace a její dopady pro krajinu. Kromě detailního popisu změn ve využití území ve sledovaném téměř dvacetiletém období autoři identifikují faktory, které mají zásadní vliv na rozvoj suburbanizace. Výsledky analýzy mimo jiné ukazují na důležitost individuálního přístupu lokálních aktérů k rozvoji výstavby v jimi spravovaných územích, což velmi dobře ilustruje rozdílný rozvoj sousedních obcí s podobnými výchozími podmínkami. Kromě toho podrobná analýza upozornila na některé případy nesprávného nakládání s územím a povolování výstavby v lokalitách s nejvyšší bonitou půdy.

Uzavřením skupiny příspěvků pojednávajících o vztahu krajiny a suburbanizace je kapitola Jana Koppa, Marie Novotné a Aleny Matuškové *„Rezidenční suburbanizace v plzeňském městském regionu v krajinně-ekologickém kontextu"*. Jedná se o přehledový text podávající informace o rozvoji suburbanizačního procesu v širším zázemí Plzně (analyzováno je téměř 300 obcí, které byly rozděleny na dvě skupiny – obce příměstské a venkovské). Autoři se zabývají nejenom socioekonomickými charakteristikami rezidenční výstavby, ale zejména jejími krajinně-ekologickými aspekty. Text se věnuje vlivu vybraných faktorů na rozvoj bydlení v zázemí města s ohledem na rezidenční preference suburbanitů, kteří v novém bydlišti vyhledávají mimo jiné přírodně hodnotné prostředí. Vliv charakteru přírodního prostředí na prostorovou diferenciaci intenzity bytové výstavby autoři prokazují v případě skupiny příměstských (nikoliv již u venkovských) obcí. Výstavba probíhá obecně v oblastech s hodnotnějšími prvky krajinného rázu a vyšší ekologickou stabilitou území.

Další dvě kapitoly přinášejí hodnocení vnímání různých aspektů suburbánního procesu z pohledu suburbanitů. Eva Klápšťová, Petr Klápště a Miloš Říha se ve svém textu *„Vnímání a využití krajiny staro- a novousedlíky v suburbánní zóně Prahy: případová studie Zlatníky-Hodkovice"* zabývají problematikou krajiny. Konkrétně se na příkladu obce Zlatníky-Hodkovice, ležící jižně od administra-

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 27

tivních hranic Prahy, zaměřují na otázku, jakou pozornost věnují krajině nacházející se v bezprostředním okolí jejich bydliště dvě skupiny zdejších obyvatel – starousedlíci i nově příchozí. Kombinací metod detailního dotazníkového šetření s rozhovory pořízenými na několika setkáních s obyvateli sledují možnosti využívání okolní krajiny, hodnocení jejích kvalit a postoje k záměrům na její budoucí změny. Výsledky vybízejí k přehodnocení mediálního suburbánního mýtu, který představuje nové rezidenční lokality jako noclehárny, jejichž obyvatelé se ve svém volném čase v místě nepohybují. Autoři totiž zjišťují, že sice existují významné rozdíly v postojích ke krajině mezi starousedlíky a novými obyvateli, ale možná trochu překvapivě mají právě čerství novousedlíci větší potřebu využití krajiny (zejména její rekreační funkce). Tento fakt vysvětlují odlišným životním stylem a s ním svázanými motivacemi migrantů do suburbií, které sem přitahuje právě příjemné prostředí, příroda a krajina.

Podobné téma zpracovala Lucie Galčanová v kapitole „*Svoboda, soukromí a bezpečí: nové hraniční prostory v naracích obyvatel vybraných brněnských předměstí*", v níž podává výpověď o vnímání nového typu bydlení jeho samotnými obyvateli. Specificky se zaměřuje na hodnocení nové bytové kultury, estetiky bydlení a názorů na to, jaké prostředí je vhodné pro výchovu dětí. Výzkum těží z více než třicítky řízených rozhovorů provedených jednak s nově přistěhovalými obyvateli, ale rovněž s aktéry, kteří jsou nějakým způsobem veřejně činní v daných společenstvích. V rozhovorech byly diskutovány nově se vytvářející vztahy a vyvíjející se sounáležitost s místem i lokální komunitou. V případě novousedlíků se Galčanová také zabývá jejich rozhodnutím se přestěhovat, hledá faktory, které toto rozhodnutí formují a zkoumá jejich migrační motivace, které vedou ke stěhování do konkrétního suburbia. Objevuje při tom různé druhy suburbanitů. Ty, kteří se do nového bydliště stěhují s cílem „zakořenit" a zestárnout zde, ale také ty, kteří již vědí, že je to pouze dočasné řešení vztahující se k právě probíhající fázi životního cyklu.

Poslední čtyři kapitoly spadají do sféry aplikovaného výzkumu. První z nich s názvem „*Analýza aktérů a problémových aspektů rozhodování při nakládání s územím v suburbánních obcích*" je společným dílem Marie Feřtrové, Petry Špačkové a Martina Ouředníčka. Jak je řečeno na jiných místech knihy i v probíhající veřejné diskusi, rozmanité negativní důsledky procesu vyvolávají poptávku po regulaci nové rezidenční i komerční výstavby v zázemí měst. Příspěvek se proto věnuje roli jednotlivých aktérů vstupujících do procesu plánování i realizace suburbánní výstavby. Vychází z rozsáhlého výzkumu, v rámci něhož bylo osloveno široké spektrum aktérů od starostů obcí po zástupce ministerstev. Autoři se snaží upozorňovat na problematické momenty nastaveného systému regulace procesu suburbanizace. Poukazují přitom na problémy vyplývající ze způsobu vertikální

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 28

a prostorové organizace orgánů veřejné správy, nedokonalé podoby legislativních předpisů a metodické podpory úředníků. Příspěvek přináší příklady územně diferencované kvality lidského kapitálu a postojů jednotlivých aktérů s často selhávající kontrolou jejich činnosti. Autoři apelují na potřebu vzdělávání, osvěty a vzájemné sdílení zkušeností všech dotčených aktérů.

Příspěvkem využívajícím především poznatky z praxe urbanisty a architekta je kapitola Pavla Hniličky nazvaná *„Veřejná prostranství v době rozmachu sídelní kaše"*. Tématem příspěvku je specifická problematika spadající do oblasti plánování územního rozvoje suburbánních sídel: přítomnost a kvalita veřejných prostor. Hnilička diskutuje nástroje založené zejména na správném využívání územních a regulačních plánů a představuje základní principy, podle kterých by měla být suburbánní sídla navrhována. Text obsahuje mnoho příkladů z praxe a je hojně doplněn obrazovou přílohou vybízející čtenáře k zamyšlení nad charakterem suburbánního rozvoje v České republice a jeho srovnání s možnostmi vyplývajícími z jeho alternativního (promyšlenějšího) plánování.

Problematikou důsledků suburbanizace a možností regulace se zabývají Josef Mareš a Jakub Novák v textu *„Měření rozsahu, prostorových vzorců a vývojové dynamiky suburbanizace"*. V úvodu autoři vyjadřují přesvědčení, že aktéři veřejné správy musí ke správnému rozhodování o regulaci procesu a formulování relevantních politik směřujících k potlačení jeho negativních konsekvencí mít dostatečně kvalitní informace o rozsahu a formách suburbánního rozvoje. Apelují proto na vytvoření systému indikátorů, které by probíhající proces sledovaly, a ve svém příspěvku předkládají přehled zahraničních zkušeností. Jako inspirační zdroje přitom využívají systémy monitoringu suburbanizace fungující ve Spojených státech amerických, Kanadě a také ve dvou kulturně bližších evropských zemích: Německu a Švýcarsku. V textu diskutují dvě hlavní otázky: Jaké instituce, na jaké hierarchické/územní úrovni a za jakým účelem proces sledují? Jaké jsou využívané indikátory a zdroje dat? Diskutovány jsou zejména indikátory land use a land cover a indikátory založené na populačních a dalších statistikách. V závěru se autoři zamýšlejí nad možnostmi uplatnění různých variant indikátorů a jejich datových zdrojů v českém kontextu.

Poslední kapitola Martina Ouředníčka, Jakuba Nováka a Petry Špačkové *„Metodické problémy výzkumu a vymezení zón rezidenční suburbanizace v České republice"* je jednou z možných odpovědí na výzvy k měření rozsahu suburbánního rozvoje v českém kontextu položené v předchozím textu. Vedle přístupů založených na sledování změn ve využití Země, je možné v případě České republiky monitorovat rozsah rezidenční suburbanizace na základě statistických dat sledujících migrační pohyby a bytovou výstavbu. Kapitola nabízí podrobnou metodiku popisující způsob, kterým je možné sledování rezidenčního subur-

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 29

bánního rozvoje provádět. Předkládá rovněž vymezení souboru suburbánních obcí a jejich klasifikaci podle intenzity probíhajícího procesu.

Jednotlivé kapitoly knihy představují poměrně heterogenní soubor příspěvků a to z hlediska jejich tematického zaměření, teoretického ukotvení i metodického přístupu. Příspěvky sice nepokrývají celé spektrum možných témat výzkumu suburbánních oblastí, ale přispívají do diskuse o povaze suburbanizačního procesu v České republice. Z regionálního hlediska kniha významně rozšiřuje výzkum suburbanizace mimo pražské území, což umožňuje poznání diferencovaných dopadů suburbánního rozvoje v různých velikostních kategoriích sídel i v odlišném regionálním kontextu.

LITERATURA

Aalbers, Manuel. 2004. „Suburbanisation." Pp. 1–7 in Yuri Kazepov (ed.). *Cities of Europe. Changing contexts, local arrangements, and the challenge to urban cohesion*. Malden: Blackwell [CD ROM].

Andrusz, D. Gregory. 1996. „Structural change and boundary instability." Pp. 30–69 in Gregory Andrusz, D. Gregory, Michael Harloe, Iván Szelényi (eds.). *Cities after Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies.* Oxford: Blackwell Publisher.

Baldassare, Mark. 1992. „Suburban Communities." *Annual Review of Sociology* 18 (1): 475–494.

Beauregard, Robert A., Anne Haila. 2000. „The Unavoidable Continuities of the City." Pp. 22–36 in Peter Marcuse, Ronald van Kempen (eds.). *Globalizing Cities: A New Spatial Order?* Oxford, Malden: Blackwell Publishers.

Bell, Daniel. 1973. *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting.* New York: Basic Books.

Berger, Bennett M. 1961. „The Myth of Suburbia." *Journal of Social Issues* 17 (1): 38–49.

Berzins, Maris, Zaiga Krisjane. 2008. „Amenity migration in postsocialist metropolis: the case of Riga agglomeration." *Proceedings of the Latvian Academy of Science. Section B* 62 (1–2): 71–77.

Boháč, Antonín. 1923. *Hlavní město Praha. Studie o obyvatelstvu*. Praha: SÚS, Bursík a Kohout.

Borén, Thomas, Michael Gentile. 2007. „Metropolitan processes in post-communist states: an introduction." *Geografiska Annaler – Human Geography* 89B (2): 95–110.

Brown, David L., Kai A. Schafft. 2002. „Population deconcentration in Hungary during the post-socialist transformation". *Journal of Rural Studies* 18 (3): 233–244.

Brown, David L., László J. Kulcsár, László Kulcsár, Csilla Obádovics. 2005. „Post-Socialist Restructuring and Population Redistribution in Hungary." *Rural Sociology* 70 (3): 336–359.

Bulmer, Martin. 1984. *The Chicago School of Sociology*. Chicago, London: University of Chicago Press.

Burgess, Ernest W. 1925. „The Growth of the City: an Introduction to a Research Project." Pp. 47–62 in Robert Ezra Park, Ernest W. Burgess, Roderick D. McKenzie (eds.). *The City*. Chicago: The Chicago University Press.

Carter, Harold. 1983. „Urban Origins: A Review of Theories." Pp. 7–14 in Colin Chant (ed.). *The Pre-industrial Cities and Technology Reader*. London, New York: Routledge.

Castells, Manuel, Peter Hall. 1994. *Technopoles of the World. The Making of the Twenty-first Century Industrial Complexes*. London, New York: Routledge.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 30

Checkoway, Barry. 1980. „Large builders, federal housing programmes and post war suburbanisation." *International Journal of Urban and Regional Research* 4 (1): 21–45.

Childe, V. Gordon. 1951. „The Urban Revolution. Man Makes Himself." Pp. 20–30 in Richard T. LeGates, Frederic Stout (eds.). 1996. The City Reader. London, New York: Routledge.

Colby, Charles C. 1933. „Centrifugal and Centripetal Forces in Urban Geography." *Annals of the Association of American Geographers* 23 (1): 1–20.

Dandolova, Iskra. 2003. „Deurbanisation in Bulgaria: Challenges of transition and sustainable development." Pp. 127–140 in Frank Eckardt, Dieter Hassenpflug (eds.). *Consumption and the post-industrial city*. Frankfurt/Main: Peter Lang.

Danielová, Katarína. 2008. „Komerčná suburbanizácia mesta Trenčín v transformačnom období po roku 1989." *Geografická revue* 4 (2): 103–113.

Dear, Michael, Steven Flusty. 1998. „Postmodern Urbanism." *Annals of the Association of American Geographers* 88 (1): 50–72.

Dijst, Martin, Carmen Vázquez. 2007. „Employment deconcentration in European metropolitan areas: A comprehensive comparison and policy implications." Pp. 265–291 in Eran Razin, Martin Dijst, Carmen Vázquez (eds.). *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations*. Dordrecht: Springer.

Dobriner, William M. 1960. „The Natural History of a Reluctant Suburb." Pp. 47–63 in John Kramer (ed.). 1972. *North American Suburbs: Politics, Diversity, and Change.* Berkeley: The Glendessary Press.

Dostál, Petr, Martin Hampl. 1994. „Development of an Urban System: General Conception and Specific Features in the Czech Republic." Pp. 191–224 in Max Barlow, Petr Dostál, Martin Hampl (eds.). *Territory, Society and Administration: The Czech Republic and the Industrial Region of Liberec.* Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie.

Dostál, Petr, Martin Hampl. 2008. „Development of National Settlement Systems in the Industrial and Post-Industrial Eras: A General Discussion and the Case of the Czech Republic." Pp. 43–54 in Wendelin Strubelt, Grzegorz Gorzelak (eds.). *City and Region. Papers in Honour of Jiri Musil*. Opladen: Budrich UniPress.

Drbohlav, Dušan. 2003. „Immigration and the Czech Republic (with Special Respect to the Foreign Labor Force)." *International Migration Review* 37 (1): 194–224.

Entrikin, Nicholas. 1980. „Robert Park's Human Ecology and Human Geography." *Annals of the Association of American Geographers* 70 (1): 43–58.

Enyedi, György. 1996. „Urbanization under Socialism." Pp. 100–118 in Gregory D. Andrusz, Michael Harloe, Iván Szelényi (eds.). *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-socialist Societies*. Oxford: Blackwell.

Enyedi, György. 1998. „Transformation in Central European Postsocialist Cities." Pp. 9–34 in György Enyedi (ed.). *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Feng, Jiang, Yixing Zhou, Fulong Wu. 2008. „New trends of Suburbanization in Beijing since, 1990: From Government-led to Market-oriented." *Regional Studies* 42 (1): 83–99.

Ferenčuhová, Slavomíra. 2008. *Postsocialistické město* [online]. [cit. 25. 10. 2009]. Dostupné z: <www.evropskemesto.cz>.

Finley, William. 2009. „A Turning Point for American Metropolitan Cities." Příspěvek přednesený na konferenci *City Futures*. Madrid, 5. 6. 2009.

Fishman, Robert. 1987. *Bourgeois Utopia: The Rise and Fall of Suburbia*. New York: Basic Books.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 31

Florida, Richard. 2003. „Cities and the Creative Class." *City & Community* 2 (1): 3–19.
Florida, Richard. 2005. *Cities and the Creative Class*. New York: Routledge.
French, Richard A., F. E. Ian Hamilton (eds.). 1979. *The Socialist City*. Chichester: Wiley.
Friedrichs, Jürgen. 2008. „Human Ecology Revisited." Pp. 83–96 in Wendelin Strubelt, Grzegorz Gorzelak (eds.). *City and Region. Papers in Honour of Jiri Musil*. Opladen: Budrich UniPress.
Galster, George, Royce Hanson, Michael R. Ratcliffe, Harold Wolman, Stephen Coleman, Jason Freihage. 2001. „Wrestling Sprawl to the Ground: Defining and Measuring an Elusive Concept." *Housing Policy Debate* 12 (4): 681–717.
Gans, Herbert J. 1962. „Urbanism and suburbanism as a way of life." Pp. 95–118 in Raymond E. Pahl (ed.). *Readings in Urban Sociology*. Oxford: Pergamon Press.
Gans, Herbert J. 1967. *The Lewittowners. Ways of Life and Politics in a New Suburban Community*. London: The Penguin Press.
Garb, Yaakov. 2007. „The impact of retail deconcentration on travel to hypermarkets in Prague." Pp. 235–264 in Eran Razin, Martin Dijst, Carmen Vázquez (eds.). *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations*. Dordrecht: Springer.
Garreau, Joel. 1991. *Edge Cities*. New York: Doubleday.
Geyer, Hermanus S. 1996. „Expanding the Theoretical Foundation of the Concept of Differential Urbanisation." *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 87 (1): 44–59.
Geyer, Hermanus S., Thomas Kontuly. 1993. „A Theoretical Foundation for the Concept of Differential Urbanization." *International Regional Science Review* 17 (2): 157–177.
Giddens, Anthony. 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley: University of California Press.
Giddens, Anthony. 1997. *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
Hall, Peter, Dennis Hay. 1980. *Growth Centres in the European Urban System*. London: Heinemann Educational.
Hampl, Martin. 1996. „Vývoj systému osídlení v České republice." Pp. 35–52 in Martin Hampl et al. *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta.
Hampl, Martin. 2005. *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
Hampl, Martin, Karel Kühnl. 1993. „Migratory Trends in Former Czechoslovakia." *Acta Universitatis Carolinae – Geographica* 28 (1): 53–71.
Hampl, Martin, Václav Gardavský, Karel Kühnl. 1987. *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR*. Praha: Univerzita Karlova.
Harth, Annette, Ulfert Herlyn, Gitta Scheller. 1998. „Segregation in Eastern Germany cities: Gentrification, downgrading of large estates, and suburbanization." *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment* 13 (4): 421–437.
Harvey, David. 1978. „The Urban Process under Capitalism: A Framework for Analysis." *International Journal of Urban and Regional Research* 2 (1): 101–131.
Häussermann, Hartmut. 1996. „From the Socialist to the Capitalist City: Experiences from Germany." Pp. 219–231 in Gregory D. Andrusz, Michael Harloe, Iván Szelényi (eds.). *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-socialist Societies*. Oxford: Blackwell.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 32

Häussermann, Hartmut, Anne Haila. 2005. „The European City: A Conceptual Framework and Normative Project." Pp. 43–63 in Yuri Kazepov (ed.). *Cities of Europe: Changing Contexts, Local Arrangements, and the Challenge to Urban Cohesion.* Malden: Blackwell.

Hirt, Sonia. 2007. „Suburbanizing Sofia: Characteristics of Post-socialist Peri-urban Change." *Urban Geography* 28 (8): 755–780.

Hoyt, Homer. 1939. *The structure and growth of residential neighborhoods in American cities*. Washington: US Federal Housing Administration.

Illner, Michal. 2008. „The Five Faces of „Pragocentrism"." Pp. 133–144 in Wendelin Strubelt, Grzegorz Gorzelak (eds.). *City and Region. Papers in Honour of Jiri Musil*. Opladen: Budrich UniPress.

Jauhiainen, Jussi S. 2009. „Post-communist urban geographies: an essay." Příspěvek přednesený na konferenci *3rd International Workshop on Post-communist Urban Geographies* Tartu, 18. 9. 2009.

Kährik, Anneli, Tiit Tammaru. 2008. „Population Composition in New Suburban Settlement of the Tallinn Metropolitan Area." *Urban Studies* 45 (5–6): 1055–1078.

Knox, Paul, Steven Pinch. 2006. *Urban Social Geography. An Introduction*. Harlow: Pearson.

Kok, Herman. 2000. „Migration from the city to the countryside in Hungary and Poland." *GeoJournal* 49 (1): 53–62.

Kok, Herman, Zoltán Kovács. 1999. „The Process of Suburbanization in the Agglomeration of Budapest." *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment* 14 (2): 119–141.

Kostinskiy, Grigoriy. 2001. „Post-Socialist Cities in Flux." Pp. 451–465 in Ronan Paddison (ed.). *Handbook of Urban Studies*. London: Sage.

Kovács, Zoltán. 2000. „Cities from state-socialism to global capitalism: an introduction." *GeoJournal* 49 (1): 1–6.

Král, Jiří. 1941. *Zeměpis člověka. Díl druhý: Člověk jako zeměpisný činitel*. Praha: Věda všem.

Král, Jiří. 1946. *Zeměpisný průvodce Velkou Prahou a její kulturní oblastí*. Praha: Melantrich.

Kramer, John (ed.). 1972. *North American Suburbs: Politics, Diversity, and Change*. Berkeley, CA: The Glendessary Press.

Kulu, Hill, Francesco C. Billari. 2006. „Migration to urban and rural destinations in post-Soviet Estonia: A multilevel event-history analysis." *Environment and Planning A* 38 (4): 749–764.

Ladányi, János, Szelényi, Iván. 1998. „Class, ethnicity and urban restructuring in postcommunist Hungary." Pp. 67–86 in György Enyedi (ed.). *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Lampard, Eric E. 1965. „Historical aspects of urbanization." Pp. 519–554 in Philip Morris Hauser, Leo Francis Schnore (eds.). *The Study of Urbanization*. New York: John Wiley.

Leetmaa, Kadri, Tiit Tammaru. 2007. „Suburbanization in countries in transition: destinations of suburbanizers in the Tallinn metropolitan area." *Geografiska Annaler* 89B (2): 127–146.

Leetmaa, Kadri, Tiit Tammaru, Kristi Anniste. 2009. „From Priority-led to Market-led Suburbanisation in a Post-communist Metropolis." *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 100 (4): 436–453.

Ley, David. 1983. *A Social Geography of the City*. New York: Harper and Row.

Lisowski, Andrzej. 2004. „Social aspects of the suburbanisation stage in the agglomeration of Warsaw." *Dela* 21: 531–541.

Lupi, Tineke, Sako Musterd. 2006. „The Suburban Community Question." *Urban Studies* 43 (4): 801–817.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 33

Macešková, Marie, Martin Ouředníček, Jana Temelová. 2009. „Sociálně prostorová diferenciace v České republice: implikace pro veřejnou (regionální) politiku." *Ekonomický časopis* 57 (7): 700–715.

Massey, Douglas S., Nancy A. Denton. 1988. „The Dimensions of Residential Segregation." *Social Forces* 67 (2): 281–315.

Matějů, Petr, Jiří Musil. 1981. „Společnost-prostor-jedinec. Pokus o konceptualizaci problému územní diferenciace sociálně ekonomické struktury se zvláštním zřetelem na životní podmínky." *Sociologický časopis* 17 (4): 347–365.

Matlovič, René. 2002. „Teoreticko-metodologický rámec komplexnej geografickej interpretácie priestorovej štruktúry mesta." *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Prírodné vedy*, *Folia Geographica* XXXVIII (6): 127–143.

Matlovič, René. 2004. „Tranzitívna podoba mesta a jeho intraurbánnych štruktúr v ére postkomunistickej transformácie a globalizácie." *Sociológia* 36 (2): 137–158.

Matlovič, René, Alena Sedláková. 2004. „Suburbanizácia – transformačný proces priestorovej organizácie postkomunistických miest (empirický príklad Prešova)." *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Prírodné vedy, Folia Geographica* XLII (7): 75–103.

Moravanská, Katarína. 2007. „Lokálne spoločenstvá a proces suburbanizácie." *Životné prostredie* 41 (6): 292–297.

Moschelesová, Julie. 1937. „The Demographic, Social and Economic Regions of Greater Prague: A Contribution to Urban Geography." *Geographical Review* 27 (3): 414–429.

Mumford, Lewis. 1961. *The city in history*. Harmondsworth: Penguin.

Musil, Jiří. 1967. *Sociologie soudobého města*. Praha: Svoboda.

Musil, Jiří. 1977. *Urbanizace v socialistických zemích*. Praha: Svoboda.

Musil, Jiří. 1991a. „Nové vymezení sociální ekologie." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 27 (1): 69–89.

Musil, Jiří. 1991b. *Urban System of Czechoslovakia and Future Internal Structure of Prague*. Praha: Sociologický ústav Československé akademie věd.

Musil, Jiří. 1993. „Changing Urban Systems in Post-communist Societies in Central Europe: Analysis and Prediction." *Urban Studies* 30 (6): 899–905.

Musil, Jiří. 2001. „Vývoj a plánování měst ve střední Evropě v období komunistických režimů." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 37 (3): 275–296.

Musil, Jiří. 2002. „Co je urbanizace." Pp. 7–53 in Pavla Horská, Eduard Maur, Jiří Musil. *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha, Litomyšl: Paseka.

Musil, Jiří. 2003. „Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě, 1950–2000." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39 (2): 137–167.

Musil, Jiří. 2005. „Prague returns to Europe." In F. E. Ian Hamilton, Kaliopa D. Andrews, Nataša Pichler-Milanović (eds.). *Transformation of cities in Central and Eastern Europe: towards globalization*. Tokyo: United Nations University Press.

Novák, Jakub, Petra Puldová, Martin Ouředníček, Jana Temelová. 2007. „Současné procesy ovlivňující sociálně prostorovou diferenciaci České republiky." *Urbanismus a územní rozvoj* 10 (5): 34–39.

Ott, Thomas. 2001. „From Concentration to De-concentration – Migration Patterns in the Post-socialist City." *Cities* 18 (6): 403–412.

Ouředníček, Martin. 2000. „Teorie stádií vývoje měst a diferenciální urbanizace." *Geografie – Sborník České geografické společnosti* 105 (4): 361–369.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 34

Ouředníček, Martin. 2002a. „Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu." Pp. 39–54 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Ouředníček, Martin. 2002b. *Urbanizační procesy obyvatelstva v Pražském městském regionu*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Ouředníček, Martin, Jakub Novák, Jana Temelová, Petra Puldová. 2009. „Metody geografického výzkumu města." Pp. 93–125 in Slavomíra Ferenčuhová, Magdalena Hledíková, Lucie Galčanová, Barbora Vacková (eds.). *Město: Proměnlivá ne/samozřejmost*. Brno: Pavel Mervart a Masarykova univerzita.

Ouředníček, Martin, Jana Temelová. 2009. „Twenty years after socialism: the transformation of Prague's inner structure." *Studia Universitatis Babes-Bolyai, Sociologia* 54 (1): 9–30.

Pacione, Michael. 2005. „Quality-of-Life Research in Urban Geography." Pp. 233–264 in Brian J. L. Berry, James O. Wheeler (eds.). *Urban Geography in America, 1950–2000. Paradigms and Personalities*. New York, London: Routledge.

Park, Robert E., Ernest W. Burgess, Roderick D. McKenzie (eds.). 1925. *The City*. Chicago: The Chicago University Press.

Podolák, Peter. 2007. „Geografické aspekty suburbanizácie a priestorový pohyb obyvateľstva." *Životné prostredie* 41 (6): 298–302.

Ptáček, Pavel. 2002. „Suburbanizace v USA a Německu: zdroj inspirace a poučení." Pp. 55–79 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Pucher, John. 2002. „Suburbanizace příměstských oblastí a doprava: mezinárodní srovnání." Pp. 101–121 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Puldová, Petra, Martin Ouředníček. 2006. „Změny sociálního prostředí v zázemí Prahy jako důsledek procesu suburbanizace." Pp. 128–142 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Putnam, Robert D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community.* New York: Simon & Schuster.

Razin, Eran, Martin Dijst, Carmen Vázquez (eds.). *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations*. Dordrecht: Springer.

Rostow, Walt W. 1960. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Ruoppila, Sampo, Anneli Kährik. 2003. „Socio-economic residential differentiation in post-socialist Tallinn." *Journal of Housing and Built Environment* 18 (1): 49–73.

Sailer-Fliege, Ulrike. 1999. „Characteristics of Post-socialist Urban Transformation in East Central Europe." *GeoJournal* 49 (1): 7–16.

Saunders, Peter. 2001. „Urban Ecology." Pp. 36–51 in Ronan Paddison (ed.). *Handbook of Urban Studies*. London: Sage.

Savage, Michael, Alan Warde. 1993. *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. Houndmills, London: Macmillan Press.

Sedláková, Alena. 2005. „Comparative study of migration tendencies in suburban zones of

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 35

post-communist cities Prešov and Olomouc." *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Prírodné vedy* 43: 171–179.

Short, John R. 1996. *The Urban Order. An Introduction to Cities, Culture, and Power*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.

Sjöberg, Örjan. 1999. „Shortage, Priority and Urban Growth: Towards a Theory of Urbanisation under Central Planning." *Urban Studies* 36 (13): 2217–2236.

Sjöberg, Örjan, Tiit Tammaru. 1999. „Transitional Statistics: Internal Migration and Urban Growth in Post-Soviet Estonia." *Europe-Asia Studies* 51 (5): 821–842.

Soja, Edward W. 1980. „The sociospatial dialectic." *Annals of the Association of American Geographers* 70 (2): 207–225.

Soós, Gábor, Győrgyi Ignits. 2005. „Suburbanization and its Consequences in the Budapest Metropolitan Area." Pp. 195–217 in Frank Eckardt (ed.). *Paths of Urban Transformation*. Frankfurt: Peter Lang.

Stanilov, Kiril. 2007. „Taking stock of post-socialist urban development: A recapitulation." Pp. 3–17 in Kiril Stanilov (ed.). *Post-Socialist City*. Dordrecht: Springer.

Steinführer, Annett, Annegret Haase. 2007. „Demographic change as a future challenge for cities in East Central Europe." *Geografiska Annaler: Human Geography* 89B (2): 183–195.

Sýkora, Luděk. 1999. „Processes of Socio-spatial Differentiation in Post-communist Prague." *Housing Studies* 14 (5): 679–701.

Sýkora, Luděk, Zdeněk Čermák. 1998. „City Growth and Migration Patterns in the Context of Communist and Transitory Periods in Prague's Urban Development." *Espace, Populations, Sociétés* 16 (3): 405–416.

Szelényi, Iván. 1996. „Cities under Socialism – and After." Pp. 286–317 in Gregory D. Andrusz, Michael Harloe, Iván Szelényi (eds.). *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-socialist Societies*. Oxford: Blackwell.

Špačková, Petra. 2011. *Sociální prostředí a lokální komunity: město, suburbium, venkov.* Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Špačková, Petra, Martin Ouředníček. 2012. „Spinning the Web: New Social Contacts of Prague's Suburbanites." *Cities* 29 (5): 341–349.

Tammaru, Tiit. 2001. „Suburban Growth and Suburbanisation under Central Planning: The Case of Soviet Estonia." *Urban Studies* 38 (8): 1341–1357.

Tammaru, Tiit. 2005. „Suburbanisation, employment change, and commuting in the Tallinn metropolitan area." *Environment and Planning A* 37 (9): 1669–1687.

Tammaru, Tiit, Hill Kulu, Inga Kask. 2004. „Urbanization, Suburbanization, and Counterurbanization in Estonia." *Eurasian Geography and Economics* 45 (3): 212–229.

Tammaru, Tiit, Kadri Leetmaa. 2007. „Suburbanisation in Relation to Education in the Tallinn Metropolitan Area." *Population, Space and Place* 13 (3): 279–292.

Tammaru, Tiit, Kadri Leetmaa, Siiri Silm, Rein Ahas. 2009. „Temporal and Spatial Dynamics of the New Residential Areas around Tallinn." *European Planning Studies* 17 (3): 423–439.

Tammaru, Tiit, Örjan Sjöberg. 1999. „On the Move: Explaining Migration Patterns in Estonia During the Transition Period." *International Journal of Population Geography* 5 (4): 241–260.

TCRP. 2002. *Costs of Sprawl – 2000*. Transit Cooperative Research Program Report 74. Washington, D.C.: National Academy Press.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 36

Timár, Judit, Monika M. Váradi. 2001. „The Uneven Development of Suburbanization during Transition in Hungary." *European Urban and Regional Studies* 8 (4): 349–360.

Ullrich, Zdeněk (ed.). 1938. *Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung*. Praha: Revue Sociologie a sociální problémy.

Urbánková, Jana, Martin Ouředníček. 2006. „Vliv suburbanizace na dopravu v Pražském městském regionu." Pp. 79–95 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Valentová, Božena. 2005. „Vývoj sociálního bydlení s důrazem na jeho zacílení na určité sociální vrstvy obyvatelstva." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 41 (2): 301–315.

Valkanov, Yani. 2005. „Suburbanisation in Sofia: Changing Spatial Structure of a Post-communist City." Pp. 175–194 in Frank Eckardt (ed.). *Paths of Urban Transformation*. Frankfurt: Peter Lang.

Van de Kaa, Dirk J. 1987. „Europe's Second Demographic Transition." *Population Bulletin* 42 (1): 1–57.

Van den Berg, Leo, Roy Drewett, Leo H. Klaassen, Angelo Rossi, Cornelis H. T. Vijverberg. 1982. *A Study of Growth and Decline. Urban Europe*. Oxford: Pergamon Press.

Vendina, Olga I. 1997. „Transformation processes in Moscow and intra-urban stratification of population." *GeoJournal* 42 (4): 349–363.

Walker, Richard. 1981. „A theory of suburbanisation: Capitalism and the construction of urban space in the United States." Pp. 383–429 in Michael J. Dear, Allen J. Scott (eds.). *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society*. London: Methuen.

Weclawowicz, Grzegorz. 1992. „The Socio-spatial Structure of the Socialist Cities in East-central Europe. The Case of Poland, Czechoslovakia and Hungary." Pp. 129–140 in Fabio Lando (ed.). *Urban and Rural Geography. Papers from 6th Italian-Polish Geographical Seminar, 15.–23. 9. 1990*. Venice: University of Venice.

Weclawowicz, Grzegorz. 1998. „Social Polarisation in Postsocialist Cities: Budapest, Prague and Warsaw." Pp. 55–66 in György Enyedi (ed.). *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Weiss, Michael J. 1988. *The Clustering of America*. New York: Harper and Row.

Wellmann, Barry, Barry Leighton. 1979. „Networks, Neighbourhoods, and Communities: Approaches to the Study of the Community Question." *Urban Affairs Quarterly* 14 (3): 363–390.

Więcław-Michniewska, Joanna. 2006. *Krakowskie suburbia i ich społeczność*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

Wiegandt, Claus-Christian. 2000. „Urban Development in Germany – Perspectives for the Future." *GeoJournal* 50 (1): 5–15.

Wirth, Louis. 1938. „Urbanism as a Way of Life." Pp. 189–197 in Richard T. LeGates, Frederic Stout (eds.). 1996. *The City Reader*. London, New York: Routledge.

Whyte, William H. (1956), 2002. *The Organization Man*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Zelinski, Wilbur. 1971. „The Hypothesis of the Mobility Transition." *Geographical Review* 61 (2): 219–249.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 37

2 Idea bydlení za městem a koncept zahradního města*

BARBORA VACKOVÁ**

Úvod

Cílem této kapitoly je popsat některé historické souvislosti suburbánního způsobu bydlení. Chápeme jej jako jeden z typických projevů modernizace západní společnosti. V podobných souvislostech se historici, urbanisté i sociální vědci zabývající se rezidenční suburbanizací často odvolávají na koncept zahradního města Ebenezera Howarda, který označují za předchůdce současné podoby suburbanizace [Hrůza, 1965; Turkington, 1999; Whitehand, Carr, 1999]. Jiní autoři, mezi nimi i Robert Fishman [1987], jehož koncepci vývoje suburbanizace podrobněji představuje první část textu, však upozorňují na to, že jde o mnohem starší jev, než je Howardův koncept. Nechceme polemizovat s názorem, že jeho práce silně ovlivnila podobu suburbánního bydlení. Nechápeme jej ale jako otce suburbií – jeho cíle byly jiné. Jeho činnost budeme interpretovat z obráceného úhlu pohledu: Forma suburbií mohla být jedním z inspiračních zdrojů jeho snahy o emancipaci nové skupiny obyvatel, a to dělnictva. Chceme ukázat, že v procesu suburbanizace se skrývá dvojí příběh. První o vytváření střední třídy a jejích potřeb, o jejím početním nárůstu. Druhý pak o zlepšování životních podmínek dělníků.

Suburbia jako prostor střední třídy

V knize *Bourgeois Utopias* provádí Fishman sociálně historické zkoumání vzniku a vývoje moderního suburbánního[1] typu bydlení od jeho počátků až do 80. let

* Text vznikl v rámci výzkumného projektu Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti (http://ivris.fss.muni.cz/) podpořeného výzkumným záměrem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy – „Reprodukce a integrace společnosti" MSM0021622408.

** Mgr. Barbora Vacková, Ph.D., Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti, Joštova 10, 602 00 Brno, email: vackova.bara@gmail.com.

[1] Suburbia charakterizuje jako rezidenční čtvrti střední třídy s převahou rodinných domů postavené za městem, na kterém jsou funkčně závislé.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 38

20. století, kdy jeho kniha vyšla poprvé [Fishman, 1987].[2] Za zmínku stojí, že Fishman se v knize o Howardově konceptu téměř nezmiňuje.[3] Hlavní argumenty jeho práce tkví v propojení vzniku suburbánního bydlení s životním stylem a potřebami nově se formující střední třídy. V úvodu své práce píše: „Věřím, že suburbia jsou kolektivním výtvorem londýnské buržoazní elity konce 18. století. Vyvíjela se postupně a anonymně metodou pokusu a omylu. Bohatí londýnští bankéři a obchodníci experimentovali s rozmanitými pro ně dostupnými formami bydlení, z nichž originální syntézou postupně vytvořili tu, která odpovídala jejich hodnotám. Suburbia byla zimprovizována, nikoli naplánována" [Fishman, 1987: 9]. Velmi jednoduše lze tedy shrnout hlavní tezi knihy takto: Suburbia byla vytvořena etablující se střední třídou, která začala hledat takové místo bydlení, jež by odpovídalo nové představě o ideálním prostředí pro rodinný život.[4]

S mnoha dalšími autory [např. Harris, Larkham, 1999; Nicolaides, Wiese, 2006] se Fishman shoduje v tom, že suburbia jsou specificky anglosaský prvek. Z Velké Británie byla tato forma bydlení přenesena do severní Ameriky, západní Evropy, států Commonwealthu a kolonií.[5] V době, kdy vznikala kolem Londýna a dalších rostoucích britských měst první rezidenční předměstí pro vyšší a střední třídu, se např. v Paříži nic podobného nedělo. To ukazuje na úzké sepjetí vzniku sub-

[2] Fishman začíná svůj výklad v Londýně 18. století, sám ale dodává, že první „suburbánní" typy bydlení můžeme nalézt na Apeninském poloostrově již v období římské říše a později v období renesance.

[3] Věnoval mu však část knihy Urban Utopias in the Twentieth Century: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, Le Corbusier [1. vydání 1977].

[4] Střední třída je v kontextu studia historických kořenů suburbanizace charakterizována jako vrstva tvořená na jedné straně jejími intelektuálně a nemanuálně pracujícími členy (jako jsou spisovatelé, učitelé, ale také např. rostoucí počty státních i nestátních úředníků), dále také starší i novou buržoazií a maloburžoazií. Nemůžeme zapomínat ani na osoby pohybující se na nejasných hranicích aristokratických kruhů – jejich příslušníci se jistě s příslušníky středních vrstev stýkali a vzájemně ovlivňovali. Střední třída je takto chápána jako podstatná a značně heterogenní skupina obyvatel moderních států. Jak bude dále v textu zřejmé, je pro studium vývoje suburbanizace podstatné, že hlavním z distinktivních prvků střední třídy je vedle jejího zařazení v ekonomické a pracovní sféře specifický životní styl a uznávané hodnoty, jež formovaly podoby suburbií a současně byly nově vznikajícím rezidenčním prostředím ovlivňovány. (Pro pochopení významu středních tříd pro vývoj západní společnosti v 19. století a etablování jejího životního stylu lze doporučit klasické texty jako je Tocquevilleova Demokracie v Americe, Simmelův esej O módě či Veblenovu Teorii zahálčivé třídy; postup směrem z nižší do střední třídy trefně popisuje monolog popeláře Alfreda P. Doolittla zaměřený na zásady maloburžoazní morálky (anglicky *middle-class morality*) v muzikálu My Fair Lady.)

[5] Kenneth Jackson nachází podobnosti i odlišnosti suburbánního vývoje na evropském a americkém kontinentu. Ze starého kontinentu a Anglie byla do Nového světa přenesena vysoká symbolická hodnota soukromého vlastnictví půdy [Jackson, 1985: 52]. Na druhou stranu první americká suburbia podle něj rozhodně nebyla prostorem střední třídy, byla to místa, kam odcházeli černoši poté, co již nemuseli jako otroci žít v blízkosti svých dosavadních pánů, tedy místa hned od svých počátků etnicky určená [Ibid: 14].

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 39

urbánního stylu života s kulturou a hodnotami britské společnosti. Zdá se, že v Paříži bylo i v 18. a 19. století chápáno jako nejvhodnější pro život aristokracie i bohatnoucí buržoazie a ostatních členů střední třídy centrum města. Rozvíjející se dopravní obslužnost vyvedla z měst dělníky, kteří tak získali lepší životní podmínky, zatímco vyšší vrstvy mohly zůstat v „očištěném" a „rozředěném" centru. Naopak v britské společnosti se v tomto období rozšířil typický styl bydlení mimo centrum, který byl v prvním období vlastní pouze nejvyšším vrstvám společnosti, což znamenalo především aristokracii popřípadě nejbohatší bankéře, průmyslníky atd. Význam přikládaný centru a periferii se v obou městech lišil. Donald J. Olsen [1986] hovoří dokonce o jakési rozdílné povaze Pařížanů a Londýňanů: Zatímco první z nich přirozeně tíhli ke společenskému životu v ulicích kypící Paříže, druzí se raději uzavírali do svých klidných domovů vzdáleni od centra města. Upozorňuje na to, že na britských ostrovech respektive v Londýně právě bydlení v rodinných domech nebo dvojdomcích zcela převyšovalo jiné formy bydlení. Uvádí, že ještě v roce 1911 žila v bytových domech méně než 3 % obyvatel Anglie a Walesu. Všichni ostatní žili v rodinných domech, nejčastěji řadových s velmi malými byty [Olsen, 1986: 92].

V úvodu je třeba učinit ještě jednu poznámku související s obsahem pojmu suburbium. Fishman ve své knize postupuje metodou příkladů, které odkazují k obecnějším trendům: Vybírá si významné události z urbánní historie světových velkoměst, na kterých celý proces dokumentuje. Poukazuje například na bydlení navržené Johnem Nashem v okolí Regent's Parku a první „suburbium" významných příslušníků londýnské střední třídy v Claphamu. Samozřejmě, že pokud se dnes podíváme na mapu Londýna, považujeme bezpochyby obě dvě lokality za součást širšího centra města a nikoli za suburbia. Olsen [1986] se také věnuje suburbánnímu vývoji evropských velkoměst, Nashovu výstavbu ale jako příklad londýnské suburbanizace neuvádí (věnuje se jeho úpravám Regent Street), naopak se zajímá o vzdálenější předměstí.[6] Zmiňuje ovšem kategorii „inner suburbia" [Ibid: 163], do které tyto Fishmanem zmiňované rezidenční čtvrti mohou spadat.

Z Fishmanova hlediska je podstatná postupná proměna, kterou procházela forma podnikání a rodinného soužití londýnských bankéřů a obchodníků. Centrum města bylo až do 18. století jaksi „přirozeným" sídlem nejbohatších občanů, kteří zde žili v domech přizpůsobených jejich potřebám: V přízemí byly místnosti spojené s podnikáním, ve vyšších patrech pak žila rodina majitele. Všichni její

[6] Olsen se na rozdíl od Fishmana při rozboru suburbanizace nesoustředí výhradně na střední třídu a připomíná i její industriální formu. Přístupy obou lze ale velmi těžko porovnávat, neboť není zcela jasné, jaký typ zástavby by jeden nebo druhý již považovali za suburbánní. Fishmanův přístup se zdá být v tomto ohledu mnohem otevřenější: Olsen by zřejmě vily v Claphamu za suburbánní typ bydlení nepovažoval.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 40

členové se tak mohli zapojovat do výdělečné činnosti, či mít přehled o tom, co se děje [například Olsen, 1986: 101]. Sílící městská buržoazie a vznikající střední třída měla v období před koncem 18. století své jasně vymezené místo v centrech měst, uzlových bodech obchodu, která jako místa setkávání nepředstavovala pouze jakási tržiště; sbíhaly se v nich také všechny informace důležité pro úspěšný výkon povolání. Naopak pro aristokracii žijící z renty, jež jí přinášel majetek na venkově, nebylo bezpodmínečně nutné ve městě zůstávat a mohla žít také ve venkovských sídlech.

Pobyt v centrech ranně moderních měst nebyl však ničím příjemným.[7] Počet obyvatel se v nich rychle zvyšoval. Velký Londýn (oblast spravovaná metropolitní policií) měl na počátku století více než milion obyvatel, na konci více než šest a půl milionu. Infrastruktura měst nebyla na takový nárůst připravena. Chyběly zde prostory k bydlení, vodovodní i kanalizační rozvody.[8] Pozdější bourání v chudinských a dělnických čtvrtích mělo logicky za následek přeplnění přilehlých oblastí a tedy pouze přesouvání problému jinam [Sennett, 1996; Inwood, 2003].

Současně prošlo proměnou chápání přítomnosti chudoby ve městě [viz např. Geremek, 1999]. Ve středověku nebyla chudoba vnímána čistě negativně zejména proto, že obdarování chudých mělo duchovní význam, bylo (jedním z mnoha) jednání zajišťujících spásu. Když s rozvojem měst začalo docházet ke kumulaci chudých, stali se ti, kteří přicházeli pravidelně pro podporu, objektem kontroly. Postupně se začal vytrácet původní motiv „dobrého skutku", jak almužnu označuje Geremek. Chudoba se proměnila v osobní neúspěch.[9] Ve veřejném chápání došlo ke spojení chudoby s morálními poklesky, jako je prostituce (spojená také s pohlavními chorobami) a kriminalita, a nové chápání chudých jako nositelů „nákazy" vedlo postupně k oddělování prostorů pro příslušníky jednotlivých sociálních skupin. Pokud tedy bylo pro renesančního aristokrata setkání s žebrákem na schodech kostela cestou ke spáse vyplacenou drobnou almužnou, pro moderního příslušníka střední třídy se stala podobná setkání nepříjemnou připomínkou odvrácené strany světa a představovala přímé ohrožení jeho osoby a rodiny. Byla jedním z důvodů opuštění centra města.

[7] Podrobněji k technickému stavu měst v 19. stol. viz například Hall [1998].

[8] V roce 1867 zjistili lékaři v některých londýnských ulicích 254 rodin ve 273 místnostech, respektive 164 rodin ve 168 místnostech. Celé ulice středostavovských obydlí neměly jedinou koupelnu, domy neměly kanalizaci ani vodovody. Pokud dodávky vody existovaly pak často nepravidelné v krátkých periodách. Velká část obyvatel čerpala vodu přímo z Temže, do které současně ústily veřejné stoky. Města byla plná koní, kteří káleli na ulice, postupně se začalo topit především uhlím a i rozvíjející se průmysl vedl k silnému znečištění městského ovzduší. Následkem byla i vysoká nemocnost a úmrtnost.

[9] O důvodech této proměny a jejích kulturně-ekonomických důsledcích pojednává kniha Maxe Webera z let 1904/1905 Protestantská etika a duch kapitalismu (1983).

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 41

Fishman nalézá další dva zdroje nové potřeby vystěhovat se za město: Proměnu struktury rodiny v kombinaci s protestantskou formou vyznání. Suburbia můžeme chápat jako důsledek i součást proměn, které na konci 18. století nabraly na rychlosti. Došlo k postupnému oddělení rodinných a profesních sfér, které se nakonec projevilo oddělením prostorů určených ke konkrétním úkonům s nimi spojených. Domy v centru města napříště sloužily jako firemní zastoupení, výrobny, kanceláře, atd. Rodinní příslušníci už nemuseli být bezpodmínečně přítomni u procesu produkce a kumulace kapitálu, naopak rodina měla nyní představovat místo, kde je možno nabrat novou sílu. Není proto lepší prostor, kam ji vymístit, než je (kvazi)příroda za městem. Stejným způsobem pak došlo k oddělení mužských a ženských rolí, které bylo posilováno ideologií ženy pečovatelky. Tato představa o neveřejné pozici ženy byla však pouze jednou z částí rozvíjejícího se diskurzu naplněného morálním hodnocením, ve kterém město představovalo špínu a zlo a příroda a venkov čistotu a dobro. Podívejme se nyní podrobněji na proměnu, kterou společnost a město na přelomu 18. a 19. století prošly.

Proměna společnosti v 19. století: modernita, střední třída a suburbia

Individualizace a jednotlivec v městském prostoru

To, že Angličané respektive Londýňané preferovali individuální formy bydlení v rodinných domech, odhaluje významný dobový společenský pohyb: Posun směrem k jednotlivci, k tzv. individualizaci společnosti. Sennett označuje Londýn jako místo, kde se projevuje individualismus přímo „příkladný" [Sennett, 1996: 323]. Jeho rozvoj ostatně souvisí právě s evangelickou vírou, která je založena na osobním vztahu k Bohu, bez prostředníka a s tíhou odpovědnosti ležící na bedrech jednotlivých věřících.[10] Zároveň je posun v důrazu na jednotlivce důsledkem rozpadajících se tradičních vazeb (například rodinných vazeb lidí přicházejících z venkova), které v průmyslovém městě ztrácely svou váhu.

V urbánním prostoru se tato tendence projevila různými způsoby. Jedním z nich bylo vytváření požitků vhodných k individuální konzumaci: Příkladem je vznik nového městského prostoru – pasáže, jež se objevila na přelomu 18. a 19. století v Paříži. Walter Benjamin [Benjamin, 1979] ji trefně charakterizoval jako zvěstování nového času. V pasáži se ulice stala interiérem, až intimním

[10] Tato proměna byla ostatně i jedním ze zdrojů moralizujícího pohledu na chudobu.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 42

prostředím. Poskytovala ochranu a zákoutí k odpočinku, zároveň nabízela množství atrakcí; vybízela k obdivu a prohlídce i ke konzumaci požitků. Tento nový druh podívané stimuloval nový druh aktivity – procházku („flanerie"), zdánlivě bezduché bloumání po okolí, které je ovšem naplněno rozhlížením a prohlížením prostředí. Je intimní a privátní zábavou [Blanchard, 1985]. Důraz na jednotlivce se projevuje také tím, co Simmel nazval blazeovaným postojem [Simmel, 1903], či Goffman zdvořilou nevšímavostí [Goffman, 1999].[11] Proces individualizace je také zásadním tématem Sennettových prací věnovaných vývoji městského prostředí. Podle něj uzavření se do sebe, prožívání vlastního světa v prostředí plném cizích lidí, jejichž existence se stává významnou pouze v případech potřeby nebo ojedinělých nehodách, mělo důležitou strategickou funkci: Vzniká tak proudící dav neangažovaných osob. „Městské plánování 19. století umožnilo pohyb po městě velkému množství jednotlivců, a znemožnilo pohyb skupin, především těch, které mohou být hrozbou, jako tomu bylo během Francouzské revoluce" [Sennett, 1996: 324]. Oddělené bydlení na suburbánních sídlištích rodinných domků bylo jedním z projevů této silné individualizace. Také některé klasické texty zabývající se historií společenského života suburbií se shodují, že kypící komunitu bychom v nich hledali obtížně [např. Baumgartner, 1988, Putnam, 2001].

Odraz společnosti v moderním urbanismu

Město v období před průmyslovou revolucí a v jejích prvních letech představovalo změť těl, funkcí, pachů, informací, zážitků, chudoby i bohatství. Françoise Choay označuje takové město jako významem nabitý prostor [Choay, 1969]. V době průmyslové revoluce však podle ní začal urbánní prostor na této významové bohatosti ztrácet, protože se proměnila podstata městského života. Urbanismus se začal řídit ekonomickými pravidly, ve městech se objevilo velké množství nových obyvatel, kterým byly původní městské hodnoty a kultura cizí (a tedy k městu přistupovali bez nostalgie). Svou roli sehrál i technologický pokrok; význam prostoru se s rozšířením železnice, telegrafu a denního tisku proměnil [Choay, 1969: 9] a fyzická blízkost a přítomnost v centru přestala být životně důležitá.

[11] Jde o specifický „nevšímavý" postoj vůči druhým, který zaručuje udržení osobní intimity na plných městských ulicích, např. zamezuje nepříjemným přímým či zkoumavým pohledům kolemjdoucích. Současně má podle Simmela také funkci jakéhosi filtru zadržujícího většinu podnětů z okolí, tak aby jednotlivec nebyl přesycen informacemi, aby se nenacházel ve stavu neustálého napětí.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 43

Všechny tyto proměny byly součástí širšího procesu, při kterém ve společnosti docházelo k formování nových sociálních skupin a také k redefinici jejich pozic. Zatímco v předmoderním městě byly rozdíly mezi jednotlivými skupinami obyvatel zřetelné, ale přesto nebyly důvodem k jejich fyzickému oddělování, v období modernity je tomu jinak: „Starší urbánní formy umožňovaly častý a blízký kontakt mezi příslušníky střední a nižší třídy. Právě tato blízkost byla tím, čeho se začala buržoazie (průmyslového města) obávat" [Fishman, 1987: 82]. Vznikání suburbánních lokalit je od samého počátku projevem oddělování jednotlivých skupin. „Suburbia tedy mohou být definována tím, co obsahují – bydlením pro střední třídu – a za druhé (což je pravděpodobně důležitější) tím, co vylučují: Veškerý průmysl, obchodní služby kromě těch, které přímo souvisí s potřebami místních obyvatel a bydlení pro nižší třídy (s výjimkou služebnictva zdejších domácností)" [Fishman, 1987: 6]. Pro střední třídu představovala oázy klidu a útočiště před rychlým, nepřehledným a potenciálně nebezpečným centrem měst. „V 19. století Londýn opravdu nebyl ničím jiným než seskupením sídel určených k přespávání postavených do protikladu k londýnskému City" [Choay, 1969: 13]. Majitelé těchto oddělených lokalit se zároveň snažili udržet prestiž a co nejvyšší status svých majetků. Choay uvádí i příklady jejich fyzického oddělování od okolních méně lukrativních či problematických pozemků.[12] Můžeme tak identifikovat další z důvodů ztráty významové bohatosti urbánního prostoru – ve městech začínají vznikat funkčně specializované lokality, které z povahy věci nesou pouze jediný typ informace.

Rodina v rodinném domě

Upřednostnění bydlení v rodinných domech interpretuje Olsen [Olsen, 1986] v souvislosti s potřebou „morálního" způsobu života: „Znovu a znovu bylo zdůrazňováno, že je to pouze rodinný dům, kde se může realizovat život anglické rodiny, a nikdy ne byt. (…) Oddělený dům neposkytoval pouze pohodlnější, ale také morálnější život. Morální uvolněnost projevující se u Francouzů a dost pravděpodobně i u jiných Evropanů je důsledkem jejich sklonu bydlet v bytových domech. Podle Hermanna Muthesia[13] ‚představuje bydlení v rodinném domě ve všech ohledech vyšší formu života'" [Olsen, 1986: 91].

[12] Uvádí mezi jinými příklad pozemků vévody z Bedfordu, které byly již ve 30. letech 19. století oploceny a opatřeny bránou, aby byly chráněny před „invazí" ze severně položených okrsků. Jiný příklad: „Figs Mead pronajatý v roce 1834 k výstavbě ‚modelového suburbia pro nižší a nižší střední třídu' bylo systémem diagonálních ulic odděleno od pravoúhle řešeného sousedního slumu Somers Town" [Choay, 1969: 13].

[13] Hermann Muthesius (1861–1927) je německý architekt a teoretik, v roce 1904 vyšla jeho práce o vývoji bydlení v Anglii, jejíž součástí je i studie o bydlení v 19. století.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 44

Pokud chápeme uspořádání urbánního prostoru jako odraz struktury třídně rozdělené společnosti, můžeme podobně chápat také uspořádání jednotlivých domů. Když se na sídle Gosford Park ve stejnojmenném Altmanově filmu sejde aristokratická společnost nejrůznější úrovně, můžeme sledovat i spodní patro domu, které je místem pro služebnictvo a odrazem světa o patro výš. Tento typický „country house" je rozdělen vertikálně, i jeho patra však mají svou danou strukturu. Podle Olsena se toto přísné oddělení jednotlivých skupin obyvatel domů začalo projevovat od 17. století. Ztělesněním nepřítomného a přece připraveného služebnictva se stal zvonek na šňůře – paradoxně právě nepřítomnost služebnictva vyžadovala nové symbolické oddělování, které v době, kdy pán a služebník žili v těsné blízkosti, nebylo třeba. Za tímto oddělováním skupin můžeme ale vidět první známky individualizace, respektive potřeby vlastního soukromého prostoru.

Domy byly koncipovány tak, aby v nich vedle sebe existovaly prostory určené návštěvám a privátní místnosti. Veřejné prostory byly okázalejší, soukromé pokoje měly praktičtější vybavení [Newby, Turner, 1999]. V georgiánských[14] domech z počátku 19. století, o nichž píše Fishman jako o prvních formách suburbánního bydlení [Fishman, 1987], se objevuje místnost, kterou bychom dnes nazvali obývacím pokojem, sloužící k reprezentaci rodiny i k jejímu společenskému životu. Také v rámci soukromých místností docházelo v průběhu 19. století k posunu směrem ke zvyšování soukromí jednotlivých členů domácnosti. Nevedlo to však k posilování rodinných vazeb v domě, naopak se objevily prostory pro ženy, muže, služebnictvo, děti. Ve velkých sídlech tato diferenciace znamenala stav, „kde byla specializace místností k různým účelům vrcholem rafinovanosti, efektivity a absurdity. Propracovaný systém zadních chodeb udržoval služebnictvo neviditelné. Oddělená schodiště pro pány a služebnictvo, muže a ženy, rodinu a hosty vedla do konkrétních od sebe oddělených místností určených ke konkrétním účelům" [Olsen, 1986: 103]. Konec konců byly rozdílně chápány i jednotlivé privátní prostory: Olsen cituje příručku Roberta Kerra[15] *The Gentleman's House, or, How to plan English residences* [1864], který označuje ložnici jako prostor „obzvláště soukromý" [Olsen, 1986:103]. Vnitřní rozdělení bylo postupně uplatňováno také u menších domů (typu „cottage"; viz obrázek 2.1) a Olsen uvádí, že na přelomu 19. a 20. století bylo běžné i v domech budovaných jako dělnické bydlení. Domy na mladších předměstích Manchesteru z viktoriánského období také odpovídají svým

[14] Jako georgiánské je označováno období britské historie mezi lety 1714–1830, tedy období vlád Jiřího I.–IV. Analogicky viktoriánské období mezi lety 1837–1901 a eduardovské období 1901–1910.

[15] Robert Kerr (1823–1904) byl architekt, který ovšem projektování pokojů propojoval se sociálními funkcemi, které mají splňovat a spolu s domem tak projektoval do detailu také život budoucích obyvatel domů.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 45

Obrázek 2.1: Domy typu „cottage" postavené při příležitosti výstavy levných domů (*The Cheap Cottages Exhibition*) pořádané v Letchworthu roku, 1905
Zdroj: www.gardencitymuseum.org

členěním pravidlům vnitřní strukturace rodiny. Prostory určené dětem, mužům a ženám a samozřejmě služebnictvu jsou i zde striktně odděleny a život rodiny probíhá (má probíhat) podle přesně daného řádu.

Postupně docházelo také ke změnám. Z domů postupně mizí prostorově i finančně nákladné salony a velké obývací pokoje[16] [Turkington, 1999]. Další velký zlom pak přinesla první světová válka. Před ní byly v zásadě všechny domy střední třídy navrhovány s ohledem na fakt, že v domech žije nebo sem dochází služebnictvo. Po ní se stala péče o dům zcela záležitostí manželek. Všichni ze zmíněných autorů se při své analýze proměny bydlení během 19. století shodují na tom, že z domů se postupně stalo prostředí vyhrazené ženské práci, jejímž cílem bylo vytvořit prostor vhodný k přijímání návštěv popřípadě k odpočinku, pohoštění v domácké atmosféře atd.

Suburbia jako komodita: životní styl střední třídy

Fishman, Olsen, Hall [Hall, 2002] i další autoři poukazují na to, že jedním z modelů pro suburbánní domy střední třídy byl typ „country house" venkovské aristokracie (viz obrázek 2.2). Lewis Mumford [Mumford, 1971] tento typ domu

[16] K proměnám využívání salonů v měšťanských domácnostech viz Habermas [Habermas, 2000].

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 46

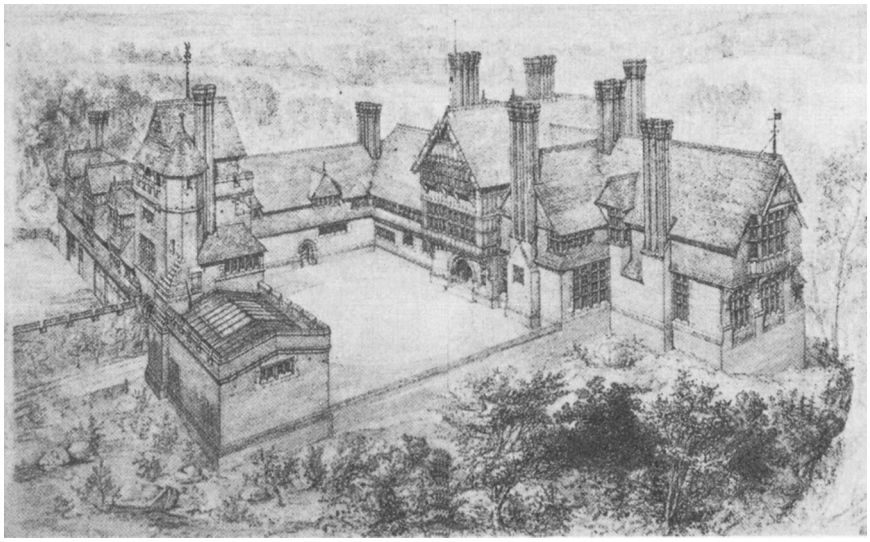

Obrázek 2.2: Venkovský dům („*country house*"; Layswood, Sussex) ve staroanglickém duchu vyprojektoval v roce 1866 architekt R. N. Shaw
Zdroj: Frampton [2004: 53–54]. Více o britských venkovských sídlech např. na www.hha.org.uk

popisuje jako „utopii moderního věku". Hovoří přímo o kultuře venkovského sídla, jejímž hlavním rysem je odpočinek a užívání si, nikoli však vytváření hodnot. Kulturní artefakty jsou v domě jen shromažďovány, podobně jako je tomu v muzeu. Není to prostředí tvůrčí komunity, ale individuálních zábav. Je to místo, kde dochází k individualizaci a kde je předjímána moderní forma spotřeby.

Romantický návrat k přírodě, hledání bezpečí a dobra vycházející z moralizujícího diskurzu o průmyslovém městě, či chytrý ekonomický tah majitelů půdy – to vše může představovat proces suburbanizace. Jeho další dimenzí je fakt, že získat bydlení v nově budovaných sídlištích bylo součástí budování vlastního sociálního postavení i společenského významu střední třídy jako celku. Zformovalo se nezadatelné „právo obchodnického stavu mít příjemný požitek z kultury stejně jako aristokracie" [Fishman, 1987: 45]. Podobně popisuje suburbia také Richard A. Walker [Walker, 1981: 397]: „*Suburbia nejsou prostorem střední třídy, protože v nich střední třída žije; jsou jím, protože je vytváří*". Jsou místem, ve kterém lidé mohli uplatnit svou představu o dobrém životě.

Bydlet na předměstí či za městem v domě se zahradou se ve své době stalo v pravém smyslu slova módou. Georg Simmel odhalil v módních výstřelcích a v mechanismu rozšiřování módních trendů silný třídní podtext [Simmel, 1997]. Třídní rozdělení společnosti je podle něj zdrojem proměňujících se módních trendů a preferencí. Jejich konzumaci vyvolává dvojí společenský tlak. Za prvé je to potřeba napodobení, zadruhé potřeba vyjádření vlastní individuality. Móda

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 47

umožňuje přihlásit se osobitým způsobem ke konkrétní skupině lidí. A je to podle Simmela právě střední třída, která má největší podíl na dynamické povaze módních trendů. Zatímco konzervativní povaha vyšších tříd vede k rezervovanému postoji k módním výstřelkům, pro střední třídu jsou dobrým způsobem jak se symbolicky přihlásit k„vyššímu" životnímu stylu i jak vystavit a formovat vlastní styl a tím i sebe sama jako specifickou skupinu. Tak život v suburbiích evokoval aristokratické venkovské usedlosti a současně představoval ideální životní styl střední třídy.

Simmel mimo jiné upozorňuje také na významný ekonomický podtext šíření módních trendů.„Především musí na rychlé střídání módy příznivě působit ekonomický vzestup nižších vrstev v onom tempu, jakého nabývá ve velkoměstě, protože níže postaveným dává možnost, aby o tolik rychleji napodobili ty, kteří stojí výše. […] Čím více podléhá nějaký druh zboží rychlým změnám módy, tím naléhavěji je potřeba *levných* produktů jeho typu" [Simmel, 1997: 126–127]. Jde vlastně o třídní boj na poli módní produkce. Současně nás tato poznámka vede k další vrstvě hospodářského významu procesu suburbanizace: Nejenom, že otevřela nový trh se stavebními pozemky v okolí měst a tak zcela nové možnosti rozvoje stavebního průmyslu, byla také silným popudem k rozvoji mnoha dalších výrobních odvětví, která mohla začít chrlit množství stále nového spotřebního zboží, jímž bylo třeba předměstské domy a zahrady vybavit.

Tak představují vývoj britského suburbánního vkusu mezi lety 1880 až 1939 Newby a Turner [Newby, Turner, 1999]. Východiskem jejich analýzy je právě předpoklad, že rozvoj suburbánního typu bydlení souvisí s nárůstem spotřeby a postupným rozšiřování konzumních návyků mezi populací – tedy s rozvojem masové společnosti.[17] Ve své analýze proměn obliby designu vycházeli ze studia dobových příruček a popularizačních knih, předchůdců dnešních specializovaných společenských časopisů. Trh s „designovým" zbožím chápou jako nadstavbu trhu s bydlením. Ten má sám o sobě schopnost třídit obyvatelstvo do jednotlivých skupin a vnitřní vybavení domů potom toto rozdělení ještě posiluje. „Vnitřní i vnější podoba domů i jejich umístění jasně reprezentuje sociální pozici jeho obyvatel" [Newby, Turner, 1999: 34].[18] Tento rozvoj pak umožňovalo i to, co naznačoval již Simmel, totiž že majitelé a nájemci domů (jako jednotlivci i jako skupiny) postupně bohatli [Newby, Turner, 1999: 33].

[17] Termín masová společnost v tomto kontextu vyjadřuje situaci, ve které je průmyslová výroba schopna sériově produkovat zboží pro velké množství individualizovaných spotřebitelů. Pro dané období je typický i výrazný rozvoj (tištěných) masových médií [podrobněji např. Defleur, Ballová-Rokeachová, 1996].

[18] Výběr zboží podle vlastního vkusu nepovažují za projev jednoznačně svobodné vůle, naopak jej popisují jako jednání podléhající sociální kontrole, potřebě zapojení sebe sama do společnosti a definování vlastní pozice pomocí produktů materiální kultury.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 48

Newby a Turner oddělují období viktoriánského a eduardovského rozmachu od období poválečného vývoje.[19] První z nich charakterizují jako dobu „osvojování konzumerismu" [Newby, Turner, 1999: 39], kdy se formoval specifický vkus a konzumní návyky obyvatel suburbánních lokalit. Nově vzniklá skupina se musela naučit, co to znamená být „*spotřebitelem ze střední třídy*" [Newby, Turner, 1999: 33]. Vybavení domů tohoto období bylo však v zásadě standardizované, historizující styly měly evokovat stabilitu a tradici a odkazovaly tak ke svým původním vzorům z vyšších tříd. Na počátku 20. století, kdy již byla skupina konzumentů relativně dobře zformována a s ustálenými návyky, začali se producenti zboží soustřeďovat na variabilitu a inovace (v zájmu zachování módní dynamiky trhu). Bylo ostatně třeba reagovat na zcela nové společenské podmínky, které se po konci první světové války objevily: Ve dvacátých letech propukl v Británii stavební boom, domy byly dostupnější, důraz na neměnnou tradici mizel. Rostoucí skupina obyvatel suburbií se mohla začít vnitřně diferencovat, bylo možno začít budovat rozmanitější styly a potřeby. Již v poslední třetině 19. století se na trhu objevily příručky, které tomuto etablování suburbánních obyvatel napomáhaly. Publikace s názvy jako *Art at Home* (1876–78), *From Kitchen to Garret* (1889), *Suburban Residence and How to Circumvent Them* (1896; poslední dvě od Jane Ellen Pantonové) [Newby, Turner, 1999: 42] popřípadě později časopisy jako *Suburban Life, Good Housekeeping* či *House Beautiful* [Nicolaides, Wiese, 2006: 46–59] přinášely obrazy, které pomáhaly lidem upravovat jejich představu o bydlení v rodinném domě se zahradou. Příběh o proměnách vkusu obyvatel předměstských domů, který autoři vyprávějí, je pravděpodobně typický – např. není nepodobný obrazu, který předkládají Shove a Southerton [Shove, Southerton, 2006] v textu věnujícím se proměnám užívání mrazáku v domácnostech a jeho vlivu na životní styl. Jako příklad uvádí změnu v nákupních návycích, kterou umožnilo skladování velkého množství potravin doma. Všechny nové produkty mohou obdobným způsobem ovlivňovat každodenní rutiny jejich spotřebitelů.

Simmel upozorňuje i na to, že přílišné rozšíření jistého typu módy z jedné třídy do dalších[20] znamená logicky i její zánik – ztrácí se tím její schopnost definovat rozdíly mezi jednotlivými skupinami. V oblasti bydlení však začalo postupně docházet k jemnějším technikám odlišování. V době, kdy bylo vybavení domů v zásadě shodné, sloužil v interiéru jako distinktivní prvek např. materiál nábytku: Newby a Turner uvádějí, že pro vyšší třídy byl určen palisandr, atlasové či

[19] Období georgiánského rozmachu prvních suburbií vynechávají, neboť se zaobírají obdobím, ve kterém již můžeme uvažovat o vznikající masové spotřebě.

[20] Nejčastěji z vyšších do nižších, i když v současnosti můžeme sledovat i jiné směry šíření trendů.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:56 Stránka 49

ořechové dřevo, pro níže postavené to byl především mahagon [Newby, Turner, 1999: 47]. Je zjevné, že nejen suburbia sama se stala významnou obchodní komoditou, ale že se kolem nich vytvořila celá síť vzájemně se podporujících spotřebitelských návyků, masové produkce nového zboží a rozvíjejících se technologií výroby.[21]

Zahradní město Ebenezera Howarda

Typickým projevem britské suburbanizace, která byla inspiračním zdrojem pro výstavbu příměstských obytných čtvrtí v dalších částech nejen anglosaského světa, jsou tzv. zahradní předměstí (*garden suburbs*) a zahradní vesnice (*garden villages*). Ebenezer Howard je pak často představován jako jeden z tvůrců tohoto prostředí. Na následujících stránkách vysvětlíme, proč je tato představa mylná, a dále se zamyslíme nad tím, jaký byl skutečný příspěvek tohoto konceptu k rozvoji suburbanizačního procesu.

Souvislosti

Teoretická snaha Ebenezera Howarda měla jistě s procesem suburbanizace mnoho společného. V obou případech byla akcentována snaha poskytnout obyvatelům měst lepší životní podmínky. V dalším se ale jeho koncepce od rozvoje příměstského bydlení liší. Nejde mu o bydlení pro střední třídu, snažil se především o vylepšení situace nižších vrstev obyvatelstva; výsledkem jeho plánu měla být proměna společnosti. Všechny ideje, které Howardova koncepce obsahuje, byly někým vysloveny již před ním. Jeho přínos tkví především v originálním spojení již existujících myšlenek a nápadů [Hall, 2002]. Autoři zabývající se jeho prací se shodují na tom, že mezi jeho hlavní inspirace patřily práce Benjamina Warda Richardsona *Hygeia, a City of Health* a modelové město *Victoria* Jamese Silk Buckinghama [Cox, Hope, 2008; podrobněji k projektům např. Hrůza, 1967].

Mezi další, kteří Howarda inspirovali, patřil ekonom Alfred Marshall (Howard od něj převzal myšlenku rozptýlení městského obyvatelstva na venkov), Petr Kropotkin (zejména jeho spis *Pole, továrny a dílny*) či Charles Booth (1840–1916) svou prací *Life and Labour of the People in London* (začala vycházet roku 1889)

[21] Příkladem může být úspěch kameniny firmy Wedgwood, jejíž majitel pochopil, že kultura vyšších vrstev se stala zbožím a úspěšně obchodoval s napodobeninami dražších skleněných nebo porcelánových produktů.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 50

Obrázek 2.3: Obraz zachycující „country house" Kelmscott Manor, kde mezi lety 1871–1896 pobýval William Morris. Sídlo zachytila jeho mladší dcera May

Zdroj: http://commons.wikimedia.org

i svým paternalistickým přístupem k řešení otázky chudoby v Londýně. Zásadně jej ovlivnil také Bellamyho spis *Looking Backward* [podrobněji viz Hall, 2002: 91]. K významným inspiračním zdrojům patřilo také britské romantické hnutí směřující zpět k přírodě a venkovu. Jedněmi z nejvýznamnějších představitelů tohoto „útěku" z města, byli spisovatel a kritik John Ruskin a původem architekt William Morris.[22]

[22] Ruskin i Morris měli blízko k uměleckému hnutí Arts and Crafts, které v designu těžilo z tradiční řemeslné výroby a vzorů. Bylo tak jedním z projevů nostalgického „návratu ke kořenům". Tento přístup také ovlivnil obsahové i estetické pojetí projektů Raymonda Unwina, Howardova hlavního architekta. Morris se ve své architektonické a designérské tvorbě silně inspiroval estetikou „country house", později se proslavil také utopickým spisem News from Nowhere (1893) [podrobněji např. Frampton, 2004].

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 51

Když se Choay zabývala vývojem urbánního plánování, rozlišovala v jeho prvních obdobích mezi progresivistickým a kulturalistickým přístupem [Choay, 1969: 31–108]. Mezi progresivisty řadí např. sociální utopisty jako Charlese Fouriera, Roberta Owena, Étienne Cabeta, ale také Benjamina Richardsona, či z mladších urbanistů Tonyho Garniera a Antonia Soria y Matu. Společným rysem jejich prací je zaměření na budoucnost a dobová důvěra v technologický pokrok, který bude mít zásadní pozitivní vliv na život celé společnosti. Naopak nostalgické hledání ztracené komunity Choay označuje jako kulturalistický přístup, který je založen na kritice stávajícího stavu. Nezaměřuje se na budoucnost, ale vidí, co bylo díky změnám v rozvíjející se industriální společnosti ztraceno.[23] I proto je tento úhel pohledu otevřenější problémům vykořeněných dělníků žijících v nepříznivých podmínkách rostoucích průmyslových měst a dokáže sledovat a kriticky hodnotit jejich fyzickou i morální devastaci. Právě Ruskin a Morris jsou podle Choay zásadními představiteli tohoto přístupu v Británii. Na rozdíl od progresivistů nevytváří, tak jako Garnier či Soria y Mata, obrazy velkých průmyslových sídel. Jejich vize města mají lidské měřítko, jsou zasazené v přírodě, nepředvídatelně se nerozšiřují, netrpí přítomností slumů či průmyslových lokalit. Urbanistou s kulturalistickým přístupem je např. Camillo Sitte upřednostňující nelineárnost před širokými, pravoúhlými formami moderního města [Sitte, 1995]. U Howarda se mísí oba tyto přístupy: věří, že technologický pokrok pomůže k lepší budoucnosti, výstavbu velkých urbánních celků však nepovažuje za šťastnou. A konec konců Sitteho spis *Stavba měst podle uměleckých zásad* významně ovlivnil tvorbu Raymonda Unwina, Howardova hlavního architekta.

Koncept a jeho vývoj

Cílem Howardovy snahy bylo vytvoření zcela nového životního prostoru: Propojením kladů života ve městě a na venkově a současně eliminací všech jeho nevýhod, měl vzniknout prostor s novou kvalitou (viz obrázek 2.4). Je třeba si uvědomit, že nejenom města se v Howardově době potýkala s problémy. Venkov na tom nebyl o mnoho lépe: V první dekádě 20. století se zemědělská výroba potýkala s krizí vyvolanou mimo jiné dovozem potravin ze zámoří. To také způsobilo úbytek pracovních míst na venkově [Sennett, 1996: 319]. Zahradní město tedy nemělo představovat řešení „městského" problému, ale obecného společenského problému.

[23] K tomu přispíval i rozvoj historických studií, i to, že výsledky historického bádání přispěly k hlubšímu pochopení charakteru kultury a společnosti obecně.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 52

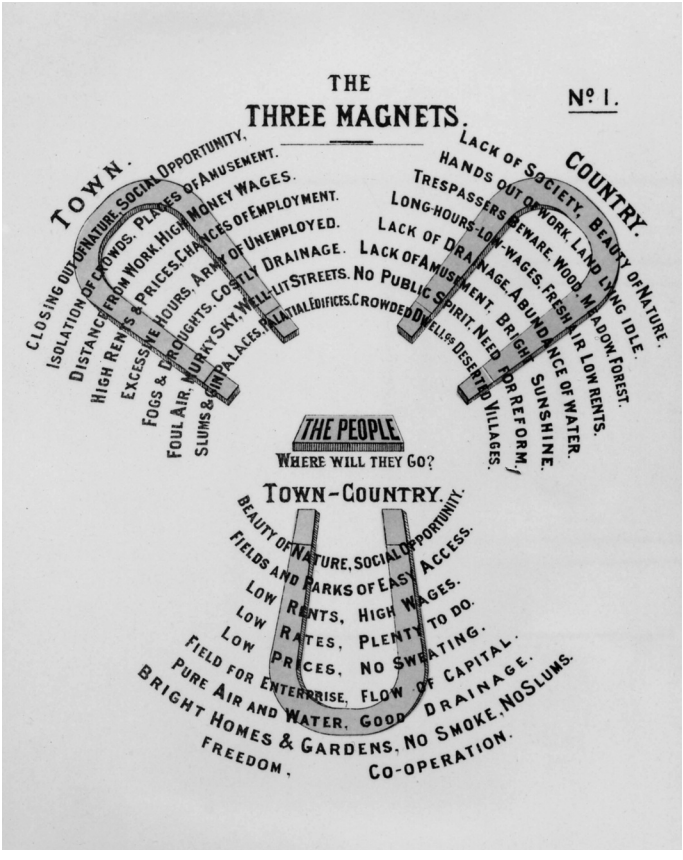

Obrázek 2.4: Howardův slavný „Model tří magnetů" vysvětlující přednosti propojení městského a venkovského prostředí

Zdroj: www.gardencitymusem.org

Na rozdíl od svých předchůdců utopistů a některých sociálních reformátorů byl však Howard založením praktický a ekonomicky myslící člověk. Neměl paternalistickou představu o fungování navrhovaného města, nesouhlasil ani s ideou podřízenosti jednotlivce celku, která je charakteristická pro utopické spisy [např. Mumford, 1967, Saage, 2005, Vacková, 2010]. Takové jednání považoval za projev autoritativní moci. Naopak jeho koncepce byla založena na předpokladu spolupráce a osobní svobody [Hall, 2002]. Měl však jasnou představu, jak má město vypadat: Z celkové plochy 6 tisíců akrů půdy byla jedna pětina určena pro rezidenční funkci a výstavbu budov pro instituce jako jsou knihovny, školy, atp. Zbytek plochy měl tvořit zelený pás kolem města, určený pro zásobovací farmy, ale i rekreační prostory či budovy nemocnic. Město bylo koncipováno pro 32 tisíc obyvatel a v případě dovršení této hranice mělo být založeno město nové. Významnou součástí celé koncepce pak byla představa vytvoření polycentrických regionů dopravně (železnicí) propojených měst [Howard, 2003; 1. vydání 1898]. Podobně jako u některých starších koncepcí

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 53

z per utopistů, i zde mizí dichotomie města a venkova.[24] Zátěž v krajině je šetrně a rovnoměrně rozmístěna, nevznikají místa deprivovaná průmyslovým přetížením či naopak nedostatkem pracovních příležitostí.

Howard řešil dopodrobna i hospodaření města, které mělo být založeno na družstevním vlastnictví půdy. V začátku předpokládal ustavení společnosti s ručením omezeným, do níž měli vložit kapitál spolehliví i zkušení obchodníci a jiní donátoři, čímž by umožnili výkup pozemků a první investice při výstavbě města. Zároveň mezi nimi měli být i průmyslníci, kteří do nového města měli přesunout výrobu a tedy i zaměstnance. Ostatně obyvateli města měli být především příslušníci skupiny, kterou Charles Booth ve své kategorizaci společnosti do osmi tříd zahrnul do kategorie C – osoby s občasnými výdělky, to znamená sezónní dělníci[25] [Mareš, 1999: 105]. Celá ekonomika města měla být založena na vlastnictví podhodnocené zemědělské půdy, která by byla s rozvojem města postupně zhodnocována, což zaručovalo návratnost původní investice. Od centrálně řízeného socialistického hospodářství odlišoval tento systém důraz na lokální vlastnictví a samosprávu; omezením výplaty dividend měl být regulován klasický liberální trh [Hall, 2002: 95]. V celé koncepci se tak spojila snaha emancipovat dělníky žijící ve špatných podmínkách městských chudinských čtvrtí s přesně vedeným ekonomickým kalkulem, který měl zakladatelům zajistit návratnost vložených investic.

Dne 21. června 1899 byla založena společnost *Garden City Association*. Jejími členy byli průmyslníci Cadbury, Lever, Rowntree (který svou výzkumnou činností přispěl i k sociologickému vědění o charakteru chudoby), ekonom Marshall atd. Během tří let měla 1300 členů. Rok po jejím ustavení byla založena *First Garden City Limited* s cílem postavit skutečné zahradní město. Jeho architekty byli Raymond Unwin a Barry Parker, postaveno bylo v lokalitě Letchworth zhruba 50 kilometrů severně od Londýna. Z Hallova popisu vyplývá [Hall, 2002: 97–101], že výstavba byla podfinancována, v prvním roce se přistěhovalo zhruba tisíc obyvatel, většinou však zastánci podobných sociálních experimentů, nikoli lidé, pro které bylo město primárně určeno. Podobně jako v nových předměstích, která byla dostupná v zásadě pouze pro lidi s vyššími příjmy, se i zde usazovali nejprve příslušníci střední třídy. Teprve později je doplnili i dělníci. Nedostatek peněz vedl ke špatné vybavenosti města a to začalo fungovat na klasických

[24] Nejznámějším příkladem, kde se objevuje odstranění dichotomie města a venkova je koncept Falanstéry Charlese Fouriera. Podrobněji např. Freitag [2006].

[25] I tento výběr ukazuje, že Howard nechtěl jednoduše pomoci všem: Booth sám příslušníky kategorie A (nejnižší třída, underclass) a B (příležitostně najímaní lidé na dobu nepřekračující délku několika dnů) nepovažoval za tzv. nezaslouženě chudé, ke kterým by měla směřovat pomoc, a jejich přínos společnosti považoval za minimální [Mareš, 1999: 103–106].

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 54

tržních principech. Nakonec se sama *Garden City Association* rozhodla jít snazší cestou a v roce 1906 (už bez Howardovy účasti) označila za svou prioritu výstavbu zahradních předměstí a zahradních obcí. Nákladnější, složitější a jak se ukázalo i těžko proveditelné plánování nových měst bylo zcela upozaděno.

Tento vývoj byl jedním z důvodů nepřesné interpretace *Zahradního města* jako předchůdce moderních suburbií. Došlo k ní pravděpodobně také díky práci architektů Unwina a Parkera. Unwin byl zastáncem nepravidelných forem propagovaných Sittem, zároveň se ztotožňoval s přístupem k architektuře Williama Morrise. A konečně sám i s Parkerem pracoval na projektech několika zahradních předměstí, z nichž nejznámější a v literatuře o vývoji suburbií citováno jako klasické, je v Hampsteadu: má vše, čím se suburbia liší od zahradního města – hustota zalidnění je oproti Howardově koncepci nižší, jde o více méně monofunkční rezidenční oblast, kde jsou pouze služby spojené s bydlením, není v něm tedy jiná výroba ani průmysl a je závislé na centru města. Forma a estetický výraz, který Letchworthu dali Unwin s Parkerem, byly stejné, jako podoba mnoha dalších britských předměstí. A právě tato forma, především uplatňování stylu „cottage", je v podstatě jediným prvkem, který z projektu v Letchworthu přežil. Jak nakonec shrnuje Hall, ani myšlenka soužití jednotlivých skupin nebyla v třídně přísně rozdělené britské společnosti naplněna: „V Letchworthu i Hampsteadu byly lokality menších cottages pro dělnickou třídu vzdáleny od větších domů střední třídy: byly blízko, ale ne příliš blízko" [Hall, 2002: 104].

Bydlení v zahradách jako emancipace pracující třídy

Můžeme říci, že Howardova myšlenka byla součástí širšího hnutí, které se v průběhu 19. století objevilo nejen v Británii: paternalisticky založení podnikatelé začali brát problémy pracujícího dělnictva za své a pokoušeli se zlepšit jeho životní podmínky. Motivací k této činnosti byl bezesporu v té době již prokázaný fakt, že odpočinutý dělník se zajištěnými podmínkami pracuje efektivněji [Sennett, 1996: 338]. Howard sám byl inspirován sídlištěm Port Sunlight (1888) postaveným u Liverpoolu výrobcem mýdla W. H. Leverelem [Cox, Hope, 2008]. Další „učebnicové" britské dělnické sídliště je Cadburyho Bournville u Birminghamu (1879). Nejznámějším příkladem projektu dotovaného průmyslníkem v Severní Americe je zřejmě sídlo Pullman postavené Georgem Pullmanem[26] poblíž Chicaga (1880). Nejčastěji citovanými projekty z pevninské Evropy jsou Godinova Familistéra

[26] Je známý tím, že v dálkové dopravě jako první zavedl dálkové vagony; podílel se také na opravě Chicaga po požáru v roce 1871 [Frampton, 2004].

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 55

(1859) v Guis postavená pro dělníky jeho továrny na kamna a zejména projekty Kruppovy firmy v Essenu z konce 60. let 19. století, popřípadě mladší Siemensstadt v Berlíně (1914).[27] Tato sídliště kromě bydlení pro dělníky poskytovala i základní občanskou vybavenost včetně kulturních a společenských zařízení a zdůrazňovala důležitost propojení bydlení se zelení, ať už v podobě zahrad nebo parků a zelených pásů oddělujících rezidenční oblasti od průmyslových lokalit.

Příkladem z českého respektive moravského prostředí je rozvoj Vítkovic v poslední čtvrtině 19. století. A samozřejmě výstavba Zlína a jeho satelitů: Jeho tvůrci se k myšlence z*ahradního města* přímo hlásili, když za svůj cíl označili zbudování továrny a města v zahradách [Novák, 2008]. Někteří současní obyvatelé těchto domů dnes vysvětlují svou volbu žít v nich jako dobrou variantu, která nahrazuje suburbánní bydlení: Mají domek se zahradou v bezprostředním centru města [Vacková, Galčanová, 2009]. Vraťme se však přímo k problematice rezidenčních suburbií. Právě nové podoby bydlení středních tříd se staly modelem pro zlepšování sociální situace chudšího obyvatelstva. Ale ani tento vývoj předměstského bydlení pro nižší třídy není jednoduchý a přímočarý.

Svou klasickou (a často kritizovanou) podobu rozsáhlých monofunkčních čtvrtí, získala suburbia při využití v průmyslových městech, kde mohla sloužit jako masové standardizované bydlení: Zde se naplno projevila jejich síla, jak ekonomická tak symbolická. Jakkoli je Londýn kolébkou suburbanizace, pro vznik její masové formy není podstatný. Sennett [1996: 320] uvádí jako příklad takových měst Manchester nebo Birmingham. I zde byl nárůst počtu obyvatel impulzem k výstavbě nových obytných čtvrtí, a to nejen pro střední třídu, ale také pro dělnictvo.[28]

Vedle sociálně a paternalisticky smýšlejících průmyslníků na začátku 20. století se hlavními staviteli dělnických čtvrtí stala města, respektive stát. Často se v této souvislosti hovoří o tzv. experimentálním bydlení. Turkington [Turkington, 1999] uvádí, že právě zkušenost s projektem z*ahradního města* ovlivnila v průběhu a po první světové válce britskou vládní politiku, která výstavbu státem dotovaných bytů a domů realizovala. Dvacet let po první světové válce bylo během dotované výstavby postaveno v levných předměstských lokalitách více než milion většinou dvoupodlažních řadových domů se třemi ložnicemi [Turkington,

[27] Formou se lišila zejména německá sídliště projektovaná ve stylu funkcionalismu, kde však bylo díky socialistickým myšlenkovým vlivům upřednostňováno bydlení v bytových domech.

[28] Do měst, jako byl Manchester, se nestěhovala pouze masa dělníků – vzhledem k jejich obchodnímu a technologickému významu přicházeli i podnikatelé a obchodníci. Pro ně pak nebyl problém hledat si bydlení na nově budovaných předměstích, mimo jiné také pravděpodobně proto, že nepociťovali žádnou nostalgii či osobní vztah k centru [Sennett, 1996].

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 56

1999: 58]. Jejich úprava i vybavení bylo jednodušší a skromnější, než v případě středostavovského bydlení [Choay, 1969; Newby, Turner, 1999]. I přesto Turkington, který přináší jako modelový příklad výstavbu v Liverpoolu, popisuje její vývoj podobně, jako např. Hall historii bydlení v Letchworthu: bydlení určené pro nízkopříjmové skupiny obyvatel, dělníky a veterány první světové války využívaly v počátcích zejména rodiny úředníků, architektů a jinak nemanuálně pracujících obyvatel [Turkington, 1999: 61]. I na liverpoolských předměstích se v prvních letech existence projevoval známý problém nedostatečného občanského vybavení: nedostatečné spojení s relativně vzdáleným centrem měst[29] a nedostatek škol. Již v době svého vzniku byla první takto postavená sídliště kritizována jako pouhá místa pro přespání obyvatel [Turkington, 1999: 59].

Původním plánem výstavby dělnických sídlišť bylo vytvořit takové prostředí, ve kterém nebude docházet k vylučování a oddělování obyvatel na základě třídní příslušnosti. Ve zprávě Tudora Walterse[30] k výše zmiňovanému vládnímu projektu subvencované výstavby se píše: „Existuje všeobecný souhlas s názorem, že pokrývání rozlehlých pozemků domy stejné velikosti obývanými příslušníky jedné třídy, je nanejvýš nevhodné" [The Housing Committee, 1918 in Turkington, 1999: 59]. I když i přes tuto snahu zůstávala sídliště třídně rozdělena, můžeme je přece jenom vnímat jako místa, kde docházelo k výrazné emancipaci nižších tříd. Nejviditelnějším z jejích projevů je zvýšení kvality života jednotlivců i rodin, díky možnosti využívat kvalitnější bydlení. Zároveň však to, že lidé začali bydlet v kvalitnějších, čistších, vybavenějších místech, v sobě obsahovalo i potenciál k vylepšování, respektive proměňování jejich životních návyků. Dělnická třída se svým životním stylem, hodnotami a touhami začala přibližovat středním vrstvám společnosti. Ze stejného úhlu však může být vedena také kritika tohoto bydlení. Může být interpretováno jako vytváření konzumních návyků a umělých potřeb u dělnictva, jehož životní styl je tak přizpůsobován životnímu stylu středních tříd. Klíčem kritiky je to, že tyto potřeby jsou nejen uspokojovány, ale především vytvářeny v systému masové produkce spotřebního zboží [např. Marcuse, 1991]. Jak poznamenává Walker [Walker, 1981], samostatně vlastněné bydlení spojené se systémem hypoték je tím, co nikoliv osvobozuje, ale naopak ještě více přivazuje pracující k jejich zaměstnavateli a činí je poslušnými.

[29] Jedním z hlavních problémů celé výstavby těchto dělnických čtvrtí, který můžeme bez nadsázky označit jako životně důležitý pro jejich obyvatele, bylo vyřešení finančně dostupné dopravy do práce. Tak vzniklo na konci 19. století např. v Londýně dotované dělnické jízdné [Newby, Turner, 1999: 50].

[30] Jde o zprávu komise pro otázky bydlení, které Sir John Tudor Walters předsedal. Důležitým členem komise byl i Raymond Unwin. Zpráva sloužila jako podklad k zákonné úpravě subvencované výstavby.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 57

Zdá se však, že mnohem realističtější vysvětlení tohoto jevu nabídl již před čtvrt století Ulrich Beck, když popisoval poválečný vývoj v Západním Německu. Zvyšování životního standardu obyvatel s nižší sociální pozicí nazval „eskalátorovým efektem". Při něm se „prodloužila doba nevyplněná výdělečnou prací a současně byla mnohem lépe materiálně zabezpečena, ovšem za předpokládané účasti na výdělečné práci. Jde tedy o emancipační vlnu, která uvedla do pohybu životní podmínky lidí nikoli ve výdělečné práci, nýbrž mimo ni. Nové materiální možnosti rozvoje jdou ruku v ruce s lákadly masové spotřeby a vedou tak k tomu, že mizí kontury tradičních životních forem a sociálních prostředí" [Beck, 2004: 124]. Na přelomu, 19. a 20. století můžeme samozřejmě těžko hovořit o naprostém smazávání třídních rozdílů a zanikání těchto klasických sociálních formací. Přesto můžeme říci, že se v této době odehrála obdoba popsaného eskalátorového efektu, který vynesl chudé městské obyvatelstvo z městských slumů a zároveň byl příležitostí, při které mohlo zatoužit po poznání Beckem zmiňovaných a v té době se rodících „lákadel masové spotřeby".

Závěr

O suburbiích tedy nelze přemýšlet odděleně od jejich „městských protihráčů"; všechna negativa, která byla velkým průmyslovým městům na konci 19. století přikládána, měla být kompenzována možností života mimo centrum. Ta se objevuje díky technologickému rozvoji (železnice, automobil, metro) i proměnám v organizaci práce a soukromého života (oddělení zaměstnání a soukromí). Z hlediska této duality město/předměstí (která fakticky navazuje na dualitu město/venkov a v nejabstraktnější rovině na dualitu kultura/příroda) jsou podstatné přetrvávající představy, které se pojí s „městem" (ruch, špína, nebezpečí) a v protikladu k němu s „předměstím" (klid, čistá příroda, bezpečí).

Pokud nahlédneme vývoj suburbií v tomto kontextu, je zjevné, že jsou součástí mnohem širšího a obecnějšího procesu proměny, kterou v 19. století západní společnost procházela: jsou součástí procesu modernizace, který znamená zásadní proměnu celé společnosti. Neovlivňuje pouze podobu výroby a spotřeby (technologický pokrok a organizační změny), ale také vládnutí (demokratizace) a soužití lidí obecně (výše zmíněná individualizace). Suburbia jsou důsledkem modernizace a současně řešením některých problémů, které přináší [Savage, Warde, Ward, 2003: 87]. Německý sociální filosof Peter Wagner [Wagner, 1993] zkoumá modernitu, její významy a proměny v průběhu posledních dvou století. Popisuje její největší paradoxy: Na jedné straně je dobou nalezení svobody jednotlivce, jeho vyvázání z tradičních vazeb rodiny či stavu

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 58

a naopak zrozením možnosti osobního budování vlastního života, je dobou rozšiřování všeobecného volebního práva. Na druhé straně vyžaduje toto nalezení svobody nastolení jasného řádu a formalizace zosobněné rozvojem byrokratického systému. Tato vnitřní pnutí vedou k zásadním rozporům, které se projevují jako krize modernity. Jsou to body, jež Wagnerovi umožňují celé období rozdělit do několika fází.

První z nich spadá právě do 19. století.[31] Jeho hlavním rysem a současně problémem je rozpor v prohlášení všeobecné svobody jednotlivce a reálném nároku na ni. Wagner ukazuje, že velká část populace, především ženy a dělníci, neměla na výdobytky svobody nárok. Jednoduchým příkladem je omezené volební právo. Také první fáze rozvoje suburbií – jejich středostavovská tvář odklánějící se od problémů města a obyvatel, kteří nemohli na podobný typ bydlení dosáhnout, a zároveň uzavírající ženy do domů na předměstí – je typickým projevem takto pojaté modernity.

Howardova snaha, jeho koncept dobrého bydlení pro všechny za jasně daných podmínek, je reakcí na tyto rozpory: na jedné straně tu byla proklamovaná svoboda a rovnost, na druhé stále se zhoršující životní podmínky některých skupin obyvatel. Ale nejen to. Koncept zahradního města je také příkladem formujících se institucí typických pro nastupující fázi modernity, které měly být řešením toho, že přes všechnu snahu o zrovnoprávnění a nastolení sociální spravedlnosti přetrvávají ve společnosti nerovnosti. Na přelomu 19. a 20. století se nově ustavily instituce a organizace jako odbory, dělnické hnutí, spolky a kroužky (odtud *organizovaná modernita* – viz poznámka 30). Jejich úkolem bylo zmírňovat dopady nerovnosti zajištěním alternativního přístupu ke zdrojům například prostřednictvím finanční podpory, či nové formy spolupráce. Družstevní výstavba, svépomocná výroba, komunitní zajištění potřeb obyvatel, to vše nacházíme také v plánech zahradního města. Nebyl to však tento jednotný, složitý a propracovaný koncept, který získal na přelomu 19. a 20. století navrch. Realitu diferencované a zároveň spletité společnosti naopak odrážejí stejně rozmanité a mnohovrstevnaté podoby současných suburbánních oblastí.

LITERATURA

Baumgartner, Michael. 1988. *The moral order of a suburb.* Oxford: Oxford University Press.

Beck, Ulrich. 2004. *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně.* Praha: Sociologické nakladatelství.

Benjamin, Walter. 1979. *Dílo a jeho zdroj.* Praha: Odeon.

[31] Toto období Wagner označuje jako omezeně-liberální modernitu. Na přelomu 19. a 20. století ji pak vystřídala modernita organizovaná.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 59

Blanchard, Marc E. 1985. *In Search of the City: Engels, Baudelaire, Rimbaud.* Stanford: Anma Libri.

Cox, Peter, Max Hope. 2008. „Suburbia, Utopia and Social Experimentation." Příspěvek přednesený na konferenci *Home and Urbanity*. University of Copenhagen, 29.–31. 10. 2008.

DeFleur, Melvin L., Sandra J. Ball-Rokeach. 1996. *Teorie masové komunikace.* Praha: Karolinum.

Fishman, Robert. 1982. *Urban Utopias in the Twentieth Century: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, Le Corbusier.* Cambridge: MIT Press.

Fishman, Robert. 1987. *Bourgeois Utopias. The Rise and Fall of Suburbia*. New York: Basic Books.

Frampton, Kenneth. 2004. *Moderní architektura. Kritické dějiny.* Praha: Academia.

Geremek, Bronisław. 1999. *Slitování a šibenice, dějiny chudoby a milosrdenství.* Praha: Argo.

Goffman, Erving. 1999. *Všichni hrajeme divadlo: sebeprezentace v každodenním životě.* Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon.

Habermas, Jürgen. 2000. *Strukturální přeměna veřejnosti.* Praha: Filosofia – nakladatelství filosofického ústavu AV ČR.

Hall, Peter. 1998. *The Cities in Civilization, Culture, Innovation and Urban Order*. London: Phoenix.

Hall, Peter. 2002. *Cities of Tomorrow. An intelectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century.* Oxford: Blackwell Publishing.

Harris, Richard, Peter J. Larkham. 1999. „Suburban Foundation, Form and Function." Pp. 1–30 in Richard Harris, Peter J. Larkham (eds.). *Changing Suburbs: foundation, form and function.* London: E and FN SPON.

Howard, Ebenezer. 2003. *To-morrow. A peaceful Path to Real Reform.* London: Routledge.

Hrůza, Jiří. 1965. *Teorie města.* Praha: Nakladatelství Akademie věd.

Hrůza, Jiří. 1967. *Města utopistů.* Praha: Československý spisovatel.

Choay, Françoise. 1969. *The Modern City: Planning in the 19th Century.* New York: George Braziller.

Inwood, Stephen. 2003. *Historie Londýna.* Praha: BB art.

Jackson, Kenneth T. 1985. *Crabgrass Frontier? The Suburbanization of the United States.* New York: Oxford University Press.

Marcuse, Herbert. 1991. *Jednorozměrný člověk: studie o ideologii rozvinuté industriální společnosti.* Praha: Naše vojsko.

Mareš, Petr. 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby.* Praha: Sociologické nakladatelství.

Mumford, Lewis. 1967. „Utopia, the City and The Machine." Pp. 271–292 in Frank E. Manuel (ed.). *Utopias and Utopian thought.* Boston: Beacon Press.

Mumford, Lewis, 1971. *The Story of Utopias.* New York: The Viking Press.

Newby, Peter, Mark Turner. 1999. „British suburban taste, 1880–1939." Pp. 32–55 in Richard Harris, Peter J. Larkham (eds.). *Changing Suburbs: foundation, form and function.* London: E and FN SPON.

Nicolaides, Becky M., Andrew Wiese (eds.). 2006. *The Suburb Reader.* New York, London: Routledge.

Novák, Pavel. 2008. *Zlínská architektura, 1900–1950.* Zlín: Pozimos.

Olsen, Donald J. 1986. *The City as a Work of Art. London, Paris, Vienna.* New Haven, London: Yale University Press.

Putnam, Robert D. 2001. *Bowling alone: the collapse and revival of American community.* New York: Touchstone book.

Saage, Richard. 2005. „Utopia, Contractualism, Human rights." Pp. 53–66 in Jörn Rüsen, Michael Fehr, Thomas W. Rieger (eds.). *Thinking utopia: steps into other worlds.* Oxford, New York: Berghahn Books.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 60

Savage, Mike, Alan Warde, Kevin Ward. 2003. *Urban sociology, capitalism and modernity*. Basingstoke: Palgrave.

Sennett, Richard. 1996. *Flesh and Stone.* New York, London: W. W. Norton and Company.

Shove, Elizabeth, Dale Southerton. 2006. „Odmrazujeme mrazák – od novosti ke snadnosti. Vyprávění o normalizaci." *Biograf* 39: 3–21.

Simmel, Georg. 1903. „The Metropolis and Mental Life." Pp. 324–339 in Donald N. Levine (ed.). 1971. *Georg Simmel: on Individuality and Social Forms.* Chicago, London: The University of Chicago Press.

Simmel, Georg. 1997. *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje.* Praha: Sociologické nakladatelství.

Sitte, Camillo. 1995. *Stavba měst podle uměleckých zásad.* Praha: ABF.

The Housing Committee. 1918. *Tudor Walters Report of the Committee to consider questions of Building Construction in connexion with the provision of Dwellings for the Working Classes in England and Wales, and Scotland.* Cd. 9191. London: HMSO.

Turkington, Richard. 1999. „British Corporation Suburbia: The Changing Fortunes of Norris Green, Liverpool." Pp. 56–75 in Richard Harris, Peter J. Larkham (eds.). 1999. *Changing Suburbs: foundation, form and function.* London: E and FN SPON.

Vacková, Barbora. 2010. *Prostor, moc a utopie: Ideální město a jeho společnost*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, muniPRESS.

Vacková, Barbora, Lucie Galčanová. 2009. „The Project Zlín. Everyday Life in a Materialized Utopia." *Lidé města/Urban People* 11 (2): 311–337.

Wagner, Peter. 1994. *A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline.* London: Routledge.

Walker, Richard A. 1981. „A theory of suburbanization: capitalism and the construction of urban space in the United States." Pp. 383–430 in Michael Dear, Allen J. Scott (eds.). *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Societies.* New York: Methuen.

Weber, Max. 1983. „Protestantská etika a duch kapitalizmu." Pp. 272–361 in Max Weber. *K metodológii sociálnych vied.* Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.

Whitehand, Jeremy W. R., Christine M. H. Carr. 1999. „England's Garden Suburbs: Development and Change." Pp. 76–88 in Richard Harris, Peter J. Larkham (eds.). *Changing Suburbs: foundation, form and function.* London: E and FN SPON.

DALŠÍ ZDROJE:

Freitag, Barbara. 2006. „The Familistery of Guise: An Utopia realized." *Diogenes* [online] 53 (1) [cit. 29. 12. 2007]. Dostupné z: <http://dio.sagepub.com/cgi/reprint/53/1/88>.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 61

3 Výzkum suburbanizace v České republice: současné tendence vývoje a možné aplikace*

MARTIN OUŘEDNÍČEK**

Úvod

Cílem této kapitoly je představit dosavadní výzkum suburbanizace v České republice a shrnout hlavní dosažené výsledky do stručného syntetizujícího textu. Suburbanizace je v České republice v současnosti jedním z nejvíce diskutovaných témat ve vztahu ke krajině i společnosti [Ptáček, 1997, 1998, 2002; Jackson, 2002; Mulíček, Olšová, 2002; Sýkora, 2002a, 2003; Kostelecký, Čermák, 2004; Čermák, 2005; Kostelecký, 2005; Bernard, 2006; Sýkora, Ouředníček, 2007; Šilhánková, Kučerová, Karlíková, 2007; Vobecká, Kostelecký, 2007; Galčanová, Vacková, 2008; Chuman, Romportl, 2008a aj.]. Od roku 1990 vzniklo přibližně 100 textů, které se věnovaly primárně nebo velkým dílem problematice suburbanizace v České republice v transformačním období. V následujících odstavcích shrnujeme hlavní výsledky studia suburbanizace v České republice v průběhu transformačního období. V textu nejsou záměrně rozebírány historické aspekty suburbanizace v průběhu 20. století [Boháč, 1923; Ullrich, 1938; Král, 1946; Musil, Ryšavý, Velíšková, 1984; Kára, Kučera, 1986; Kubeš, 2009b], protože jejich hodnocení přesahuje možnosti tohoto textu. Omezenou pozornost věnujeme rovněž textům, které se neopírají o empirický výzkum. Přehledový text je zaměřený na rozsah a územní diferenciaci suburbanizace, její strukturu, dopady a aktéry suburbánního rozvoje analyzované na základě empirického studia. Jako případovou studii přitom využíváme Prahu a její metropolitní region, u kterého je proces suburbanizace nejvíce vyvinut a ve kterém se projevil přednostně.

* Příspěvek vznikl díky finanční podpoře projektu Resortního programu výzkumu Ministerstva životního prostředí ČR SP/4i5/212/07 „Suburbánní rozvoj, suburbanizace a urban sprawl v České republice: omezení negativních důsledků pro životní prostředí".

** Doc. RNDr. Martin Ouředníček, Ph.D. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř, Albertov 6, 128 43 Praha 2, email: slamak@natur.cuni.cz.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 62

Studium suburbanizace v Česku a v metropolitním regionu Prahy

První část textu podává syntetizující přehled o výsledcích dosavadního výzkumu suburbanizace v České republice zejména se zaměřením na velikost, rozmístění a vývojové etapy suburbanizace, strukturu, dopady a aktéry suburbánního rozvoje v České republice v kontextu vývoje suburbanizace dalších postsocialistických zemí střední a východní Evropy. Zvláštní pozornost je zaměřena na Prahu a její metropolitní region. Subkapitola prokazuje společné rysy vývoje systémů osídlení v postsocialistické Evropě a s využitím empirických dat dokumentuje vývoj suburbanizace v posledních dvaceti letech. Hlavní otázkou této části příspěvku je: jaký je vývoj, rozsah, prostorové vzorce a dopady procesu suburbanizace v České republice po roce 1989?

Rozsah suburbanizace, rozmístění a vývojové etapy

Velikost, rozmístění i vývoj suburbanizace lze hodnotit rozmanitým způsobem. Z geografického pohledu můžeme práce s touto tématikou rozdělit na studie věnované celému systému osídlení a ty, které se zabývají detailním pohledem na jednotlivá města. Práce hodnotící suburbanizaci v rámci celého systému osídlení jsou spíše výjimečné. Většina prací zaměřených plošně na území celého státu sleduje suburbanizaci především jako růst malých obcí podle velikostních kategorií obcí, popř. je za suburbanizaci považován populační (migrační) růst okresů tvořících zázemí našich největších měst [Čermák, 1999, 2005; Andrle, 2003; Čermák, Hampl, Müller, 2009]. V příspěvcích je dokumentován spíše pozvolný a selektivní nástup procesu rezidenční suburbanizace v Česku od druhé poloviny 90. let 20. století [Sýkora, 1999; Musil, 2005; Ouředníček, 2006a].

Studií zabývajících se suburbanizací na příkladu jednotlivých měst je relativně velký počet a jsou přirozeně věnovány městům s nejintenzivnějšími projevy suburbanizace – Praze [Ptáček, 1997; Sýkora, Čermák, 1998; Sýkora, 1999; Perlín, 2002; Ouředníček, 2003, 2005a, 2006b, 2007; Novák, 2004; Ouředníček, Posová, 2006; Novák, Sýkora, 2007; Sýkora, Posová, 2007; Vobecká, Kostelecký, 2007 aj.], Brnu [Mulíček, 1999, 2002; Mulíček, Olšová, 2002; Mulíček, Szczyrba, 2004; Sýkora, Ouředníček, 2007; Galčanová, Vacková, 2008 aj.], Olomouci [Létal, Smolová, Szczyrba, 2001; Sedláková, 2005; Ptáček, Szczyrba, Fňukal, 2007], Českým Budějovicím [Chorvát, 2009; Kubeš, 2009b; Ouředníček, Čejková, 2009] a několika dalším městům [Sobotová, 2006; Šilhánková, Kučerová, Karlíková, 2007]. Pro sledování velikosti a územního rozsahu suburbanizace jsou využívány metody sledování populačního růstu suburbánních obcí nebo mapování

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 63

migračních bilancí a bytové výstavby v úrovni obcí. Výsledky výzkumu využívajícího metody dálkového průzkumu Země v případě komerční suburbanizace ukazují na zvýšení intenzity v dopravně exponovaných oblastech České republiky zejména po roce 2000 [Chuman, Romportl, 2008a]. V případě rezidenční výstavby a migrace je zřejmé pozvolné hierarchické a sousedské šíření bytové výstavby (podobně i na Slovensku [viz Gajdoš, 2007]).

Dosavadní výzkum suburbanizace na úrovni obcí vypovídá o dvojí formě prostorového rozšiřování suburbanizace. Prvotní oblastí zasaženou suburbanizací v České republice byly některé části pražského metropolitního regionu. Nejprve se odehrávala významná část suburbánního rozvoje ještě uvnitř administrativních hranic města. V zázemí města bylo umisťování projektů nové bytové výstavby nahodilé bez většího vztahu k poloze nebo velikosti sídla [Perlín, 2002]. Z těchto oblastí docházelo ve druhé polovině 90. let k šíření suburbánní zástavby a migrace do plošně rozsáhlého území Středočeského kraje [Ouředníček, Sýkora, 2002; Bičík, Kupková, 2006; Ouředníček, 2006a, 2007; Ouředníček, Posová, 2006]. Výstavba dnes pokračuje i v relativně odlehlých a málo vybavených sídlech v širším zázemí Prahy. Koncentrické šíření suburbanizace do vzdálenějších částí metropolitních regionů popisuje v případě Brna také Mulíček [2002], na rozvoji českobudějovických suburbií Kubeš a Švec [2009]. Vedle této *sousedské difúze* (rozvoje sídel stále vzdálenějších od jádra v rámci metropolitní oblasti) můžeme pozorovat *hierarchickou difúzi* suburbanizace, tj. postupné (o něco zpožděné) rozvinutí suburbanizace do velkých a středních měst na území celé České republiky [Létal, Smolová, Szczyrba, 2001]. Mezi velkými městy dnes v intenzitě bytové výstavby i migrace vyniká zázemí Českých Budějovic, dále v menší míře metropolitní oblasti Brna, Plzně a Olomouce [Ouředníček, 2009; Ouředníček, Čejková, 2009]. U většiny měst však nedochází prozatím k plošnému rozvoji suburbanizace jako v případě Prahy. Bytová výstavba a především koncentrace obchodních a logistických areálů je soustředěna do několika málo lokalit v těsném zázemí města.

Zajímavé jsou i výsledky studia morfologických aspektů rozvoje jednotlivých suburbanizovaných sídel v zázemí Prahy [Ouředníček, 2003, 2007] (srovnej [Čejková, 2007; Ouředníček, Čejková, 2009] pro České Budějovice nebo [Gajdoš, 2007] pro Slovensko]). Charakter suburbánní výstavby je silně ovlivněn existencí sítě menších měst a vesnic, které jsou postupně obrůstány desítkami menších developerských projektů i prorůstány individuálními projekty jednotlivých domů a rekonstrukcí. Česká suburbanizace se tak výrazně liší od výstavby suburbií na zelené louce (*greenfield development*) v Severní Americe a částečně i v západní Evropě. Charakter rozvolněné výstavby mimo intravilán stávajících obcí má v České republice jen několik málo projektů.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 64

Rezidenční i komerční suburbanizace v posledních 10–15 letech významně sílí. Tento trend bude pokračovat zřejmě i v následujících letech, o čemž svědčí řada rozestavěných projektů v mnoha suburbánních obcích i v současnosti rostoucí počet mladých rodin s dětmi, které představují hlavní typ domácností stěhujících se do suburbánního bydlení [Mulíček, 2002; Puldová, 2006, 2008]. Rodinné domy v suburbiích však budou trvale představovat atraktivní typ bydlení pouze pro obyvatelstvo v určité fázi rodinného cyklu (rodiny s dětmi).[1] Na oslabování suburbanizace poukazují v případě zázemí Českých Budějovic Kubeš a Švec [2009].

Struktura suburbanizace

Strukturální charakteristiky suburbanizačního procesu lze hodnotit z několika pohledů. Jako základní se jeví rozdělení suburbanizace podle funkce, která se dekoncentruje z jader do zázemí metropolitních regionů. Hlavní pozornost se přitom většinou soustředí na funkci obytnou (rezidenční), o čemž svědčí i většina publikovaných prací o této formě suburbanizace ve světové i české literatuře. Vedle stěhování obyvatelstva do zázemí měst má zřejmě rozsáhlejší dopady na charakter suburbánní zóny dekoncentrace různých ekonomických funkcí. Pro analytické sledování prostorových vzorců, procesů a aktérů ovlivňujících suburbanizaci je účelné hodnotit odděleně rezidenční a komerční suburbanizaci [Ouředníček, 2002a; Musil, 2005]. Na příkladu pražského a brněnského metropolitního regionu byly prokázány relativně významné dekoncentrační tendence ekonomických aktivit [Sýkora, Ouředníček, 2007]. Výstavbu logistických center, průmyslu a zejména nákupních center hodnotí autoři i v zázemí Brna, Olomouce nebo dalších velkých měst České republiky [Maier, 2002; Szczyrba, 2002]. Kromě rozmístění objektů (výstavby) lze dynamický rozvoj ekonomické dekoncentrace dokumentovat i na vývoji pracovních příležitostí [Sýkora, Ouředníček, 2007; Čermák, Hampl, Müller, 2009] nebo s pomocí metod dálkového průzkumu Země [Bičík, Kupková, 2006; Chuman, Romportl, 2008a]. Zajímavé je i sledování sousledností obou typů suburbanizace. V případě Prahy považují Čermák, Hampl a Müller [2009] nástup rezidenční suburbanizace za pomalý a komerční suburbanizace jako raný. Spíše souběžné prosazování obou procesů je popsáno v práci

[1] Část populace ve vyšším věku (dnes již bezdětné domácnosti) se přestěhovala do suburbánních rodinných domů v průběhu 90. let 20. století, kdy tvořila významný proud suburbánní migrace. Tím se ale podle našeho názoru tento typ migrace vyčerpal a v budoucnosti nebude patřit k významným zdrojům. Vedle toho je potřeba upozornit na další dekoncentrační procesy, které však lze od suburbanizace rozlišit (viz diskuse sedmi typů procesů transformujících suburbánní zónu v článku [Ouředníček, 2007]).

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 65

Sýkory a Ouředníčka [2007]. Z hlediska důsledků obou procesů je však důležitější nesoulad (*spatial mismatch*) mezi dekoncentrovanými pracovními příležitostmi a profesemi nových suburbanitů. Noví obyvatelé suburbií si většinou uchovávají těsný vztah k jádrovému městu. V případě suburbanizace je přitom podíl migrantů pocházejících z jádrového města výrazný. Například Mulíček [2002] odhaduje 80% podíl přistěhovalých z jádrového města v případě Brna, Ouředníček [2007] v případě Prahy udává hodnotu 61 %. K podobným údajům (60–80 % přistěhovalých z jádrového města) dospěli v porovnání 11 metropolitních oblastí i Čermák, Hampl a Müller [2009]. Podíl přistěhovalých z jádra městského regionu se snižuje se vzrůstající vzdáleností od města [Létal, Smolová, Szczyrba, 2001].

Pro naši práci je podstatnější hodnocení struktury suburbánního rozvoje na základě měření sociálních a demografických charakteristik obyvatel přistěhovalých do zázemí měst. Suburbánní obce získávají především mladší a vzdělanější obyvatelstvo [Ouředníček, Sýkora, 2002; Šnejdová, 2006; Ouředníček, 2007; Vobecká, Kostelecký, 2007; Čekal, 2009]. Čermák [2005] uvádí, že typickými představiteli suburbánní migrace v zázemí Prahy jsou vysokoškoláci. Příliv obyvatel s vyšším sociálně-ekonomickým statusem je potvrzen i pro menší česká města [Čekal, 2009; Ouředníček et al., 2009a; Ouředníček, Novák, 2010]. Stereotyp suburbanitů především z řad podnikatelů potvrzuje výzkumem Mulíček [2002] v případě Brna. Naproti tomu případová sonda Potočného [2006] i práce Doležalové a Ouředníčka [2006] zaznamenaly v populaci nových rezidentů suburbií větší zastoupení zaměstnanců nikoliv podnikatelů. Suburbánní migrace je výrazně selektivní z hlediska věku. Kromě největšího proudu mladých rodin s dětmi [Mulíček, 2002; Puldová, 2008] se zejména v 90. letech do zázemí Prahy stěhovaly i starší bezdětné páry [Puldová, Ouředníček, 2006]. Většina starších domácností preferujících suburbánní bydlení však byla pravděpodobně saturována v minulých letech a lze předpokládat pokračování suburbánních tendencí především v důsledku migrace mladých rodin s dětmi. Celkově lze předpokládat, že se ani demografický a ani socioekonomický status výrazně neliší mezi obyvateli nových rezidenčních projektů ve městě nebo v jeho zázemí.[2] Diferenciace se vytváří spíše na základě fází v životním cyklu domácností a stále více také preferovaným životním stylem jednotlivých domácností [Doležalová, Ouředníček, 2006].

[2] To lze odvodit například z relativně podobných cen nového bydlení v Praze a v nových projektech bydlení v zázemí. Analýzu sociálního a demografického statusu migrantů do nových rezidenčních projektů v Pražském městském regionu provedla ve své diplomové práci Dana Macešková [Macešková, 2011].

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 66

Dopady suburbanizace

Suburbanizace je ve většině případů vnímána jako riziko pro krajinu i společnost a její dopady jsou často hodnoceny jako negativní [např. Downs, 1999; Putnam, 2000; TCRP, 2002; EEA, 2006 aj.]. Také v české geografické, sociologické a urbanistické literatuře převažuje negativní vnímání tohoto procesu [Ptáček, 1997, 2002; Gremlica, 2002; Jackson, 2002; Sýkora, 2002b, 2003; Cílek, Baše, 2005; Hnilička, 2005; Šilhánková, Kučerová, Karlíková, 2007; Kubeš, 2009 aj.]. Dopady suburbanizace jsou rozmanité a je možno je sledovat z ekonomického, sociálního nebo environmentálního pohledu. Analýza suburbanizace jako procesu, který redistribuuje obyvatelstvo i jeho aktivity z jádrového města do zázemí umožňuje hodnotit dopady tohoto procesu diferencovaně ve zdrojových i cílových oblastech. Po uskutečnění řady empirických výzkumů je zřejmé, že suburbánní rozvoj ovlivňuje společnost i krajinu metropolitních regionů mnohem komplexněji než bylo popisováno v prvních teoretických úvahách o tomto procesu. V následujícím textu uvádíme příklady jak negativních, tak i pozitivních dopadů suburbanizace v České republice.

V souvislosti se suburbanizací byla hodnocena řada ekonomických aspektů ohledně přílivu nových obyvatel, suburbánní výstavby, nákladů na infrastrukturu i dopravní obslužnost území [Jackson, 2002; Maier, 2002; Sýkora, 2002a; Hnilička, 2005, 2008; Ouředníček et al., 2008]. Jako zásadní problém je vnímáno například nenahlášení nových rezidentů k trvalému pobytu v obci, což připravuje obecní rozpočty o velké části příjmů [Vobecká, Kostelecký, 2007; Macešková, Ouředníček, 2008]. Z environmentálního pohledu je suburbanizace příčinou fragmentace krajiny, záboru zemědělské půdy, zvyšování konzumace krajiny a energetické náročnosti výstavby [Cílek, Baše, 2005; Chuman, Romportl, 2008b]. Suburbanizace je spojována s negativním působením na sociální prostředí, poklesem participace ve veřejném životě, polarizací sociální struktury suburbií a v důsledku odlivu sociálně a ekonomicky silnějších obyvatel z některých částí vnitřního města i s polarizací vnitřní prostorové struktury celých metropolitních regionů [Potočný, 2006; Novák et al., 2007; Ouředníček, 2007; Stanilov, 2007; Galčanová, Vacková, 2008]. Na tomto místě se nelze detailně věnovat všem stránkám působení suburbánního rozvoje, proto odkazujeme na literaturu specializovanou na tuto problematiku [Sýkora, 2002a, 2003; Ouředníček, Temelová, 2008; Temelová, Ouředníček, 2008; Ouředníček et al., 2008].

V předchozí části byla popsána specifická struktura nově přistěhovalých obyvatel suburbií, kteří mají odlišný demografický a sociální profil než původní obyvatelé obcí v zázemí města. Tím se vytváří prostor pro úvahy o sociální polarizaci lokálních komunit, snižující se sociální soudržnosti, sociálním kapitálu [např.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 67

Sýkora, 2002b; Potočný, 2006; Galčanová, Vacková, 2008]. Z pohledu zdrojových oblastí je problémem odliv sociálně a ekonomicky silnějších obyvatel z potenciálně problematických částí metropolitních regionů, například sídlišť nebo některých částí vnitřního města [Ouředníček, Temelová, 2009]. Po roce 2000 bylo provedeno několik empirických výzkumů sociálního prostředí zejména v zázemí Prahy se snahou odhalit podstatu těchto sociálních důsledků suburbanizace. Výsledkem je ve všech případech zjištění spíše pozitivních nebo neutrálních dopadů suburbánního rozvoje v suburbánních obcích a velmi dobré sociální prostředí uvnitř lokalit nového bydlení. Nejnovější komparace sociálního prostředí suburbií a nové rezidenční oblasti vnitřního města [Puldová, Zelendová, 2009] nebo porovnání s podobným výzkumem Prahy ze 70. let [Matějů, 1977], dokonce ukazují relativně zdravější prostředí v suburbiích.

Vznik nových rezidenčních lokalit a příliv lidí a jejich aktivit do dlouhodobě stagnujícího prostředí obcí v zázemí českých měst znamená přirozeně významný zásah do stávajících pořádků v lokální komunitě. Tím však suburbanizace není nikterak specifická a její kritika z řad veřejnosti i odborníků je podobná jako v případě jakékoliv nové rozsáhlejší výstavby v jiných částech města. Příkladem může být vztah k budování a fungování panelových sídlišť. I tam empirické výzkumy zcela nepotvrzují kritiku vedenou paušálně a ponejvíce zvenčí [Musil, 1985, 2009], přesto jsou sídliště často uváděna jako místa individualismu a nízké sociální koheze. Podobně v případě suburbánního rozvoje je přirozeně možné mezi stovkami nových rozvíjejících se sídel najít relativně velké množství problémů spojených s přílivem nového obyvatelstva. Jedná se o případy sociální polarizace způsobené například prostorovou separací nové výstavby od původní vesnice [Ouředníček et al., 2009b] nebo soupeření skupin novousedlíků a starousedlíků v politickém vedení obce [Vobecká, Kostelecký, 2007]. Izolovanost obou skupin obyvatelstva je však možné vnímat většinou jako dočasnou a postupně dochází k integraci novousedlíků do veřejného života v obci [Ouředníček, 2003]. V žádném empirickém výzkumu nejsou hodnoceny zájmy staro- a novousedlíků v protikladu [Ouředníček, 2003; Doležalová, Ouředníček, 2006; Potočný, 2006; Puldová, Ouředníček, 2006; Vobecká, Kostelecký, 2007]. V řadě případů dochází dokonce k aktivní komunikaci budoucích obyvatel mezi sebou nebo se zastupiteli obce prostřednictvím internetových diskusních fór ještě před nastěhováním do nové lokality [Susová, 2009]. Model vývoje sociálních vztahů nové rezidenční lokality můžeme rozdělit do několika fází: přistěhování relativně odlišné skupiny obyvatelstva do nového bydlení často s mnohem lepším standardem bydlení na kraji obce – vytváření sociálních kontaktů zejména obyvatel uvnitř lokality nové výstavby a relativně slabé kontakty se zbytkem obce – postupné prolínání obou skupin obyvatelstva formou dobrovolných i vynucených kontaktů – vytváření silnějších

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 68

vazeb zejména specifických skupin obyvatelstva (děti, matky) prostřednictvím sociálních institucí (školka, škola, klub žen) – intenzifikace sociálních kontaktů dalších sociálních skupin (obecní akce, kandidování do zastupitelstva, sportovní a zábavní akce). Tento vývoj je možné popsat na příkladu pražských suburbií [Špačková, Ouředníček, 2012], zejména pak ve studentských pracích zpracovaných v posledních několika letech [Gondová, 2004; Puldová, 2005, 2006; Čejková, 2007; Susová, 2007, 2009; Špačková, 2011].

Normální (ničím neobvyklé) vlivy suburbanizace na lokální občanskou společnost popisují i práce vydané mimo Přírodovědeckou fakultu Univerzity Karlovy v Praze. Bernard [2006, 2007] konstatuje relativně snadnou integraci nově přistěhovalých obyvatel do venkovské komunity na základě intenzivního výzkumu přistěhovalců v zázemí Prahy v porovnání s velkými rakouskými městy. Na integraci je zaměřena i práce Galčanové a Vackové [2008], které si všímají role žen jako důležitých mostů integrace do lokálních společenství. Kostelecký a Čermák [2004] ukazují na agregátních datech za obce metropolitních regionů čtyř největších českých měst, že suburbanizace nesnižuje politickou participaci v suburbanizovaných obcích, Vobecká a Kostelecký [2007] potvrzují tyto výsledky na případových studiích suburbií v zázemí Prahy a Brna. V žádné ze sledovaných lokalit nedošlo v důsledku suburbanizace k poklesu občanské participace.

Ve výzkumu suburbanizace v české literatuře můžeme v tomto ohledu spatřovat zajímavou paralelu s výzkumem americké suburbanizace v 60. letech 20. století. Zatímco teoretické úvahy popisují především negativní dopady procesu na sociální prostředí [Wirth, 1938; Whyte, 1956], empirické práce označují tyto úvahy za mýty [Berger, 1961; Gans, 1962; souhrnně v Kramer, 1972]. Ačkoliv má suburbanizace řadu negativních dopadů na ekonomiku, společnost i krajinu, je nutné podotknout, že v českých médiích i odborné literatuře jsou právě ty negativní stránky vysoce přeceňovány. Přitom zejména v případě umírněného rozvoje menších sídel znamená přiměřená výstavba nového bydlení a příliv mladších a sociálně silnějších obyvatel spíše posílení lokálního sociálního prostředí obce [srovnej Valkanov, 2005]. Intenzita suburbanizace v České republice je navíc (dosud) na relativně nízké úrovni a sídel s nezvládnutelným nárůstem populace je velmi málo.

Aktéři suburbánního rozvoje

Současný geografický výzkum suburbanizace v České republice do značné míry dobře pokrývá tradiční otázky prostorového rozvoje sídel v zázemí českých měst, prostorové vzorce, procesy, územní dopady a částečně zahrnuje i otázky územní regulace suburbanizace. Relativně malá pozornost je doposud věnována výzkumu role aktérů a institucí ovlivňujících suburbánní rozvoj. To je na

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 69

jedné straně logické, neboť řada legislativních, správních, marketingových nebo politických rozhodnutí postrádá primárně prostorový aspekt. Z dlouhodobé zkušenosti s výzkumem suburbanizace však vyplývá, že právě rozhodování na mikroregionální úrovni hraje podstatnou úlohu v diferencovaném rozvoji jednotlivých suburbánních obcí. Pozornost geografie by v případě ambicí na komplexní poznání problematiky suburbánního rozvoje měla být věnována i rozhodování v území a směřovat i dále k posouzení správnosti těchto rozhodnutí.

Okruh aktérů ovlivňujících suburbánní rozvoj je relativně široký od přímých účastníků výstavby, přes orgány schvalující dokumentaci výstavby až po vedlejší aktéry působící nepřímo ve výchově, osvětě nebo při formování sociálních vztahů v suburbiích.[3] Kubeš při hodnocení suburbanizace Českých Budějovic jmenuje následující skupiny aktérů ovlivňujících rozvoj v aglomeraci – *„ziskuchtiví vlastníci pozemků, na zisk orientovaní developeři, individuální zájmy budoucích suburbanitů, nezodpovědní zpracovatelé územních plánů, úředníci a zastupitelé při územním rozhodování"* [Kubeš, 2009a: 89]. Perlín považuje za problematickou ve vztahu k neregulovanému rozvoji malých suburbánních sídel především nezkušenost stavebníků, investorů i obcí, vznik projekčních ateliérů bez potřebné praxe [Perlín, 2002] nebo nedostatek kvalifikovaných pracovníků obecních úřadů [Perlín, 1996]. Na druhé straně výzkum reprezentativnosti místních zastupitelstev prvních polistopadových vlád ukazuje na vysoké zastoupení vysokoškoláků a zejména technických profesí ve skupině starostů obcí [Illner, 1996]. V několika desítkách případových lokalit, které jsme při výzkumu suburbanizace poznali, se jako zásadní aktéři ovlivňující rozvoj obce profilují především obecní zastupitelstva a jejich přístup při tvorbě územního plánu, regulace výstavby i pozice obce ve vztahu k developerům a stavebníkům. Za klíčovou pozici považujeme v řadě případů úředníky stavebních úřadů, kteří mají mnohdy silnější pozici než ostatní dotčené orgány státní správy, jejichž stanoviska směřující na větší ochranu území (ZPF, chráněná území, ÚSES apod.) nejsou vždy při povolování výstavby brána v potaz. Relativně slabá je i kontrolní a řídící role krajských úřadů a ministerstev. Této problematice se dále podrobněji věnujeme v samostatné kapitole.

Možnosti využití výsledků výzkumu suburbanizace v praxi

Studium procesu suburbanizace má pochopitelně i praktický smysl, který lze dokumentovat v několika rovinách. Vidíme to již v pedagogické praxi, neboť

[3] Příkladem osvětové a pedagogické činnosti směřující k informovanosti o procesech suburbánního rozvoje, suburbanizace a urban sprawl je server www.suburbanizace.cz.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 70

poznání příčin, mechanismů a důsledků suburbanizace má přínos zejména v předání stěžejních informací o tomto procesu budoucím odborníkům na územní rozvoj, územní plánování a rozhodování v území. Osvětová a informační činnost může být nasměrována v zásadě ke dvěma okruhům příjemců: 1) přímým aktérům suburbánního rozvoje zodpovědným za jednotlivá klíčová rozhodnutí v průběhu utváření legislativních norem, územního plánování, stavebního procesu nebo dalšího nakládání s územím; 2) širší odborné i laické veřejnosti, která může prostřednictvím médií nebo veřejných aktivit (od účasti na připomínkových řízeních až po hlasování v lokálních volbách) vytvářet tlak na aktéry uvedené v první skupině [Chiras, Wann, 2003]. Na základě kumulativní znalosti o podstatě a průběhu suburbanizace lze získat představu o nutnosti a možnostech regulace suburbánního rozvoje v České republice. Pozornost následujícího textu je věnována zejména hodnocení závažnosti a dopadů suburbanizace pro jednotlivé části metropolitních regionů z pohledu dlouhodobé sociální, ekonomické a environmentální udržitelnosti fungování jednotlivých sídel i metropolitního regionu jako celku. Hlavní otázkou této části textu je: Jaké jsou důvody a možnosti pro regulaci suburbánního rozvoje v České republice?

Základní versus aplikovaný výzkum a společenská relevance

V předchozích kapitolách byly podány základní poznatky o procesech, strukturách, příčinách, dopadech a aktérech suburbánního rozvoje v České republice. Toto komplexní poznání logicky vybízí k hodnocení pozitivních i negativních stránek procesu, při jehož studiu nezůstává výzkumník nestranným pozorovatelem, ale v řadě případů se aktivně vyjadřuje k dobrým a špatným praktikám suburbánního rozvoje. Systém financování české vědy navíc nutí výzkumné týmy stále více hledat aplikace a zúročení výsledků základního výzkumu v praxi. Je přitom zřejmé, že v řadě případů není geograf adekvátně vzděláván a prakticky připravován pro utváření konkrétních nástrojů a opatření pro decizní sféru a je diskutabilní, zda může sociální geografie vůbec k vytváření takových praktických nástrojů přispívat. Geografii můžeme dnes chápat jako disciplínu relevantní praktickým problémům v území s možností řešit a navrhovat opatření. Otázkou je především velikost (razance) zásahů, které může výzkumník doporučovat. V případě marxisticky orientovaných geografů a sociologů města bývají nejčastěji navrhovány systémové změny společenského uspořádání, nebo v extrémních případech i odstranění nebo podstatné ovlivnění celého systému [Harvey, 1974]. V našem výzkumu preferujeme umírněný realistický přístup postupného zvyšování kvality života systémem dílčích kroků, pre-

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 71

vence a zmírňování negativních následků suburbanizace.[4] Konkrétní opatření v území jsou v důsledku vždy politickým rozhodnutím, za které by měli být zodpovědní volení zástupci samosprávy na národní, regionální i lokální úrovni. Role geografa má význam především při komplexním rozhodování v území a je spíše konzultačního a diagnostického typu. Na druhou stranu je v některých zastupitelstvech, ale i mezi úředníky státní správy, relativně malá zkušenost s řízením (cíleným ovlivňováním) územního rozvoje. V řadě ohledů jde spíše o působení volné soutěže o atraktivní území bez cíleného uplatňování základních pravidel v nakládání s krajinou a charakterem sídla.

Regulace suburbánního rozvoje

Odborníci zabývající se suburbanizací ve světě i v České republice volají jednohlasně po regulaci nové rezidenční i komerční výstavby [Sýkora, 2002a; TCRP, 2002; EEA, 2006]. Ačkoliv jsou možnosti ovlivňování urbanizačních procesů jako celku, rozvoje jednotlivých metropolitních regionů i regulace urbanistické koncepce a architektury jednotlivých staveb dnes široce diskutovanou problematikou, není regulace zdaleka jednoduchou záležitostí. Mezi otázky, na které je nutné bez zaujetí odpovědět, patří například, zda je suburbanizace procesem obecně škodlivým, jaké problémy způsobuje, jak je lze měřit a co by se stalo náhradou za zastavení nebo omezení suburbánní výstavby. Druhá série otázek směřuje k reálným možnostem, nákladům a dopadům regulačních opatření a jejich předpokládané účinnosti při regulaci suburbanizace. Taková seriózní diskuse není v České republice dosud vedena a řada doporučení nebo obecných soudů je prozatím činěna bez empirických podkladů a komplexního poznání mechanismů suburbánního rozvoje v podmínkách České republiky.

Kromě zřejmých případů pochybení ve výstavbě a jednoznačně škodlivých dopadů některých realizovaných projektů na krajinu i lokální společnost existuje řada dalších dopadů, které mají spíš kumulativní charakter a často se projevují ve větší míře mimo místo vzniku (např. automobilová doprava nebo odliv sociálně silnějšího obyvatelstva z vnitřních částí měst). Tyto skutečnosti nejsou řešitelné na lokální úrovni, a pokud jim chceme čelit, lze je regulovat pouze na nadlokální úrovni. To však vyžaduje spíše politickou než odbornou diskusi, protože ani po patnácti letech výzkumu nelze podle našeho názoru s určitostí říci, zda bude mít současný (povětšinou spontánní a neregulovaný) suburbánní rozvoj v budoucnosti rozsáhlejší negativní dopady na společnost a krajinu, či se nová suburbia plnohodnotně integrují do organismu českých metropolitních regionů.

[4] Příkladem může být přístup uplatňovaný od 80. let ve výzkumu kvality života [Pacione, 2005].

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 72

Problematika vyžaduje širší diskusi nad lokální zodpovědností za spravované území, velikostí obcí, kompetentností samosprávy i místní správy na nejnižší úrovni a účelnosti rozhodovat o území zdola nebo shora. V případě České republiky je závažný problém především mezi měřítkovou diferenciací územních samospráv, která se skládá na jedné straně ze čtrnácti krajů a na druhé straně z 6250 často i velmi malých obcí. Pro regulaci některých meziregionálních procesů, ke kterým můžeme řadit například plánování nové výstavby, dopravní infrastruktury nebo systémů ekologické stability, by přitom byla vhodná spolupráce obcí tvořících přirozeně formované mikroregiony založené na sdílení společných problémů v území. K tomu dochází částečně pouze při přípravě územně analytických podkladů na úrovni ORP nebo krajů, avšak s velmi rozdílnou kvalitou zpracování.

Závěr: aplikace výzkumu v praxi

V nejobecnější rovině se geografie pokouší o rozsáhlou popularizaci výzkumu suburbanizace v médiích, při veřejných přednáškách a univerzitní výuce i prostřednictvím rozmanitých forem publikačních výstupů. Mezi nimi lze zmínit např. publikaci Suburbanizace.cz [Ouředníček et al., 2008], webový portál www.suburbanizace.cz, výstavu Suburbanizace.cz … bydlím v satelitním městečku nebo články do periodik zaměřených na urbanismus, správu nebo plánování [Ouředníček, Bičík, Vágner, 2007; Macešková, Ouředníček, 2008; Ouředníček, Temelová, 2008; Temelová, Ouředníček, 2008 aj.]. Cílem zmíněných aktivit je přitáhnout odbornou veřejnost a další důležité aktéry suburbánního rozvoje ke sdílení zkušeností a k diskusi nad usměrňováním vlivu suburbanizace na fyzické i sociální prostředí metropolitních regionů. V tomto ohledu jde především o zprostředkování informací co nejširšímu okruhu potenciálních uživatelů výzkumu a jeho využití v praxi.

Vedle šíření informací mezi laickou veřejnost má smysl se zaměřit především na posílení znalostí a kompetencí směřujících ke správnému nakládání s územím obcí v zázemí velkých měst u aktérů rozhodujících o novém funkčním využití a zástavbě jednotlivých obcí. Jejich povinností je primárně správa nad územím, ať už byla svěřená obyvatelstvem bydlícím v území (samospráva) nebo je zde vykonávána nejnižší funkce státní správy. Právě kvalitní výkon státní správy by měl hrát klíčovou úlohu při dohlížení nad uplatňováním legislativy, která v současné době umožňuje chránit krajinu suburbánních sídel v dostatečném rozsahu. Tato úloha nižších státních úředníků je důležitá i proto, že regulace na regionálních nebo vyšších úrovních je v České republice zcela nedostatečná. I když řada odborníků volá po regulaci suburbanizace na regionální úrovni

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 73

[Pucher, 2002], využití regionálních územních plánů, limitů využití území, hustoty zalidnění [Hnilička, 2005] nebo rozvoji železniční dopravy [Cílek, Baše, 2005], hrají regionální instituce dnes spíše pasivní úlohu. Pro koordinovaný postup výstavby jsou dnes pouze omezené možnosti[5] [Mulíček, 2002] a nelze se při tom spoléhat na tvrdé nástroje plánování, ale spíše na zintenzivnění komunikace mezi jednotlivými aktéry suburbánního rozvoje [Maier, 2002; Chiras, Wann, 2003].

V současnosti významně roste zájem veřejnosti a neziskových organizací o problematiku suburbanizace, občanské iniciativy jsou schopny ovlivňovat rozvoj na mnoha místech České republiky [Maier, 2002]. Od poloviny 90. let se více do schvalování výstavby zapojují orgány na ochranu ZPF a orgány na ochranu přírody a krajiny [Perlín, 2002]. Novou a účinnou možností se jeví postupné schvalování zásad územního rozvoje kraje [Kubeš, 2009a]. Za největší bariéru suburbánnímu rozvoji však lze považovat v současnosti pozvolné odmítání živelného rozvoje ze strany jednotlivých obcí, které v některých případech využívají stavební uzávěry a nechávají zpracovat regulační plány pro problematická území. Mezi nové nástroje ovlivňování suburbánního růstu patří rovněž plánovací smlouva a etapizace výstavby, které mohou obce na základě novely stavebního zákona využít. Oboustranně výhodné pro obce i developery se jeví například využití regulačních plánů, které mohou nahradit v případě rozsáhlejšího okrsku výstavby územní rozhodnutí. Zdá se, že nástrojů na usměrňování negativních projevů suburbanizace je v současné době dostatek. Zodpovědnost za správu území drží jednoznačně samospráva jednotlivých obcí. Důležitou roli však mají rovněž plánovači a orgány státní správy, kteří by společně měli vykonávat odborný dohled nad činností lokálních samospráv ve sféře legislativní a při plánování rozvoje obce. Nadále ovšem chybějí silné instituce nadlokální úrovně, a to speciálně působící v metropolitních oblastech České republiky, které by mohly koordinovat územní rozvoj a negativním důsledkům rezidenční i komerční suburbanizace účinně čelit. Speciální pozornost aktérům suburbánního rozvoje je věnována v dalších kapitolách této knihy.

LITERATURA

Andrle, Alois. 2003. „Fakta a úvahy o vývoji osídlení v České republice." *Urbanismus a územní rozvoj* 6 (6): 16–35.

Berger, Bennett M. 1961. „The Myth of Suburbia." *Journal of Social Issues* 17 (1): 38–49.

Bernard, Josef. 2006. „Sociální integrace přistěhovalců z velkoměsta na vesnici v České republice a v Rakousku." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 42 (4): 741–760.

[5] Například nově schválená Politika územního rozvoje [2009] zmiňuje termín suburbanizace pouze na jednom místě a věnuje se na mnoha místech rozvojovým osám a prostorům, tedy de facto propojování center formou jejich prostorového srůstání.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 74

Bernard, Josef. 2007. „Soziale Integration von Großstadt-Dorf-Migrant Innen in Österreich und in der Tschechischen Republik." *SWS-Rundschau* 47 (2): 140–163.

Bičík, Ivan, Lucie Kupková. 2006. „Vývoj využití ploch v Pražském městském regionu." Pp. 42–63 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu.* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Boháč, Antonín. 1923. *Hlavní město Praha. Studie o obyvatelstvu*. Praha: SÚS, Bursík a Kohout.

Chiras, Dan, Dave Wann. 2003. *Superbia! 31 ways to create sustainable neighborhoods*. Gabriola Island: New Society Publishers.

Cílek, Václav, Miroslav Baše. 2005. *Suburbanizace pražského okolí: dopady na sociální prostředí a krajinu*. Praha: manuskript.

Čejková, Eva. 2007. *Suburbánní bytová výstavba v zázemí Českých Budějovic*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Čekal, Jiří. 2009. „Migrace obyvatel v regionu Českých Budějovic v letech 1992–2004." Pp. 73–86 in Jan Kubeš (ed.). *Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace II*. Bánská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela.

Čermák, Zdeněk. 1999. „Migrační aspekty dlouhodobého vývoje Prahy se zvláštním zřetelem k transformačnímu období devadesátých let." *Geografie – Sborník ČGS* 104 (2): 122–132.

Čermák, Zdeněk. 2005. „Migrace a suburbanizační procesy v České republice." *Demografie* 47 (3): 169–176.

Čermák, Zdeněk, Martin Hampl, Jan Müller. 2009. „Současné tendence vývoje obyvatelstva metropolitních areálů v Česku: dochází k významnému obratu?" *Geografie – Sborník ČGS* 114 (1): 37–51.

Doležalová, Gabriela, Martin Ouředníček. 2006. „Životní styl obyvatelstva v suburbánní zóně Prahy." Pp. 143–159 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu.* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecké fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoj.

Downs, Anthony. 1999. „Some Realities about Sprawl and Urban Decline." *Housing Policy Debate* 10 (4): 955–974.

EEA. 2006. *Urban sprawl in Europe: The ignored challenge*. Copenhagen: European Environment Agency.

Gajdoš, Peter. 2007. „Odchod ľudí z města – prechodný či trvalý stav na Slovensku." *Životné prostredie* 41 (6): 285–291.

Galčanová, Lucie, Barbora Vacková. 2008. „Rezidenční suburbanizace v postkomunistické České republice, její kořeny, tradice a současnost." *IVRIS Papers 08/02*. Brno: Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity.

Gans, Herbert J. 1962. „Urbanism and suburbanism as a way of life." Pp. 95–118 in Raymond E. Pahl (ed.). *Readings in Urban Sociology*. Oxford: Pergamon Press.

Gondová, Gabriela. 2004. *Životný štýl obyvateľov v suburbánnej zóne Prahy*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Gremlica, Tomáš. 2002. „Neuspořádaný, neregulovaný a z dlouhodobého hlediska neudržitelný růst městských aglomerací." Pp. 21–38 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 75

Harvey, David. 1974. „What kind of geography for what kind of public policy?" *Transactions of the Institute of British Geographers* 63 (1): 18–24.

Hnilička, Pavel. 2005. *Sídelní kaše. Otázky k suburbánní výstavbě kolonií rodinných domů*. Brno: Era.

Hnilička, Pavel. 2008. „Rozpustí se dnešní města do krajiny?" Pp. 68–75 in *Tvář naší země – krajina domova*. Praha: Společnost pro krajinu.

Chorvát, Tomáš. 2009. „České Budějovice a Banská Bystrica – podobnosti a rozdiely vo vývoji priestorovej štruktúry miest." Pp. 154–168 in Jan Kubeš (ed.). *Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace II.* Bánská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela.

Chuman, Tomáš, Dušan Romportl. 2008a. „Spatial pattern of suburbanization in the Czech Republic." Pp. 33–37 in Jaromíra Dreslerová (ed.). *Venkovská krajina, 2008.* Sborník z 6. ročníku mezinárodní mezioborové konference konané 23.–25. 5. 2008 v Hostětíně, Bílé Karpaty. Kostelec nad Černými lesy: CZ-IALE.

Chuman, Tomáš, Dušan Romportl. 2008b. „Suburbanizace a přírodní prostředí." Pp. 18–27 in Martin Ouředníček, Jana Temelová et al. *Suburbanizace.cz.* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta a Ministerstvo životního prostředí ČR.

Illner, Michal. 1996. „K otázce reprezentativnosti místních zastupitelstev." Pp. 343–351 in Martin Hampl et al. *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice.* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta.

Jackson, Jiřina. 2002. „Urban sprawl." *Urbanismus a územní rozvoj* 5 (6): 21–28.

Kára, Jan, Tomáš Kučera. 1986. „Migrační bilance obcí v zázemí velkých měst na příkladu Prahy, Českých Budějovic a Hradce Králové – Pardubic." Pp. 136–143 in Zdeněk Ryšavý (ed.). *Nové tendence ve vývoji osídlení Československa v posledních patnácti letech a výhled jeho dalšího vývoje.* Sborník semináře odborné skupiny pro rozmístění a stěhování obyvatelstva Československé demografické společnosti při ČSAV, Praha 18.–19. 9. 1985. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury

Kostelecký, Tomáš. 2005. *Political behavior in metropolitan areas in the Czech Republic between 1990 and 2002 – patterns, trends, and the relation to suburbanization and its socio-spatial patterns.* Sociologické studie/Sociological Studies 06:2. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.

Kostelecký, Tomáš, Daniel Čermák. 2004. *Metropolitan Areas in the Czech Republic – definition, basic characteristics, patterns of suburbanization and their impact on political behavior*. Sociologické studie/Sociological Studies 04:3. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.

Král, Jiří. 1946. *Zeměpisný průvodce Velkou Prahou a její kulturní oblastí*. Praha: Melantrich.

Kramer, John (ed.). 1972. *North American Suburbs: Politics, Diversity, and Change*. Berkeley, CA: The Glendessary Press.

Kubeš, Jan. 2009a. „Poloha, struktura, infrastruktura a obraz Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace." Pp. 51–113 in Jan Kubeš (ed.). *Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace II.* Bánská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela.

Kubeš, Jan (ed.). 2009b. *Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace II.* Bánská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela.

Kubeš, Jan, Pavel Švec. 2009. „Populační vývoj v typech sídelních jednotek Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace mezi lety 1850–2005." Pp. 31–50 in Jan Kubeš (ed.).

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 76

Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace II. Bánská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela.

Létal, Aleš, Irena Smolová, Zdeněk Szczyrba. 2001. „Transformace příměstské krajiny." *Urbanismus a územní rozvoj* 4 (4): 15–21.

Macešková, Dana. 2011. *Lokality nové rezidenční výstavby v Praze a struktura jejich obyvatel*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Macešková, Marie, Martin Ouředníček. 2008. „Dopad suburbanizace na daňové příjmy obcí." *Obec a finance* 13 (1): 28–29.

Maier, Karel. 2002. „Právní nástroje a reálné možnosti ovlivnit suburbanizaci." Pp. 183–191 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky.* Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Matějů, Petr. 1977. „Sociologické aspekty vývoje bydlení v Praze." *Sociologický časopis* 13 (1): 39–58.

Mulíček, Ondřej. 1999. „Prostorové suburbanizační změny v JZ sektoru velkého Brna." *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Folia Geographica* 32 (3): 63–66.

Mulíček, Ondřej. 2002. „Suburbanizace v Brně a jeho okolí." Pp. 171–181 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky.* Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Mulíček, Ondřej, Ida Olšová. 2002. „Město Brno a důsledky různých forem urbanizace." *Urbanismus a územní rozvoj* 5 (6): 17–21.

Mulíček, Ondřej, Zdeněk Szczyrba. 2004. „De-concentration Processes in the Metropolitan Agglomerations in the Czech Republic – Example of Brno." Pp. 95–101 in *Przeksztalcenia regionalnych struktur funkcjalno-przestrzennych – Regionalny wymiar integracji europejskiej VIII/2*. Wroclaw: Universytet Wroclawski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego.

Musil, Jiří. 1985. *Lidé a sídliště.* Praha: Svoboda.

Musil, Jiří. 2005. „Prague returns to Europe." In F. E. Ian Hamilton, Kaliopa D. Andrews, Nataša Pichler-Milanović (eds.). *Transformation of cities in Central and Eastern Europe: towards globalization*. Tokyo: United Nations University Press.

Musil, Jiří. 2009. „O sídlištích trochu jinak." *Era 21* 9 (1): 55.

Musil, Jiří, Zdeněk Ryšavý, Libuše Velíšková. 1984. *Dlouhodobý vývoj aglomerací v ČSR.* Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury.

Novák, Jakub, Petra Puldová, Martin Ouředníček, Jana Temelová. 2007. „Současné procesy ovlivňující sociálně prostorovou diferenciaci České republiky." *Urbanismus a územní rozvoj* 10 (5): 34–39.

Ouředníček, Martin. 2002. „Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu." Pp. 39–54 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky.* Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Ouředníček, Martin. 2003. „Suburbanizace Prahy." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39 (2): 235–253.

Ouředníček, Martin. 2005. „New Suburban Development in the Post-socialist City: the Case of Prague." Pp. 143–156 in Frank Eckardt (ed.). *Paths of Urban Transformation*. Frankfurt: Peter Lang.

Ouředníček, Martin. 2006a. „New spatial patterns of suburban housing in Prague urban region." *Acta Geographica Universitatis Comenianae* 48: 293–302.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 77

Ouředníček, Martin (ed.). 2006b. *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Ouředníček, Martin. 2007. „Differential Suburban Development in the Prague Urban Region." *Geografiska Annaler: Human Geography* 89B (2): 111–125.

Ouředníček, Martin. 2009. „Suburbanizace v České republice: velikost, rozmístění, struktura, vývoj." Pp. 57–62 in Václav Poštolka, Zdeněk Lipský, Klára Popková, Jiří Šmída (eds.). *Geodny Liberec, 2009. Sborník příspěvků*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.

Ouředníček, Martin, Darina Posová. 2006. „Suburbánní bydlení v Pražském městském regionu: etapy vývoje a prostorové rozmístění." Pp. 96–113 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Ouředníček, Martin, Eva Čejková. 2009. „Rezidenční suburbanizace v zázemí Českých Budějovic." Pp. 47–58 in Jan Kubeš (ed.). *Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace II*. Bánská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela.

Ouředníček, Martin, Ivan Bičík, Jiří Vágner. 2007. „Suburbanizace v zázemí Prahy." *Životné prostredie* 41 (6): 303–308.

Ouředníček, Martin, Jakub Novák. 2010. „Migrace vysokoškoláků." Pp. 99–100 in Martin Ouředníček, Jana Temelová, Lucie Pospíšilová (eds.). *Atlas sociálně prostorové diferenciace České republiky*. Praha: Karolinum.

Ouředníček, Martin, Jakub Novák, Jana Temelová, Petra Puldová. 2009a. „Metody geografického výzkumu města." Pp. 93–125 in Slavomíra Ferenčuhová, Magdalena Hledíková, Lucie Galčanová, Barbora Vacková (eds.). Město: Proměnlivá ne/samozřejmost. Brno: Pavel Mervart a Masarykova univerzita.

Ouředníček, Martin, Jana Temelová. 2008. „Současná česká suburbanizace a její důsledky." *Veřejná správa* 11 (4) příloha: I–IV.

Ouředníček, Martin, Jana Temelová. 2009. „Twenty years after socialism: the transformation of Prague's inner structure." *Studia Sociologia* 54 (1): 9–30.

Ouředníček, Martin, Jana Temelová, Marie Macešková, Jakub Novák, Petra Puldová, Dušan Romportl, Tomáš Chuman, Světla Zelendová, Iva Kuncová. 2008. *Suburbanizace.cz*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje a Ministerstvo životního prostředí ČR.

Ouředníček, Martin, Jana Temelová, Tomáš Brabec, Markéta Vyhnánková. 2009b. „Pražské předměstí, sídliště Máj a suburbium Kodetka: případové studie proměňujících se lokalit Českobudějovické aglomerace." Pp. 169–179 in Jan Kubeš (ed.). *Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace II*. Bánská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela.

Ouředníček, Martin, Luděk Sýkora. 2002. „Současné změny v rozmístění obyvatelstva a v sociálně prostorové struktuře Prahy." *Demografie* 44 (4): 270–272.

Pacione, Michael. 2005. „Quality-of-Life Research in Urban Geography." Pp. 233–264 in Brian J. L. Berry, James O. Wheeler (eds.). *Urban Geography in America, 1950–2000. Paradigms and Personalities*. New York, London: Routledge.

Perlín, Radim. 1996. „Problematika organizace státní správy a samosprávy." Pp. 315–332 in Martin Hampl et al. *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 78

Perlín, Radim. 2002. „Nízkopodlažní výstavba v územních plánech obcí v zázemí Prahy." Pp. 141–155 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Potočný, Tomáš. 2006. „Lidé na okraji. Případová studie satelitního městečka." *IVRIS Working Papers 06/01*. Brno: Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity.

Ptáček, Pavel. 1997. „Suburbanizační proces v zázemí Prahy v 1. polovině 90. let." *Územní plánování a urbanismus* 24 (2): 13–14.

Ptáček, Pavel. 1998. „Suburbanizace – měnící se tvář zázemí velkoměst." *Geografické rozhledy* 7 (5): 134–137.

Ptáček, Pavel. 2002. „Suburbanizace v USA a Německu: zdroj inspirace a poučení." Pp. 55–79 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Ptáček, Pavel, Zdeněk Szczyrba, Miloš Fňukal. 2007. „Proměny prostorové struktury města Olomouce s důrazem na rezidenční funkce." *Urbanismus a územní rozvoj* 10 (2): 19–26.

Pucher, John. 2002. „Suburbanizace příměstských oblastí a doprava: mezinárodní srovnání." Pp. 101–121 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Puldová, Petra. 2005. *Změna sociálního prostředí v obcích v zázemí Prahy*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Puldová, Petra. 2006. *Vliv suburbanizace na změnu sociálního prostředí v zázemí Prahy*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Puldová, Petra. 2008. „Kdo přichází do zázemí velkých měst." Pp. 40–43 in Martin Ouředníček, Jana Temelová et al. *Suburbanizace.cz*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta a Ministerstvo životního prostředí ČR.

Puldová, Petra, Martin Ouředníček. 2006. „Změny sociálního prostředí v zázemí Prahy jako důsledek procesu suburbanizace." Pp. 128–142 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Puldová, Petra, Světla Zelendová. 2009. „Charakter sociálního prostředí v lokalitách nové bytové výstavby – srovnání vnitřního města a suburbia." *Geodny Liberec, 2008*, Sborník příspěvků na CD, nestránkováno, 7 s.

Putnam, Robert D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community.* New York: Simon & Schuster.

Sedláková, Alena. 2005. „Comparative study of migration tendencies in suburban zones of post-communist cities Prešov and Olomouc." *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Prírodné vedy* 43: 171–179.

Sobotová, Jana. 2006. „Suburbanizační procesy v Plzeňské aglomeraci." *Miscelanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis* 12: 75–89.

Stanilov, Kiril. 2007. „Taking stock of post-socialist urban development: A recapitulation." Pp. 3–17 in Kiril Stanilov (ed.). *Post-Socialist City*. Dordrecht: Springer.

Susová, Kateřina. 2007. *Sociální kapitál v suburbánních oblastech: případová studie obce Jesenice u Prahy*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 79

Susová, Kateřina. 2009. *Vliv internetu na komunitní život v suburbiích*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Sýkora, Luděk. 1999. „Changes in the Internal Spatial Structure of Post-communist Prague." *GeoJournal* 49: 79–89.

Sýkora, Luděk (ed.). 2002a. *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Sýkora, Luděk. 2002b. „Suburbanizace a její důsledky: výzva pro výzkum, usměrňování rozvoje území a společenskou angažovanost." Pp. 217–233 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Sýkora, Luděk. 2003. „Suburbanizace a její společenské důsledky." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39 (2): 217–233.

Sýkora, Luděk, Darina Posová. 2007. „Specifika suburbanizace v postsocialistickém kontextu: nová bytová výstavba v metropolitní oblasti Prahy." *Geografie – Sborník ČGS* 112 (3): 334–356.

Sýkora, Luděk, Martin Ouředníček. 2007. „Sprawling post-communist metropolis: commercial and residential suburbanisation in Prague and Brno, the Czech Republic." Pp. 209–233 in Eran Razin, Martin Dijst, Carmen Vázquez (eds.). *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations*. Dordrecht: Springer.

Sýkora, Luděk, Zdeněk Čermák. 1998. „City Growth and Migration Patterns in the Context of Communist and Transitory Periods in Prague's Urban Development." *Espace, Populations, Sociétés* 16 (3): 405–416.

Szczyrba, Zdeněk. 2002. „Trendy ve vývoji maloobchodu v ČR – geografická realita." Pp. 20–25 in Nesehnutí – Nezávislé sociálně ekologické hnutí. *O hypermarketech veřejně*. Brno: Nesehnutí.

Šilhánková, Vladimíra, Zita Kučerová, Táňa Karlíková. 2007. *Suburbanizace – hrozba fungování malých měst*. Hradec Králové: Civitas per Populi.

Šnejdová, Iva. 2006. „Změny ve vzdělanostní struktuře obyvatelstva Pražského městského regionu." Pp. 114–127 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Špačková, Petra. 2011. *Sociální prostředí a lokální komunity: město, suburbium, venkov*. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Špačková, Petra, Martin Ouředníček. 2012. „Spinning the Web: New Social Contacts of Prague's Suburbanites." *Cities* 29 (5): 341–349.

TCRP. 2002. *Costs of Sprawl – 2000*. Transit Cooperative Research Program Report 74. Washington, D.C.: National Academy Press.

Temelová, Jana, Martin Ouředníček. 2008. „Několik poznámek k současné suburbánní výstavbě." *Stavební fórum* [online]. Dostupné z: www.stavebni-forum.cz.

Ullrich, Zdeněk (ed.). 1938. *Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung*. Praha: Revue Sociologie a sociální problémy.

Valkanov, Yani. 2005. „Suburbanisation in Sofia: Changing Spatial Structure of a Post-communist City." Pp. 175–194 in Frank Eckardt (ed.). *Paths of Urban Transformation*. Frankfurt: Peter Lang.

Vobecká, Jana, Tomáš Kostelecký (eds.). 2007. *Politické důsledky suburbanizace. Analýza případových studií proměn politického chování a občanské participace ve vybraných suburbánních lokalitách Prahy a Brna*. Sociologické studie/Sociological Studies 07:8 Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 80

Wirth, Louis. 1938. „Urbanism as a Way of Life." Pp. 189–197 in Richard T. LeGates, Frederic Stout (eds.). 1996. *The City Reader*. London, New York: Routledge.

Whyte, William H. (1956), 2002. *The Organization Man*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

DALŠÍ ZDROJE

Webový portál Suburbanizace.cz [online]. 2012. Dostupné z: < www.suburbanizace.cz>.

Ministerstvo pro místní rozvoj. 2009. *Politika územního rozvoje České republiky*. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 81

4 Nerezidenční suburbanizace v České republice: vývoj, příčiny a důsledky*

PAVEL PTÁČEK, ZDENĚK SZCZYRBA, PETR ŠIMÁČEK**

Úvod

Cílem předkládaného příspěvku je zaměřit se na podmínky vzniku a šíření nerezidenční suburbanizace v České republice v mezinárodním kontextu a na její současné i očekávané důsledky pro další vývoj osídlení. Nerezidenční suburbanizace představuje v současné době podobně významnou složku proměn suburbánního prostředí našich sídel jako rezidenční suburbanizace. Její dynamika, ovlivnění dojížďky obyvatelstva za službami i za prací, změny přepravních proudů, změna krajinné struktury, a také změny ve využívání veřejného prostoru v centrech měst patří mezi nejviditelnější znaky, se kterými je současná společnost konfrontována. Pochopení mechanismů vzniku, možnost ovlivnění její dynamiky a prevence negativních vlivů, které souvisí s nerezidenční suburbanizací, patří mezi nejdůležitější cíle příspěvku.

V první části je představen vývoj tohoto procesu v západní Evropě a v USA, který představuje užitečný zdroj informací a inspiraci pro pochopení současného stavu a vzájemné porovnání se situací u nás. Je kladen důraz zejména na důvody a na mechanismy, které proces umožnily, na jejich institucionální podmínky a na důsledky nerezidenční suburbanizace v západní Evropě a v USA. Zvláštní důraz je kladen i na možnost ovlivnění nerezidenční suburbanizace, zejména pomocí legislativy. V další části je představena dynamika nerezidenční suburbanizace v České republice s důrazem na oblasti maloobchodu, skladovacích ploch a výrobních areálů, jejichž rozvoj v transformačním období po roce 1989 zasáhl rozhodující část sídelní struktury České republiky. Další projevy

* Příspěvek byl zpracován díky podpoře projektu „Časoprostorová organizace denních urbánních systémů: analýza a hodnocení vybraných procesů" (GA AV ČR č. IAA301670901).

** RNDr. Pavel Ptáček Ph.D., Doc. RNDr. Zdeněk Szczyrba, Ph.D., Mgr. Petr Šimáček, Univerzita Palackého, Přírodovědecká fakulta, Katedra geografie, 17. listopadu 12, 771 46 Olomouc, email: pavel.ptacek@upol.cz, zdenek.szczyrba@upol.cz, petr.simacek@upol.cz.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 82

nerezidenční suburbanizace jako výstavba kancelářských ploch (office parků) nebo technologických parků jsou teprve v iniciační fázi svého rozvoje (s výjimkou hlavního města Prahy), není jim tedy věnována klíčová pozornost.

Příčiny a mechanismy ovlivňující nerezidenční suburbanizaci v mezinárodním kontextu

Mezi suburbanizaci nerezidenčních funkcí řadíme v nejširším pojetí vymísťování, nebo přímo novou lokalizaci aktivit sekundéru, terciéru či kvartéru. V konkrétních případech se jedná zejména o suburbanizaci maloobchodu, skladovacích kapacit, výrobních aktivit (zejména ve formě průmyslových zón) a pracovních příležitostí v administrativě, popřípadě i v sektoru kvartéru. Suburbanizace nerezidenčních funkcí je fenomén podstatně mladší, než suburbanizace bydlení.

Nejprve se podíváme na hlavní charakteristiky nerezidenční suburbanizace v USA. I v zemi, která se ve 20. století stala průkopníkem suburbanizačního procesu, autoři mluví o suburbanizaci nerezidenčních funkcí ve větší míře až od 60. let 20. století [Hartshorn, Müller, 1989]. Její počátky jsou ale kladeny už do 40. let minulého století, kdy dochází nejprve k suburbanizaci maloobchodu, následuje průmysl a v pozdějším období i další terciérní aktivity. Postupně tedy předměstí získávají i ekonomickou funkci (a tím i funkce centrální) a začíná se hovořit o vzniku a koncentraci nerezidenčních suburbánních aktivit (*suburban downtowns, edge cities* či o *suburban business districts*), někdy také mluvíme o komerční suburbanizaci.[1] Tyto funkční jednotky jsou často nezávislé na funkční spjatosti s původním centrem města. Navíc od 80. let dochází k jejich specializaci a selekci a zároveň se prudce zvyšuje i jejich podíl na ekonomických aktivitách, jako jsou pracovní příležitosti, maloobchodní obrat, přepravní proudy apod. Dochází tedy k vytvoření polycentrické městské struktury, ve které proudy obyvatel, zboží, služeb a energií obecně mění svůj směr z dostředivého na neutrální až odstředivý. Proces vedl k tomu, že v 90. letech byl v USA např. podíl suburbánních částí metropolitních oblastí na maloobchodním obratu už více než 90% a přibližně ¾ všech obyvatel žijících v suburbánním pásu zde našlo také pracovní příležitosti [Zimmermann, 1993; Fassmann, 2009].

Mezi hlavní důvody pro suburbanizaci nerezidenčních funkcí lze uvést na prvním místě suburbanizaci obyvatelstva (zejména středních a vyšších vrstev), masivní investice do silniční dopravní infrastruktury (jako důsledek prudkého

[1] V češtině stále ještě těžko hledáme vhodné termíny pro jejich přesný překlad [Ptáček, 2002]. Jednou z možností, jak se vypořádat se složitostí terminologického ukotvení pojmů spojených se suburbanizací v českém jazyce je informační portál www. suburbanizace.cz.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 83

nárůstu automobilizace), dostupnost a ceny pozemků v suburbánních částech metropolitních oblastí. Důležité bylo i daňové zvýhodnění suburbánních samosprávných jednotek (obcí), které si mohou dovolit nižší úroveň zdanění díky vyššímu daňovému základu a liberální stavební předpisy. Role místních daní byla větší vždy zejména v USA, kde je jejich stanovení v rukou místních zastupitelstev, naopak u evropských zemí tomu tak nebylo. Velkou roli hrály i měkké lokalizační faktory, především kvalita prostředí nových lokalit (přírodní i sociální faktory), jejich schopnost vytvořit si „reprezentativní adresu" a v pozdějších fázích i převažující aglomerační výhody nových suburbánních lokalit.

Je důležité si také uvědomit, že narozdíl od evropských zemí probíhal tento proces v USA v zásadě ve zcela liberálním prostředí a navíc až do 90. let 20. století s podporou státní administrativy. Za nejdůležitější důsledky suburbanizace nerezidenčních funkcí můžeme označit socioekonomický úpadek center měst a posílení etnické a sociální segregace. Obyvatelé velkoměst nemají už odděleny jen místa bydliště, ale i pracoviště a to vede k omezenému zájmu středních vrstev o řešení problémů vnitřního města. Dále se omezuje dostupnost celého spektra služeb pro určité vrstvy obyvatel, které z nejrůznějších důvodů nemohou řídit auto (věk, zdravotní stav apod.) Stále důležitějších rozměrů nabývá i otázka existence či neexistence veřejného prostoru, který je jednou ze základních determinant života ve městech vůbec. Samostatnou kapitolu by si zajisté zasloužil i dopad na životní prostředí. Zábor zemědělské půdy pro značně plošně náročné suburbánní aktivity, nárůst individuální automobilové dopravy, hluku, znečištění ovzduší, neprostupnosti krajiny, celkové energetické (a tím i finanční) nároky na udržování celého tohoto systému v chodu tvoří asi ty nejpodstatnější z ekologických nákladů tohoto typu suburbánního vývoje. V důsledku velmi omezených možností prostorového plánování a značné konkurence jednotlivých suburbánních municipalit mezi sebou i vůči centru se v USA jeví řešení tohoto problému velmi složité.

Nerezidenční suburbanizace v evropských zemích má některé společné, ale také celou řadu rozdílných rysů. Nízký stavební profil center měst, kompaktní charakter zástavby, větší role veřejné dopravy a pozdější nástup suburbanizace jsou nejnápadnější rozdíly. Důvody pro suburbanizaci nerezidenčních funkcí jsou ale podobné [Vogt, 1988; Zimmermann, 1993]. Na rozdíl od USA disponuje většina západoevropských zemí také poměrně propracovaným systémem prostorového plánování, který více či méně účinně reguluje negativní důsledky suburbanizace. Například Německo zavedlo poměrně přísnou legislativu regulující výstavbu nerezidenčních funkcí v suburbánních lokalitách už v polovině 70. let, kdy se začaly projevovat naplno problémy neregulovaného suburbánního rozvoje [Kulke, 2008]. V kontinentální západní Evropě hraje roli také daňový systém na úrovni obcí, který je mnohem více založen na principu solidarity a zaručuje tak určité vy-

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 84

rovnávání daňových rozdílů. Řešením pro přirozenou tendenci budování suburbánních nerezidenčních lokalit je vytváření podmínek pro jejich lokalizaci v souladu s prostorovým plánováním, vlivem veřejného sektoru na jejich celkovou kompozici a mimo jiné i např. napojením na veřejnou dopravu. Řešením je i poskytování rozvojových prostorů v administrativních hranicích měst a tím i dosažení lepších možností ovlivnit jejich výstavbu a funkce [Maier, 2006].

Jak už bylo zmíněno, legislativa spojená s regulací neuvážených důsledků nerezidenční suburbanizace je velmi často spojována zejména s vývojem v sektoru maloobchodu, kde se tyto problémy začaly projevovat nejdříve (už v 70. letech 20. století). Jako jedna z prvních evropských zemí zareagovalo na danou situaci Německo, které už v polovině 70. let zavedlo poměrně přísnou legislativu, jež byla dále upravována (zpřísňována) [Vogt, 1988; England, 2000; Kulke, 2008]. Jako alternativa pro restriktivní opatření začal být uplatňován koncept „dekoncentrace v rámci koncentrace", kdy byla iniciována veřejným sektorem např. výstavba tzv. odlehčovacích administrativních center. Legislativa regulující výstavbu maloobchodních zařízení existuje ve většině zemí EU, i když se značně proměnlivou mírou regulace [Maier, 2006; Koželouh, 2010]. Slabší regulací se vyznačuje zejména Británie a země jižní Evropy, naopak nejpropracovanější systém, který nejvíce zohledňuje holistický přístup k výstavbě maloobchodních jednotek, mají skandinávské státy, Nizozemsko, Německo, Francie a Rakousko [Maier, 2006; Koželouh, 2010].

Situace v nových členských zemích EU, včetně České republiky, je poněkud odlišná. Obecně lze říci, že legislativa začíná reagovat na expanzi nerezidenčních aktivit v suburbánních zónách s poměrně velkým zpožděním, v podstatě neexistuje koordinace na nadlokální úrovni a především dodržování platné legislativy v územním plánování je velmi často obcházeno (ostatně jako většina jiných zákonů v těchto zemích). Přesto lze říci, že na rozdíl od situace v USA přece jenom existují určité regulační mechanismy, i když mají k ideálu poměrně daleko.

Nutnost regulovat suburbánní vývoj dnes už zpochybňuje málokdo. I u nás si tuto myšlenku přisvojila značná část lidí a osob pracujících v decizní sféře. Nicméně realita ukazuje, že regulace často pokulhává za dynamikou suburbánního vývoje. Příkladem toho je především nezměrně bouřlivý vývoj v odvětví maloobchodu, také průmyslových zón a logistických center.[2] Jak dále uvidíme

[2] Nelze ovšem odhlédnout od provázanosti komerční suburbanizace a suburbanizace rezidenčních funkcí, která rovněž velmi výrazně přispívá k celkové suburbanizaci v České republice. Jak ukazují četné studie, je suburbánní vývoj v oblasti rezidenčních funkcí záležitostí jak hlavního města, kde se vyznačuje velkou dynamikou a prostorovou expanzí [např. Ouředníček, 2003], tak i jiných velkých českých a moravských měst [Mulíček, Olšová, 2002; Mulíček, 2007; Ouředníček, Čejková, 2009 ad.].

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 85

na příkladech z Prahy, Brna i Olomouce, jsou aktivity vedoucí ke komerční suburbanizaci plně v režii nadnárodních společností, které zde vybudovaly poměrně hustou síť suburbánních center.

Možnosti sledování nerezidenční suburbanizace v České republice

Stejně jako rezidenční má i nerezidenční suburbanizace charakter etapovitého procesu, který různým načasováním a v různé intenzitě zasahuje jednotlivé části sídelního systému České republiky. Podobně jako v západní Evropě, nebo v USA, lze u nástupu nerezidenční suburbanizace pozorovat časový posun vůči rezidenční suburbanizaci. O výraznějším nástupu nerezidenční suburbanizace mluvíme až od konce 90. let minulého století, spíše však s ohledem na dynamický rozvoj komerčních projektů (mimo maloobchod) až na počátku 21. století [Létal, Smolová, Szczyrba, 2001; Sýkora, Ouředníček, 2007]. Nacházíme zde několik vývojových etap: nejdříve nástup suburbanizace u maloobchodu, který datujeme do druhé poloviny 90. let, následovaný suburbánním rozvojem skladových, průmyslových a později i kancelářských zón. Zatímco v případě maloobchodu šlo o rozvoj na čistě komerční bázi bez ovlivnění veřejným sektorem, byla výstavba průmyslových zón, skladových areálů více spojena s intervencemi veřejného sektoru (v souvislosti s podporou přílivu přímých zahraničních investic zejména do výrobních odvětví).

Na rozdíl od rezidenční je metodika sledování nerezidenční suburbanizace složitější. Chybí zde především průběžné statistické zjišťování relevantních dat. Proto jsme odkázáni z velké části na údaje, které pocházejí z monitoringu trhu zajišťovaného některými soukromými tuzemskými i zahraničními agenturami (popřípadě realitními kancelářemi).[3] Sledování vývoje projektů nerezidenční suburbanizace si nechávají zpracovávat i některá města, která je využívají pro územní a strategické plánování. Máme tak k dispozici data o lokalizaci projektů a jejich kvantitativní charakteristiky (typ projektu, jeho rozloha, podíl zastavěných a nezastavěných ploch, zřídka zaměstnanost). Neexistují tedy úplné zdroje, ze kterých by bylo možné čerpat údaje komplexní povahy, jak je tomu na příklad u údajů o obyvatelstvu. Za výjimku můžeme považovat veřejně dostupnou databázi České informační agentury životního prostředí (CENIA), shromažďující dokumentaci EIA k jednotlivým investičním projektům. Ukázkou vy-

[3] Mezi nejvýznamnější v ČR patří Gfk Praha, Incoma Research, Jones Lang La Salle, DTZ, Cushman and Wakefield.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 86

užití této databáze je práce J. Koželouha [2010], hodnotící dlouhodobý vývoj maloobchodu a jeho environmentální dopady. Zábor ploch je možné sledovat také pomocí využití dat dálkového průzkumu Země [např. Spilková, Šefrna, 2010].

S rozvojem nerezidenční suburbanizace je často spojována otázka přesunu nabídky pracovních příležitostí do suburbánních zón. Sledování vývoje počtu nových pracovních míst je velmi omezené, data jsou publikována pouze za jednotlivé censy. Proto jsme v období mezi sčítáními odkázáni pouze na kvalifikované odhady, nebo na případové studie. Intercenzální pohyby pracovních příležitostí vlivem nerezidenční suburbanizace dobře prezentují Sýkora a Ouředníček [2007] ve své studii o Praze a Brně.

Kromě výše popsaných informačních zdrojů slouží k hodnocení dynamiky a dopadů nerezidenční suburbanizace také legislativní dokumenty. Nemusí jít přímo o zákony (např. Zákon o posuzování vlivů na životní prostředí č. 100/2001 Sb.). Mnohé informace mohou být obsaženy v prováděcích vyhláškách institucí veřejného sektoru. Tak lze získat údaje o projektech a jejich regulaci v příslušných obcích. Současně s tímto lze využít údajů v dokumentech některých nevládních organizací zabývajících se suburbanizačním procesem (např. Hnutí Duha, Nesehnutí). Jak ukazuje dosavadní vývoj, je nerezidenční suburbanizace sledována více nevládními organizacemi než samotnými subjekty veřejného sektoru (obce, kraje).

Pro účely tohoto příspěvku čerpáme z poměrně širokého spektra datových zdrojů, které ovšem nemají charakter oficiálních statistik. Spíše než na kvantifikování vývoje počtu pracovních příležitostí vlivem nerezidenční suburbanizace je příspěvek založen na prezentaci klíčových změn uvnitř vybraných odvětví, kde došlo k nejvýraznějším přesunům jejich prostorového a funkčního rozložení. Ve svém příspěvku se zaměřujeme na jednotlivé projekty, které ilustrují obecné trendy v segmentu nerezidenční suburbanizace. Detailní rozbor prostorových a funkčních změn pak sledujeme na příkladech Brna a Olomouce.

Nerezidenční suburbanizace a maloobchod

Hned na začátku transformačního období se ukázalo, že česká města nebyla vůbec připravena na dynamické změny, jaké přinesla výstavba nových velkoplošných maloobchodních jednotek. Proto se hledala, velmi často chaoticky, řešení vzniklých situací. Pořádaly se semináře, některá města začala mapovat svou maloobchodní síť (např. Brno, Hradec Králové), aby bylo možné kvalifikovaně stanovit případné regulace územního rozvoje maloobchodní sítě v nových podmínkách tržní ekonomiky. Ve skutečnosti legislativa České republiky v tomto bodě nebyla a není dostatečně propracovaná, jako je tomu v jiných zemích západní Evropy

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 87

[Mitríková, 2008]. Legislativně se rozvoj maloobchodu řídí stavebním zákonem (Zákon 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu) a pouze stavby větší než tři tisíce metrů čtverečních zastavěné plochy jsou pak posuzovány v režimu EIA (Environmental Impact Assessment). Jinak výstavbě maloobchodních jednotek nejsou de facto kladena žádná omezení. V české legislativě chybí například zpracování dokumentu Retail Impact Assessment včetně jeho implementace do procesu územního plánování, jako je tomu jinde v západní Evropě[4] [Bednář, 2008] a který by zcela určitě zamezil některým kontroverzním stavbám či je alespoň patřičně reguloval. Dosavadní vývoj tak byl určován převážně expanzivní politikou maloobchodních koncernů za současného přihlížení měst i jejich občanů. Pouze ve výjimečných případech zvítězila občanská iniciativa nad plány výstavby velkého nákupního centra.[5] Relativně brzy v souvislosti s výstavbou prvních hypermarketů a nákupních center v periferních lokalitách započal proces decentralizace maloobchodních funkcí v hierarchii maloobchodní vybavenosti těchto měst. Maloobchod v centrech měst, kde mu tradičně patří důležitá funkce v rámci urbánní struktury, začal postupně ztrácet své klíčové postavení. Na městské periférii a v příměstském prostoru se začala formovat nová ohniska maloobchodu, která postupně rozšířila svou obchodní dimenzi o další neobchodní funkce (gastronomie, cestovní kanceláře, ordinace lékařů, multiplexy a další služby).

Pohlédneme-li do nedávné historie transformace maloobchodu v České republice, pak zaznamenáme, že první velký hypermarket byl otevřen v Brně v roce 1996. Od té doby do roku 2010 bylo zprovozněno více než 250 hypermarketů všech velikostí [Szczyrba, 2010]. Řada z nich je menšího měřítka (do 5 000 m^2 prodejní plochy), ty se v posledních letech často lokalizují do menších měst, dokonce menších než 20 tisíc obyvatel (Česká Třebová, Rychnov nad Kněžnou nebo Sušice). S lokalizací hypermarketů v území souvisí následně rozvoj nákupních center, u kterých v posledních letech sledujeme zvlášť dynamický rozvoj. Zejména viditelná byla výstavba na zelené louce.[6] V souladu s hierarchií sídelního systému je pak odvozována jejich velikost i skladba prodejních a dalších obslužných jednotek.

[4] Nepropracovanější implementaci RIA do územně plánovací dokumentace má Británie [England, 2000]. Podobné typy metodik se používají i v jiných západoevropských zemích, např. Francie, Německo, Nizozemsko [Kulke, 1996, 1997].

[5] Původně měl být Palác Moravia vystavěn na místě, které dlouhodobě v Olomouci plní funkci městského tržiště. Tato lokalita na styku s chráněným územím městské památkové rezervace byla zprvu odsouhlasena zastupitelstvem města jako území pro výstavbu několikapatrového nákupního centra, ovšem hned nato se mezi Olomoučany zvedla vlna protestů, která vyústila v revokaci předchozího usnesení a zamítnutí stavby [Szczyrba, 2005].

[6] Postupně se začínají objevovat také realizace velkých nákupních center v centrálních lokalitách měst, popřípadě v jejich blízkosti, kde dochází k revitalizaci starých a opuštěných objektů bývalých průmyslových podniků (např. Galerie Vaňkovka v Brně či Nová Karolina v Ostravě) nebo kasáren (obchodní centrum Palladium v Praze). Jde o nový trend v rozvoji nákupních center [Szczyrba, 2010].

Pro velká města jako Praha, Brno, Ostrava byla vystavěna rozsáhlá nákupní centra (tzv. *regional shopping center*), každé o několika desítkách tisících metrů komerčně pronajímatelné plochy. U menších měst se lze běžně setkat s malými nákupními centry či nákupními parky, jejichž finální velikost se pohybuje v rozmezí 5–10 tisíc m^2 pronajímatelné plochy (viz tabulka 4.1 a obrázky 4.1 a 4.2).

Tabulka 4.1: Formáty a velikostní typy nákupních center v České republice na konci roku 2009 (podle klasifikace (ICSC)*

Formát	Velikostní typ	GLA (hrubá pronajímatelná plocha v m^2)	Počet
Tradiční	Velmi velká	> 80 000	4
	Velká	40 000–79 999	9
	Střední	20 000–9 999	30
	Malá	5 000–19 999	÷170
Specializovaná**	Velké nákupní parky	> 20 000	10
	Střední nákupní parky	10 000–19 999	23
	Malé nákupní parky	5 000–9 999	÷50
	Outletová centra[7]	> 5 000	2

Poznámka: *International Council of Shopping Centers; **včetně hypermarketů s malými pasážemi
Zdroj: Hypermarket&Shopping Center, 2010, Incoma in ARTN, 2010, ARTN (Association for Real Estate Market Development)

Stále více je patrné, že výstavba velkoplošných maloobchodních jednotek (nákupních center) v okrajových lokalitách nepřináší jenom zvýšenou intenzitu dopravy a s tím spojené problémy v dopravě (především dopravní kongesce), ale velmi často také dochází k porušování zákonných norem na ochranu půdy a bezprecedentním záborům kvalitní orné půdy. Toto nehospodárné zacházení s půdou je v České republice relativně rozšířeným jevem, jak ukazují Spilková a Šefrna [2010]. V jiné studii Koželouh [2010] analyzuje na základě veřejně dostupné databáze EIA [CENIA, 2009] expanzi velkoplošných nákupních zařízení v České republice a její dopady na životní prostředí a krajinu (pro období 2003–2009). Databáze veřejně přístupného Informačního systému EIA obsahuje informace o posuzovaných a později realizovaných stavbách velkoplošných maloobchodních jednotek a zařízení, které spadají do režimu posuzování podle zákona č. 100/2001 Sb., o posuzování vlivu na životní prostředí. Jsou zde zahrnuty

[7] Outletové centrum je velkoplošná prodejna řádu několika tisíc metrů čtverečních prodejní plochy, která na rozdíl od běžných obchodů nabízí značkové oblečení, boty, doplňky a vybavení domácností z právě dobíhajících kolekcí se slevou 30–70 %. Prvním outletovým centrem v Česku byl Freeport Hatě na Znojemsku.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 89

Obrázek 4.1: Největší nákupní centrum v České republice OC Letňany v Praze
Zdroj: http://dbsk.blog.cz/

Obrázek 4.2: Retail Park Mladá Boleslav
Zdroj: http://www.vidainvest.cz

všechny velkoplošné maloobchodní záměry (VMZ) od roku 2002 do současnosti.[8] V rámci souboru 401 hodnocených VMZ bylo realizováno 442 velkoplošných maloobchodních jednotek (VMJ), více než polovina z nich byly diskontní prodejny, pětina hypermarkety a zbytek (necelá pětina) tvořila nákupní centra. Z hlediska lokalizace VMJ stojí za zmínku především fakt, že plné tři čtvrtiny (76,5 %) jich bylo realizováno v předměstských nebo příměstských lokalitách (viz tabulka 4.2).

Tabulka 4.2: Lokalizace velkoplošných maloobchodních jednotek ve struktuře sídel (Česko, 2003–2009)

Lokalita	Provozní typ						Celkem	
	SM	HM	D	SVP	HBM	NC		
Centrum města		3	7			8	18	4,1 %
Centrum MČ nebo sídliště			6				6	1,4 %
Vnitřní město	6	13	37	1	3	13	73	16,5 %
Předměstí v rámci hranic města	8	40	132	5	9	26	220	49,8 %
Obce v zázemí města	3	32	43	5	5	30	118	26,7 %
Ostatní lokality	1	1	4	0	0	1	7	1,6 %

Poznámka: SM – supermarket, HM – hypermarket, D – diskont, SVP – specializovaná velkoprodejna, HBM – hobby market, NC – nákupní centrum

Zdroj: Koželouh [2010]

Jak dále ukazuje analýza databáze EIA [Koželouh, 2010], značná část plochy (45 %) měla být využita pro stavbu komunikací a parkovišť pro obsluhu prodejních budov; pro samotné budovy bylo využito asi 31 % zabrané plochy, zhruba 10 % ploch bylo využito neznámým způsobem (dokumentace neuváděla přesné využití ploch, uvedla pouze celkovou plochu a zastavěnou plochu budov apod.). Lokalizace staveb byla realizována z více než 60 % na volných nebo převážně volných plochách, zastavěné plochy byly využity u zhruba 20 % staveb. Podíváme-li se na realizace VMZ podle typu (*greenfields* versus *brownfields*), potom ve sledovaném období bylo na zelené louce zabráno 228 ha a jako brownfields bylo regenerováno pouhých 93 ha. Pro účely výstavby VMZ na zelné louce bylo zabráno dokonce 51,5 ha půdy nejvyšší bonity.[9]

[8] Do analýzy nebyla zahrnuta velkoplošná maloobchodní zařízení (VMZ) vyloučená na základě podlimitních parametrů, tj. méně než 3000 m^2 a 100 parkovacích míst.

[9] Ukázkou jasného porušení předpisů a norem o ochraně zemědělského půdního fondu byla například výstavba některých nákupních center na okraji Olomouce v lokalitách s nejvyšším stupněm ochrany (hypermarket Globus, nebo nákupní park Horní lán).

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 91

Sledujeme-li dopravní parametry výstavby VMZ v krajině, upozorňuje Koželouh [2010] na to, že více než polovina nárůstů intenzity osobní automobilové dopravy u sledovaných projektů VMJ se pohybuje v rozmezí 5–20 %. V případě jedenácti realizovaných VMZ z řady nákupních center a hypermarketů lokalizovaných na městské periférii v blízkosti hustě obydlených ploch byl odhad nárůstu osobní automobilové dopravy dokonce na hranici 50 % původní intenzity dopravy. Realizace VMZ přinesla dále výstavbu až 378 parkovišť na povrchu, minimum jich bylo plánovaných v podzemí (23) a v budovách (10). V rámci těchto parkovišť mělo vzniknout více než 80 tisíc nových parkovacích míst pro účely návštěvy plánovaných VMJ. Největším parkovištěm v rámci sledovaných VMZ bylo povrchové parkoviště o 1 800 stáních u hypermarketu Globus v Liberci. Dalších osm parkovišť (z toho šest povrchových) překračovalo v návrhu kapacitu více než jeden tisíc stání. Je nutné si uvědomit, že parkoviště představují rozhodující část všech komunikačních ploch doprovázejících stavbu VMZ. Jejich podíl na celkové ploše zastavěného pozemku dosahuje až 50 %; „čisté" obchodní plochy představují tak jen zlomek zastavěného území [Szczyrba, 2000].

Nerezidenční suburbanizace a průmyslové zóny

Předchozí příklad suburbanizace maloobchodu prokázal, že rozvoj moderní velkoplošné maloobchodní sítě byl legislativně nekoordinovaným procesem na všech úrovních veřejné správy. Jak již bylo uvedeno dříve, byla dynamika rozvoje často ovlivňována ekonomickými zájmy maloobchodních řetězců. Protipólem k tomuto vývoji byl naopak rozvoj průmyslových zón, který byl dlouhodobě systematicky podporován legislativně i organizačně.[10] Stát, regiony i obce v řadě případů jasně deklarovaly zájem podpořit výstavbu nových ploch pro průmyslovou výrobu, které jsou považovány za jeden z rozhodujících faktorů boje s nezaměstnaností, potažmo za klíč ke zvýšení počtu pracovních míst na lokálním a regionálním trhu práce a významný a efektivní faktor regionálního rozvoje [Toušek, Kunc, 2004; Kunc, 2005; Michaeli et al., 2010]. Dalším důležitým aspektem rozvoje průmyslových zón v Česku je také podpora přílivu zahraničních investic do české ekonomiky, které by napomohly restrukturalizaci průmyslu a zvýšení konkurenceschopnosti Česka na mezinárodních trzích. Toto hodnocení nebývá ovšem jenom pozitivní, jak ukazují některé studie [Pavlínek, 2004;

[10] Hlavními koordinátory rozvoje průmyslových zón v Česku byly a stále jsou Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR, potažmo jeho příspěvková organizace CzechInvest.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 92

Baštová, Dokoupil, 2010]. Z pohledu prostorových relací jde zejména o zastavování volných ploch řádu desítek i stovek hektarů na okraji měst nebo bezprostředně za jejich administrativními hranicemi ve volné krajině a postupně rozvíjející další ekonomické aktivity v dosud nezastavěném území. Podobně jako velkoplošná nákupní centra se i průmyslové zóny stávají ohnisky v procesu prostorové expanze českých měst.

Podpora rozvoje průmyslových zón byla u nás zahájena v roce 1998, kdy usnesením vlády byly schváleny první dvě dotace na investiční přípravu průmyslových zón měst Karviná a Bystřice nad Pernštejnem (jako předpoklad tvorby nových pracovních míst v regionech postižených restrukturalizací průmyslu).[11] V dalších letech nabírala výstavba průmyslových zón na dynamice. V prvních letech expanze se rozvoj vyznačoval podporou projektů připravených samotnými municipalitami (obec byla jediným investorem), teprve později se zpřísnila pravidla pro čerpání dotací a podpora se více zaměřovala na projekty s účastí soukromého sektoru a také tzv. rozvojových společností. Rozvoj průmyslových zón byl jednoznačně orientován do lokalit na zelené louce, tzv. *greenfields*. V období let 1998–2005, kdy byla podpora uskutečňována v souladu s Programem na podporu rozvoje průmyslových zón, vynaložil český stát na rozvoj 92 průmyslových zón o rozloze přes tři tisíce hektarů více než 5,6 mld. Kč (z údajů CzechInvest). Na období 2006–2010 byl schválen Program na podporu podnikatelských nemovitostí a infrastruktury, jehož specifikem na rozdíl od předchozího programu byl větší důraz na podporu tzv. strategických zón, tj. velkých ploch nad 200 ha pro strategické investory, jejichž přidanou hodnotou bývá často výzkum a vývoj. Sledujeme-li odvětvovou skladbu investorů v průmyslových zónách, pak nejvíce viditelné jsou firmy z odvětví automobilového a elektrotechnického průmyslu. K největším (tzv. strategického významu) v Česku patří průmyslové zóny Kolín-Ovčáry (370 ha), Triangle-Žatec (360 ha) a Nošovice (260 ha). Zatímco žatecká průmyslová zóna vznikla na místě bývalého vojenského letiště (v rámci regenerace postmilitárního území), zóny Kolín-Ovčáry a Nošovice vznikly v místech, kde předtím byla zemědělská půda. Obě byly primárně předurčeny pro lokalizaci automobilek (Ovčáry – TPCA, Nošovice – Hyundai) a obě budou pravděpodobně místem další prostorové expanze měst (Ovčáry – severní okraj Kolína, Nošovice – 5 km východním směrem od Frýdku-Místku).

Kromě veřejné podpory do rozvoje průmyslových zón se lze v Česku setkat také s výstavbou průmyslových parků soukromými investory. K nejznámějším

[11] Již dříve v roce, 1995 začalo město Plzeň s přípravou průmyslové zóny Borská pole. Šlo tehdy o reakci města na zhoršující se situaci na místním trhu práce v souvislosti s potížemi největšího průmyslového podniku ve městě Škody Plzeň (z údajů CzechInvest).

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 93

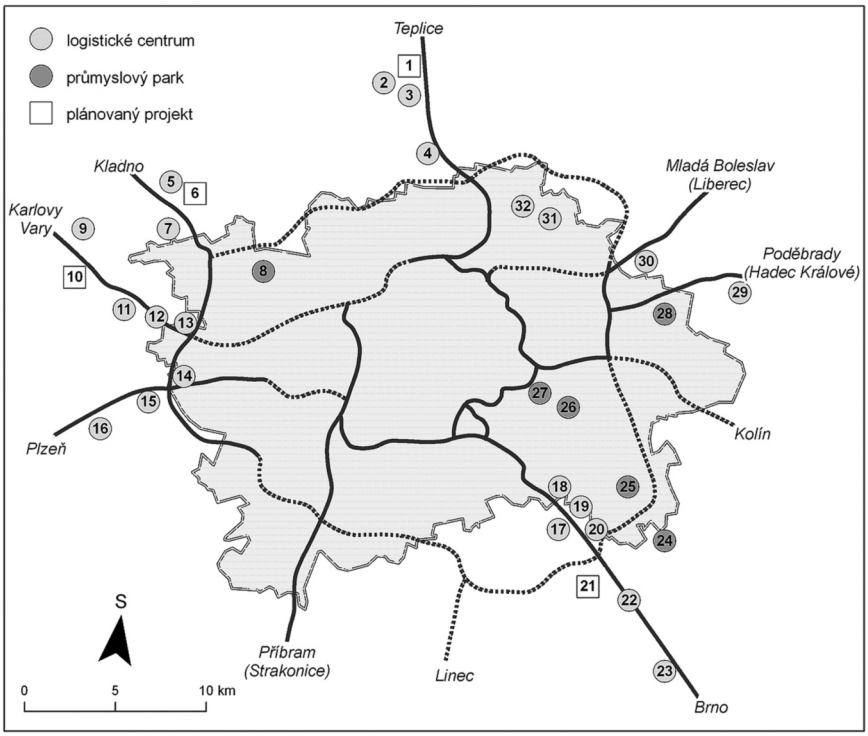

Obrázek 4.3: Průmyslové parky a logistická centra v Praze

Zdroj: ARTN 2010

1 – Panattoni Park Úžice
2 – DB European Park
3 – ProLogis Park Úžice
4 – PointPark Prague DB
5 – Tuchoměřice
6 – VGP Park Tuchoměřice
7 – Airport Logistic Park
8 – Westpoint Distribution Park
9 – Panattoni Park Prague Airport
10 – R6 Logistic Park
11 – Tulipán Park Prague
12 – Hostivice
13 – Karlovarská Business Park
14 – Zličín Business Centre
15 – Business Park Chrášťany
16 – Business Park Rudná
17 – Čestlice
18 – Čestlice Industrial Park
19 – Komerční zóna Nupaky
20 – D1 Zone Nupaky
21 – Flex Park Prague
22 – ProLogis Park Prague D1 West & East
23 – PointPark Prague D1
24 – Říčany
25 – Uhříněves
26 – Business Park U Továren
27 – Business Park Průmyslová
28 – Big Box – Horní Počernice
29 – ProLogis Park Jirny
30 – VGP Park Horní Počernice
31 – Green Park
32 – Blue Park

patří především nizozemský CTP Invest, jehož podnikání v tomto oboru se soustřeďuje na pronajímání volných ploch či hal pro firmy hodlající v Česku podnikat. Své sídlo má firma v Humpolci (v blízkosti dálnice D1) a v současné době provozuje 26 CTParků na celém území republiky. Jde o největší společnost tohoto druhu v Česku s portfoliem čítajícím 1 270 000 m^2 využitelných průmyslových ploch [ARTN, 2010].

Obrázek 4.4: VGP Park Horní Počernice
Zdroj: www.svoboda-williams.com

Dalším charakteristickým rysem nerezidenční suburbanizace je dynamický rozvoj logistických center (parků), jejichž společným rysem je lokalizace v blízkosti největších českých měst a dosahu dálnic a rychlostních komunikací. Nejvíce jich zatím vzniklo v Praze a okolí. Zdejší centra patří k největším v zemi; například VGP Park Horní Počernice dosahuje rozlohy 110 ha a nabízí kromě skladových hal také výrobní haly pro lehkou výrobu, případně administrativní budovy (viz obrázky 4.3 a 4.4).[12] Postupně se ovšem jejich rozvoj přesouvá do dalších regionů a měst, kde se lokalizují podle výše popsaných pravidel, tedy především do volné krajiny mimo kompaktní město, případně za administrativní hranice měst (viz dále).

Příklady komerční suburbanizace ve městech Brno a Olomouc

Rozsah komerční suburbanizace na území České republiky je, jak již bylo naznačeno v předchozích kapitolách, značný a velkou měrou se na něm podílí

[12] Takové areály se v technické terminologii označují jako semi-industriální parky.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 95

Obrázek 4.5: Olomouc: výstavba technologického parku (vize budoucího uspořádání)
Zdroj: www.olomouc.eu

především rozvoj velkoplošných maloobchodních prodejen, průmyslových zón a logistických center. Jak se ukazuje, je komerční suburbanizace dnes všudypřítomným jevem a probíhá v souladu s principy hierarchické difúze a lokacemi na základě tržní síly měst a dopravního faktoru. Dokladem toho jsou i následující příklady, dvě velká města Brno a Olomouc zasažená poměrně razantně vlnou komerční suburbanizace.

Sledujeme-li změny v maloobchodní síti obou měst za uplynulé transformační období, pak je zcela zřejmé, že zde nastal zásadní posun těžiště maloobchodu z centra města na periférii. Potvrzením toho jsou následující obrázky 4.6 a 4.7, které jasně dokládají onen zvýšený obchodní tlak na dosud nezastavěné území na městské periférii. Byla zde vystavěna velká nákupní centra, a to i mimo administrativní hranice měst: Olympia v Brně (111 000 m^2 prodejní plochy) a Olympia v Olomouci (30 000 m^2 prodejní plochy).[13] Srovnáváme-li obě města, pak Olomouc byla zasažena vývojem velkoplošné maloobchodní sítě o něco později než Brno. Šlo o logický vývoj, neboť primární zájem investorů se

[13] Brněnská Olympia stojí na území sousední obce Modřice, olomoucká Olympia pak s ohledem na prvotní nesouhlas města s výstavbou nákupního centra na území nedaleké obce Velký Týnec.

soustředil především na největší česká města [Sýkora, Ouředníček, 2007]. Jistou zajímavostí je, že první velký hypermarket na území republiky nebyl otevřen v Praze, ale v Brně (1996, Globus). Město se tak ocitlo v pozici testovacího trhu nejen pro další expanzi firmy, ale i ostatních maloobchodních řetězců. Od tohoto momentu je možné datovat dynamickou výstavbu velkoplošných maloobchodních jednotek na území města: Avion Shopping Park (1998), Olympia (1999) a další. Se zpožděním zhruba dvou let započal rozvoj velkoplošného maloobchodu v Olomouci, první velký hypermarket byl v Olomouci otevřen v roce 2000 (Globus) a první nákupní centrum v roce 2002 (OC Haná). V současné době existují v olomouckém maloobchodu tři klíčové lokality koncentrující významné prodejní kapacity (viz obrázek 4.7): Olomouc City (25 000 m^2, západní periférie), OC Haná (40 000 m^2, jihovýchodní periférie) a Olympia (30 000 m^2, jihozápadní periférie). Na druhé straně největší soustředění prodejních kapacit v Brně představují nákupní centra na jižní periférii města v těsné blízkosti dálnice D2 (viz obrázek 4.6): největší z nich Olympia (111 000 m^2) a Avion Shopping Park (48 000 m^2).

Rychlost, s jakou se rozvíjely velkoplošné maloobchodní prodejny na území obou měst, byla do značné míry velkým překvapením a města nestačila patřičně reagovat (regulovat) rozvoj maloobchodu. Hlavním problémem byla legislativa, která svazovala města svou neurčitostí a benevolentním výkladem. Například město Olomouc se v počátcích rozvoje velkoplošných prodejen rozhodlo stanovit limit vybavenosti maloobchodními plochami (1,1 m^2/1 obyvatele), a to formou pozdějšího přijetí vyhlášky města. Jak se ale nakonec ukázalo, tento záměr byl v rozporu s platnou legislativou České republiky a bylo nutné upustit od tohoto záměru [Szczyrba, 2005]. Brno započalo v roce 1997 s monitorováním maloobchodní sítě pro účely územního plánování a činí tak dosud (celkem pět průzkumů, poslední v roce 2009).[14]

Sledujeme-li další segment komerční suburbanizace (průmyslové zóny a logistická centra), pak i po této stránce došlo u obou měst k výraznému posunu v rozvoji. Tradice brněnského průmyslu i solidní investiční podmínky Brna byly klíčovými faktory pro rozvoj zdejších průmyslových zón. Přestože příprava průmyslové zóny Černovická terasa byla plánována v akčním plánu Brno 2000, za jeden z hlavních impulsů pro rozvoj této plochy lze považovat akutní nedostatek volných rozvojových ploch v první dekádě transformace, kvůli kterým např. v roce 1997 americká firma Motorola zrušila svůj předběžný závazek a rozhodla se umístit svou pobočku do Polska společně s dvěma tisíci pracovních míst. Jak uvádí Königová [2008], mezi první investory této průmyslové zóny

[14] Zdroj: http://www.brno.cz/

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 97

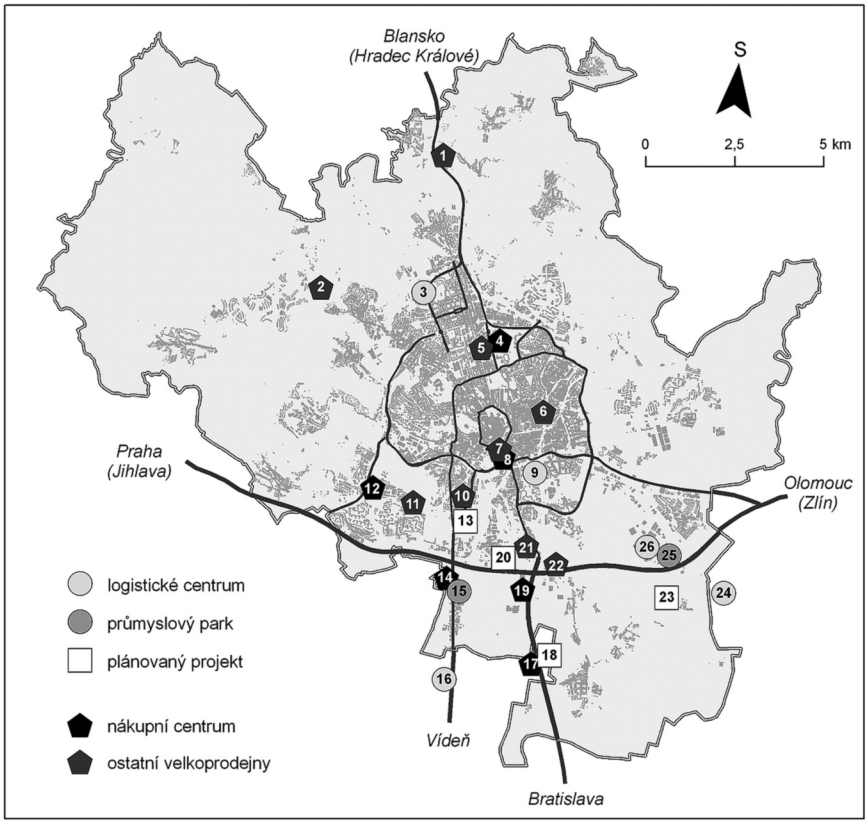

Obrázek 4.6: Komerční projekty v Brně a okolí

Zdroj: ARTN, 2010; Mulíček, Osman, 2009.

1 – Globus
2 – OBI
3 – Czech Technology Park
4 – NC Královo Pole
5 – Kaufland
6 – Interspar
7 – Tesco
8 – Galerie Vaňkovka
9 – CTZone Brno
10 – Hornbach, Jysk, Bauhaus ad.
11 – Kaufland
12 – Campus Square
13 – H-Park
14 – Futurum
15 – Vienna Point
16 – CTPark Modřice
17 – Olympia
18 – Chrlice
19 – Avion, IKEA, Electro World
20 – Horní Heršpice
21 – bauMax
22 – Makro
23 – Brno Airport
24 – CTPark Brno South
25 – Slatina
26 – CTPark Brno

patřila nadnárodní společnost Flextronics, která se v roce 2000 zavázala ke vstupu na 45 ha plochy a vytvoření až tří tisíc pracovních míst. Tento svůj závazek firma nesplnila a odešla z Brna dva roky nato. Následné oživení zóny je spojováno s firmou Honeywell, která převzala opuštěné výrobní haly Flextronicsu. Později přicházely další firmy, CTP, Daikin, Afina a další. Brněnská průmyslová zóna Černovická terasa (CTPark Brno, 179 ha) dnes představuje nabídku více než

Obrázek 4.7: Komerční projekty v Olomouci a okolí

Zdroj: vlastní databáze

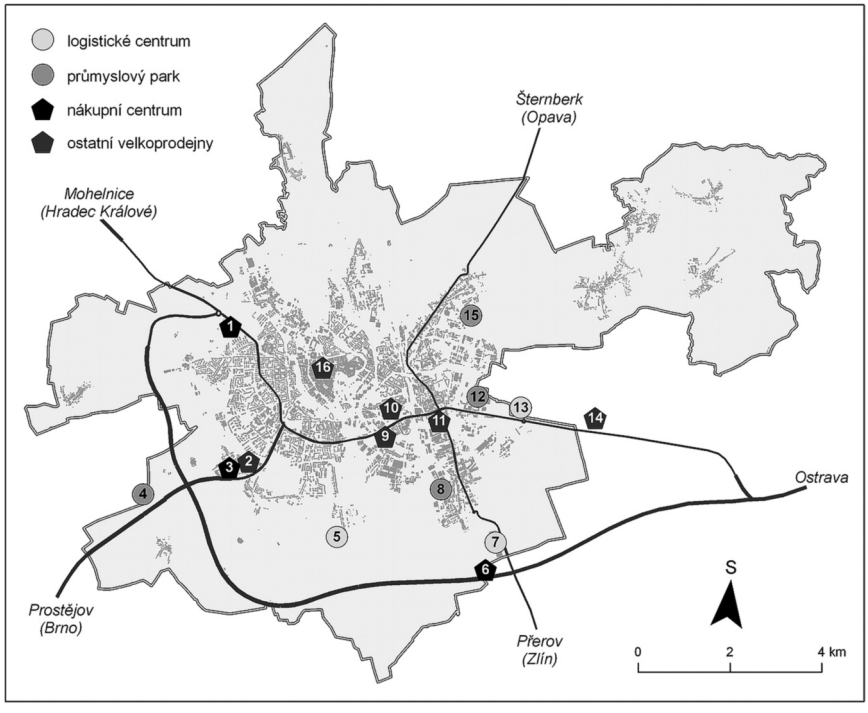

1 – Globus, Olomouc City
2 – OC Haná, Terno, OBI
3 – Retail Park Haná
4 – Technologický park Olomouc
5 – VGP Park Olomouc
6 – Olympia
7 – Kaufland
8 – PZ Šlechtitelů
9 – bauMax
10 – Kaufland
11 – Hornbach
12 – PZ Pavelkova
13 – Lidl
14 – Makro
15 – PZ Železniční
16 – OD Prior

dvou tisíců pracovních příležitostí a svou polohou v těsné blízkosti dálnice D1 představuje ohnisko aktivizace dalších ekonomických činností v území.

Za úspěšný projekt z pohledu pracovních příležitostí lze považovat rovněž Český technologický park v Brně, který se orientuje na strategické služby a moderní technologie a využívá přitom vysoce kvalifikovanou pracovní sílu. Vzhledem k jeho poloze nejde o aktivity, které by měly suburbánní rozměr, jako je tomu u dalších průmyslových parků a logistických center ve městě. K takovým náleží CTPark Brno South s více než 200 ha rozlohy, jehož rozvoj v roce 2011 probíhal (číslo 24 na obrázku 4.6).

Také v Olomouci pozorujeme suburbanizaci působením průmyslových parků a logistických center, i když ve srovnání s Brnem jde o znatelně menší dynamiku i rozměr. Jak dokládá obrázek 4.7, směřuje hlavní rozvoj průmyslových parků do jihovýchodní a východní oblasti města. Z větší části šlo o rozvoj prů-

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 99

myslových aktivit na zelené louce, v případě průmyslové zóny Keplerova se jednalo o revitalizaci území bývalého cukrovaru. Naproti tomu logistická centra – s ohledem na dálniční obchvat města – sledují jižní lokalizaci; především logistické centrum Kaufland (číslo 7 na obrázku 4.7), svého druhu jedno z největších u nás, je nepřehlédnutelnou stavbou v blízkosti nákupního centra Olympia. Na jihozápadním okraji města vedle mimoúrovňové křižovatky rychlostních silnic R 46 (Brno – Olomouc) a R 35 (Hradec Králové – Ostrava) je aktuálně realizován projekt Technologického parku Olomouc, jehož finální rozloha má činit 95 ha.[15] I zde se jedná o čistě suburbanizační charakter rozvoje zóny, která je od nejbližší komerční zóny (nákupní park a nákupní centrum Haná, čísla 3 a 4, na obrázku 4.7) vzdálená zhruba dva kilometry.

Závěr

Předložené informace o rozsahu komerční suburbanizace na území České republiky jasně ukazují, že jde o proces, jenž se šíří i mimo pražský metropolitní region. Komerční suburbanizací jsou dnes zasažena prakticky všechna významnější regionální centra. Na jejich periferiích vznikla za poslední roky rozsáhlá funkčně specializovaná území pro velkoplošný maloobchod, průmyslové parky či logistická centra. Dochází tím k postupné dekoncentraci a decentralizaci městských funkcí, která je vyvolána snadnou dopravní dostupností rozsáhlých pozemků za relativně nízkou cenu [Sýkora, 2003]. Tím dochází k utváření nových relací mezi centrálním městem a suburbánní zónou.

Je vidět, že nerezidenční suburbanizace není svázána s administrativními hranicemi města. Jak u Prahy, tak Brna i Olomouce byly zaznamenány případy, kdy se investor rozhodl lokalizovat svou investici mimo administrativní území města (často jde o sousední obec). Ptáme-li se po příčinách takového jednání, pak důvody mohou být různé, od rozhodnutí čistě ekonomických až po odmítnutí příslušné investice městskou samosprávou. Tak tomu bylo například i v Olomouci, když v minulých letech zastupitelstvo města Olomouce nesouhlasilo s výstavbou některých velkoplošných prodejen na svém území (nákupní centrum Olympia i velkoobchod Makro). Jinak se výstavbě velkoplošných prodejen nestaví prakticky žádné překážky, výstavba průmyslových parků nebo logistických center je navíc podporována obecní samosprávou i republikovou vládou. Regulační právní nástroje (především územní plánování) jsou relativně volně koncipované a jejich účinnost je velmi diskutabilní, zvláště vezmeme-li v úvahu

[15] Zdroj: http://www.olomouc.eu/

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 100

lidský faktor v procesech rozhodování. Výrazně se na tomto stavu podepisují střety mezi partikulární zájmy v území, které, jak uvádí Maier [2002], mohou ve svých důsledcích vést k dalšímu růstu neefektivního využívání území.

LITERATURA

Baštová, Magdalena, Jaroslav Dokoupil. 2010. „Negativní dopady přímých zahraničních investic na trh práce města Plzně." *Geografie – Sborník České geografické společnosti* 115 (2): 188–206.

Bednář, Pavel. 2008. *Geografie transformace maloobchodní sítě města Ostravy*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

England, John. 2000. *Retail Impact Assessment: A Guide to Best Practice*. London: Routledge.

Fassmann, Heinz. 2009. *Stadtgeographie I*. Braunschweig: Westermann.

Harsthorn, Truman A., Peter O. Mülller. 1989. „Suburban downtown and the transformation of metropolitan Atlanta's business landscape." *Urban Geography* 10 (4): 375–395.

Koželouh, Jiří. 2010. *Environmentální dopady prostorové expanze nákupních řetězců v České republice*. Rigorózní práce. Brno: Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta MU Brno.

Königová, Ivona. 2008. *Průmyslové a technologické zóny na území brněnské aglomerace jako faktor regionálního rozvoje*. Bakalářská práce. Zlín: Fakulta managementu a ekonomiky UTB.

Kulke, Elmar. 2008. *Wirtschaftsgeographie. Grundriss Allgemeine Geographie*. Stuttgart: Schöningh UTB.

Kunc, Josef. 2005. *Transformace českého průmyslu po roce 1989 – vliv přímých zahraničních investic: regionálně geografická analýza s důrazem na Jihomoravský kraj a Kraj Vysočina*. Disertační práce. Brno: Přírodovědecká fakulta MU.

Létal, Aleš, Irena Smolová, Zdeněk Szczyrba. 2001. „Transformace příměstské krajiny." *Urbanismus a územní rozvoj* 4 (4): 15–21.

Maier, Karel. 2002. „Právní nástroje a reálné možnosti ovlivnit suburbanizaci." Pp. 183–191 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Maier, Karel. 2006. *Možnost využití nástrojů územního plánování pro prevenci prostorové segregace*. Výzkumná zpráva MMR.

Michaeli, Eva, René Matlovič, Robert Ištok, Radoslav Klamár, Jaroslav Hofierka, Tatiana Mintálová, Jana Mitríková. 2010. *Regionálny rozvoj pre geografov*. Prešov: Prešovská univerzita.

Mitríková, Jana. 2008. *Geografické aspekty transformácie maloobchodu a nákupného správania sa na Slovensku (prípadové štúdie z miest Prešov a Košice)*. Geografické práce 14. Prešov: Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, Katedra geografie a regionálneho rozvoja.

Mulíček, Ondřej. 2007. „Prostorové aspekty současného vývoje brněnské maloobchodní sítě." *Urbanismus a územní rozvoj* 10 (6): 14–20.

Mulíček, Ondřej, Ida Olšová. 2002. „Město Brno a důsledky různých forem urbanizace." *Urbanismus a územní rozvoj* 5 (6): 17–21.

Mulíček, Ondřej, Robert Osman. 2009. *Průzkum maloobchodní sítě na území města Brna*. Brno: Masarykova univerzita.

Ouředníček, Martin. 2003. „Suburbanizace Prahy." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39 (2): 235–253.

ZLOM1-101_Zlom1-000 16.5.13 10:57 Stránka 101

Ouředníček, Martin, Eva Čejková. 2009. „Rezidenční suburbanizace v zázemí Českých Budějovic." Pp. 47–58 in Jan Kubeš (ed.). *Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace II*. Bánská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela.

Pavlínek, Petr. 2004: „Regional Develepment Implications of Foreign Direct Investment in Central Europe." *European Urban and Regional Studies* 11 (1): 47–70.

Ptáček, Pavel. 2002. „Suburbanizace v USA a v Německu: zdroj inspirace i poučení." Pp. 55–79 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Spilková, Jana, Luděk Šefrna. 2010. „Uncoordinated new retail development and its impact on land use and soils: A pilot study on the urban fringe of Prague, Czech Republic." *Landscape and Urban Planning* 94 (2): 141–148.

Sýkora, Luděk. 2003. „Suburbanizace a její společenské důsledky." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39 (2): 217–233

Sýkora, Luděk, Martin Ouředníček. 2007. „Sprawling post-communist metropolis: commercial and residential suburbanisation in Prague and Brno, the Czech Republic." Pp. 209–233 in Eran Razin, Martin Dijst, Carmen Vázquez (eds.). *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations*. Dordrecht: Springer.

Szczyrba, Zdeněk. 2000. „Územní rozvoj maloobchodní sítě." *Urbanismus a územní rozvoj* 3 (1): 18–24.

Szczyrba, Zdeněk. 2005. *Maloobchod v České republice po roce 1989 – vývoj a trendy se zaměřením na geografickou organizaci*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Szczyrba, Zdeněk. 2010**.„**Development of retail geographical structure in the Czech Republic: a contribution to the study of urban environment changes." *Geographica* 41 (2): 5**–**20.

Toušek, Václav, Josef Kunc. 2004. „The Most Important Foreign Investors in the Manufacturing Industry of the Czech Republic." Pp. 318–328 in Tadeusz Siwek, Vladimír Baar. *Globalisation and its Geopolitical, Cultural, Economic and Ecological Context*. Ostrava: University of Ostrava.

Vogt, Michael. 1988. „Verbrauchmärkte, SB-Warenhäuser und Einkaufszentren als neue Elemente im Standortgefüge des Einzelhandels in Grossraum Stuttgart." *Stuttgarter Geographische Studien* 109: 15–33.

Zimmermann, Susanne. 1993. *The American Suburban Landscape: A Case Study of the Suburbanisation of Toledo, Ohio*. Diplomová práce. Bowling Green, Ohio: Bowling Green State University.

DALŠÍ ZDROJE:

ARTN. 2010. Trend Report 2010. Association for Real Estate Market Development.

CzechInvest. Agentura pro podporu podnikání a investic [online] [cit. 28. 11. 2011]. Dostupné z: <http://www.czechinvest.org/>.

DBSK Blog [online] [cit. 28. 1. 2011]. Dostupné z: <http://dbsk.blog.cz/>.

Prumyslove-zony.cz [online] [cit. 28. 1. 2011]. Dostupné z: <http://prumyslove-zony.cz/>.

Statutární město Brno [online] [cit. 1. 2. 2011]. Dostupné z: <http://www.brno.cz/>.

Statutární město Olomouc [online] [cit. 1. 2. 2011]. Dostupné z: <http://www.olomouc.eu/>.

Svoboda & Williams. Realitní kancelář v Praze [online] [cit. 6. 11. 2010]. Dostupné z: <http://www.svoboda-williams.com>.

VI-DA INVEST a. s. [online] [cit. 1. 2. 2011]. Dostupné z: <http://www.vidainvest.cz/>.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:04 Stránka 102

5 Změny krajinného pokryvu a struktury krajiny v České republice vlivem suburbanizace*

TOMÁŠ CHUMAN, DUŠAN ROMPORTL**

Úvod

Nárůst rozlohy urbánních ploch je ve většině států Evropské unie považován za jeden z klíčových procesů, měnících strukturu krajiny, její vzhled a fungování. Vedle tradiční urbanizace jde především o výsledek nekoordinované výstavby v zázemí stávajících sídel, charakteristický nízkou hustotou zástavby a prolínáním nejrůznějších způsobů využití území, tedy tzv. suburbanizaci. Oba tyto procesy jsou spolu úzce provázány, někteří autoři [např. Antrop, 2004] považují suburbanizaci za jednu z fází urbanizace, tedy jako součást komplexního procesu, který transformuje venkovskou nebo přírodní krajinu do urbanizované či industriální krajiny [Antrop, 2000, 2004]. Dále v textu nebudou tyto procesy odlišovány a bude pro ně používán termín suburbanizace či se bude hovořit obecně o nárůstu urbánních ploch.

V krajině, jakožto součásti přírodního a kulturního dědictví, jejíž ochrana je zakotvená v národní legislativě a mezinárodních právních dokumentech, dochází v důsledku těchto procesů k zásadním změnám kulturních, historických či estetických hodnot a k ovlivnění řady nenahraditelných krajinných funkcí (např. schopnost retence vody, prostupnost krajiny, udržení biodiverzity, rekreační a estetická funkce atd.) [Vitousek et al., 2008]. Pronikáním nové urbánní výstavby do volné krajiny dochází navíc k tvorbě nespojité krajinné mozaiky ploch plnících odlišné funkce. Mezi nejvýznamnější dopady suburbanizačního procesu podle zprávy Evropské environmentální agentury [EEA, 2006a]

* Příspěvek vznikl díky finanční podpoře projektu Ministerstva životního prostředí ČR SP/4i5/212/07 „Suburbánní rozvoj, suburbanizace a urban sprawl v České republice: omezení negativních důsledků pro životní prostředí".

** RNDr. Tomáš Chuman, Ph.D., RNDr. Dušan Romportl, Ph.D., Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra fyzické geografie a geoekologie, Albertov 6, 128 43 Praha 2, email: tomas.chuman@natur.cuni.cz, dusan@natur.cuni.cz.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:04 Stránka 103

patří rozsáhlý zábor volných ploch, změny reliéfu, fragmentace krajiny, ohrožení biodiverzity ničením biotopů rostlin a živočichů, a nevratná degradace zemědělské půdy. Rozvolněná zástavba s sebou přináší také zvýšení emisí skleníkových plynů, roste znečištění ovzduší zplodinami, narůstá světelné či hlukové znečištění aj. Zábor volné krajiny novou výstavbou a její fragmentace sídelními plochami a návaznou dopravní infrastrukturou vede k celkové změně struktury a kvality krajiny.

Tyto změny struktury krajiny lze dobře dokumentovat pomocí tzv. krajinných metrik. Jde o indikátory, které vyjadřují základní atributy plošek krajinného pokryvu, jakými jsou jejich počet, tvar, velikost či pestrost [O'Neill et al., 1988; Botequilha Leitão et al., 2006]. S jejich pomocí lze tedy dobře charakterizovat jak celkové změny heterogenity či diverzity krajinného pokryvu v určitém období, tak i specifické procesy vázané na suburbanizaci. Pokud konkrétní metriky vztáhneme k zájmovým kategoriím krajinného pokryvu, v případě suburbanizace k zastavěným plochám, je možné detailně popsat charakter daného procesu (např. nárůst počtu urbánních plošek v obci ukazuje na tzv. *leap frog development*). Vybrané krajinné metriky, jako např. délka urbánních okrajů, průměrná velikost nebo počet zastavěných ploch, tak patří mezi hojně využívané indikátory měření procesu suburbanizace [např. Antrop, Van Eetvelde, 2000; Herold, Scepan, Clarke, 2002; Gonzalez-Abraham et al., 2007; Solon, 2009].

V České republice byla procesu suburbanizace a dopadům na změny krajinného pokryvu a jeho prostorové struktury dosud věnována minimální pozornost. Stejně tak byla věnována malá pozornost jeho geografické diferenciaci či vztahu mezi intenzitou procesu a relevantními faktory prostředí. Na první pohled celý proces vykazuje jasné zákonitosti – typická je např. vazba na velká stávající sídla, případně výhodnou logistickou polohu. K nové výstavbě však dochází i v obcích nesplňujících charakteristické podmínky, zároveň se obce výrazně liší intenzitou procesu. Cílem uvedeného příspěvku proto je (i) zhodnotit nárůst urbánních ploch v obcích České republiky; (ii) identifikovat jeho prostorovou diferenciaci; (iii) vysvětlit rozdíly mezi obcemi v prezenci/absenci tohoto procesu a jeho intenzitě; (iv) zhodnotit změnu krajinného pokryvu a (v) změnu struktury krajiny vlivem suburbanizace.

Metodika a použitá data

Hodnocení nárůstu urbánních ploch na celorepublikové úrovni má některá omezení. V prvé řadě jej představuje absence databáze evidující komerční či rezidenční výstavbu, která by obsahovala zároveň podrobnou geografickou

polohu objektů. Nárůst rezidenční výstavby je možné sledovat pomocí dat pořizovaných Českým statistickým úřadem, avšak tato data jsou pořizována za administrativní jednotky a lze s nimi jen obtížně pracovat při hodnocení dopadů na přírodní prostředí. Vzhledem k absenci podrobné geografické a především pak geometrické informace nelze zjistit, které typy krajinného pokryvu ustupují zástavbě, jak kvalitní půda je zastavována či jak se mění strukturní charakteristiky krajiny jako např. míra fragmentace. K analýze uvedených dopadů jsou nezbytná vektorová či rastrová data urbánních ploch.

K tomuto účelu je v současné době možné využívat data dálkového průzkumu Země, z nichž lze získat informace o krajinném pokryvu, tedy včetně urbánních ploch. Pořízení těchto dat pro celé území státu je ovšem časově a finančně značně nákladné o to více, čím vyšší je požadované prostorové rozlišení. Data musí být zároveň dostupná v několika časových řezech, klasifikovaná podle jednotné metodiky a jednotného klasifikačního klíče.

Pro celé území České republiky jsou taková data k dispozici jako výstup z programu CORINE (Coordination of Information on the Environment) zahájeném v roce 1985, jehož cílem byla koordinace a zajištění kvalitních informací o životním prostředí, které jsou vzájemně srovnatelné v rámci států Evropské unie. Databáze CORINE Land Cover představuje jediná volně dostupná data krajinného pokryvu pro celé území státu ve třech obdobích, v letech 1990, 2000 a 2006. Novější data nejsou prozatím k dispozici. Stavové databáze plošně pokrývající celé území jsou zpracovány v měřítku odpovídajícímu mapě 1:100 000 s minimální velikostí mapované jednotky 25 ha [EEA, 2007]. Podrobnější informace o změnách urbánních ploch lze získat z databází změn krajinného pokryvu 1990–2000 a 2000–2006, ve které jsou zachyceny všechny změny krajinného pokryvu rozsáhlejší než 5 ha. Databáze CORINE rozlišují na nejpodrobnější úrovni 44 tříd krajinného pokryvu, přičemž na našem území se jich nachází pouze 29. Typů urbánních ploch je rozlišeno deset: městská souvislá zástavba, městská nesouvislá zástavba, průmyslové nebo obchodní zóny, silniční a železniční sítě a přilehlé prostory, letiště, těžba hornin, skládky, staveniště, plochy městské zeleně, zařízení pro sport a rekreaci. Detailní informace o legendě, definicích jednotlivých tříd a způsobu pořízení databáze, lze získat na portálu České informační agentury životního prostředí [www.cenia.cz].

I přes veškerá omezení těchto databází daná prostorovým rozlišením, kdy například nové urbánní plochy pod 5 ha nejsou zmapovány [blíže viz EEA, 2007; Feranec et al., 2007], poskytují jedinečné lokalizované informace o stavu a změnách krajinného pokryvu a umožňují rovněž hodnotit změny krajinné struktury na celorepublikové úrovni.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:04 Stránka 105

Analýza dat

Pro hodnocení nárůstu urbánních ploch, prostorového rozmístění, změny krajinného pokryvu a jeho struktury bylo využito dat krajinného pokryvu (CORINE Land Cover) a změnových databází (CORINE Land Change Database) z let 1990, 2000 a 2006 (CENIA). Pro hodnocení struktury krajiny jsme použili vybrané indikátory (krajinné metriky) vypočítané pomocí extenze V-Late 1.1 a Patch Analyst pro ArcGIS. Krajinnými metrikami označujeme matematicky definované indexy vypovídající např. o tvaru a velikosti plošek (tříd krajinného pokryvu), jejich počtu, míře fragmentace či celkové diverzitě krajiny. V každé obci byly stanoveny následující nejčastěji užívané a intuitivně interpretovatelné krajinné metriky [Botequilha Leitão, Ahern, 2002]: počet tříd krajinného pokryvu, průměrná velikost třídy krajinného pokryvu, počet plošek, průměrná velikost plošky, celková délka okrajů, hustota okrajů, Shannonův index diverzity, vyjadřující diverzitu a vyrovnanost tříd krajinného poryvu. Index je tím vyšší, čím je vyšší počet a plošná vyrovnanost tříd krajinného pokryvu. Zároveň byly vypočítány vybrané metriky samostatně pro urbánní plochy: počet urbánních plošek, průměrná velikost urbánní plošky, celková délka urbánních okrajů a hustota urbánních okrajů. Metriky nám například ukazují, zda nová výstavba vzniká izolovaně či je navázána na stávající zástavbu, jak moc či naopak jak málo je kompaktní atd. Z rozdílů mezi roky 1990–2000 a 2000–2006 byla vyjádřena celková změna za období 1990–2006. Každá metrika pak mohla v jedné obci vykazovat nárůst, v druhé obci pokles, což ukazuje na odlišné procesy (např. snižování počtu tříd krajinného pokryvu ukazuje na homogenizaci, zvyšování naopak na heterogenizaci). Aby nedocházelo k míšení odlišných procesů, byla každá metrika vyjádřena jako dvojice samostatných metrik, např. nárůst resp. pokles počtu plošek. V konkrétní obci pak byla hodnota dané metriky logicky vyplněna jen u jedné z dvojice, párová byla uvedena jako nulová.

Následně bylo analyzováno, do jaké míry byla celková změna struktury krajiny, vyjádřená pomocí krajinných metrik, podmíněna změnou struktury urbánních ploch, jinými slovy, jak moc suburbanizace přispívá ke změně celkové struktury krajiny. K vysvětlení rozdílů mezi obcemi v intenzitě a přítomnosti urbánního rozvoje byly využity následující proměnné (i) rozloha obce; (ii) délka silniční sítě; (iii) časová dostupnost do obcí s více než 10 000 obyvateli; (iv) přítomnost dálničního přivaděče na území obce; (v) rozloha zastavěného území v roce 1990 a (vi) potenciál k výstavbě. Potenciál k výstavbě byl vyjádřen jako rozloha zemědělské půdy v obcích v roce 1990 vyjma maloplošných zvláště chráněných území a biocenter a biokoridorů regionálního územního systému ekologické stability. Jednorozměrné statistické testy byly provedeny v programu

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:04 Stránka 106

Statistika, vícerozměrné testy byly provedeny v programu CANOCO. K prostorovým analýzám a hodnocení krajinné struktury bylo využito nástrojů v programu ArcGIS 9.2 [ESRI, 2010], včetně specializovaných extenzí V-Late 1.1 a Patch Analyst [Rempel, 2008].

Nárůst urbánních ploch v obcích České republiky

Rozloha urbánních ploch se v České republice za období 1990–2006 zvýšila podle změnových databází CORINE Land Cover o 246 km^2. I přesto, že je celková rozloha urbanizovaného území v České republice ve srovnání se státy jako jsou například Nizozemsko, Belgie či Německo spíše malá [Feranec et al., 2010], rychlost nárůstu 15 km^2/rok je alarmující. Navíc pokud bereme v úvahu, že lidská populace, jejíž růst byl v minulosti hlavním motorem urbanizace, již v současnosti neroste. Tempo růstu se navíc zvyšuje. V období 1990–2000 dosahoval nárůst 11 km^2/rok [Feranec et al., 2010], což byla hodnota srovnatelná se sousedním Rakouskem. V některých evropských státech však bylo tempo růstu ve stejném období řádově vyšší, například 206 km^2/rok v Německu, 175 km^2/rok ve Španělsku či 138 km^2/rok ve Francii [Feranec et al., 2010], tyto země však rovněž mají několikanásobně větší rozlohu. Zda i v těchto státech dochází po roce 2000 ke zvyšování tempa nárůstu urbánních ploch obdobně jako v Česku, nebylo doposud analyzováno, nicméně projevy suburbanizačního procesu jsou shodné [EEA, 2006a; Kasanko et al., 2006]. Města se stávají méně kompaktní, na jejich okrajích se kdysi ostré hranice mezi městem a venkovem mění na unifikovanou městsko-zemědělskou krajinu. Dochází zde k zabírání produktivní zemědělské půdy, snižuje se rozloha přírodních biotopů a dochází k jejich fragmentaci, ovlivněna je infiltrace srážkové vody. Ovlivnění infiltrace srážkové vody si můžeme demonstrovat na příkladu České republiky. Pokud budeme uvažovat, že průměrný roční úhrn srážek za rok činí 600 mm, rovná se objem vody spadlé na nově zastavěnou plochu 148 mil. m^3, což převyšuje polovinu objemu vody zadržené ve Slapské vodní nádrži.[1] Voda je ze zastavěných ploch odváděna přímo do vodotečí nebo do retenčních nádrží bez dalšího využití a půda je o tuto vodu ochuzena.

Z pohledu jednoho státu se může jevit jako zanedbatelná rovněž rychlost růstu urbánních ploch, ale v evropském kontextu je suma nárůstu urbánních ploch značná, což dokládá nárůst v období 1990–2000, kdy došlo ke zvýšení rozlohy ve státech EU o 5,4 %, tj. absolutně o 8712 km^2, což je více než trojnásobek

[1] Objem nádrže činí 269,3 mil m^3 [www.pvl.cz].

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:04 Stránka 107

rozlohy Lucemburska [EEA, 2005]. Při stejném tempu růstu by se rozloha urbánních ploch v Evropě mohla zdvojnásobit v horizontu jednoho století.

Prostorová diferenciace nárůstu urbánních ploch

Nárůst rozlohy urbánních ploch byl zaznamenán v 877 obcích (obrázek 5.1), což představuje 14 % všech obcí v České republice. Je však nezbytné mít stále na paměti, že nárůsty urbánních ploch, které byly plošně menšího rozsahu než 5 ha, nejsou zohledněny. Výsledek tak nepostihuje veškeré obce, kde se zvýšila výměra urbánních ploch, ale ukazuje pouze obce, ve kterých je nárůst detekovatelný pomocí použitých dat dálkového průzkumu.

Nárůst urbánních ploch dosahoval v obcích rozpětí od několika desítek hektarů až po necelých 9 kilometrů čtverečných. Mezi deset obcí s nejvyšší intenzitou nárůstu urbánních ploch patří v tomto pořadí Praha, Spořice, Brno, Plzeň, Jesenice, Liberec, Ostrava, Ovčáry, Královské Poříčí a Hradec Králové. Největší intenzita nárůstu byla zaznamenána v největších českých městech, které na sebe vážou i výstavbu v obcích ve svém bezprostředním okolí, jako např. obec Jesenice v zázemí Prahy, která intenzitou výstavby překonává mnohá krajská města. Jiné typy nárůstu urbánních ploch jsou podmíněny rozšířením těžby, jako např. v obci Spořice u Chomutova či v Královském Poříčí u Sokolova, nebo výstavbou automobilového závodu v Ovčárech u Kolína. Urbánní plochy rovněž narostly v obcích, kterými prochází nová dopravní infrastruktura, a v obcích v jejím bezprostředním okolí, na významných dopravních křižovatkách a hraničních přechodech. Nárůst ploch tak není vázán pouze na největší města, ale probíhá i v okolí menších měst či v doposud zemědělské krajině. Dochází tak ke kopírování trendů popisovaných v období 1990–2000 ve státech Evropské unie [EEA, 2005], kdy zvyšující se cena půdy v rostoucích aglomeracích vede investory k realizaci záměrů v menších obcích s výhodnou dopravní polohou, kde je cena pozemků výrazně nižší. Na nárůstu urbánních ploch se v některých obcích (např. Karlštejn, Bystřice u Benešova, Nová Bystřice a Čeladná) významně podílel poměrně specifický fenomén „polistopadového" období, a sice budování nových, plošně rozsáhlých golfových hřišť včetně veškerého zázemí. Obdobným jevem je budování sportovních a rekreačních areálů včetně ubytovacích a parkovacích kapacit v horských oblastech Česka. Vysoký podíl sportovních a rekreačních areálů na nárůstu urbánních ploch opět není pouze specifikem České republiky, ale byl zaznamenán například také v Rakousku, Dánsku, Irsku, Španělsku, Portugalsku či Velké Británii [EEA, 2005] a souvisí se změnou životního stylu obyvatel.

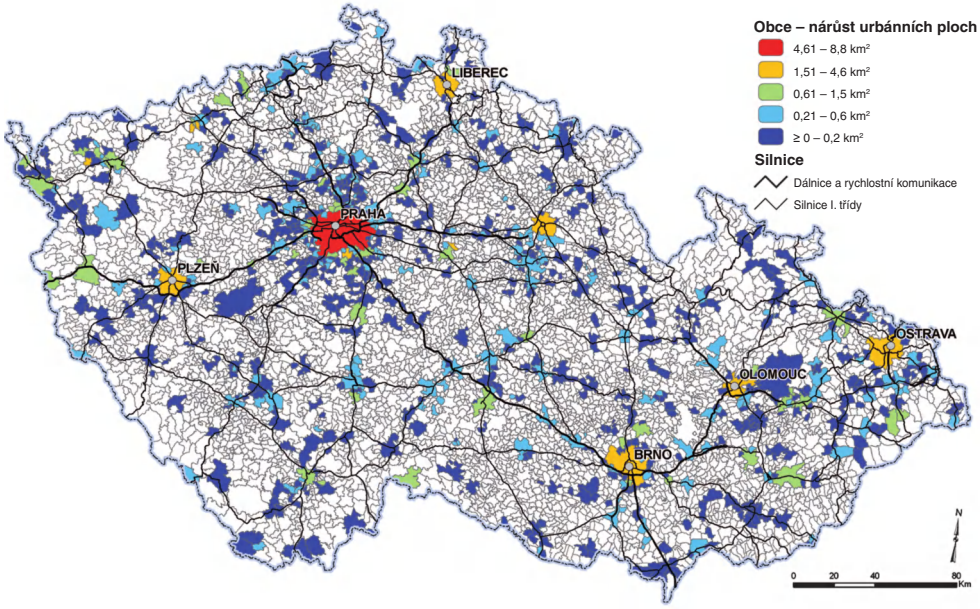

Obrázek 5.1: Intenzita nárůstu rozlohy urbánních ploch v obcích Česka v období 1990–2006
Zdroj: CORINE

Analýza řídících mechanismů

Výsledky diskriminační analýzy ukázaly, že se obce, ve kterých byl zaznamenán nárůst urbánních ploch a obce, kde k nárůstu nedošlo, průkazně liší v testovaných charakteristikách. Nárůst urbánních ploch probíhá převážně v obcích s dobrou dopravní dostupností do sídel nad 10 000 obyvatel, častěji jsou na jejich území přítomny dálniční přivaděče a mají delší silniční síť. Obě skupiny byly rovněž průkazně diskriminovány zastavitelným potenciálem. Naopak předchozí rozloha urbánních ploch nebyla průkazná. Rozdíly mezi obcemi jsou v prvé řadě způsobeny časovou dostupností, což je patrné rovněž z obrázku 5.2. Časová dostupnost a přítomnost dálničního přivaděče rovněž průkazně ovlivňují intenzitu výstavby, jak ukázal výsledek zobecněného lineárního modelu, ve kterém byla vysvětlovanou proměnnou intenzita výstavby v obcích s nárůstem urbánních ploch a vysvětlujícími proměnnými časová dostupnost, délka silniční sítě a přítomnost dálničního přivaděče. Délka silniční sítě již nebyla průkazným faktorem ovlivňujícím intenzitu výstavby. Shrnutí obou analýz však naznačuje, že výše uvedené faktory, i přes průkazný vliv, nejsou nejsilnějšími prediktory, vzhledem k nízkému procentu vysvětlené variability v diskriminační analýze (necelých 13 %), rozhodujícími o nárůstu urbánních ploch či o intenzitě subur-

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:04 Stránka 109

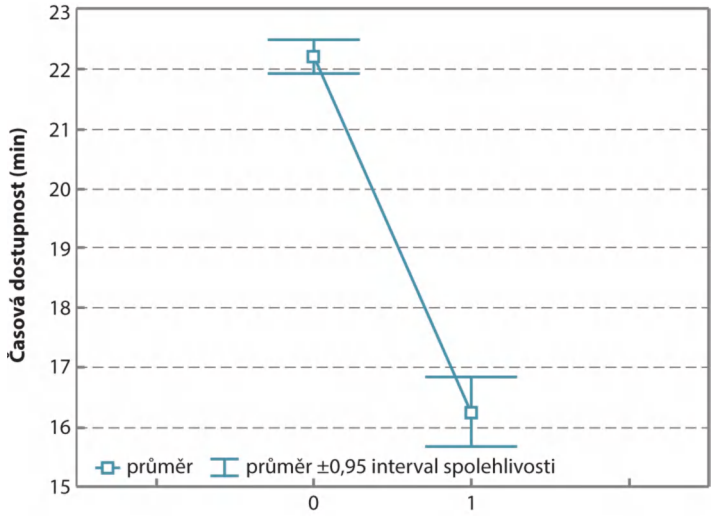

Obrázek 5.2: Časová dostupnost do obcí nad 10 tis. obyvatel

Poznámka: Dostupnost je vyjádřená pro obce, ve kterých došlo k nárůstu urbánních ploch (1) a pro obce, ve kterých nebyl nárůst zaznamenán (0). Zobrazena je průměrná hodnota časové dostupnosti a interval spolehlivosti.

banizačního procesu, což znamená, že o něm rozhodují často jiné faktory než jen dopravně výhodná poloha. Tato hraje významnou roli, jak shodně dokazují například studie z Belgie [Antrop, 2004], Polska [Solon, 2009] či Švýcarska [Müller, Steinmeier, Küchler, 2010], ale větší vliv mohou mít osobní preference, plány developerů, existence či naopak absence územních plánů a v nich stanovených limitů, pracovní nabídka aj. Analýza socioekonomických faktorů ovlivňujících intenzitu suburbanizačního procesu je již mimo rámec této studie a je řešena v dalších kapitolách knihy.

Změna krajinného pokryvu vlivem nárůstu urbánních ploch

Urbánní plochy se nejčastěji rozšiřovaly na úkor zemědělské půdy (obrázek 5.3). Více než 60 % nových urbánních ploch vzniklo na orné půdě a přes 10 % na místech trvalých travních porostů (louky a pastviny). Tento výsledek jednoznačně ukazuje, že jsou pouze v malé míře využívány tzv. brownfields a nová rezidenční a komerční výstavba se odehrává především tzv. na zelené louce. Příčinou je již několikrát zmíněná nízká cena zemědělské půdy. Pod zástavbou a zpevněnými povrchy tak mizí často vysoce úrodná zemědělská půda na okrajích měst, která byla dříve důsledně chráněna. Příkladů nalezneme na našem území celou řadu – automobilka v Ovčárech u Kolína vystavěná na černozemích,

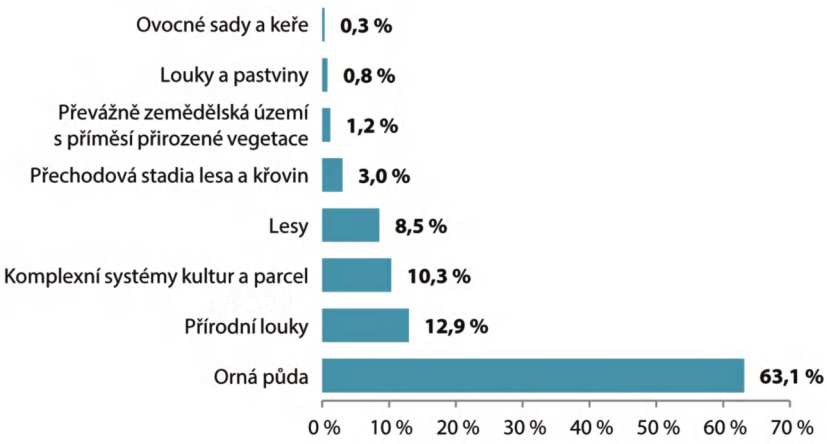

Obrázek 5.3: Podíl jednotlivých kategorií krajinného pokryvu, které ustoupily urbánním plochám (v %)

sklad aut pro zahraničí v Dobrovici na černozemích, automobilka v Nošovicích postavená na luvizemích, průmyslová zóna v Mošnově vystavěná na hnědozemích aj. Zábor kvalitní půdy v hlavním městě dokládají i na příkladu nových obchodních center Spilková a Šefrna [Spilková, Šefrna, 2010].

Urbánní výstavbě ustoupily i plochy přírodní a přírodě blízké (lesy, přírodní louky, zemědělská území s příměsí přirozené vegetace), což nejspíše souvisí s rozvojem dopravní infrastruktury a rozvojem sportovních a rekreačních areálů, zejména golfových hřišť, včetně ubytovacích a parkovacích kapacit. I přesto, že zábor přírodních a přírodě blízkých ploch ve srovnání se zemědělskou půdou není příliš rozsáhlý, zánik a fragmentace biotopů, vyskytujících se v těchto kategoriích krajinného pokryvu, může představovat značné riziko pro biodiverzitu [Bender, Contreras, Fahrig, 1998].

Zábor zemědělské půdy je považován za jeden z hlavních negativních důsledků urbánního rozvoje [EEA, 2006a], kterým je dotčena nejen zemědělská produkce, ale i infiltrace srážkové vody, tvorba zásob podzemní vody a biodegradační funkce půdy. V současnosti je zemědělské půdy díky vysoké produktivitě zemědělství dostatek a její cena je proto velmi nízká. V budoucnu může její cena opět výrazně vzrůst v souvislosti s potřebou nahradit zemědělskou produkci v oblastech postižených klimatickou změnou, nebo využitím pro pěstování biopaliv. Ve státech EU v období 1990–2000 urbánním plochám ustupovala rovněž nejvíce orná půda (48 %) a trvalé travní porosty (36 %). Les a přechodová stádia lesa a křovin ustoupily urbánním plochám z 9 %. Nezanedbatelná část urbánních ploch (5,7 %) byla vystavěna na úkor přirozených luk a keřové vegetace [EEA, 2006b].

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 111

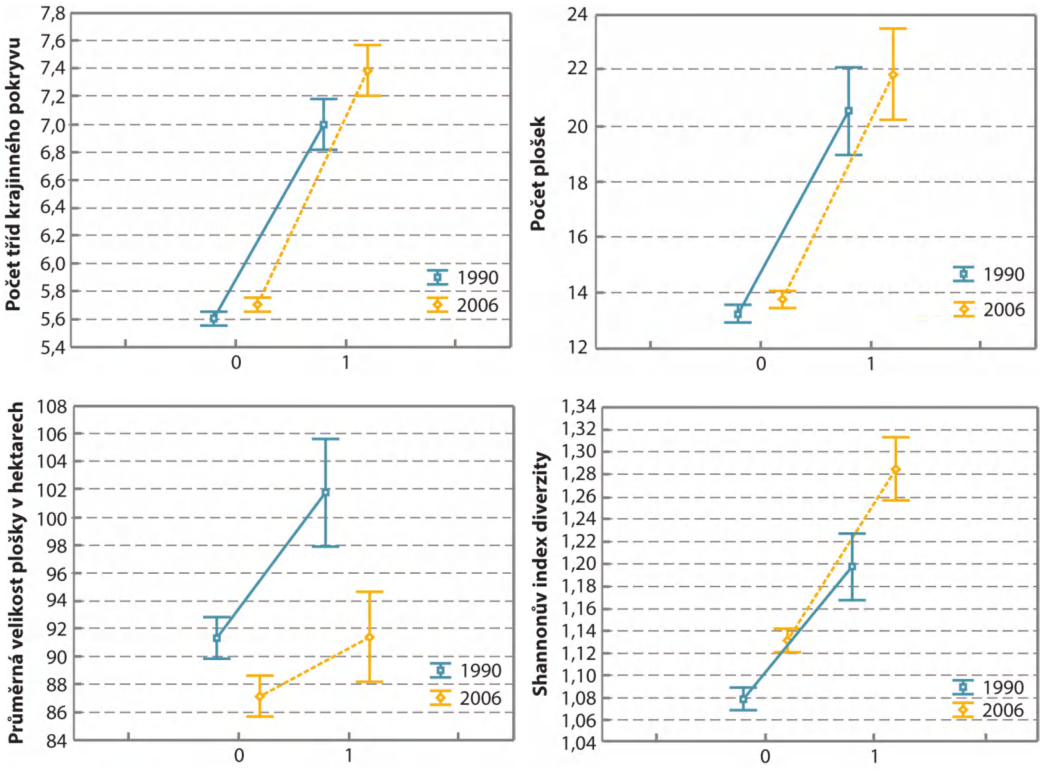

Obrázek 5.4 a–d: Průměrné hodnoty vybraných metrik charakterizujících strukturu krajiny v roce 1990 a 2006

Poznámka: Průměrné hodnoty a intervaly spolehlivosti vyjádřené pro obce, ve kterých došlo k nárůstu urbánních ploch (1) a pro obce, ve kterých nebyl nárůst zaznamenán (0).

Změna struktury krajiny vlivem nárůstu urbánních ploch

Mezi obcemi, kde byl na použitých datech zjištěn nárůst urbánních ploch a obcemi bez nárůstu, existují rozdíly ve struktuře krajiny, jak je vidět z rozdílů mezi vybranými metrikami na obrázcích 5.4 a–d. Obce, ve kterých nedošlo k nárůstu urbánních ploch, mají v průměru nižší diverzitu krajinného pokryvu a i nižší počet jeho plošek. Jinými slovy struktura krajiny je v těchto obcích v průměru více homogenní a zastoupení tříd krajinného pokryvu je více vyrovnané, jak ukazuje i vyšší hodnota Shannonova indexu diverzity (obrázek 5.4 d). Tuto představu podporuje rovněž porovnání průměrné velikosti plošky (obrázek 5.4 c), ze kterého logicky při nižším počtu tříd a plošek v obcích bez přítomnosti suburbanizačního procesu vyplývá o něco větší průměrná velikost plošky. Rozdíly mezi obcemi existovaly již v roce 1990. V některých případech došlo k jejich

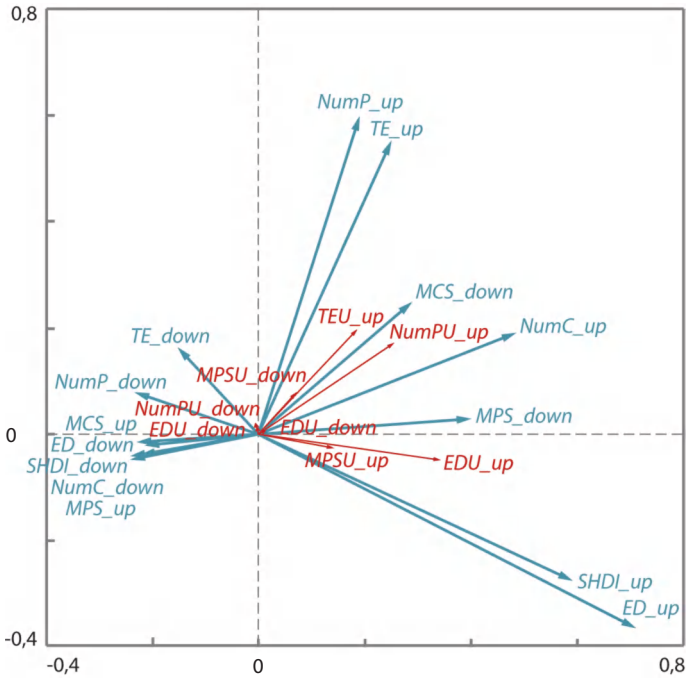

Obrázek 5.5: Závislost změny struktury krajiny v obcích na změně struktury urbánních ploch (P = 0,002)

Poznámka: Černé šipky označují vysvětlované (závislé) proměnné a červené šipky vysvětlující proměnné. Směr šipek ukazuje směr, kterým narůstá hodnota dané proměnné. RDA analýza ukazuje lineární korelace mezi krajinnými metrikami charakterizujícími celkovou strukturu krajiny a metrikami popisujícími urbánní plochy. I přes průkaznou závislost změny struktury krajiny vlivem změny struktury urbánních ploch, je procento vysvětlené variability malé (2,5 %). NumP – počet plošek, NumC – počet tříd krajinného pokryvu, MPS – průměrná velikost plošky, MCS – průměrná rozloha třídy krajinného pokryvu, TE – celková délka okrajů (tj. délka hranic mezi různými třídami krajinného pokryvu), ED – hustota okrajů, SHDI – Shanonnův index diverzity. NumPU – počet urbánních plošek, MPSU – průměrná velikost urbánní plošky, TEU – celková délka urbánních okrajů, EDU – hustota urbánních okrajů. Přípona „up“, „down“ označuje nárůst respektive pokles hodnoty dané krajinné metriky.

mírnému prohloubení, jak ukazuje například počet tříd krajinného pokryvu a počet plošek. Průměrné velikosti plošky či Shannonův index diverzity naopak vykazují mírné snížení těchto rozdílů.

Nárůst urbánní výstavby průkazně vedl k celkové změně struktury krajiny, jak ukazují výsledky přímé lineární gradientové analýzy (RDA), nicméně variabilita ve změnách celkové struktury krajiny připsatelná na úkor změně struktury urbánních ploch není, i přes průkazný vliv, příliš významná, jak je vidět z ordinačního diagramu (obrázek 5.5). Tato skutečnost naznačuje, že v obcích dochází ke změně struktury krajiny v důsledku dalších procesů, než jen vlivem suburbanizace. Intenzivně se na našem území, ve shodě s ostatními evropskými státy, uplatňuje například extenzifikace a intenzifikace zemědělské půdy či zales-

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 113

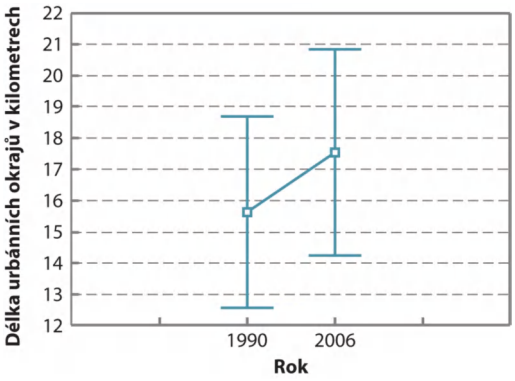

Obrázek 5.6: Průměrná hodnota a interval spolehlivosti délky urbánních okrajů (v km) v obcích s projevem suburbanizačního procesu v roce 1990 a 2006

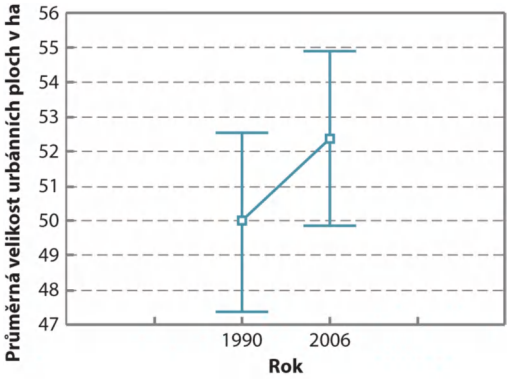

Obrázek 5.7: Průměrná hodnota a interval spolehlivosti velikosti urbánní plošky (v ha) v obcích s projevem suburbanizačního procesu v roce 1990 a 2006

ňování [Romportl, Chuman, Lipský, 2010], které také výrazně přispívají k strukturním změnám ve smyslu změny délky okrajů, velikosti plošek, homogenizaci či naopak fragmentaci aj.

Pomocí krajinných metrik vztažených k urbánním třídám krajinného pokryvu byl také popsán charakter procesu suburbanizace. V obcích, ve kterých byl zjištěn nárůst urbánních ploch, se průkazně liší hodnoty těchto vybraných metrik mezi roky 1990 a 2006. Porovnání hodnot v roce 1990 a 2006 na obrázcích 5.6 a 5.7 ukazuje, že obecně dochází k nárůstu délky urbánních okrajů a k nárůstu průměrné velikosti plošky. Při detailním pohledu na jednotlivé obce vidíme, že k nárůstu urbánních ploch dochází dvěma odlišnými způsoby. Prvním typem je realizace výstavby s přímým napojením na stávající sídelní strukturu, kdy dochází ke spojení několika původně samostatných plošek do jedné urbánní zóny. Snižuje se tedy jednak celkový počet zastavěných plošek (obrázek 5.8) a zároveň se zvyšuje jejich průměrná velikost (obrázek 5.9). Druhým typem je tzv. výstavba na zelené louce, tedy bez přímé návaznosti na stávající sídla. Pro takový charakter suburbanizačního procesu projevující se například výstavbou „satelitních městeček" a skladových areálů ve volné krajině je pak typický nárůst počtu plošek (obrázek 5.8) za současného snižování jejich průměrné rozlohy (obrázek 5.9). V řadě obcí však také dochází pouze k prostému nárůstu počtu urbánních plošek bez významné změny jejich průměrné velikosti v rámci obce, jinde se naopak mění průměrná velikost zastavěných ploch, ovšem jejich celkový počet se nemění. Tento výsledek může odrážet skutečnost, že charakter suburbanizačního procesu, jak ukazují studie například Solon [Solon, 2009] či Müller et al. [Müller, Steinmeier, Küchler, 2010], závisí na urbánním-rurálním gradientu. Proto pro jeho detailní poznání

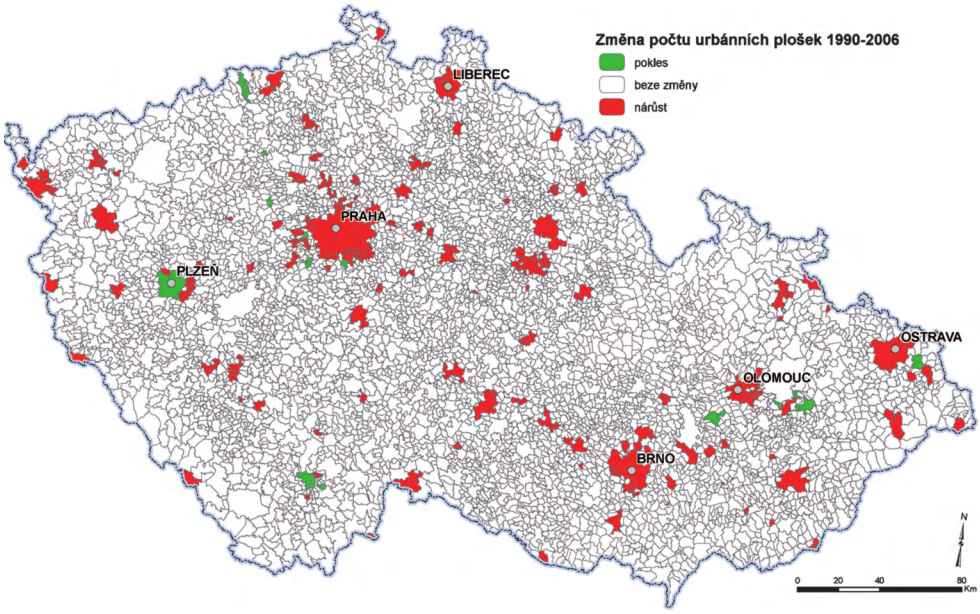

Obrázek 5.8: Změna počtu urbánních ploch v obcích v období 1990–2006

Obrázek 5.9: Změna průměrné velikosti urbánní plošky v obcích v období 1990–2006

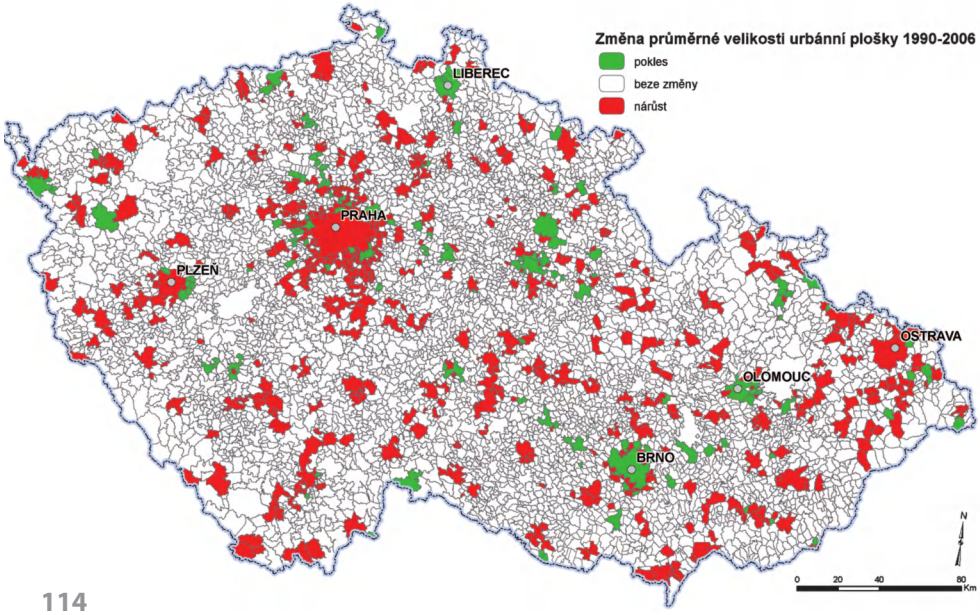

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 115

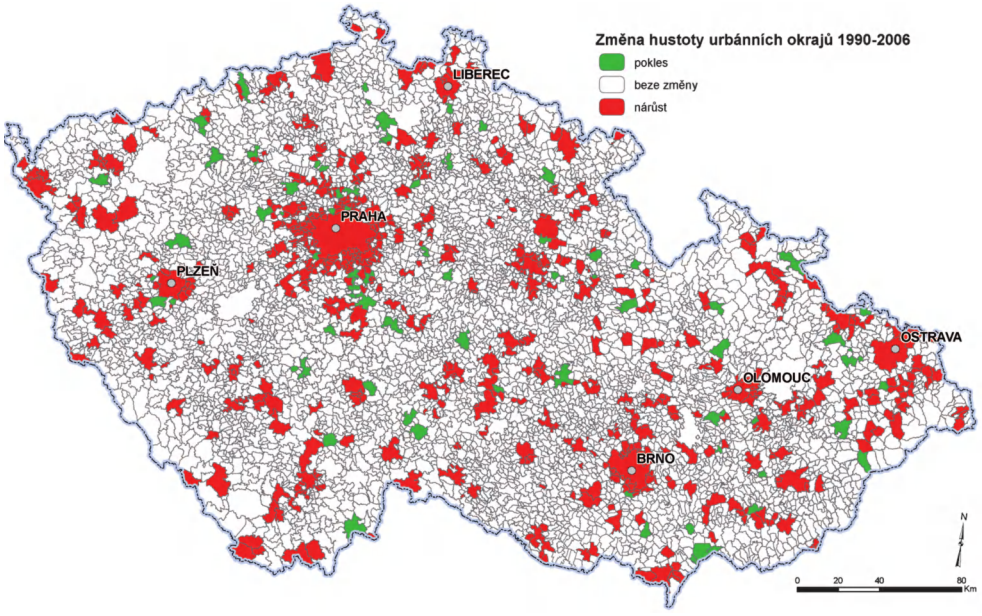

Obrázek 5.10: Změna hustoty urbánních okrajů v obcích v období 1990–2006

ve smyslu prostorového uspořádání je nezbytné zvolit jiný prostorový rámec, než jsou administrativní jednotky obcí, ve kterých se mohou různé projevy kombinovat a vzájemně stírat.

V případě analýzy změny hustoty urbánních okrajů v rámci obcí byl zjištěn zřetelný nárůst tohoto ukazatele ve většině obcí s novou výstavbou bez ohledu na to, jakým způsobem byla zástavba realizována (obrázek 5.10). To vypovídá o zvyšující se horizontální heterogenitě krajiny s větším počtem malých a izolovaných, tak i plošně rozsáhlejších, souvislých suburbií. Nárůst je o to vyšší, čím jsou nové urbánní plochy více členité a izolované.

Závěr

Za 16 let narostla rozloha urbánních ploch na našem území o 246 km^2, což představuje výrazný zásah do přírodních zdrojů, navíc s ohledem na skutečnost, že urbánní plochy narůstají nejčastěji na úkor zemědělské půdy a málo jsou využívána tzv. brownfields. Pod zpevněnými povrchy často mizí jedny z nejkvalitnějších půd, které mají být legislativně chráněny a jejich vyjmutí ze zemědělského půdního fondu by mělo být možné pouze výjimečně a to především na záměry související s obnovou ekologické stability krajiny, případně pro

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 116

liniové stavby zásadního významu. Intenzita nárůstu urbánních ploch je závislá na dopravní poloze, ale významně ji pravděpodobně ovlivňují rovněž další faktory – osobní preference, plány developerů, investiční pobídky v případě průmyslových, výrobních a montážních závodů aj. Přestože jsou intenzita urbánní výstavby a rozloha zastavěného území ve srovnání s okolními státy na našem území nižší, zvyšující se tempo nárůstu by mělo být alarmující.

V případě hodnocení změn struktury krajiny představuje zásadní limitující faktor především rozlišovací schopnost použité databáze CORINE Land Cover. Prostorové omezení dané velikostí minimální mapovací jednotky 25 ha nedovoluje zachytit jemné změny struktury krajiny způsobené plošně méně rozsáhlou výstavbou. Stejný důvod může vést k nejednoznačné interpretaci reálných změn struktury ve smyslu počtu a průměrné velikosti urbánních ploch či délky urbánních okrajů. Přes uvedená omezení představují provedené analýzy vhodný způsob zjištění základních prostorových parametrů procesu suburbanizace. Z hlediska změny struktury krajiny jsme v případě suburbanizace svědky zajímavého jevu. Na jedné straně může proces suburbanizace vést ke zvyšující se heterogenitě krajiny, současně však může docházet naopak k homogenizaci krajinného pokryvu. Z analýzy ukazatelů změn struktury urbánních tříd krajinného pokryvu vyplývá, že se nová výstavba odehrává různými způsoby, které vedou i k odlišným dopadům na strukturu krajiny dotčených obcí. Pochopení hnacích sil suburbánního rozvoje a jeho prostorové diferenciace je jednou z klíčových podmínek pro efektivní územní plánování. Uvedený příspěvek tak přináší pohled na charakter tohoto procesu a možné hnací síly na celorepublikové úrovni. Bez detailních studií konkrétních dopadů na lokální úrovni však není možné vyvozovat obecné závěry.

LITERATURA

Antrop, Marc. 2000. „Changing patterns in the urbanized countryside of Western Europe." *Landscape Ecology* 15 (3): 257–270.

Antrop, Marc. 2004. „Landscape change and the urbanization process in Europe." *Landscape and Urban Planning* 67 (1–4): 9–26.

Antrop, Marc, Veerle Van Eetvelde. 2000. „Holistic aspects of suburban landscapes: visual image interpretation and landscape metrics." *Landscape and Urban Planning* 50 (1–3): 43–58.

Bender, Darren J., Thomas A. Contreras, Lenore Fahrig. 1998. „Habitat loss and population decline: a meta-analysis of the patch size effect." *Ecology* 79 (2): 517–533.

Botequilha Leitão, André, Jack Ahern. 2002. „Applying landscape ecological concepts and metrics in sustainable landscape planning." *Landscape and Urban Planning* 59(2): 65–93.

Botequilha Leitão, André, Joseph Miller, Jack Ahern, Kevin McGarigal. 2006. *Measuring Landscapes. A Planner's Handbook*. Washington, Covelo, London: Island Press.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 117

EEA. 2005. *The European environment: State and outlook 2005.* Copenhagen: European Environment Agency.

EEA. 2006a. *Urban sprawl in Europe: The ignored challenge*. Copenhagen: European Environment Agency.

EEA. 2006b. *Land accounts for Europe 1990–2000. Towards integrated land and ecosystem accounting.* Copenhagen: European Environment Agency.

EEA. 2007. *CLC2006 technical guidelines.* Copenhagen: European Environment Agency.

Feranec, Jan, Gerard Hazeu, Susan Christensen, Gabriel Jaffrain. 2007. „CORINE land cover change detection in Europe (case studies of the Netherlands and Slovakia)." *Land Use Policy* 24 (1): 234–247.

Feranec, Jan, Gabriel Jaffrain, Tomáš Soukup, Gerard Hazeu. 2010. „Determining changes and flows in European landscapes 1990–2000 using CORINE land cover data." *Applied Geography* 30 (1): 19–35.

Fletcher, Robert J. Jr. 2009. „Does attraction to conspecifics explain the patch-size effect? An experimental test." *Oikos* 118 (8): 1139–1147.

Gonzalez-Abraham, Charlotte E., Volker C. Radeloff, Roger B. Hammer, Todd J. Hawbaker, Susan I. Stewart, Murray K. Clayton. 2007. „Building patterns and landscape fragmentation in northern Wisconsin, USA." *Landscape Ecology* 22 (2): 217–230.

Herold, Martin, Joseph Scepan, Keith C. Clarke. 2002. „The use of remote sensing and landscape metrics to describe structures and changes in urban land uses." *Environment and Planning A* 34(8): 1443–1458.

Kasanko, Marjo, José I. Barredo, Carlo Lavalle, Niall McCormick, Luca Demicheli, Valentina Sagris, Arne Brezger. 2006. „Are European cities becoming dispersed? A comparative analysis of 15 European urban areas." *Landscape and Urban Planning* 77 (1–2): 111–130.

Müller, Kalin, Charlotte Steinmeier, Meinrad Küchler. 2010. „Urban growth along motorways in Switzerland." *Landscape and Urban Planning* 98 (1): 3–12.

O'Neill, Robert V., John R. Krummel, Robert H. Gardner, George Sugihara, Barbara Jackson, Donald L. Deangelis, Bruce T. Milne, Monica G. Turner, Beverly Zygmunt, Sigurd W. Christensen, Virginia H. Dale, Robin L. Graham. 1988. „Indices of landscape pattern." *Landscape Ecology* 1 (3): 153–162.

Romportl, Dušan, Tomáš Chuman, Zdeněk Lipský. 2010. „Landscape Heterogeneity Changes and Their Driving Forces in the Czech Republic After 1990." Pp. 41–50 in Ivan Bičík, Yukio Himiyama, Ján Feranec (eds.). *Land Use/Cover Changes in Selected Regions in the World.* Asahikawa: IGU-LUCC.

Solon, Jerzy. 2009. „Spatial context of urbanization: Landscape pattern and changes between 1950 and 1990 in the Warsaw metropolitan area, Poland." *Landscape and Urban Planning* 93 (3–4): 250–261.

Spilková, Jana, Luděk Šefrna. 2010. „Uncoordinated new retail development and its impact on land use and soils: A pilot study on the urban fringe of Prague, Czech Republic." *Landscape and Urban Planning* 94 (2): 141–148.

Vitousek, Peter M., Harold A. Mooney, Jane Lubchenco, Jerry Melillo. 2008. „Human Domination of Earth's Ecosystems." Pp. 3–13 in John M. Marzluff, Eric Shulenberger, Wilfried Endlicher, Marina Alberti, Gordon Bradley, Clare Ryan, Ute Simon, Craig ZumBrunnen (eds.). 2008. *Urban Ecology: An International Perspective on the Interaction between Humans and Nature*. New York: Springer.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 118

DALŠÍ ZDROJE:

ArcČR 500. 2003. „Digitální geografická databáze 1 : 500 000." [online]. Praha: ARCDATA Praha, s. r. o.

CENIA. 2011. „Národní geoportál INSPIRE verze 1.1." [online]. Praha: CENIA, Česká informační agentura životního prostředí. [cit. 10. 9. 2011]. Dostupné z: <http://geoportal.gov.cz>.

EEA. 2011. „Corine Land Cover." [online]. Copenhagen: European Environment Agency. [cit. 2. 2. 2011]. Dostupné z: <http://www.eea.europa.eu/>.

Povodí Vltavy. VD Slapy [online]. Povodí Vltavy [cit. 11. 10. 2011]. Dostupné z: <http://www.pvl.cz/download/Slapy.pdf>.

Rempel, Rob. 20. 2008. Patch Analyst 4 [online]. Ontario: Lakehead University [cit. 6. 5. 2011]. Dostupné z: <http://flash.lakeheadu.ca/~rrempel/patch/download.htm>.

University of Salzburg. V-LATE - Vector-based Landscape Analysis Tools Extension [online]. Salzburg: University of Salzburg [cit. 6. 5. 2011]. Dostupné z: <http://arcscripts.esri.com/details.asp?dbid=13898>.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 119

6 Hodnocení intenzity, prostorového rozložení a dopadů suburbanizace v zázemí Prahy s využitím dat dálkového průzkumu Země*

LUCIE KUPKOVÁ, MARTIN OUŘEDNÍČEK**

Úvod

Monitorování a hodnocení vlivů rozvoje suburbanizace je v posledním desetiletí věnována poměrně velká pozornost. Hodnoceny jsou především rozsah a dopady rezidenční suburbanizace s využitím dat o migraci nebo bytové výstavbě [Ouředníček, 2006, 2007; Ouředníček, Temelová, Pospíšilová, 2011] nebo ekonomická dekoncentrace [Sýkora, Ouředníček, 2007], v menší míře už také suburbanizace komerční a například její vliv na zemědělskou půdu [Spilková, Šefrna, 2010]. V těchto studiích byly používány především socioekonomické metody výzkumu. Méně pozornosti bylo dosud věnováno detailnímu hodnocení změn krajiny, jejího využití a krajinnému pokryvu. Práce na toto téma zpracovala například Kupková [2002, 2007] nebo Bičík, Kupková [2006]. Jako vstup byla použita zejména statistická data o využití půdy. Tyto datové zdroje umožnily hodnocení na úrovni katastrálních území. Podrobnější data svědčící o rozvoji urbanizace a suburbanizace Prahy v letech 1953, 1968, 1989, 1998 v úrovni jednotlivých kategorií uvnitř katastrů byla zpracována a vyhodnocena v rámci pro-

* Tento příspěvek vznikl díky finanční podpoře Resortního programu výzkumu Ministerstva životního prostředí ČR SP/4i5/212/07 v rámci projektu „Suburbánní rozvoj, suburbanizace a urban sprawl v České republice: omezení negativních důsledků pro životní prostředí" a projektu Grantové agentury ČR 205/09/0995 „Regionální diferenciace a potenciální rizika využití ploch jako odraz funkčních změn krajiny Česka 1990–2010".

** RNDr. Lucie Kupková, Ph.D. a Doc. RNDr. Martin Ouředníček, Ph.D., Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra aplikované geoinformatiky a kartografie, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř, Albertov 6, 128 43 Praha 2, email: lucie.kupkova@gmail.com, slamak@natur.cuni.cz.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 120

jektu Murbandy.[1] Data využitá v tomto projektu ovšem zahrnovala pouze malou část suburbánní zóny [Kupková, 2007]. Přínosem projektu Murbandy bylo využití dat dálkového průzkumu Země.

Dálkový průzkum Země je cenným zdrojem dat pro detailní hodnocení intenzity suburbanizace a změn, které v krajině suburbanizace způsobuje. Tento typ dat umožňuje v analyzovaném území přesně zmapovat rozmístění a rozvoj suburbánních lokalit nejen rezidenčních, ale i komerčních a vyhodnotit prostorové přesuny a kvantitativní změny v rozloze jednotlivých kategorií tzv. pokryvu krajiny (*land cover*). V obecné rovině je pokryv krajiny definován jako vegetace (přírodní nebo pěstovaná) nebo člověkem vytvořené konstrukce (budovy apod.), které se vyskytují na povrchu země. Voda, led, holé skály, písek a podobné povrchy představují další kategorie land cover [FAO, 1994]. Pro hodnocení suburbanizace má význam sledovat zejména kategorie, které indikují rozvoj rezidenčních a komerčních aktivit v území.

U dat dálkového průzkumu Země je velmi důležité jejich prostorové rozlišení. To udává, jaké míry podrobnosti můžeme s daným typem dat dosáhnout. Pro analýzu postupu suburbanizace v krajině jsou využitelné zejména letecké snímky, případně tzv. ortofota a dále družicová data s velmi vysokým prostorovým rozlišením. Ortofota jsou podrobné letecké mapy zemského povrchu vytvořené z leteckých snímků tzv. překreslením, při kterém je odstraněno perspektivní zkreslení a zkreslení dané převýšením terénu. Prostorové rozlišení – velikost hrany obrazového pixelu – ortofotomap dosahuje 50 cm, někdy dokonce až 20 cm. Data podobného prostorového rozlišení je možné dnes získat i ze skenerů některých komerčních družic. Multispektrální snímky s prostorovým rozlišením v řádu metrů poskytují například družice Ikonos (4 m), QuickBird (2,4 m) a další. Tyto družice ale také snímají v panchromatickém módu, který má prostorové rozlišení v řádu desítek centimetrů, a panchromatická data je možné použít k „zaostření" dat multispektrálních – metoda tzv. pansharpeningu. Díky vysokému prostorovému rozlišení je možné tato data využít k rozlišení detailů na zemském povrchu například až do úrovně jednotlivých budov.

Většina mezinárodních projektů, které se zabývají urbanizací nebo suburbanizací, zůstává ale na méně podrobné úrovni prostorového rozlišení. Například projekt Murbandy/Moland [Lavalle et al., 2001], který monitoroval dynamiku rozvoje velkých evropských měst v několika časových horizontech

[1] Projekt MURBANDY (Monitoring Urban Dynamics) byl koordinován Centrem pro výzkum Země (The Centre for Earth Observation – CEO Ispra) a hodnotil rozvoj dvaceti evropských měst ve druhé polovině 20. století.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 121

v období druhé poloviny 20. století, pracoval s prostorovým rozlišením v řádu desítek metrů a výsledné mapy byly publikovány v měřítku 1 : 25 000. Významný projekt European Urban Atlas [EEA, 2011] pracuje při klasifikaci do tříd s minimální mapovanou jednotkou o rozloze 0,25 ha a šířce 10 m. Ani jeden z těchto projektů nerozlišuje jednotlivé domy, pouze kategorie typu souvislá či nesouvislá zástavba, které zahrnují celé bloky a skupiny domů včetně přilehlých pozemků, například zahrad. Toto prostorové rozlišení je pro účely a cíle projektů porovnávajících rozvoj měst na evropské úrovni dostatečné a odpovídá také zvoleným metodám zpracování dat, kterými jsou v tomto případě většinou automatické nebo poloautomatické klasifikace. Na národní úrovni pro podrobnější hodnocení dynamiky suburbanizace je ale vhodné využít většího prostorového rozlišení, které umožňují dosáhnout výše popsaná obrazová data dálkového průzkumu Země. Proto výstupy našeho projektu, které vycházejí ze zpracování leteckých snímků z roku 1990, ortofot z roku 1994 a dat družice QuickBird z roku 2007 (s využitím pansharpeningu) pracují s prostorovým rozlišením na úrovni jednotlivých budov, minimální mapovaná jednotka má plochu 20 m^2 a šířku 2 m, což je v kontextu ostatních projektů podrobnost zcela unikátní.

Přesnost výstupu zpracování družicových dat může do značné míry ovlivnit i použitá metoda klasifikace. Výše zmíněné projekty Murbandy nebo European Urban Atlas využily postupy založené především na řízené spektrální klasifikaci dat. V současné době je pro účely klasifikací land cover nejen v suburbánním prostoru stále častěji využívána objektově orientovaná klasifikace obrazových dat, která pracuje s objekty, do nichž jsou pixely sloučeny na základě podobných vlastností (spektrálních a tvarových kritérií) a poté pro klasifikaci těchto objektů využívá i jiné příznaky než pouze spektrální (například tvarové, texturální nebo relační). V případě pražské suburbánní zóny tuto metodu využili například Kupková et al. [2010] ke klasifikaci urbanizovaného území nebo Potůčková et al. [2011] ke klasifikaci cestní sítě. Výsledky však ukázaly, že tato metoda nedosahuje dostatečné přesnosti v případě klasifikace některých kategorií (například právě cestní sítě) a dalším problémem je, že vytvořená klasifikační báze není bez problémů použitelná pro klasifikaci území na jiném družicovém snímku [Kupková et al., 2010]. Klasickou, poněkud časově náročnou, ale velmi přesnou metodou, je manuální vektorizace (tj. ruční „překreslování" objektů na snímku do tzv. vektorového formátu, kdy vznikají body, linie nebo polygony), kterou pro hodnocení dlouhodobého vývoje využití ploch v pražské suburbánní zóně použili Bičík a Kupková [2006].

Aby bylo dosaženo maximální přesnosti, byla tedy v případě našeho hodnocení zvolena metoda manuální vektorizace/klasifikace dat. Legenda pro klasi-

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 122

fikaci (viz příloha 6.1) vychází z mezinárodní klasifikace využívané v projektu CORINE, což umožňuje srovnání výsledků s obdobnými analýzami v Evropě. Legenda zahrnuje kategorie, které jsou pro proces suburbanizace typické. Na jedné straně se jedná především o nárůst *zastavěných ploch* – a to jak *rezidenčních* (rodinné a bytové domy), tak *komerčních* (obchodní a logistické areály, průmyslové a zemědělské komplexy) a dále dvou typů pro suburbanizaci typických kategorií ploch – tzv. *umělých účelových ploch* (parkoviště, manipulační plochy, další zpevněné plochy) a *obnažených povrchů* (staveniště, skládky, haldy půdy atd.) a samozřejmě *ploch dopravních*. Analýza družicových a leteckých snímků tak umožňuje hodnotit nejen současný stav realizované výstavby, ale do značné míry odhaluje i místa stavební aktivity a prostorových forem, které suburbánní funkce doprovázejí. Důraz je kladen i na vyhodnocení vlivu suburbanizace na krajinu, proto si analýza všímá vývoje kategorií land cover, jako jsou *lesní plochy, křoviny a sukcesní stadia, louky a pastviny, liniová vegetace, zahrady* a další. Důležitým výstupem je také sledování úbytku *orné půdy*, která má v suburbánní zóně Prahy často tu nejvyšší bonitu.

Cílem analýzy bylo v tomto případě zjistit intenzitu, druh (rezidenční, komerční) a prostorový rozsah suburbanizace v období 1990–2007 v sedmi vybraných sídlech ve východním zázemí Prahy, sídla vzájemně porovnat a na základě srovnání určit, jaké faktory mají zásadní vliv na rozvoj rezidenční a komerční suburbanizace v modelovém území. Dalším cílem bylo zjistit, do jaké míry suburbanizace ovlivňuje přírodně hodnotná území, krajinný ráz a stabilitu krajiny a některé přírodní zdroje. Konečně, jedním z důležitých cílů bylo také vyhodnotit přínos využití dat dálkového průzkumu pro výzkum procesu suburbanizace.

Těmto cílům odpovídá i struktura textu. Po teoretickém úvodu do problematiky, metodickém vstupu a informacích o použitých datech následuje krátká charakteristika modelového území a jeho suburbánního rozvoje. Ve výsledkové části shrnujeme v tabulkách i komentářích vývoj jednotlivých kategorií land cover, které mohou být indikátory intenzity a typu suburbanizace a vlivu suburbanizace na krajinu, dále hodnotíme sumární změny v sídlech a porovnáváme jednotlivá sídla modelového území a také nejčastější typy změn land cover (jedné kategorie na jinou), které v nich nastaly. Prostorové změny land cover jsou poté zhodnoceny také na základě mapových výstupů jednak pro modelové území jako celek a potom v katastru Jirny a Květnice, kde si kromě rozdílu v míře rozvoje komerční a rezidenční suburbanizace všímáme prostorového šíření suburbanizace a vlivu suburbanizace na krajinu. V závěru jsou shrnuty možnosti dat dálkového průzkumu země pro hodnocení suburbanizace.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 123

Metodika práce a zdroje dat

Vstupní data pro modelové území – černobílé letecké snímky z roku 1990, ortofota (geometricky korigované letecké snímky s určitým mapovým zobrazením) z roku 1994 a snímek z družice QuickBird z roku 2007 (z 21. dubna) byla nejprve předzpracována v prostředí PCI Geomatica. Barevná ortofota byla spojena v mozaiku (do jednoho souboru pokrývajícího celé modelové území) a sloužila dále jako datový zdroj pro zpracování dalších dat. Černobílé letecké snímky byly ortorektifikovány,[2] s využitím ortofota jako zdroje polohopisných údajů a výškopisu ZABAGED jako zdroje výškopisných údajů (pomocná data).[3] Poté byly černobílé snímky také spojeny v mozaiku. Snímek z družice QuickBird byl georeferencován (byly mu přiřazeny informace o poloze) s využitím výše zmíněné mozaiky ortofota.

Následně byla provedena manuální vektorizace v prostředí ArcMap do formátu geodatabáze[4] a klasifikace na základě legendy CORINE upravené speciálně pro účely projektu tak, jak je popsáno v úvodu článku (legenda viz příloha 6.1). Nejprve byla vektorizována ortofota. Pomocnými daty pro vektorizaci byla opět data ZABAGED – tentokrát polohopisná. Ze ZABAGED byly převzaty veškeré prvky, které odpovídaly aktuálnímu stavu land cover (zejména budovy a komunikace). Ostatní prvky byly dokresleny, vymazány, případně modifikovány. Vektorová vrstva (vrstva vzniklá vektorizací) land cover k roku 1994 vzniklá na podkladu ortofot sloužila poté jako základ pro vznik vektorových vrstev vytvářených na podkladu černobílých leteckých snímků pro rok 1990 a dat QuickBird pro rok 2007. Tyto dvě vrstvy vznikly tedy editací vektorové vrstvy pro rok 1994 (umazávání polygonů většinou v případě roku 1990, dokreslování polygonů nově vzniklých prvků většinou pro rok 2007). Plocha minimální mapované jednotky při vektorizaci byla stanovena na 20 m^2 a minimální šířka na 2 m.

Vzniklé vektorové vrstvy byly analyzovány s využitím nástrojů tzv. prostorového překryvu (dvě vrstvy byly přeloženy přes sebe a byl udělán jejich průnik) v ArcGIS. Na základě připojených databází byly poté vytvořeny tabulky rozloh jednotlivých kategorií land cover ve všech hodnocených letech a tabulky změn pro všechny časové horizonty, které slouží jako podklad pro analýzu změn jednotlivých kategorií land cover i celkových změn, které byly z velké části podníceny procesem suburbanizace. Parametry hodnocení byly *relativní, případně*

[2] Při ortorektifikaci byly snímky převedeny do určitého zeměpisného zobrazení a bylo u nich korigováno geometrické zkreslení a odchylky nadmořských výšek.

[3] ZABAGED je digitální geografický model území České republiky (odpovídá přesnosti a podrobnosti Základní mapy České republiky v měřítku 1 : 10 000). Obsah ZABAGED tvoří 106 typů vektorových geografických objektů (např. komunikace, budovy, vegetace, vodstvo atd.) s atributy [ČÚZK, 2011].

[4] Geodatabáze je prostorová databáze navržená pro ukládání, dotazování a manipulaci s geografickými informacemi a prostorovými daty.

Obrázek 6.1: Modelové území

Zdroj: Lucie Kupková, Martin Ouředníček

absolutní změna rozlohy dané kategorie v daném období, změna počtu plošek dané kategorie v daném období, podíl/rozloha území, na němž došlo ke změně kultury (tzn. kategorie land cover) a *podíl/rozloha území, na němž došlo k prostorové změně* (jedna kategorie byla v prostoru nahrazena jinou). K analýzám byly využity také mapové výstupy zpracované opět v ArcGIS – mapy stabilních kategorií (místa, kde se ve sledovaném období kategorie nezměnily) a mapy změn (místa, kde došlo ke změně kategorie ve sledovaném období). Na základě map bylo možné vyhodnotit také prostorové změny land cover v hodnocených sídlech, tzn. místa a typy změn jedné kategorie v jinou. V tomto příspěvku jsou publikovány výsledky analýzy v časovém horizontu 1990–2007.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 125

Charakteristika modelového území

V příspěvku jsou přiblíženy výsledky analýzy pro modelové území, které zahrnuje celkem sedm sídel – dvě okrajové městské části hlavního města Prahy – Klánovice a Újezd nad Lesy a pět obcí v okrese Praha-východ – Dobročovice, Jirny, Květnice, Šestajovice a Úvaly u Prahy (obrázek 6.1).

Sídla zahrnutá do analýzy zaujímají celkovou rozlohu 4712,8 ha a do značné míry se liší svojí rozlohou, počtem obyvatel (viz tabulka 6.1) a například také polohou vůči hlavním dopravním tahům nebo podílem jednotlivých kategorií land cover. Na území několika obcí zasahuje přírodně velmi cenné a unikátní území – přírodní park Klánovice-Čihadla, což je největší chráněné území v Praze.[5] Přírodní park je využíván jako rekreační areál. Sledované území představuje postupně se urbanizující kruh sídel kolem přírodního parku.

Tabulka 6.1: Rozloha a vývoj počtu obyvatel v obcích/katastrech modelového území v období 1991–2009

Obec/katastr	Rozloha [ha]	Počet obyvatel 1. 3. 1991	Počet obyvatel 31. 12. 2009	Přirozený přírůstek 1991–2009	Migrační saldo 1991–2009	Vývoj počtu obyvatel 1991–2009; 1991 = 100	Hustota zalidnění 2009 (ob. na km²)	Saldo migrace 1991–2009 na km²
Dobročovice	357,2	118	214	1	106	181,4	59,9	29,7
Jirny	825,7	1302	2062	–34	777	158,4	249,7	94,1
Klánovice	586,9	2339	3056	–65	786	130,7	520,7	133,9
Květnice	286,1	115	1026	67	832	892,2	358,6	290,8
Šestajovice	544,2	1013	2608	88	1616	257,5	479,2	296,9
Újezd nad Lesy	1017,5	6147	9585	311	3181	155,9	942,0	312,6
Úvaly	1095,2	4604	5864	–200	1449	127,4	535,4	132,3
Území celkem	**4712,8**	**15638**	**24415**	**168**	**8747**	**156,1**	**518,1**	**185,6**

Zdroj: SLDB 1991, ČSÚ, 2010

Vývoj počtu obyvatel byl v letech 1990–2009 (viz tabulka 6.1) výrazně ovlivňován především migrací, kterou přibylo v území jako celku téměř devět tisíc obyvatel. Protože je tato migrace výrazně specifická a stěhují se převážně mladí lidé, lze očekávat v blízké budoucnosti rovněž nárůst počtu obyvatel v území přirozenou měnou. K tomu ve sledovaných letech ve větší míře nedošlo, i když je situace v jednotlivých obcích velmi diferencovaná (například Újezd nad Lesy již tento trend započal). V Újezdu došlo také k největšímu absolutnímu

[5] Jako přírodní park bylo území vyhlášeno v roce 1991. Park se skládá z rozlehlého, přírodovědecky pozoruhodného komplexu obsahující několik zvláště chráněných území: Klánovický les, Cyrilov, Počernický rybník, V Pískovně a Xaverovský háj. Celková rozloha přírodního parku je 2222,8 hektaru.

Obrázek 6.2: Řadové domy v lokalitě Statek v Dobročovicích

Foto: Radek Ouředníček

nárůstu počtu obyvatel a hustota zalidnění zde dosahuje k tisíci obyvatel na km^2, největší relativní přírůstek na obyvatele dosáhla Květnice, vyšších hodnot na km^2 však dosáhly i Šestajovice a Újezd.

Za nejméně se rozvíjející obec lze považovat **Dobročovice**. Jediným developerským projektem, který byl v Dobročovicích realizován v letech 2007–2008, byla výstavba 32 řadových domů v lokalitě „Statek" v jihozápadní části obce.

Obrázek 6.3: ProLogis Park Jirny – zóna komerční suburbanizace
Foto: http://www.skladykpronajmu.cz/cs/sklady/prologis-park-jirny

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 127

Obrázek 6.4: Květnice – počáteční fáze rezidenční výstavby na zelené louce
Foto: www.kvetnice.info

Obec **Jirny** se nachází v těsné blízkosti dálnice D11 z Prahy na Hradec Králové. Území obce v jižní části zasahuje do přírodně a rekreačně hodnotného Klánovického lesa. Na rozdíl od většiny okolních obcí, ve kterých dochází především k rozvoji bydlení, v Jirnech převažuje rozvoj komerčních aktivit zaměřených na logistiku a skladování. Nachází se zde mj. sklad obchodních řetězců Billa (REWE Group) a Globus, překladiště DHL a středoevropské distribuční centrum hraček Lego. V souvislosti s novou výstavbou postupně dochází k prostorovému srůstání zástavby s blízkými Šestajovicemi. Výstavba nových rodinných domů probíhá v Jirnech na východě a na jihozápadě obce.

Specifický charakter **Klánovic** je podmíněn tím, že velká část obce je pokryta lesem, který do značné míry obklopuje zástavbu. Sídelní struktura je v současné době poměrně stabilní. Rozvoj území probíhá podle platného územního plánu hlavního města Prahy. K udržení specifik Klánovic a funkčnímu řešení rozvoje obce včetně dopravní obslužnosti a určité regulaci tlaku na rozvoj dalšího rezidenčního bydlení, který v této atraktivní lokalitě bezpochyby je, mohou přispět dílčí urbanistické studie. Již dlouhou dobu se táhne spor o tom, zda vybudovat golfové hřiště v Klánovickém lese. V konceptu územního plánu Prahy, který měl platit od roku 2011, je v Klánovickém lese navrhováno variantní řešení. Buď budou pozemky určeny pro devítijamkové hřiště, nebo se bude jednat o les.

Obrázek 6.5: Rezidenční zástavba v Květnici je charakteristická mnoha volnými parcelami, nedokončenými silnicemi a mnoha dalšími prvky živelného rozvoje území
Foto: Martin Ouředníček

Z tohoto stručného shrnutí dlouholetého sporu je zřejmé, že výstavba golfového hřiště je stále ještě ve hře.

Květnice měla v roce 1991 pouze 115 obyvatel (60 domů), na konci roku 2009 již 1026 obyvatel. Většina nových lokalit rezidenční výstavby se nachází v extravilánu mezi Květnicí a Sibřinou (např. lokality Nad Vesným rybníkem, Za Mlýnem). V návrhu páté změny územního plánu se objevují další lokality nové

Obrázek 6.6: V Šestajovicích byly zastavěny rozsáhlé plochy zejména rodinnými domy
Foto: www.sestajovice.cz

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 129

Obrázek 6.7: Nová výstavba na jihu Újezdu nad Lesy
Foto: Martin Ouředníček

výstavby ve východní části obce Květnice – Nad Rybníkem a U Průhonu. Velmi výrazný nárůst byl potom zaznamenán do roku 2007, kdy bylo v Květnici již téměř 450 domů. Po roce 2007 výstavba i nadále pokračuje. Například v lokalitě Nad Rybníkem je k výstavbě vyčleněno cca 23 tis. m^2.

Obec **Šestajovice** se velmi rychle rozrůstá. Nové rodinné domy přibývají nejen v nových zástavbových zónách, ale budují se i namísto původních chat a v prolukách ve staré zástavbě. Tímto tempem obec, která v roce 1991 měla 1014 obyvatel, dosáhla poměrně rovnoměrným tempem nárůstu 2755 obyvatel v roce 2010. Odhadem žije v obci dalších 400 obyvatel, kteří nejsou trvale hlášeni. V případě Šestajovic nejsou dosud v sousedství hlavních dopravních tahů žádné rozsáhlejší komerční zóny, ač v těsném sousedství – kolem dálnice D11 procházející obcí Jirny – došlo k mohutnému rozvoji komerční suburbanizace. Avšak územní plán Šestajovic navrhuje novou výrobně-obslužnou zónu vázanou na blízké napojení na dálnici D11 a navrhuje plochy pro cca 225 nových rodinných domů.

Z naší analýzy vyplývá, že v období 1990–2007 přibylo v **Újezdu nad Lesy** cca 700 domů. K hlavnímu rozvoji došlo především v jižní části obce (viz obrázek 6.7). Městská část nabývá postupně městského charakteru s velmi vysokou hustotou zalidnění (viz tabulka 6.1). Rozvoj komerční funkce nevede k záboru žádné větší okrajové plochy a soustřeďuje se spíše do okolí silnice I/12 směrem na Úvaly a Kolín. **Úvaly u Prahy** mají od roku 1969 statut města. Mají největší rozlohu ze všech hodnocených územních jednotek. Rozloha je srovnatelná s Újezdem nad Lesy, porovnáme-li ale počet obyvatel a zejména nárůst počtu obyvatel v období 1991–2009) dojdeme v případě Úval k údajům významně nižším, než v případě Újezdu. V období 1991–2007 přibylo v Úvalech cca 580 obyvatel,

Obrázek 6.8: Nová výstavba v lokalitě Na Slovanech na kraji Úval
Foto: Martin Ouředníček

což je pouze 12% nárůst. Dalších 580 ale přibylo do dvou let – do roku 2009. Strategický plán města kvituje sílící zájem o bydlení v Úvalech a „*vyjadřuje záměr rozvíjet rezidenční bydlení a s tím související městotvorné funkce, včetně funkce pracovní, a to tak, aby rozvoj vedl k potřebnému demografickému oživení a početnímu růstu trvale bydlících obyvatel vlastního města, aby se zvýšila atraktivita pro bydlení vyšších sociálních skupin a podnikatelů a podpořil se tak i rozvoj zázemí města*" (http://www.mestouvaly.cz).

Celkově je možné území charakterizovat jako jedno z nejdynamičtěji rostoucích v zázemí Prahy se zaměřením převážně na rezidenční rozvoj. V území se nachází pouze jedna větší komerční zóna. Zcela určitě je možné očekávat v tomto velmi exponovaném území, které je tradičně vnímáno jako vhodné pro potenciální růst Pražského metropolitního regionu, další rozvoj rezidenční i komerční suburbanizace. Další část textu je věnována změnám jednotlivých kategorií land cover v transformačním období let 1990–2007.

Změny vybraných kategorií krajinného pokryvu 1990–2007

Indikátorem intenzity a typu suburbanizace je změna rozlohy vybraných kategorií land cover. Jedná se na jedné straně o nárůst rozlohy typicky „suburbánních" kategorií, jako jsou rezidenční a komerční zástavba, umělé účelové plochy (parkoviště, manipulační plochy), obnažené povrchy (obnažená půda,

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 131

staveniště), komunikace (silniční a železniční síť s okolím), zahrady v okolí rodinných domů a na straně druhé o úbytek kategorií, které charakterizují typicky venkovskou krajinu – orná půda, louky a pastviny, lesní plochy.

Vývoj rozlohy rezidenční zástavby

Nárůst rezidenční zástavby je zřejmým indikátorem rezidenční suburbanizace, zejména pokud máme potvrzen velmi malý přirozený přírůstek obyvatelstva a kladné migrační saldo. Z tabulky 6.2 je čitelné, že největší relativní nárůst ploch rezidenční zástavby nastal v Květnici, kde byla počáteční rozloha této kategorie malá. Květnice se tak během 17 let z venkovské obce o počtu obyvatel, který jen o málo přesahoval stovku (bydlících v 60 domech), proměnila v typické suburbium, kde počet obyvatel přesáhl číslo 600 a počet domů vzrostl na téměř 450.

Tabulka 6.2: Vývoj rozlohy rezidenční zástavby v obcích/katastrech modelového území v období 1990–2007

Obec/katastr	1990		2007		1990–2007	
	Rozloha [ha]	Podíl plochy [%]	Rozloha [ha]	Podíl plochy [%]	Změna rozlohy [ha]	Relativní změna rozlohy [%]
Dobročovice	1,52	0,42	1,94	0,54	0,42	27,73
Jirny	11,55	1,40	20,89	2,53	9,34	80,90
Klánovice	15,25	2,60	19,94	3,40	4,69	30,79
Květnice	2,02	0,71	9,46	3,31	7,44	**368,14**
Šestajovice	9,39	1,72	19,49	3,58	**10,10**	**107,63**
Újezd	25,11	2,47	41,33	4,06	**16,22**	64,59
Úvaly	25,17	2,30	30,29	2,77	5,12	20,35
Území celkem	**90,00**	**1,91**	**143,34**	**3,04**	**53,34**	**59,27**

K velkému absolutnímu nárůstu ploch s budovami rezidenční zástavby potom došlo v Újezdu nad Lesy, Šestajovicích a Jirnech. Významně rezidenční funkci plní zejména Újezd, který měl poměrně velký podíl rezidenčních ploch již na začátku sledovaného období, a v jeho průběhu ještě významně narostla. Naopak v Šestajovicích byla výraznější relativní změna – z poměrně nízkého základu došlo ve sledovaném období k dosti významnému nárůstu podílu rezidenčních ploch. Nejvyšší podíl rezidenční zástavby na počátku hodnoceného období měly Klánovice, kde sice k příliš významnému nárůstu nedošlo, ale přesto se zařadily k obcím s vysokým podílem rezidenční zástavby i v roce 2007. Prakticky nulový je nárůst rezidenční zástavby v Dobročovicích. Vztáhneme-li nárůst rezidenční zástavby k saldu migrace (viz tabulka 6.1), zjistíme, že na jeden

ha nově vzniklých rezidenčních ploch se přistěhovalo nejvíce obyvatel do Úval (283) a Dobročovic (252) a nejméně do Jiren (83) a Květnice (111).

Vývoj rozlohy komerční zástavby

Pro rozvoj komerční suburbanizace jsou potřebné specifické podmínky (např. napojení na dopravní tahy). V modelovém území se ve většině katastrů v tomto období příliš neprojevila v tom smyslu, že by nějak výrazně narostl počet komerčních budov a rozloha ploch, na nichž tyto budovy vznikly.

Tabulka 6.3: Vývoj rozlohy komerční zástavby v obcích/katastrech modelového území v období 1990–2007

Obec/katastr	1990		2007		1990–2007	
	Rozloha [ha]	Podíl plochy [%]	Rozloha [ha]	Podíl plochy [%]	Změna rozlohy [ha]	Relativní změna rozlohy [%]
Dobročovice	2,10	0,59	1,81	0,51	–0,29	–13,85
Jirny	4,16	0,50	20,40	2,47	**16,25**	**390,96**
Klánovice	2,14	0,37	2,27	0,39	0,13	5,86
Květnice	0,05	0,02	0,02	0,01	–0,03	–65,76
Šestajovice	1,17	0,22	2,43	0,45	1,26	**107,14**
Újezd	1,82	0,18	2,35	0,23	0,54	29,55
Úvaly	6,20	0,57	7,47	0,68	1,26	20,39
Území celkem	**17,64**	**0,37**	**36,75**	**0,78**	**19,11**	**108,32**

Výjimku představuje obec Jirny, kde došlo k velmi výraznému nárůstu ploch komerční zástavby (o 390 %). Právě v Jirnech jsou mimořádně příznivé podmínky pro rozvoj komerční suburbanizace dané především výbornou dopravní obslužností – přímým napojením na dálnici D11 z Prahy na Hradec Králové (exit 8), silnice 2. třídy 611 (Jesenice – Říčany – Úvaly – *Jirny* – Brandýs nad Labem – Čelákovice) ve směru východ západ a silnice 2. třídy 101 (Praha – *Jirny* – Sadská – Poděbrady – Hradec Králové) ve směru severojižním. Všechny tři tyto dopravní tepny vedou přímo přes hlavní komerční zónu na severu Jiren. Rozvoj komerční suburbanizace lze sledovat také v Šestajovicích a Úvalech. Úvaly měly na počátku sledovaného období největší absolutní rozlohu ploch komerční zástavby a v průběhu sledovaného období zde bylo vystavěno nejvíce budov komerční zástavby ze všech sledovaných obcí – celkem 16 budov. V Květnici se komerční zástavba prakticky nevyskytuje. Mírné úbytky v Květnici a Dobročovicích lze pravděpodobně vysvětlit nepřesností při zpracování dat.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 133

Vývoj rozlohy umělých účelových ploch

Vznik nových umělých účelových ploch – parkovišť, manipulačních ploch apod. – je spíš projevem suburbanizace komerční. Jejich velký absolutní nárůst byl opět zjištěn především v Jirnech, ale také v Šestajovicích a Újezdu. V Šestajovicích byl vhledem k nízkému počátečnímu podílu zaznamenán velmi vysoký relativní růst. V případě Úval byl podíl těchto ploch vysoký již v počátečním roce analýzy a vysoký ve srovnání s ostatními obcemi kromě Jiren zůstal i v roce 2007. Zajímavé je, že v Květnici se podíl těchto ploch vůbec nezměnil. To je dalším důkazem toho, že zde probíhá velmi výrazná rezidenční suburbanizace a zcela chybí suburbanizace komerční. V Klánovicích k rozvoji komerční zástavby ani rozšíření umělých účelových ploch ve sledovaném období prakticky nedošlo.

Vývoj rozlohy obnažených povrchů

Obnažené povrchy jsou v území především indikátorem různých fází stavebních aktivit. Může se jednat o počáteční fáze výstavby, staveniště nebo o plochy v okolí již postavených nových domů, které ještě nebyly zatravněny. V některých případech se jedná také o opuštěná staveniště. V roce 1990 byl podíl těchto ploch ve všech sledovaných obcích menší než 1 %. V roce 2007 vzrostl ve všech obcích nad 1 %. V Šestajovicích dokonce na téměř 4,5 %, v Jirnech a Klánovicích na více než 3 %. To je významný doklad toho, že stavební aktivity v těchto územích jsou velmi rozsáhlé a že se ve většině případů v blízké budoucnosti tyto plochy změní v zastavěná území, případně v zahrady nebo i ve zpevněné plochy, které stavby obklopují. K nárůstu rozlohy obnažených povrchů došlo i v Dobročovicích, což může v případě této dosud suburbanizací téměř nedotčené obce znamenat také počátek aktivit spojených s novou výstavbou.

Vývoj rozlohy sadů a zahrad

Tato kategorie zahrnuje téměř výhradně zahrady kolem rodinných domů. Zvyšování její rozlohy je typické pro rezidenční suburbanizaci. Potvrdilo se očekávání, že k největšímu nárůstu by mělo dojít stejně jako v případě ploch rezidenční suburbanizace v Květnici a Šestajovicích. V Květnici přibylo více než 38 ha těchto ploch (relativní změna téměř + 237 %) a v Šestajovicích téměř 42 ha (relativní změna + 81 %). Přírodní a krajinotvorný význam této kategorie v procesu suburbanizace je dosti rozporuplný. V počátečních fázích se jedná většinou o druhově chudé travní kultury, postupně jsou vysazovány okrasné keře a stromy – často nepůvodní druhy (například okrasné jehličnany jako túje, cypřiše apod.).

Hodnotnější ekosystémy můžeme najít převážně ve starší zástavbě, kde je zeleň už dostatečně vzrostlá a tyto zahrady mívají například větší podíl ovocných stromů. Zahrady a sady přitom často zůstávají v průběhu suburbanizace jedinou „přírodní" kategorií v sídlech. V případě Květnice a Šestajovic a množství dalších obcí v pražské suburbánní zóně ale v intravilánech katastrů jinou zeleň než zahrady v okolí rodinných domů prakticky nenajdeme. Jediným sídlem, kde zahrady ubyly, jsou Klánovice. To může souviset s výše popsaným zcela specifickým charakterem tohoto katastru, kde významnou rozlohu zabírá les.

Vývoj rozlohy ploch silniční a železniční sítě

Výstavba nových komunikací je vždy doprovodným jevem výstavby nových domů, ať již rezidenčních nebo těch určených ke komerčním účelům, a patří tak k indikátorům zvýšené aktivity v území. Komunikace mohou značně přibývat i v případě suburbanizace rezidenční, čehož dokladem je Květnice, kde došlo k největšímu relativnímu nárůstu této kategorie (+ 83,5 %). Největší absolutní nárůst byl zaznamenán v Šestajovicích (téměř 8 ha), komunikace významně přibyly i v Jirnech (5,2 ha) a Újezdu (5 ha). Stabilitu této kategorie prokázaly Klánovice, kde byl největší podíl komunikací (6,8 %) už v roce 1990 a přesto, že zde v průběhu sledovaného období téměř nepřibyly, udržely si Klánovice prvenství v podílu této kategorie i v roce 2007.

Vývoj rozlohy orné půdy

Orná půda je kategorií, která v pražské suburbánní zóně intenzivně ubývá. Přitom na mnoha místech v okolí Prahy ubývá i přes právní ochranu půda nejvyšší kvality – I. třídy ochrany. K poměrně rozsáhlému zastavování I. třídy ochrany zemědělské půdy došlo v našem případě například v Jirnech. Orná půda ubyla ve všech sídlech modelového území. Téměř všechny výše zmíněné nárůsty typicky suburbanizačních kategorií jsou totiž kompenzovány úbytky orné půdy. Absolutní úbytky orné půdy jsou vysoké. Relativní pokles její rozlohy se nezdá být tak výrazný pouze proto, že podíl orné půdy na počátku byl velmi vysoký.

Nejvíce orná půda zákonitě ubývala v těch jednotkách, kde došlo k největšímu nárůstu výše diskutovaných suburbanizačních kategorií – tedy v Jirnech, Šestajovicích, Újezdu a Květnici. Orná půda ubyla pouze minimálně v Dobročovicích. Nízký absolutní úbytek orné půdy v případě Klánovic je dán jednak nízkým počátečním podílem, což souvisí s vysokým podílem lesa, a také se značnou stabilitou ve vývoji tohoto katastru ve sledovaném období.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 135

Tabulka 6.4: Vývoj rozlohy orné půdy v obcích/katastrech modelového území v období 1990–2007

Obec/katastr	1990		2007		1990–2007	
	Rozloha [ha]	Podíl plochy [%]	Rozloha [ha]	Podíl plochy [%]	Změna rozlohy [ha]	Relativní změna rozlohy [%]
Dobročovice	293,87	82,28	291,86	81,72	**–2,01**	–0,68
Jirny	473,53	57,35	377,72	45,75	**–95,81**	–20,23
Klánovice	25,63	4,37	16,05	2,73	**–9,58**	**–37,38**
Květnice	227,77	79,61	167,51	58,55	**–60,27**	–26,46
Šestajovice	430,40	79,08	336,66	61,86	**–93,74**	–21,78
Újezd	182,84	17,97	105,66	10,38	**–77,18**	**–42,21**
Úvaly	450,53	41,14	413,55	37,76	–36,98	–8,21
Území celkem	**2084,58**	**44,23**	**1709,02**	**36,26**	**–375,57**	**–18,02**

Úbytek kvalitní zemědělské půdy ve prospěch jakéhokoli typu zpevněných ploch (včetně budov) znamená ve výsledku ohrožení tohoto přírodního zdroje. Zatím nemáme pro modelové území k dispozici přesné číselné výsledky analýzy rozsahu záborů nejkvalitnějších půd (půd tzv. I. a II. třídy ochrany), na nichž v suburbánní zóně Prahy dochází k výstavbě, přestože to zákon zakazuje. V rámci modelového území můžeme uvést příklad Šestajovic, jejichž nový územní plán z roku 2010 [Mejsnarová, Brossová, 2010] předpokládá rozsáhlé zábory orné půdy I. třídy ochrany pro účely rezidenční, komerční zástavby a výstavby komunikací. Je s podivem, že takovýto rozsah záboru nejkvalitnější půdy mohl být v novém územním plánu navzdory zákonu schválen. Podobný případ zastavování orné půdy I. třídy ochrany můžeme sledovat i v Jirnech (viz další části textu).

Vývoj rozlohy lesních ploch

Jednoznačně přírodně nejcennějším územím modelového území jsou lesy, které jsou součástí přírodního parku Klánovice-Čihadla. Přírodní park ale nezasahuje na území všech analyzovaných územních jednotek. V rámci modelového území jsou tak velké rozdíly mezi analyzovanými územními jednotkami v podílu lesa na celkové rozloze katastru. V Květnici, Šestajovicích a Dobročovicích je podíl lesa zcela zanedbatelný (do cca 1 % rozlohy katastru). Zatímco v Klánovicích a Újezdu pokrývá les více než polovinu území a vysoký je jeho podíl také v Úvalech (27 %). Nutno říci, že tako vysoký podíl lesa je rámci pražské suburbánní zóny zcela ojedinělý a modelové území bylo záměrně voleno tak, aby bylo možné analyzovat, do jaké míry suburbanizace ovlivňuje toto pro krajinu a její stabilitu cenné území. Zhodnotíme-li, jak se změnila rozloha lesa v posledních

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 136

17 letech, zjistíme, že les zcela nedotčen nezůstal. Úbytky lesa pod 0,5 %, k nimž došlo v Klánovicích, Újezdu a Jirnech, se zdají být vzhledem k vysokému relativnímu lesa zastoupení velmi malé. Největší absolutní úbytek – více než 2 hektary v Úvalech ale už zcela nepatrný není.

Dá se ovšem říci, že suburbanizační tlaky zatím nebyly tak silné, aby dokázaly v modelovém území významně zasáhnout ty nejcennější ekosystémy. Je to jistě dáno i tím, že zatím jsou v rámci tohoto území „volné" jiné kategorie – orná půda a louky, které je možné zastavovat. Avšak například právě v Klánovicích takových rozvojových ploch už příliš není. Každý zásah do této kategorie je nutno vzhledem k jeho jedinečnosti a významu, a to zejména v suburbánním území, zvažovat s velkou obezřetností. Tím spíše, že existují plány typu výstavby golfového hřiště v Klánovicích.

Vývoj rozlohy luk a pastvin a křovin a sukcesních stádií

Přestože tato kategorie byla také částečně zabírána pro novou zástavbu, případně komunikace nebo zpevněné povrchy, na některých místech louky a pastviny nahradily ornou půdu a jejich rozloha ve většině sledovaných sídel vzrostla. Nárůst trvale zatravněných ploch je jev pozorovaný v tomto období v rámci celé České republiky. V suburbánní zóně Prahy tato kategorie zahrnuje v podstatě pouze louky, pastviny se zde prakticky nevyskytují. Největší absolutní nárůst luk v modelovém území byl zaznamenán v Újezdu (+11,5 ha) a největší relativní v Květnici. Přestože se nejedná o nijak zásadní nárůst, je to v obou případech jistě pozitivní zjištění vhledem k intenzitě probíhající suburbanizace. Jediným katastrem, kde došlo k úbytku luk (–3,7 %), jsou Úvaly.

Suburbanizace je také doprovázena rozvojem ploch křovin a různých sukcesních stádií porostů. Tato kategorie se objevuje například na některých plochách určených pro výstavbu, kde se zatím nezačalo stavět nebo v územích se spekulativním nákupem pozemků. Může se ale jednat i o rozšiřování některých přirozených, například lesních porostů. Nelze tedy jednoznačně říci, zda jejich nárůst, resp. úbytek má v procesu suburbanizace pozitivní, či negativní vliv. Křoviny a sukcesní stádia v některých sledovaných sídlech významně přibývají – například v Újezdu (o 5,7 ha) nebo v Jirnech o (4,6 ha), v ostatním území mírně ubývají, nejvíce v Květnici (o 1,9 ha). Vzhledem k definici kategorie nemůžeme ale zcela jednoznačně říci, jaký má nárůst této kategorie původ a zda nenarušuje ráz a estetiku území. V každém případě pro přírodní prostředí má sukcese význam pozitivní a je jevem přirozeným. Aby mohl být určen původ této kategorie, resp. podstata jejího rozšiřování, muselo by být provedeno terénní šetření.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 137

Celkové změny land cover v modelovém území

Vývoj kategorií land cover

Bilanci analyzovaných kategorií pro celé modelové území shrnuje tabulka 6.5. Zajímavým výsledkem analýzy je zjištění, že kategorií, která se nejvíce plošně rozrostla, jsou zahrady a sady. Můžeme říci, že významný nárůst této kategorie je jedním z důležitých indikátorů suburbanizace. Pokud se týká počtu objektů/ploch, největší nárůst nastal v případě rezidenční zástavby, celkem podle zjištění z dat analýzy přibylo 2219 domů. Takovýto nárůst počtu domů za 17 let je velmi vysoký a opět dobře indikuje rozvoj suburbanizace. Souhrnná tabulka za celé území dokladuje extrémní úbytek orné půdy. Naopak pozitivní je již výše komentovaný výsledek ukazující, že v celkové bilanci nedošlo k úbytku kategorie louky a pastviny.

Tabulka 6.5: Bilance nárůstu/úbytku jednotlivých kategorií v celém modelovém území 1990–2007

Kategorie land cover	Nárůst/úbytek (ha)
Rezidenční zástavba	53,3
Komerční zástavba	19,1
Umělé účelové plochy	36,4
Obnažené povrchy	72,4
Silniční a železniční síť s okolím	26,4
Zahrady a sady	134,1
Orná půda	–375,6
Louky a pastviny	25,6
Lesy	–4,2

Nejčastější typy změn

Převážná většina změn, k nimž v území došlo, byla na úkor orné půdy. Nově se objevující kategorie pohltily celkem 375,6 hektarů orné půdy, což je téměř 8 % rozlohy modelového území. Pouze sporadicky se nové kategorie objevovaly na původním místě luk a pastvin, případně sadů a zahrad a dalších. Zjišťujeme-li, jaké kategorie se v každém ze sídel nejvýrazněji prosadily namísto kategorií původních, ukazuje se, že ve většině případů byly na prvním (Květnice, Šestajovice, Újezd, Úvaly) nebo na jednom z čelních míst mezi novými kategoriemi sady a zahrady. K častým novým kategoriím patřila také rezidenční zástavba, obnažené povrchy a silniční a železniční síť. Občas byl také potvrzen trend náhrady orné půdy loukami. Pouze v Jirnech patřila mezi nejvýrazněji se objevující kategorie také komerční zástavba. Kromě luk se nově objevovaly tedy prakticky ve všech případech typicky suburbanizační/urbanizační kategorie

land cover. K poněkud specifickému jevu došlo v Klánovicích (ale například také v Újezdu), kde byl nedostatek volných ploch pro výstavbu typu orné půdy a luk řešen tím, že byla zastavována kategorie zahrady a sady.

Prostorové změny land cover

Květnice, Šestajovice a Jirny jsou sídla, v nichž nastaly v průběhu sledovaného období největší prostorové změny, kdy na jednom místě byl určitý typ kategorie vystřídán jinou a zároveň jsou to i obce, kde došlo k největším změnám „kultur" (kategorií land cover) na celkové rozloze (viz tabulka 6.6). U všech těchto sídel došlo k prostorové změně na více než 15 % území a zároveň ke změně více než 10 % původních kultur na jiné. To je s přihlédnutím k výše popsanému charakteru probíhajících změn důkaz probíhajících velmi intenzivních suburbanizačních procesů.

Extrémní změny v území spojené se suburbanizací přitom nastaly v **Květnici**, kde došlo k prostorové změně na téměř čtvrtině území. V Květnici jde prakticky výhradně o suburbanizaci rezidenční. Šestajovice jsou typickým představitelem rezidenční suburbanizace s rozvíjející se komerční suburbanizací. K prostorové změně kategorií land cover zde došlo na téměř pětině území, což je druhý nejvýznamnější podíl. Významný zde byl nárůst trvale zpevněných ploch (o 5 %). **Jirny**, kde došlo k prostorové změně kategorií land cover na 15,8 % území, jsou zástupcem výrazné suburbanizace komerční, ale významná je zde i suburbanizace rezidenční. Květnici a Jirnům se budeme v další části textu věnovat podrobněji.

Tabulka 6.6: Sumární změny land cover v sídlech modelového území v období 1990–2007

Obec/katastr	Rozloha území, na němž došlo k prostorové změně (jedna kategorie byla v prostoru nahrazena jinou) (ha)	Podíl území, na němž došlo k prostorové změně (jedna kategorie byla v prostoru nahrazena jinou) v %	Rozloha změn kultur (kategorií land cover) (ha)	Podíl změn kultur (kategorií land cover) na celkové rozloze katastru v %
Dobročovice	4,8	1,3	3,6	1,0
Jirny	130,1	**15,8**	96,0	**11,6**
Klánovice	30,5	5,2	12,9	2,2
Květnice	370,2	**24,5**	62,3	**21,8**
Šestajovice	108,7	**19,9**	94,7	**17,4**
Újezd	109,7	10,8	78,2	7,7
Úvaly	69,1	6,3	43,4	3,9
Území celkem	**523,1**	**11,1**	**391,1**	**8,3**

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 139

Klánovice, Újezd nad Lesy a Úvaly u Prahy jsou sídla městského charakteru, která měla na počátku analyzovaného období vysoký podíl ploch rezidenční zástavby. Vzhledem k podobnému charakteru těchto sídel se nabízí srovnání jejich vývoje. Rezidenční plochy ve sledovaném období narostly relativně nejvíce v Újezdu – o 65 %, potom v Klánovicích o 31 % a nejméně v Úvalech – o 20 %. Pokud se týká komerčních ploch, nejvíce jich v počátečním i koncovém roce analýzy měl Újezd, následují Klánovice a nejméně jich mají Úvaly. Ani jedno z těchto sídel však nezaznamenalo výrazný rozvoj tohoto typu ploch.

Z těchto tří sídel došlo k největším prostorovým změnám v **Újezdu nad Lesy**. Ke změně došlo na téměř 11 % území katastru, přičemž významně stoupl podíl rozlohy zejména umělých účelových ploch a obnažených povrchů. Do budoucna by proto v Újezdu bylo dobré dodržet ochranné rozvojové priority, mezi něž patří například ochrana Klánovického lesa a rozšíření přírodní rezervace, odolnost vůči tlakům developerů na stálé plošné rozšiřování obce na úkor kvality okolní krajiny [Otevřený Újezd, 2010].

Úvaly jsou po Dobročovicích a Klánovicích sídlem se třetím nejnižším podílem prostorových změn kategorií land cover v rámci celého modelového území – došlo k nim na 6,3 % rozlohy katastru. Přesto je zde rozvoj suburbanizace zřetelný, nejvýznamnější je nárůst kategorie obnažené povrchy.

Dosti stabilním sídlem jsou zatím **Klánovice**. Celkově se prostorové změny kategorií land cover dotkly cca 5 % území tohoto sídla. Kromě již zmíněných malých nárůstů ploch rezidenční a komerční zástavy zde došlo i k nejmenšímu relativnímu nárůstu umělých účelových povrchů, obnažených povrchů i komunikací. Absolutně ubylo nejméně orné půdy, naopak přibylo 5 ha luk, což je druhý nejvyšší absolutní nárůst v rámci hodnoceného souboru sídel.

Extrémně stabilním a suburbanizačními aktivitami téměř netknutým územím jsou **Dobročovice**. Jejich vývoj nesleduje trendy, které odpovídají suburbanizaci, a je odlišný od ostatních sídel v modelovém území. Některé zjištěné údaje, například mírný nárůst rozlohy obnažených ploch, ale naznačují, že suburbanizační aktivity by se mohly v budoucnu rozvinout i v Dobročovicích. Stále zde je ale šance kontrolovat a regulovat jejich rozvoj hned v počátku.

Prostorové změny – ať již rozmístění ploch změn nebo stabilních ploch v rámci modelového území a jednotlivých sídel nebo typy prostorových změn jedné kategorie v jinou – lze nejlépe vyhodnotit s využitím mapových podkladů. Z mapy na obrázku 6.9 je dobře patrné rozmístění a rozsah ploch změn v jednotlivých katastrech celého modelového území. Na první pohled jsou dobře patrné značné rozdíly v míře i rozmístění změn mezi jednotlivými katastry.

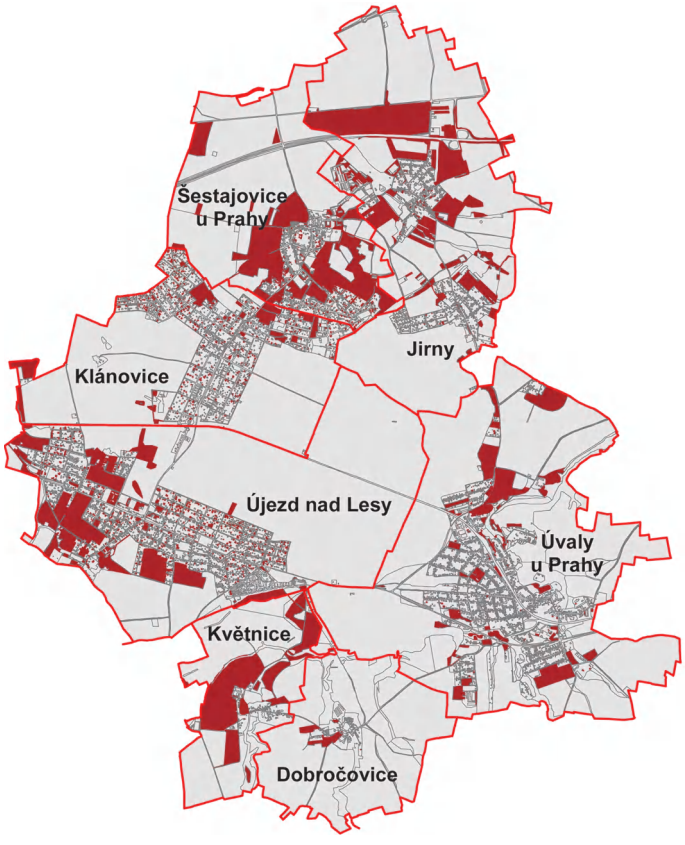

Obrázek 6.9: Mapa prostorového rozmístění stabilních a měnlivých ploch land cover v modelovém území v období 1990–2007

Poznámka: Červeně jsou znázorněny plochy, kde došlo ke změně kategorie, šedě plochy jsou stabilní beze změny.

Je zřejmé, že v některých sídlech dochází ke změnám především uvnitř zastavěného území nebo v těsné návaznosti na něj. To jsou většinou sídla, kde není velký podíl volných ploch pro výstavbu (orné půdy a luk). Jsou to sídla spíše městského charakteru a v našem případě je rozhodujícím faktorem i to, že velkou rozlohu zde zaujímá les (Klánovice, Újezd nad Lesy). Les, jak bylo již uvedeno výše, je zatím v tomto období do značné míry bariérou pro suburbanizaci. Významnou roli přitom jistě hrají i faktory ekonomické. Naopak v sídlech, kde je zastoupení lesa malé nebo nulové a tato sídla disponují volnou rozlohou orné půdy a luk (Květnice, Šestajovice, Jirny), dochází k rozsáhlé výstavbě na těchto plochách často velmi vzdálených od intravilánu. Významný rozvoj suburbanizace v Květnici v kontrastu s téměř zanedbatelnými změnami a zcela nepatrným rozvojem suburbanizace v sousedních Dobročovicích upozorňuje také na význam lokálních aktérů a individuálních podmínek v procesu suburbanizace.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 141

Podrobnější pohled na detailní změny uvnitř katastrů poskytují mapy typů změn land cover. Názorně ukazují, které kategorie byly na daném místě původně a jaké kategorie je v procesu suburbanizace nahradily. Mapy leccos napovídají i o prostorových vazbách a závislostech změn. Tyto podrobnosti ilustrujeme na příkladu dvou katastrů, kde došlo k významnému rozvoji suburbanizace. Jsou jimi Jirny a Květnice – viz obrázky 6.10 a 6.11.

Z mapy typů změn kategorií land cover v Jirnech (obrázek 6.10) je zřejmé, že v blízkosti dopravních tahů byla orná půda nahrazena komerční zástavbou, umělými účelovými povrchy nebo obnaženými povrchy. V severní části katastru podél dálnice D11, kde došlo k nejrozsáhlejším záborům zemědělské půdy a k její přeměně na komerční objekty, umělé účelové plochy a obnažené povrchy, vznikl rozsáhlý logistický park ProLogis Park Jirny. Zde se v současné době nachází šest kancelářských a skladových objektů o celkové výměře přes 192 000 m^2. Východní část areálu je postavena zčásti právě na půdě nejvyšší bonity. Po dokončení má mít park třináct objektů o celkové ploše více než 345 000 m^2, takže zábory zemědělské půdy a komerční výstavba budou v Jirnech i nadále pokračovat. Naše analýza ukázala i to, že některé budovy ProLogis parku Jirny byly postaveny na zemědělské půdě I. a II. třídy ochrany, na níž je výstavba zakázána. Jak dokazuje několik studií z poslední doby [Kupková, Novák, 2010; Spilková, Šefrna, 2010], nerespektování ochrany zemědělské půdy patří k nejčastějším problémům, které suburbanizace přináší. Přestože v zákoně na ochranu zemědělského půdního fondu je výstavba na zemědělské půdě I. a II. třídy ochrany zakázána (zemědělskou půdu I. a II. třídy ochrany lze odejmout pouze v případech, kdy jiný veřejný zájem převažuje nad veřejným zájmem ochrany ZPF), její zastavování je v praxi běžně v územních plánech navrhováno a není to překážkou pro jejich schválení ať již zastupitelstvy obcí nebo orgány krajských úřadů. V některých případech probíhá výstavba na této půdě i načerno.

Komerční zástavba a umělé účelové plochy narůstaly v Jirnech také na jih od dálnice a nahradily zde původní louky. Nová rezidenční zástavba doprovázená zahradami se objevila většinou v návaznosti na původní intravilán obce, a to v místech, kde byly původně louky a pastviny nebo opět orná půda. Dosti rozsáhlé jsou v Jirnech také tři plochy, kde orná půda byla nahrazena loukami a naopak také plochy, kde orná půda nahradila louky. Poslední případ může být ale otázkou jedné sezóny, kdy byly některé louky rozorány. Přestože jsou zde plochy komerční zástavby situovány především v severní, neobydlené části extravilánu obce a ovlivnění života obyvatel v intravilánu není tak zásadní, má tento typ suburbanizace negativní důsledky, zejména pokud se jedná o zvětšení rozlohy trvale zpevněných ploch. Jejich rozloha se z 6 % v roce 1990

Obrázek 6.10: Jirny – mapa typů změn kategorií land cover v období 1990–2007

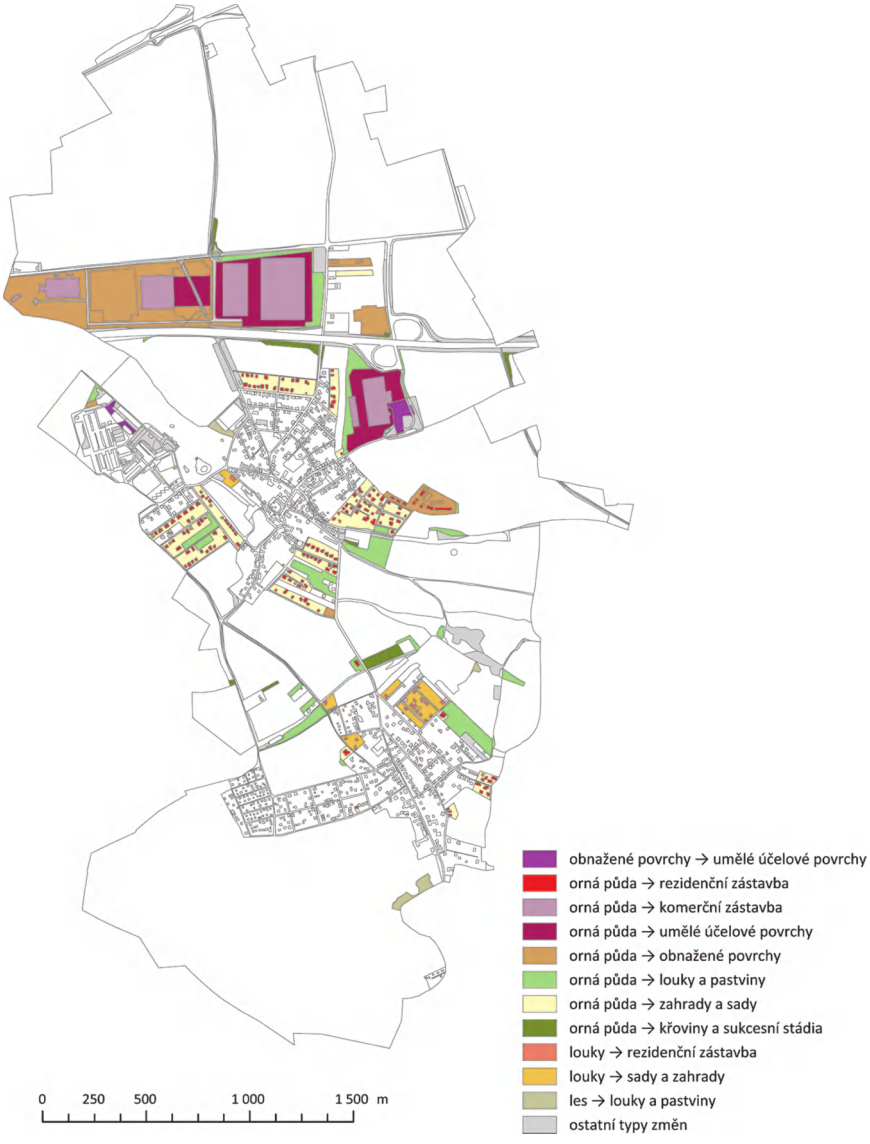

zvýšila na 11 % v roce 2007. Za 17 let bylo tedy v Jirnech „přírodě odebráno" a nenávratně zpevněno 5 % území. Intenzita komerční suburbanizace je zde srovnatelná s intenzitou, kterou v případě Čestlic ležících na výjezdu z dálnice D1 dokládají Bičík, Kupková [2006].

Aktivity spojené se suburbanizací přinesly také významné změny struktury krajiny. Původně větší a spojité plochy zemědělské půdy byly „rozparcelovány" na množství malých plošek. Naše data v roce 1990 evidovala v tomto katastru

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 143

Obrázek 6.11: Květnice – mapa typů změn kategorií land cover v období 1990–2007

celkem 1105 ploch. Tento počet se do roku 2007 zvýšil na 1438. Na celkovém nárůstu 333 nových ploch se nejvíce podílela rezidenční zástavba, dále kategorie obnažené povrchy a křoviny a sukcesní stádia. Nárůst podílu trvale zpevněných ploch a fragmentace krajiny do množství nepropojených plošek antropogenního původu, většinou bez vegetace, jsou jevy z hlediska stability krajiny nepříznivé.

Stejně jako číselné ukazatele, tak i mapa změn pro Květnici (obrázek 6.11) dokazuje, že je to území významné rezidenční suburbanizace. Rozsáhlá výstavba rodinných domů zde přitom započala až po roce 1994. V našich datech z roku 1994 je patrné, že v tomto roce zde již byly vybudovány některé komunikace, ale samotné budovy ještě postaveny nebyly. Nekontrolovaná výstavba v tomto období přinesla zvýšení rozlohy ploch rezidenční zástavby z 0,7 na 3,3 % celkové rozlohy katastru, přičemž počet rezidenčních budov vzrostl více než pětkrát – z 82 na 447. Významně stoupl také podíl zahrad – z 5,6 % na téměř 19 % celkové rozlohy katastru a komunikací (z necelých 2 % na 3,6 %). Jednostranné zaměření na rezidenční výstavbu podtrhuje fakt, že rozloha ploch komerční zástavby se nezvýšila, naopak došlo k jejímu nepatrnému snížení. Již v roce 1990 byl podíl komerční zástavby zcela nepatrný. Záměry pokračujícího rozvoje výstavby v území dokládá velká rozloha obnažených povrchů, které v roce 2007 zabíraly více než 3 % katastru.

Stejně jako v Jirnech se zástavba a s ní spojené aktivity v území rozšiřovaly především na úkor orné půdy. I zde došlo ke značnému zvýšení počtu plošek v krajině. Naše data jich evidují 1407 v roce 1990 a 1639 v roce 2007. Zatímco v Jirnech nová rezidenční zástavba do určité míry navazovala na původní jádro obce, v Květnici byla zastavována pole nesouvisející s původní obytnou zónou. Tento způsob výstavby je nejen značným zásahem do krajinného rázu, ale je také velmi náročný na budování infrastruktury, jako jsou komunikace nebo sítě. Extrémní rozvoj rezidenčních aktivit v Květnici přinesl zákonitě i řadu problémů spojených s nevyhovující infrastrukturou a nedostatečnými službami pro množství nových obyvatel. Zásadní problémy přetrvávají dodnes. Dokladem jsou i některé informace oficiálně uváděné na stránkách obce Květnice [Obec Květnice, 2011].

Diskuse a závěry

Analýza suburbanizace s využitím dat dálkového průzkumu Země přinesla konkrétní přesné údaje, které dokládají intenzitu a prostorový vývoj/rozvoj suburbanizace i některé její dopady na krajinu a přírodní zdroje v sídlech modelového území pražské suburbánní zóny. Byl potvrzen předpoklad, že tyto údaje můžeme využít jako indikátory suburbanizace. *Intenzitu* suburbanizace indikuje na jedné straně míra nárůstu a počtu ploch typicky „suburbanizačních kategorií" – rezidenční zástavby, komerční zástavby, umělých účelových ploch, obnažených povrchů, silniční a železniční sítě s okolím a na druhé straně úbytek rozlohy a počtu ploch kategorií „zemědělských", případně „přírodních", jako jsou orná

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 145

půda, louky, lesy. Mezi důležité indikátory vlivu suburbanizace na krajinu, které může analýza dat DPZ také do značné míry poskytnout, patří rozsah záborů nejkvalitnější zemědělské půdy, míra fragmentace krajiny nebo některé typy změn krajinného rázu.

Data dálkového průzkumu Země dávají přesný přehled o tom, zda nová výstavba navazuje na intravilán, a působí tak do určité míry organickým dojmem, nebo zda vyrůstá na místech vzdálených od intravilánu, tam, kde developeři měli šanci nakoupit levnější pozemky a vystavěli čtvrti, které s původním intravilánem sídla prostorově nekomunikují. Tento způsob výstavby, který narušuje původní krajinný ráz, vnáší do krajiny tzv. urban sprawl. Výsledkem je většinou mozaikovitá struktura nově rozvíjených ploch v zázemí města. Hnacím motorem takového rozvoje jsou snahy individuálních vlastníků pozemků nebo investorů o maximální zisk. Dopady pro společnost i krajinu jsou však natolik nákladné, že je nutno urban sprawl účinně potlačovat. Hlavní úlohu přitom mají kvalitní plánovací dokumenty a zodpovědnost samosprávy obcí a státní správy na poli územního rozvoje [Ouředníček, 2009].

Správa i běžný život v obcích poznamenaných sprawlem je ve srovnání s dobře naplánovaným okrskem navazujícím na intravilán obce výrazně obtížnější. Nepropojenost území, neexistence cest a chodníků, odlehlost pro poštovní doručovatele, svoz komunálního odpadu, odklízení sněhu, zavedení a správu technické, sociální a dopravní infrastruktury, extrémní závislost na osobním automobilu. To jsou jen některé příklady dopadů urban sprawlu, které významně snižují kvalitu života v suburbiu a zvyšují ekonomické náklady obce. Nástroje řízení suburbánního rozvoje na regionální úrovni jsou dodnes velmi omezené. O to více zodpovědnosti leží na rozhodování starostů a obecních zastupitelů. Fakticky lze totiž požadovat odpovědnost za regulaci suburbanizačního rozvoje pouze od místní samosprávy a stavebních úřadů jako orgánu správy. Chování ostatních aktérů může být do značné míry nezodpovědné. Developeři nemají většinou důvod snižovat vlastní zisk, který dosahují v neregulovaném prostředí. Obyvatelé jako celek mohou zodpovědně volit představitele samosprávy, kteří budou rozumně suburbanizaci regulovat, jednotliví vlastníci pozemků ovšem těžko odolají možnosti prodat své pozemky developerům, pokud bude nabídka dostatečně lukrativní a těžko od nich lze požadovat, aby při rozhodování o prodeji konkrétních pozemků brali v úvahu budoucí ekonomické či jiné náklady obce.

Výsledky analýzy dokládají, stejně jako některé další studie [například Spilková, Šefrna, 2010], negativní vliv suburbanizace na přírodní zdroje – konkrétně ohrožení orné půdy nejvyšší kvality. Navíc v procesu záborů orné půdy dochází i k dalšímu negativnímu jevu, a tím je špatné hospodaření se skrytou

Obrázek 6.12: Hromady ornice vznikají v souvislostí se suburbánní výstavbou na mnoha místech v zázemí měst
Foto: Martin Ouředníček

ornicí. Orgány ochrany půdy v závazném stanovisku ukládají, jak se má se skrytou ornicí naložit po dokončení stavby (např. navézt do okolí nových domů, rozprostřít na pole, aby dál sloužila produkci). V případě velkoplošných skrývek je ale takovéto následné hospodaření se skrytou ornicí velmi obtížně kontrolovatelné (domy se stavějí v různých časových horizontech), takže leckdy dochází k situaci, že orgány ochrany ZPF nakonec nekontrolují, co se s ornicí skutečně stalo. Dochází k tomu, že se z hromad ornice stávají nové artefakty v krajině, a tato půda už není nikdy vrácena svému původnímu účelu.

Definovaná legenda a zvolená metoda analýzy dat přinesly unikátní výstupy a detailní zjištění, která nebylo dosud možné učinit s použitím jiných typů dat (například na základě dat a metod socioekonomické analýzy území).[6] Navíc v suburbánní zóně Prahy jsou nyní již k dispozici klasifikovaná data pro dalších cca 10 sídelních jednotek [Kupková, Ouředníček, 2010]. Dalším úkolem je tedy podrobně analyzovat výstupy klasifikace v těchto územích a výsledky analýzy porovnat s výsledky zde předkládanými, aby bylo možno pokračovat v hledání obecných zákonitostí i specifik vývoje suburbanizace v zázemí Prahy. Analýzu by bylo vhodné rozšířit i na zázemí dalších velkých měst Čech a Moravy. V monitoringu modelových území by jistě bylo vhodné pokračovat i do budoucna.

Vzniklou datovou základnu je možné použít i k dalším analýzám. Indikátory použité v této práci jistě nevyčerpávají informační hodnotu použitých datových zdrojů pro účely hodnocení vývoje suburbanizace. Připravené výstupy analýzy

[6] Viz například Ouředníček [2006] a další kapitoly této knihy.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 147

družicový dat a leteckých snímků jsou vhodným datovým podkladem/zdrojem pro definování a výpočty dalších indikátorů, které mohou například podrobněji popsat vliv suburbanizace na strukturu krajiny (např. změna tvarů a délek hranic přírodních ploch, změna velikosti biocenter apod.).

Na základě výsledků analýzy lze říci, že použité indikátory intenzity a prostorového rozvoje suburbanizace i vlivu suburbanizace na krajinu a přírodní zdroje transparentně dokazují pochybení při plánování a povolování suburbánní výstavby zejména v případě Květnice, Jiren a Šestajovic. Publikování výsledků a iniciování diskuse o konkrétních ukazatelích by snad mohlo dát konkrétní vodítko zodpovědným orgánům vyššího stupně k diskusi s konkrétními zodpovědnými aktéry suburbanizace, jejichž nedůsledností, případně i přičiněním k negativním jevům spojeným s nekontrolovaným rozvojem suburbanizace došlo. Zmíněné indikátory mohou být v každém případě pro zodpovědné orgány důležitým nástrojem pro další monitoring suburbanizace.

LITERATURA

Bičík, Ivan, Lucie Kupková. 2006. „Vývoj využití ploch v Pražském městském regionu." Pp. 42–63 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

FAO. 1994. *Integrated Approach to the Planning and Management of Land Resources. Draft report of the UN Secretary-General on the Implementation of Chapter 10 of Agenda 21 (UNCED) to the Commission on Sustainable Development*. Third Draft of Task Manager's Report. Rome: FAO/AGL.

Kupková, Lucie. 2007. „Suburbanization and urbanization of Prague – the theory of zonal models and reality." Pp. 205–226 in Petr Dostál, Jakub Langhammer (eds.). *Modelling natural environment and society*. Praha: P3K.

Kupková, Lucie, Markéta Potůčková, Irena Kopalová, Jan Kolář. 2010. „Object Based Image Analysis for Urbanized Areas." Pp. 231–240 in Ioannis Manakos, Chariton Kalaitzidis (eds.). *Proceedings of the 29th Symposium of the European Association of Remote Sensing, Chania, Crete*. Amsterdam, Berlin, Tokyo, Washington, D.C.: IOS Press.

Lavalle, Carlo, Luca DeMicheli, Marjo Kasanko, Maddalena Turchini, Monika Niederhuber, Niall McCormick. 2001. *Murbandy/Moland Technical Report*. European Commission Euro-Report.

Ouředníček, Martin (ed.). 2006. *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Ouředníček, Martin. 2007. „Differential Suburban Development in the Prague Urban Region." *Geografiska Annaler: Human Geography* 89B (2): 111–125.

Ouředníček, Martin, Jana Temelová, Lucie Pospíšilová (eds.). 2011. *Atlas sociálně prostorové diferenciace České republiky*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

Potůčková, Markéta, Lucie Kupková, Sona Kolankiewiczová. 2011. „Road classification from VHR Imagery." Pp. 297–304 in *Proceedings of 30th Annual EARSeL Symposium. Paris, France*. [online] [cit. 13. 3. 2012]. Dostupné z: <http://www.earsel.org/?target=publications/proceedings/symposium-2010>.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 148

Spilková, Jana, Luděk Šefrna. 2010. „Uncoordinated new retail development and its impact on land use and soils: A pilot study on the urban fringe of Prague, Czech Republic." *Landscape and Urban Planning* 94 (2): 141–148.

Sýkora, Luděk, Martin Ouředníček. 2007. „Sprawling post-communist metropolis: commercial and residential suburbanisation in Prague and Brno, the Czech Republic" Pp. 209–233 in Eran Razin, Martin Dijst, Carmen Vázquez (eds.). *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations*. Dordrecht: Springer.

DALŠÍ ZDROJE

ČÚZK. 20. 2011. *Základní báze geografických dat ZABAGED®*. [on line]. Praha. [cit. 13. 3. 2011]
Dostupné z: <http://www.cuzk.cz/Dokument.aspx?PRARESKOD=998&MENUID=0&AKCE=DOC:30-ZU_ZABAGED>.

EEA. 2011. *GMES Urban Atlas*. [on line] Copenhagen: European Environment Agency. [cit. 13. 3. 2011]. Dostupné z: <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/urban-atlas>.

Hošek, Kryštof. 2009. „Založení občanského sdružení Květnice vzkvétající." [online] [cit. 19. 3. 2011]. Dostupné z: <http://www.kvetnice.info/view.php?cisloclanku=2009030002>.

Kuncová, Iva. 2009. „Případová studie II. – Květnice." [online] [cit. 13.3. 2011]. Dostupné z: <http://www.suburbanizace.cz/02_kvetnice.htm>.

Kupková, Lucie. 2002. „Změny ve využití krajiny pražské suburbánní zóny v předtransformačním a transformačním období." *Sborník z 3. konference Městské informační systémy a 23. Urban Data Management Symposium, Praha*. [CD ROM].

Kupková, Lucie, Jakub Novák. 2010. *Analýza vývoje suburbanizace na základě dat DPZ v obci Jirny*. [online] [cit. 4. 11. 2011]. Dostupné z:<http://www.suburbanizace.cz/analyzy/2_KUPKOVA,_L.,_NOVAK,_J._%282010%29_Analyza_vyvoje_suburbanizace_na_zaklade_dat_DPZ_v_obci_Jirny.pdf>.

Kupková, Lucie, Martin Ouředníček. 2010. *Využití dat dálkového průzkumu Země pro analýzu prostorových vzorců suburbanizace.* [online] [cit. 4. 11. 2011]. Dostupné z: <http://www.suburbanizace.cz/analyzy/1_KUPKOVA,_L._OUREDNICEK,_M._%282010%29_Vyuziti_dat_dalkoveho_pruzkumu_Zeme_pro_analyzu_prostorovych_vzorcu_suburbanizace.pdf>.

Mejsnarová, Jitka, Barbora Brossová. 2010. *Odůvodnění návrhu územního plánu Šestajovice*. Urbanistický atelier Dobřichovice.

Město Úvaly. 2008. *Strategický plán. Část 2 – Perspektivy*. [on line] [cit. 19. 3. 2011].
Dostupné z: <http://www.mestouvaly.cz/textova-cast>.

Obec Květnice, oficiální stránky. 2011. „Historie virtuální výstavby školky v Květnici a současný stav." [online] [cit. 4. 11. 2011]. Dostupné z: <http://www.kvetnice.eu/view.php?cisloclanku=2011030024>.

Otevřený Újezd. 2010. „Život kolem nás." *Volební program* [online] [cit. 13.3. 2011].
Dostupné z: <http://www.otevreny-ujezd.cz/volebni-program/zivot-kolem-nas>.

Ouředníček, Martin. 2009. „Urban sprawl." [online] [cit. 13. 3. 2011]. Dostupné z: <http://www.suburbanizace.cz/04_teorie_urban_sprawl.htm>.

Temelová, Jana. 2009. „Nová bytová výstavba v Praze a ve Středočeském kraji po roce, 2000." [online] [cit. 13. 3. 2011]. Dostupné z: <http://www.suburbanizace.cz/analyzy_03_nova_bytova_vystavba.htm>.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 149

Příloha 6.1: Legenda pro klasifikaci

1. Uměle přetvořené povrchy
   - *1.1 Zástavba*
     - 1.1.1 budovy rezidenční zástavby (rodinné domy, bytovky, řadové domy)
     - 1.1.2 budovy komerční zástavby (obchodní domy, sklady, logistické areály, průmyslové a zemědělské komplexy)
   - *1.2 Účelové plochy*
     - 1.2.1 umělé účelové plochy (parkoviště, manipulační plochy)
     - 1.2.2 obnažené povrchy – staveniště, skládky, haldy, oblasti těžby
   - *1.3 Komunikace*
     - 1.3.1 silniční a železniční síť s okolím (čerpací stanice, křižovatky), přístavy, letiště s umělým povrchem

2. Zemědělské a ozeleněné plochy
   - *2.1 Zemědělské plochy*
     - 2.1.1 orná půda
     - 2.1.2 louky a pastviny
   - *2.2 Ozeleněné plochy*
     - 2.2.1 sady a zahrady
     - 2.2.2 parky, hřbitovy, hřiště, sportovní a rekreační plochy
     - 2.2.3 zahrádkářské kolonie

3. Lesní a křovinaté plochy
   - *3.1 Lesní plochy*
     - 3.1.1 les
   - *3.2 Křovinaté plochy*
     - 3.2.1 křoviny, sukcesní stadia

4. Vodní a mokřadní plochy
   - *4.1 Vodní plochy*
     - 4.1.1 vodní plochy
   - *4.2 Mokřadní plochy*
     - 4.2.1 mokřady, rákosiny

5. Liniové a solitérní prvky
   - *5.3 Liniová vegetace*
     - 5.3.1 aleje kolem komunikací
     - 5.3.2 liniová vegetace ostatní
   - *5.4 Solitérní vegetace*
     - 5.4.1 solitérní vegetace

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 150

7 Rezidenční suburbanizace v plzeňském městském regionu v krajinně-ekologickém kontextu*

JAN KOPP, MARIE NOVOTNÁ, ALENA MATUŠKOVÁ**

Úvod

Vzhledem k populační velikosti Plzně (169 935 obyvatel k 1. 1. 2010) a jejímu dominantnímu postavení v rámci sídelního systému západní části České republiky, je plzeňský městský region v současné době územím s velmi dobře patrnými projevy suburbanizace [Sobotová, 2006; Michalec, 2008]. Tato kapitola se zabývá socioekonomickými a zejména krajinně-ekologickými aspekty rezidenční suburbanizace v rámci plzeňského městského regionu. Kapitola má dva cíle:

1) zjistit základní charakteristiky a posoudit intenzitu rezidenční suburbanizace v zázemí Plzně,
2) posoudit vliv vybraných krajinně-ekologických faktorů na rozvoj rezidenční suburbanizace v zázemí Plzně.

V úvodní části je prezentován stručný přehled obecné problematiky příměstské krajiny ve vazbě na proces suburbanizace. Tento teoretický přehled převážně krajinně-ekologických přístupů považujeme za důležitý pro pochopení následující regionální studie. Regionální část je uvedena stručnou charakteristikou příměstské krajiny a suburbanizačních procesů v plzeňském městském regionu sestavenou na základě dosavadních prací. Dále jsou vysvětleny použité metodické postupy. Vlastní analyticko-syntetická část se zabývá rozborem vybraných socioekonomických ukazatelů a krajinně-ekologických faktorů rezidenční suburbanizace v plzeňském městském regionu.

* Kapitola byla zpracována za podpory Grantové agentury České republiky v rámci projektu GAČR č. 403/07/0714 „‚Amenitní' migrace jako nová forma specifické globální migrace obyvatel. Její vliv na socioekonomický rozvoj rurálních oblastí České republiky."

** RNDr. Jan Kopp, Ph.D., RNDr. Marie Novotná, CSc., Doc. PaedDr. Alena Matušková, CSc., Západočeská univerzita v Plzni, Pedagogická fakulta, Katedra geografie, Veleslavínova 42, 301 00 Plzeň, email: kopp@kge.zcu.cz, novotnam@kge.zcu.cz, matuskov@kge.zcu.cz.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 151

Vymezení zájmového území v nejširším statistickém pohledu zaujímá okres Plzeň-město, Plzeň-jih, Plzeň-sever a Rokycany. Vlastní městský region zahrnuje jen část obcí uvedených okresů. V nejširším pohledu je možné vymezit zázemí Plzně podle dojížďky za prací [Baštová et al., 2005; Sobotová, 2006]. Plzeňská aglomerace vymezená podle návrhu Územního plánu velkého územního celku Plzeňské aglomerace z roku 2000 zahrnuje 1 961 km^2, tj. přibližně 63 % z celkové rozlohy všech čtyř výše zmiňovaných okresů [Sobotová, 2006]. Abychom mohli posoudit vliv jednotlivých faktorů na intenzitu suburbanizačních procesů, pracujeme nejprve se souborem dat za celé území uvedených okresů. Podrobnější rozbor vybraných parametrů je dále proveden pouze pro obce s nejvyšší intenzitou výstavby rodinných domů.

Krajinně-ekologické aspekty suburbanizace

Z hlediska struktury krajiny je podstatné, že je rezidenční suburbanizace často spojena s výstavbou rodinných domů v lokalitách oddělených od kompaktního města rozsáhlejšími neurbanizovanými prostory [Sýkora, 2002]. Suburbanizace je většinou prostorově nerovnoměrná, protože rozhodují lokalizační předpoklady jako kvalita a připravenost pozemků, jejich cena nebo dopravní poloha. Rezidenční suburbanizace je kromě socioekonomických faktorů částečně ovlivňována přírodními podmínkami a kvalitou životního prostředí [Létal, Smolová, Szczyrba, 2001]. Nižší kvalita životního prostředí v jádrech aglomerací je jedním z faktorů, které v určité fázi vývoje společnosti motivují migrační proudy z měst [Antrop, 2004]. Mezi další důležité faktory patří například nabídka cenově dostupnějších stavebních pozemků. Z krajinně-ekologického pohledu se primárně lidé stěhují do lokalit s vyšší kvalitou životního prostředí a krajinného rázu. Sekundárně jsou však procesem suburbanizace přenášeny negativní vlivy zástavby do příměstské krajiny [Sýkora, 2002].

Vzhledem k tomu, že je suburbanizace socioekonomický proces, působí přírodní atributy příměstské krajiny pouze jako modifikující faktor. Na regionální úrovni existují souvislosti mezi stavebním rozvojem sídel či migrací obyvatelstva a fyzicko-geografickými parametry území. Ministerstvo zemědělství USA [Mc Granahan, 1999] například zavedlo tzv. „ukazatel výhodné přírodní polohy" (*natural amenity index*) jako komponentní ukazatel pro vyjádření přírodního potenciálu území pro migraci v rámci Spojených států amerických. Zahrnuje především ukazatele přírodní atraktivnosti území, konkrétně klimatické ukazatele, ukazatel atraktivnosti reliéfu (podle relativní členitosti) a ukazatel vyjadřující podíl vodních ploch na celkové rozloze území [Mc Granahan, 1999].

Na mikroregionální až lokální úrovni jsou vztahy mezi bytovou výstavbou, přírodními a krajinně-ekologickými podmínkami komplexním souborem celé řady vzájemně propojených vazeb [Kopp, Novotná, Duben, 2009]. Kvalitní životní prostředí spojené s estetikou příměstské krajiny a nižší mírou antropogenní zátěže na jedné straně přitahuje zájemce o novou výstavbu domů, na druhé straně však může být výstavba limitována normativními nástroji ochrany krajiny a fyzickými limity výstavby v krajině (svažitost pozemků, přírodní rizika, využití půdy apod.), většinou zohledněnými v územních plánech.

Krajinná ekologie v souvislosti se suburbanizačními projevy a jejich dopady vymezuje příměstskou krajinu [Forman, Godron, 1993]. Příměstskou krajinu charakterizuje lokalizování nových lidských aktivit dříve typických zejména pro městskou krajinu (bydlení, obchod, skladování, výroba). Příměstská krajina se vyznačuje malou relativní plochou matrice a její nízkou spojitostí [Forman, Godron, 1993], jinými slovy – v příměstské krajině často nenajdeme „jednotící", plošně a funkčně dominující typ krajinného pokryvu. S tím souvisí charakteristická vysoká hodnota mozaikovitosti příměstské krajiny, tedy velký počet ploch různého typu krajinného pokryvu. V příměstské krajině roste počet liniových koridorů, s výjimkou doprovodné zeleně kolem toků, která se většinou vytrácí. Dopady vývoje urbanizace evropské krajiny souhrnně publikoval Antrop, který mimo jiné předložil typologii stavební expanze sídel v krajině [Antrop, 2004].

Vzhledem k historickým rozdílům ve vzniku příměstské krajiny u nás a v ekonomicky nejvyspělejším světě, je pochopitelné, že zásadních domácích prací specializovaných na problematiku příměstské krajiny existovalo donedávna jen málo [Poleno, 1985; Kovář, 1995]. V posledním desetiletí můžeme u nás registrovat nové studie o příměstské krajině, zaměřené na dopady suburbanizace [Kupková, 2000; Létal, Smolová, Szczyrba, 2001; Markvart, 2002; Mulíček, Olšová, 2002; Sýkora, 2002; Ouředníček et al., 2008; Spilková, Šefrna, 2010].

Úvod do regionální problematiky

Historický vývoj a současný stav příměstské krajiny ovlivňuje potenciál krajiny pro další sídelní rozvoj území. Do počátku 18. století si Plzeň zachovávala kompozici a strukturu gotického půdorysu města, v jehož okolí převažovaly vesnice návesního typu. Teprve přelom 18. a 19. století znamenal pro Plzeň počátek nejrozsáhlejších změn z hlediska plošného rozvoje. Připojováním okolních vesnic vznikal významný prostor pro postupný rozvoj bytové výstavby na zvětšujícím se katastru města [Matušková, Novotná, 2007]. Je třeba si uvědomit, že v okolí Plzně byl vývoj sídelního systému od první poloviny 19. století velmi specificky

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 153

ovlivněn vývojem poptávky po pracovních silách v dolech těžících černé uhlí a kaolin z ložisek plzeňské pánve. Podrobně se tímto jevem na Plzeňsku zabýval již Daneš, který ve své studii [Daneš, 1917] ukazuje velké rozdíly ve vývoji počtu obyvatel v jednotlivých sídlech. Zde můžeme vidět počátek polarizace vývoje sídel, což má nepřímý vliv i na současné suburbanizační procesy [Kopp, 2005]. Území nejvíce ovlivněné rozvojem těžby, zejména na západ a na sever od Plzně, dosáhlo největšího populačního růstu v období 2. poloviny 19. století až první čtvrtiny 20. století. Ovšem dnes tyto příměstské oblasti vykazují nižší úroveň kvality životního prostředí i nižší kvalitu bytového fondu a jsou tedy pro rozvoj bydlení méně atraktivní.

Výchozí analýzu vývoje rezidenční suburbanizace v plzeňském městském regionu pro období 1991–2004 provedla Sobotová [Sobotová, 2006]. V zázemí Plzně byl nejvyšší nárůst počtu obyvatelstva zaznamenán v Nové Vsi (o 85 %). Další obce s vysokým nárůstem počtu obyvatel ve sledovaném období byly Mokrouše a Letkov [Sobotová, 2006]. Počet obyvatel v suburbanizovaných obcích se zvyšuje především od roku 2000. K podobným závěrům, rozšířeným o analýzu změn demografických ukazatelů v zázemí Plzně, dochází Michalec [Michalec, 2008]. Hlavním důvodem nárůstu počtu obyvatel v těchto obcích je podle citovaných autorů dobrá dopravní dostupnost Plzně a dostatečná nabídka stavebních parcel.

V současných českých poměrech je uváděno rozšíření suburbánního bydlení do hranice dané izochronou 30 maximálně 45 minut dojížďky do centra s využitím individuální automobilové dopravy [Mulíček, Olšová, 2002], hodnoty se přirozeně liší v závislosti na velikosti města. V rámci suburbanizačního území plzeňského městského regionu je čas trvání cesty automobilem do centra, pokud nejsou uvažovány dopravní zácpy, průměrně okolo 20 minut [Sobotová, 2006].

Odrazem sílícího propojování centra městského regionu s obcemi v zázemí jsou i uskutečněné změny v administrativním uspořádání.[1] Rozvoj další výstavby rodinných domů v suburbánní zóně podporují vysoké preference bydlení v rodinném domě zjištěné u většiny (71 % respondentů) obyvatel Plzně [Bartoš et al., 2011]. Podle našich dotazníkových šetření [Bartoš et al., 2011] obyvatel Plzně (1622 respondentů v letech 2007–2009), byly zjištěny nejvyšší preference bydlení v příměstské oblasti (30,5 % respondentů) mírně převažující nad preferencí bydlení v malém městě (28,9 %). Příměstská oblast do jisté míry obecně spojuje výhody venkova (vlastní dům se zahradou) a města (dostupnost služeb,

[1] Součástí území města se od 1. 1. 2003 staly dříve samostatné obce Lhota, Malesice a Křimice. Od 31. 12. 2006 spadají obce Chrást, Dýšina a Kyšice administrativně k ORP Plzeň.

Obrázek 7.1: V intravilánu obcí v suburbánní zóně jsou využívány k trvalému bydlení rekonstruované původní stavby venkovského charakteru – příklad z obce Příšov

Foto: Jan Kopp

kultury, práce; viz obrázek 7.1). Podle výsledků šetření se preference bydlení mění s přibývajícím věkem (obrázek 7.2), což je patrně ovlivněno rostoucí životní zkušeností, péčí o vlastní děti a zvýšením úrovně příjmů. Ve věkové kategorii 30–39 let narůstá zájem o bydlení v příměstské oblasti, který vrcholí na konci ekonomicky aktivního věku ve skupině 50–59 let [Bartoš et al., 2011].

Lokalizaci suburbánní výstavby je třeba posuzovat v kontextu současné struktury příměstské krajiny. Specifické vlastnosti městské a příměstské krajiny

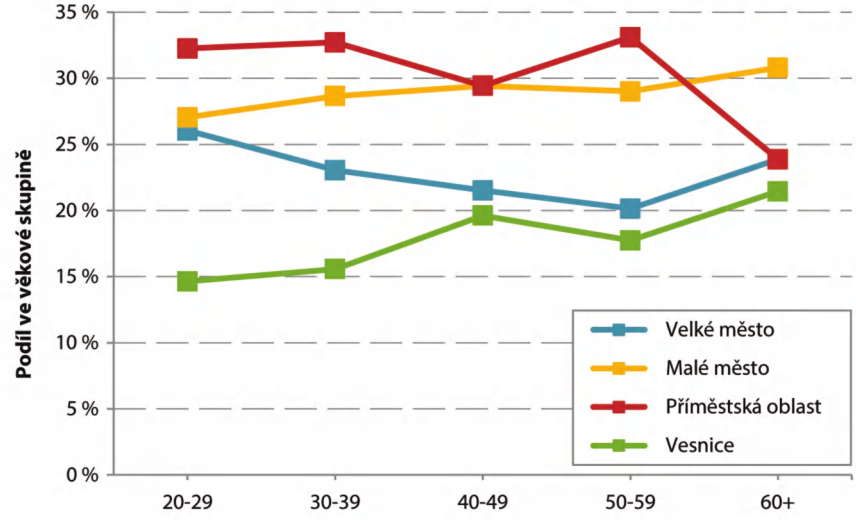

Obrázek 7.2: Zjištěné preference bydlení obyvatel města Plzně podle věkových kategorií ukazují nejvyšší zájem o bydlení v příměstské oblasti

Zdroj: Vlastní zpracování podle dotazníkového šetření v letech 2006–2009 [Bartoš et al., 2011]

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 155

Obrázek 7.3: Plošně významnou kategorii ploch příměstské krajiny zaujímají zahrádkářské kolonie s objekty druhého bydlení. Na obrázku několik lokalit zahrádkářských kolonií na svazích údolí Úhlavy a Radbuzy na jihozápadním okraji Plzně
Foto: Petr Kopp

Plzně jsou ovlivněny přírodními podmínkami, především systémem říčních údolí v soutokové oblasti Plzeňské kotliny. K významným znakům krajiny Plzeňska patří paprsčité uspořádání koridorů vodních toků a částečně zachovalý obvodový prstenec příměstských lesů. Mezi specifické prvky krajiny patří radiálně uspořádaná síť silničních a železničních koridorů, vesměs vedoucích mimo údolní nivy [Kopp, 2008]. Radiální struktura údolí vodních toků zahloubených v reliéfu s převahou pahorkatin vytváří přírodní předpoklady pro souměrné radiální rozložení zástavby v příměstské oblasti. Radiální dostředivá síť plzeňských řek ovlivňuje prostřednictvím geomorfologie říčních terasových stupňů využití území (obrázek 7.3).

Využití pozemků v příměstské krajině často souvisí s šířkou údolní nivy říčního údolí [Kopp, 2008]. Nejširší niva řeky Mže v severozápadním sektoru je typickou oblastí příměstského zemědělství s velkým podílem orné půdy, přičemž na mírných okrajových svazích říční nivy je dostatek ploch vhodných pro bytovou výstavbu. V relativně méně širokých nivních pásech Radbuzy, Úhlavy a Úslavy je větší podíl travních porostů a vhodné plochy pro výstavbu jsou na plošinách říčních teras. Přírodě nejbližší stav si zachovalo údolí Berounky, odvádějící vodu z Plzeňské kotliny, ovšem rozvoj suburbánní výstavby je značně limitován reliéfem říčního kaňonu.

Obrázek 7.4: Nová bytová výstavba probíhá též uvnitř administrativního území Plzně v přímé návaznosti na panelová sídliště severního předměstí (stav v roce 2005). Prstenec příměstských lesů s rybniční soustavou tvoří důležitou rekreační zónu na obvodu města
Foto: Lucie Synková

V krajině plzeňského městského regionu se projevují rozdílné předpoklady pro suburbanizaci z hlediska využití krajiny a krajinného rázu (obrázek 7.4). Přitažlivější je území v severním, východním až jižním sektoru, kde je vyšší podíl lesních porostů a vyšší relativní výšková členitost reliéfu. Jihozápadní až severozápadní sektor je charakteristický vysokou mírou zornění a celkově nižší úrovní ekologické stability krajiny.

Vlivem rezidenční suburbanizace na krajinu se částečně zabývaly studie ekohydrologických podmínek v příměstské krajině [Kopp, 2004, 2005], kde byly prokázány především zvýšené nároky na vodovodní a kanalizační infrastrukturu. Podrobná studie modelového povodí Lučního potoka v západní části příměstské krajiny Plzně [Kopp, 2004, 2005] ukázala, že ekohydrologická kvalita malých vodních toků v příměstské krajině je ve většině ukazatelů lepší než v krajině zemědělské. Souvisí to s vesměs nízkou krajinně-ekologickou kvalitou navazující zemědělské krajiny a dosud spíše nesouvislou přeměnou příměstské krajiny Plzně. Podrobně jsou na základě dlouhodobého mapování vegetace v plzeňském městském regionu doloženy vlivy různých typů zástavby na změny v rozšíření ruderální vegetace [Chocholoušková, Pyšek, 2003; Pyšek et al., 2004; Chocholoušková, 2008]. Výsledky těchto prací mohou posloužit jako srovnávací materiál pro další města a příměstské oblasti střední Evropy.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 157

Rezidenční suburbanizace v plzeňském městském regionu

Metodika výzkumu

První metodický krok vedl k porovnání základních ukazatelů suburbanizačních procesů v plzeňském regionu a v okolí dalších velkých měst v Česku. Pro výpočet odvození ukazatelů rezidenční suburbanizace jsme využili prostředků GIS [ArcČR 500, 2003] a statistiku migrace v podrobnosti obcí [ČSÚ, 2008]. Pro porovnání základních ukazatelů migrace jsme zvolili obalovou zónu kolem velkých měst do vzdálenosti 15 km od administrativní hranice. Vyjádření intenzity migrace tímto postupem samozřejmě ovlivňuje administrativní vymezení města [Ptáček, 2004].

Na základě datových souborů o směrech migrace za obce jsme zpracovali kartogramy, které vypovídají o prostorové diferenciaci migrace obyvatel mezi městem Plzní a jejím zázemím. Dále jsme kartograficky znázornili průměrný počet postavených bytů v rodinných domech na 10 000 obyvatel za rok a na 1 km^2 v letech 1999–2008 na Plzeňsku. Na základě těchto dat jsme dále posuzovali závislost intenzity výstavby rodinných domů na vzdálenosti od hranic města. Data zpracovaná za obce a jednoduché vzdálenostní ukazatele samozřejmě poskytují pouze orientační pohled na rozmístění lokalit rezidenční suburbanizace.

Pro přesnější znázornění jsme proto zvolili detailnější databázi. Velmi vhodným zdrojem informací pro hodnocení suburbanizace je Registr sčítacích obvodů a budov [ČSÚ, 2009b]. Pomocí informací o lokalizaci (souřadnic x a y v systému JTSK) bylo možné vytvořit bodové téma a vypočítat hustotu těchto bodů – tedy počet domů připadajících na km^2. Nevýhodou je zatím nepřesnost a chyby v databázi. Databázi jsme využili pro vytvoření mapy hustoty domů na Plzeňsku, která umožňuje srovnání se současnými jádry výstavby.

K dalšímu podrobnějšímu posouzení socioekonomických a krajinně-ekologických charakteristik obcí, kde došlo k nejintenzivnějšímu rozvoji rezidenční suburbanizace, bylo vybráno 11 obcí podle intenzity výstavby rodinných domů (počet dokončených rodinných domů na 1000 obyvatel) v ročním průměru za období 1999–2008 a (doplňkově) podle intenzity migračního salda v ročním průměru za období 1991–2007. Mezi charakterizované obce byl též přiřazen Starý Plzenec jako příklad suburbánního městského střediska.

Pro posouzení vztahu vybraných krajinně-ekologických faktorů a intenzity rezidenční suburbanizace byly souboru všech 268 obcí okresů Plzeň-město, Plzeň-jih, Plzeň-sever a Rokycany přiřazeny ukazatele charakterizující krajinu

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 158

v okolí středisek obcí, konkrétně ukazatele stupně ekologické stability a sklonitosti, doplňkově byla obcím přiřazována i nadmořská výška. Tyto parametry byly zvoleny jako použitelné ukazatele, související úzce s krajinným rázem, na základě podrobnějšího testování na území Česka [Bartoš et al., 2011]. Ukazatele byly v GIS odvozené v rastrovém formátu o velikosti jednotky rastru 1 km × 1 km. Ukazatele stupně ekologické stability vycházejí z klasifikace krajinné pokrývky České republiky na základě databáze CORINE, s použitím verze z roku 2006. Převod klasifikačních jednotek mapování CORINE na stupně ekologické stability byl proveden podle standardní převodní tabulky [Míchal, Löw, 2003]. Hodnoty stupně ekologické stability se pohybují v rozmezí 0 až 5. Sklonitost byla odvozována nástroji analýzy reliéfu v GIS, přičemž byla použita výchozí vrstevnicová data z databáze ArcČR 500. Rastrové reprezentace stupně ekologické stability a sklonitosti byly použity k výpočtu faktorových hodnot pro jednotlivé obce. U obou charakteristik byly vypočteny s využitím mapové algebry v GIS tři hodnoty – průměr, maximum a standardní odchylka, vždy za 25 buněk rastru (5 km × 5 km) se středem v dané obci. Inspiračním podkladem k takovému postupu byla metodika estetického hodnocení krajiny [Kocourková, 1997], která byla autorkou úspěšně ověřována v praxi právě na rastru 1 km × 1 km. Ze sledovaných charakteristik krajiny byly na základě testování v rámci obcí Česka [Bartoš et al., 2011] jako nejprůkaznější pro hodnocení vazeb bytové výstavby na krajinný ráz vybrány (1) průměrná hodnota stupně ekologické stability a (2) maximální hodnota sklonitosti rastru. Byly provedeny výpočty souhrnné intenzity výstavby rodinných domů v období 1999–2008 podle kategorií uvedených krajinně-ekologických charakteristik. Bylo porovnáváno rozložení faktorů pro soubor příměstské oblasti, který tvoří 49 obcí v nejbližším okolí – přibližně 5 km od katastrální hranice území Plzně a souboru ostatních 219 obcí okresů Plzeňska, označených jako venkovská oblast. Srovnáním obou souborů můžeme zjišťovat specifické charakteristiky obcí v nejbližším okolí Plzně.

Socioekonomické ukazatele rezidenční suburbanizace

V 90. letech minulého století nebyl rozvoj suburbánní zóny okolo Plzně nijak dramatický. Jak ukazuje graf intenzity přistěhování do okolí velkých českých měst (obrázek 7.5), do okolí Plzně se stěhovali lidé v podobné míře jako do okolí Brna, Liberce, Ústí nad Labem nebo oblasti Pardubice – Hradec Králové. Suburbanizace se začíná výrazněji projevovat teprve v druhé polovině 90. let [Ouředníček, Čejková, 2009]. Po roce 2000 se počet přistěhovalých do okolí Plzně zvětšuje, podobně jako je tomu v okolí většiny dalších měst. Intenzivněji se migrace

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 159

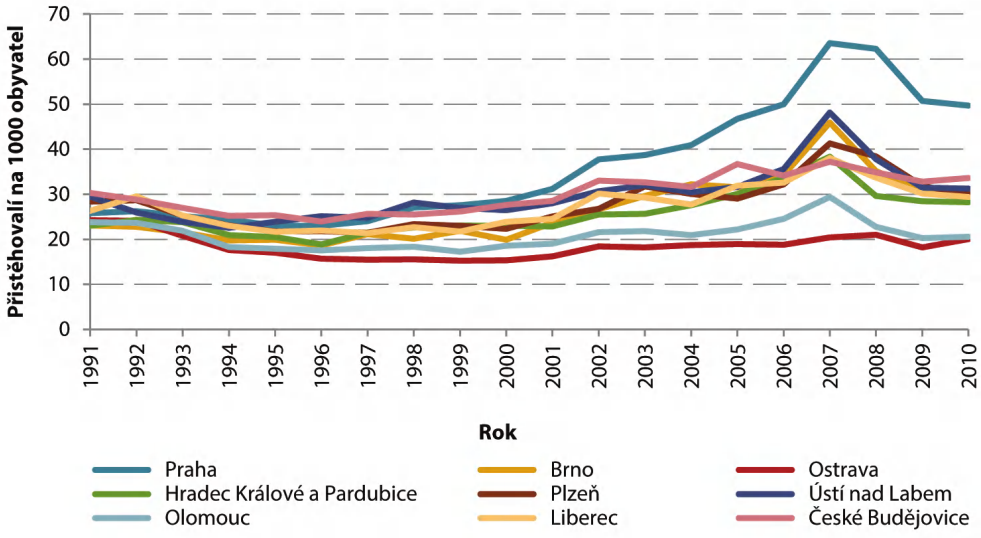

Obrázek 7.5: Intenzita migrace do zázemí velkých měst vymezeného 15 km vzdáleností od administrativní hranice měst
Zdroj: vlastní zpracování, primární data ČSÚ, 2011

projevuje v okolí Prahy a méně výrazně než v okolí Plzně naopak v okolí Ostravy a Olomouce.

Potvrdil se předpoklad, že se do zázemí města stěhují nejvíce obyvatelé Plzně (obrázek 7.6). V letech 1999–2008 se přistěhovalo do území vymezeného obalovou zónou 15 km od administrativní hranice města 60 % vystěhovalých z Plzně. Největší počet lidí z Plzně se stěhovalo do obcí, nacházejících se 5–10 km od administrativní hranice města (obrázek 7.7). Z této oblasti se lidé také nejvíce vystěhovávají, a proto je zde největší migrační obrat.

Proces rezidenční suburbanizace je charakterizován především výstavbou nových bytů [Ouředníček, Čejková, 2009], převážně bytů v rodinných domech (tabulka 7.1). V období 1999–2008 bylo v zázemí města Plzně (do 15 km od hranic města) postaveno v průměru 22,8 bytů v rodinných domech na 10 000 obyvatel za rok (obrázek 7.8). Ve srovnání s tím byla vyšší intenzita výstavby v zázemí Prahy (45,6 bytů), překvapivě vysoká v zázemí Českých Budějovic (39,6 bytů), zatímco nižší – srovnatelná se zázemím Plzně – v zázemí Brna (23,7 bytů). Sledujeme-li počet nově postavených bytů v rodinných domech na 1 km^2, pak se výrazněji projevuje suburbanizační proces v zázemí Prahy. V období 1999–2008 bylo v zázemí Plzně (opět do 15 km od hranic města) postaveno v průměru 2,3 bytů na 1 km^2. V zázemí Prahy to bylo 9,1 bytů na 1 km^2, v zázemí Brna 3,5 bytů na 1 km^2 a v zázemí Českých Budějovic 2,6 bytů na 1 km^2.

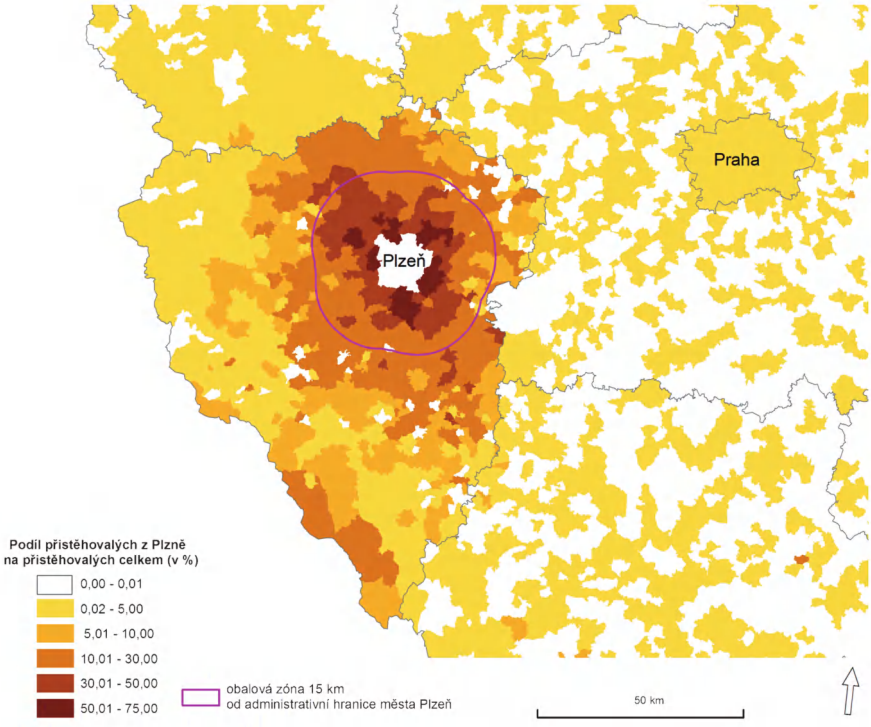

Obrázek 7.6: Podíl přistěhovalých z Plzně na počtu přistěhovalých do obcí celkem v letech 1999–2008
Zdroj: vlastní zpracování, primární data ČSÚ, 2009c

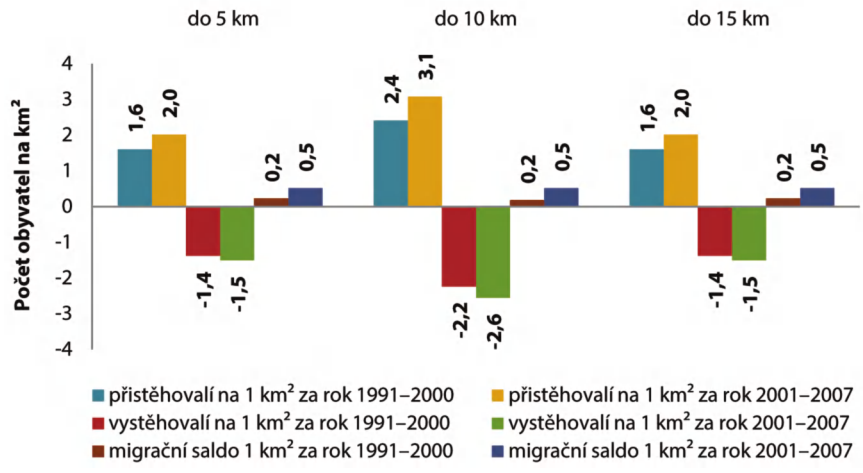

Obrázek 7.7: Stěhování do zázemí města Plzně podle vzdálenosti od administrativní hranice města v letech 1991–2000 a 2001–2007
Zdroj: vlastní zpracování, primární data ČSÚ, 2009c

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 161

Tabulka 7.1: Intenzita výstavby bytů v rodinných domech (RD) ve velkých městech a v jejich zázemí 15 km od administrativní hranice v letech 1999–2008

Území	Počet obcí	Počet dokončených bytů celkem (1999–2008)	Počet dokončených bytů v RD[1] (1999–2008)	Počet obyvatel v roce 2008	Průměrný počet dokončených bytů v RD[1] na 10 000 obyv. za rok (1999–2008)	Průměrný počet dokončených bytů v RD[1] na 1 km^2 (1999–2008)
Praha	1	52 229	7 423	122 5281	6,1	15,0
Zázemí Prahy	313	29 678	20 366	446 529	45,6	9,1
Brno	1	14 163	1 995	369 659	5,4	8,7
Zázemí Brna	221	11 800	6 306	266 214	23,7	3,5
Ostrava	1	2 842	1 534	308 211	5,0	7,1
Zázemí Ostravy	112	7 943	4 707	496 899	9,5	3,4
Plzeň	**1**	**4 278**	**1 364**	**167 864**	**8,1**	**9,9**
Zázemí Plzně	**146**	**6 431**	**3 411**	**149 473**	**22,8**	**2,3**
Hradec Králové a Pardubice	2	5516	1 482	184 317	8,0	8,1
Zázemí Hradce Králové a Pardubic	293	7 271	4 532	216 981	20,9	2,1
Liberec	1	3 087	1 077	100 286	10,7	10,2
Zázemí Liberce	98	4 540	2 036	176 680	11,5	1,6
Olomouc	1	3 222	742	100 313	7,4	7,2
Zázemí Olomouce	126	6 498	3 171	230 660	13,7	2,1
Ústí nad Labem	1	664	310	95 235	3,3	3,3
Zázemí Ústí nad Labem	114	3 670	1 759	249 673	7,0	1,4
České Budějovice	1	2 859	875	95 034	9,2	15,7
Zázemí Českých Budějovic	102	4 414	3 323	79 187	42,0	2,6
Ostatní obce ve vzdálenosti větší než 15 km od vybraných měst	4 714	132 346	63 675	5 468 663	11,7	1,0

[1]RD – rodinné domy

Zdroj: Statistika bytové výstavby, ČSÚ, 2009c

Na základě přesné lokalizace domů jsme vytvořili mapu intenzity zástavby v suburbánním pásmu Plzeňska (obrázek 7.9) a porovnali jí s intenzitou současné rezidenční výstavby. Hustota domů na km^2 dosahuje vyšších hodnot v zázemí města a se vzdáleností od města klesá, přičemž se projevuje vazba na radiální komunikační osy Plzeňska a na mikroregionální střediska. Z rozložení intenzity výstavby rodinných domů vyplývá, že nejvíce se po roce 1998 stavělo v obcích ležících v těsném zázemí města Plzně. Se vzdáleností od Plzně počet nově postavených bytů klesá. Větší hustota nové výstavby je v okolí Štěnovic, Starého Plzence, Zruče-Sence

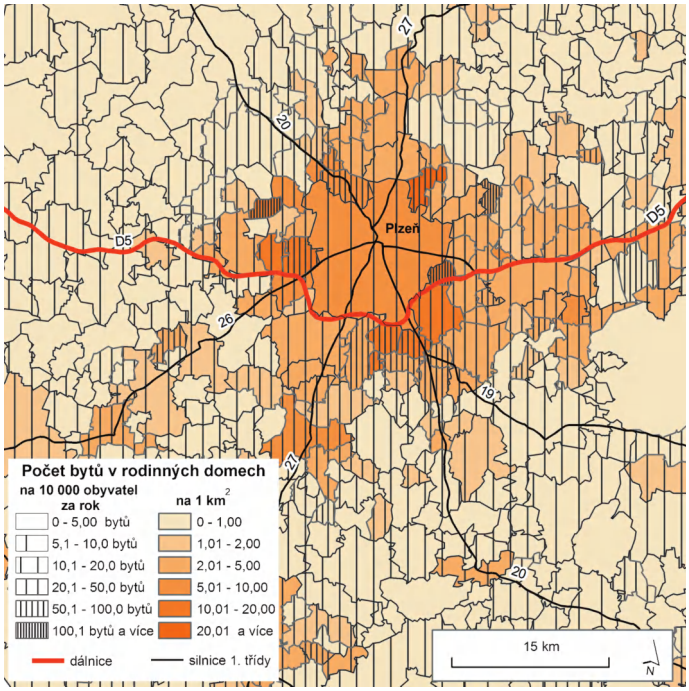

Obrázek 7.8: Průměrný počet postavených bytů v rodinných domech na 10 000 obyvatel a na km² v letech 1999–2008 v obcích na Plzeňsku

Zdroj: vlastní zpracování, primární data ČSÚ 2009c

a Vejprnic. Suburbánní zóna je koncentrická, ale více protažena na jihovýchod a také na západ (zástavba měst Vejprnice, Tlučná, Nýřany).

Tabulka 7.2a: Charakteristiky obcí suburbánní výstavby – rozloha obcí a obyvatelstvo

Obec	Rozloha (ha)	Počet obyvatel (1. 1. 2010)	Index změny obyvatel (2001/1991)	Index změny obyvatel (2001/2010)	Migrační saldo (1991–2007)/ 1000 obyvatel	Nové byty v rodinných domech (1997–2007)	Intenzita výstavby rodinných domů (1997–2007)
Letkov	471	462	1,07	1,49	485,7	69	177,8
Bdeněves	477	589	0,94	1,51	308,8	70	155,2
Smědčice	466	235	0,93	1,87	346,3	19	123,4
Chotíkov	1 126	997	1,11	1,33	311,4	77	94,4
Štěnovice	767	1 750	1,12	1,31	335,0	127	86,7
Losiná	679	955	1,00	1,13	99,4	74	83,1
Zruč-Senec	887	2 948	1,11	1,26	314,1	201	77,9
Příšov	5293	290	1,08	1,27	260,2	18	75,0
Čižice	264	514	1,00	1,24	202,7	33	74,5
Útušice	1 564	622	1,03	1,20	141,0	39	71,7
Štěnovický Borek	623	439	1,01	1,43	410,4	25	70,0
Starý Plzenec	1 839	4 469	1,04	1,06	134,8	192	44,1

Zdroj: vlastní zpracování, primární data ČSÚ, 2009c

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 163

Obrázek 7.9: Porovnání hustoty zástavby (počet domů na km²) a hustoty nové zástavby (izolinie počtu nově postavených bytů v rodinných domech na km² za období 1999–2008)

Zdroj: vlastní zpracování, primární data ČSÚ, 2009b

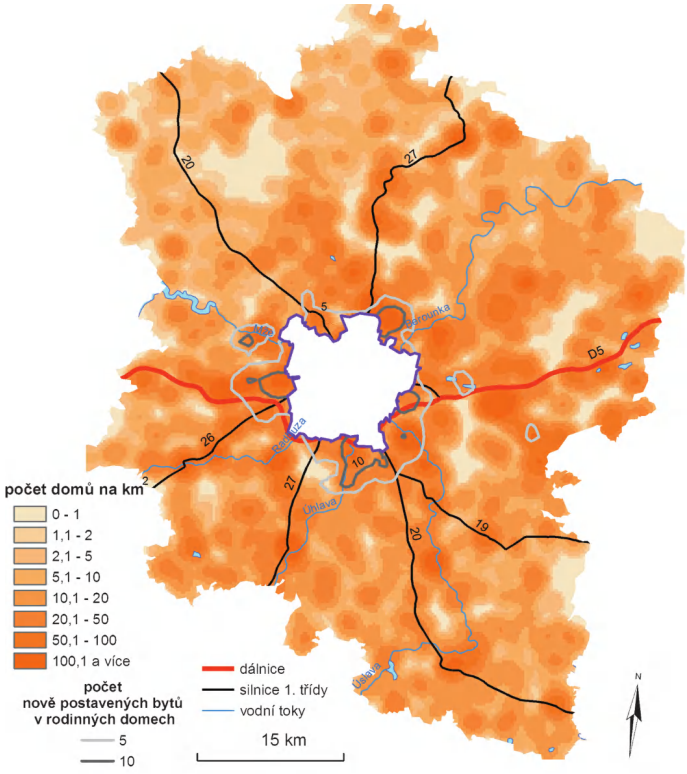

Tabulka 7.2b: Charakteristiky obcí suburbánní výstavby – dopravní poloha a vybavenost v roce 2010

Obec	Okres	Silniční vzdálenost do středu Plzně (km)	Časová dostupnost autem do středu Plzně (min)	Poloha v systému zonace IDP	Školka	Základní škola	Lékařská péče
Letkov	PM	7,8	11	Z-vnější	0	0	0
Bdeněves	PS	11,1	13	Z-vnější	0	0	0
Smědčice	RO	13,7	18	P-vnitřní	0	0	0
Chotíkov	PS	7,7	11	Z-vnější	+	+	+
Štěnovice	PJ	11,4	16	Z-vnější	+	+	+
Losiná	PM	11,0	14	Z-vnější	+	0	+
Zruč-Senec	PS	9,0	13	Z-vnější	+	+	+
Příšov	PS	10,3	12	mimo IDP	0	0	0
Čižice	PJ	14,0	19	Z-vnější	0	0	0
Útušice	PJ	9,1	13	Z-vnější	0	0	0
Štěnovický Borek	PM	16,1	18	Z-vnější	0	0	0
Starý Plzenec	PM	10,6	14	P-vnitřní	+	+	+

Vysvětlivky: + služba je v obci, 0 služba není v obci

Zdroj: vlastní zpracování, dopravní dostupnost podle www.mapy.cz

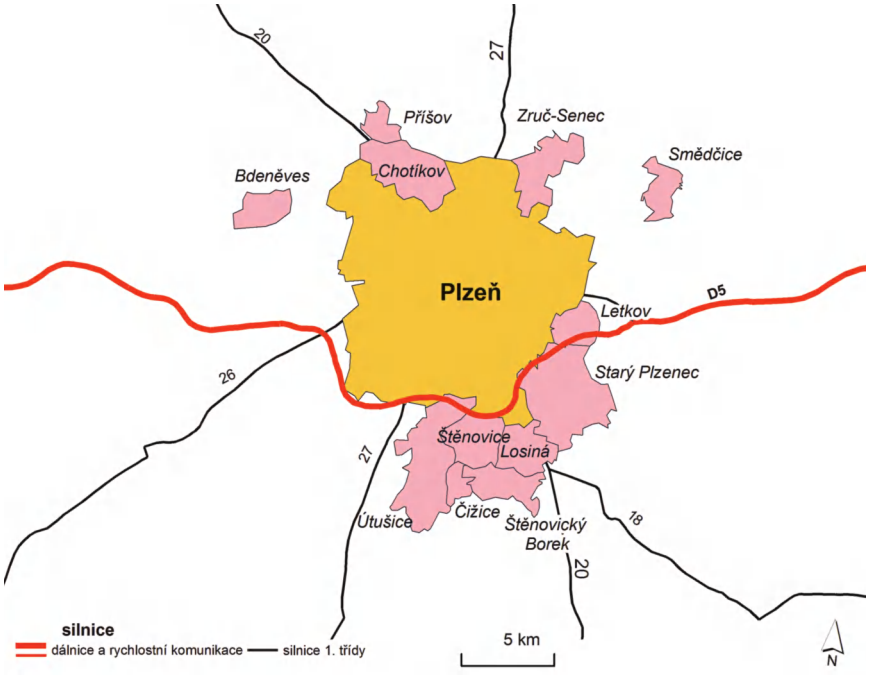

Obrázek 7.10: Obce s nejvyšší intenzitou výstavby rodinných domů a Starý Plzenec

Zdroj: vlastní zpracování, data ArcČR 500

Z tabulkových přehledů obcí, nejvíce zasažených rezidenční suburbanizací (tabulka 7.2a, 7.2b, obrázek 7.10), nelze dělat zobecňující závěry, ale je možné zjistit některé regionální charakteristiky rezidenční suburbanizace. Tabulka 7.2a potvrzuje předpoklad uváděný dalšími autory [Sobotová, 2006; Michalec, 2008], že populační rozvoj suburbánních obcí probíhá v okolí Plzně až po roce 2000. Obce s nejvyšší intenzitou výstavby leží v dobré dopravní poloze, přesněji v intervalu 7–16 km od středu města, dosažitelného individuální automobilovou dopravou do 20 minut, s převládajícím zařazením do vnější zóny integrovaného dopravního systému Plzeňska (tabulka 7.2b, obrázek 7.11). Pouze Smědčice jako jediná ze sledovaných obcí neleží poblíž radiální silnice 1. třídy směřující do Plzně. Zátěž silničních komunikací automobilovou dopravou potvrzuje vysoká a vyrovnaná intenzita dopravy sledovaná na hranicích města. Babický [2008] zjistil, že ve všední den mezi sedmou a osmou hodinou ranní projede i po komunikacích nižší třídy vstupujících do Plzně vždy 200 a více automobilů.

Dopravní výhodu mají obce z jižního sektoru (Letkov, Štěnovice, Losiná, Čižice, Útušice, Štěnovický Borek a Starý Plzenec), které mohou využívat blízkého silničního napojení na dálniční obchvat Plzně a tedy výhodnou dopravní dostupnost například od Prahy. Statistika obcí (tabulka 7.2b) potvrzuje,

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 165

Obrázek 7.11: Suburbánní výstavba ve východní části obce Chotíkov je oddělena hlavní silnicí Plzeň – Karlovy Vary od původní zástavby

Zdroj: vlastní zpracování, data CENIA, 2011

že vybavenost místních obcí službami není rozhodující faktor pro lokalizaci suburbií, protože jsou služby dostupné v rámci denní dojížďky v okolních obcích nebo v Plzni. Příznivě se opět projevuje vazba nové bytové výstavby na hlavní radiální komunikace směřující nejen k Plzni, ale také do nákupních zón na okraji Plzně (OC Olympia – jih, OC Globus – sever, OC Tesco – západ i východ). Dojížďka za nákupy a službami se tak částečně odehrává pouze v příměstské zóně mimo vlastní jádro aglomerace, podobně jako bylo zjištěno například u Prahy nebo jiných měst [Novák, Sýkora, 2007].

Krajinně-ekologické faktory rezidenční suburbanizace

Obce příměstské oblasti ležící v bezprostřední blízkosti Plzně vykazují nejvyšší intenzitu výstavby bytů v rodinných domech. Z rozložení hodnot intenzity výstavby rodinných domů a vztahu k intenzitě migračního salda vyplývá ovšem značná variabilita i v rámci obcí příměstské oblasti (obrázek 7.12). To vypovídá o vlivu dalších faktorů na intenzitu rezidenční suburbanizace v rámci příměstské oblasti.

U souboru obcí venkovské oblasti se ukázalo, že intenzita bytové výstavby nezávisí na hodnotách sledovaných krajinně-ekologických charakteristik,

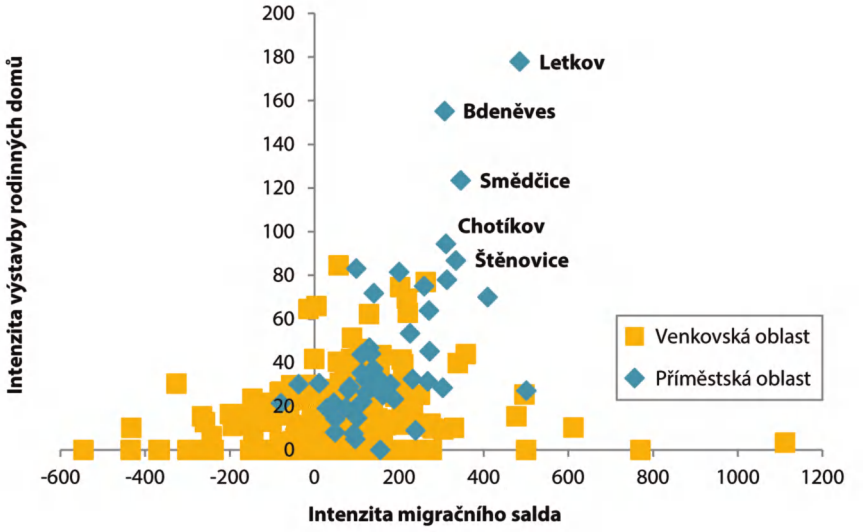

Obrázek 7.12: Vztah výstavby bytů v rodinných domech na 1000 obyvatel v letech 1999–2008 a migračního salda na 1000 obyvatel v letech 2001–2007 v obcích podle oblastí zájmového území okresů Plzeň-město, Plzeň-jih, Plzeň-sever a Rokycany
Zdroj: vlastní zpracování, data ČSÚ

tedy stupni ekologické stability krajiny a maximální sklonitosti reliéfu v okolní krajině (obrázky 7.13 a 7.14). Jinými slovy – intenzita bytové výstavby ve

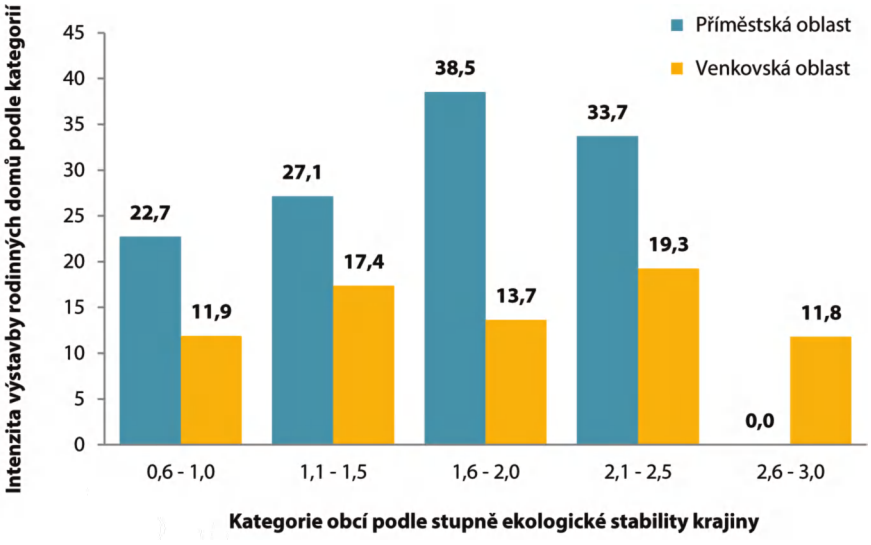

Obrázek 7.13: Výstavba bytů v rodinných domech na 1000 obyvatel v letech 1999–2008 v kategoriích obcí podle stupně ekologické stability a zájmové oblasti
Zdroj: vlastní zpracování, data ČSÚ, CORINE, 2006

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 167

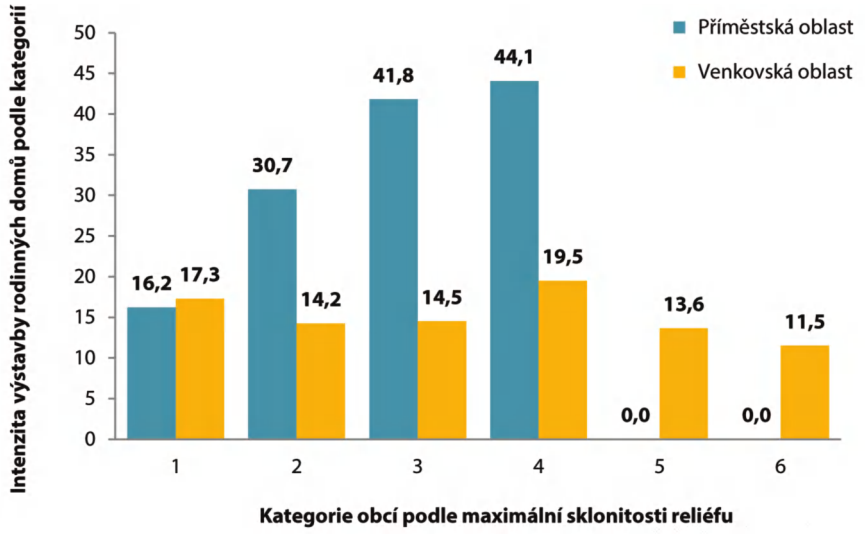

Obrázek 7.14: Výstavba bytů v rodinných domech na 1000 obyvatel v letech 1999–2008 v kategoriích obcí podle maximální sklonitosti v rastru okolního území a zájmové oblasti
Zdroj: vlastní zpracování, data ČSÚ, CORINE, 2006

venkovském prostoru není statisticky ovlivněna stupněm ekologické stability krajiny ani maximální sklonitostí okolní krajiny. Pro příměstskou oblast však platí, že proběhla intenzivnější výstavba rodinných domů v obcích ležících v krajině s vyšším průměrným stupněm ekologické stability a zastoupením výraznějšího převýšení. Nejvyšší intenzitu výstavby vykazují obce s průměrným stupněm ekologické stability 1,6–2,5 (tabulka 7.3a). Podle maximální sklonitosti byla největší intenzity bytové výstavby v obcích kategorie se sklonem 4 stupně. S ohledem na polohu konkrétních obcí s intenzivními projevy suburbanizace to lze interpretovat především jako vazbu na blízkost lesních komplexů a vrchovinné dominanty – zejména na geomorfologický podcelek Štěnovické vrchoviny v okolí hradu Radyně, případně vazbu na údolní fenomén (údolí Úhlavy, Úslavy, Klabavy). Obecněji se v suburbánní zóně Plzně potvrzuje předpoklad o vyšších preferencích výstavby v krajině s hodnotnějšími prvky krajinného rázu (členitější reliéf, přírodě blízký krajinný pokryv). Vazbu nové výstavby na přírodě blízký krajinný pokryv potvrzuje fakt, že obce s intenzivní bytovou výstavbou najdeme především v areálu prstence příměstských lesů v severním, východním až jižním sektoru.

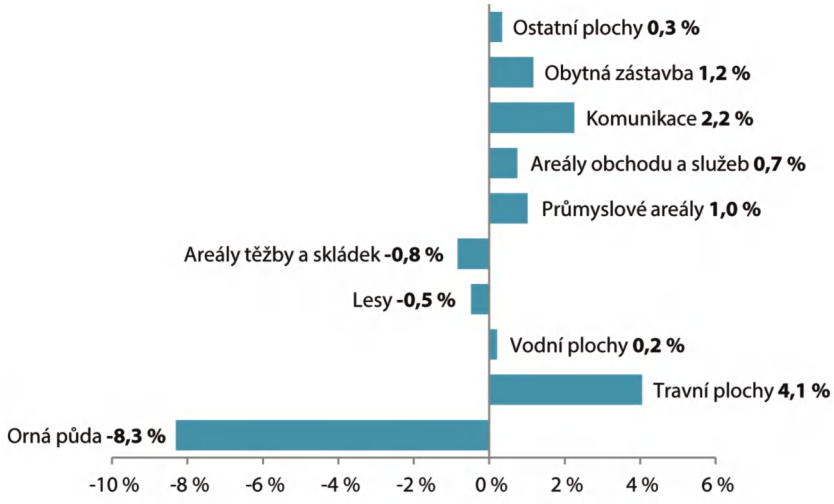

Obrázek 7.15: Relativní změny podílu kategorií krajinného pokryvu v období 1980–2007 na území vymezeném do vzdálenosti 1 km od dálničního obchvatu Plzně
Zdroj: vlastní zpracování [Kopp, Novotná, 2008] na základě dat [Brož, 2008; Utler, 2008]

Tabulka 7.3a: Charakteristiky obcí suburbánní výstavby – land use, ekologická stabilita krajiny a nadmořská výška

Obec	Podíl orné půdy (%)	Podíl lesní půdy (%)	Podíl vodních ploch (%)	Průměrný stupeň ekologické stability (CORINE, 2006)	Míra rozptylu ekologické stability (CORINE, 2006)	Nadmořská výška sídla (m)
Letkov	41,8	31,4	0,6	1,6	1,2	395
Bdeněves	70,0	4,8	2,5 (Mže)	1,3	1,2	340
Smědčice	54,9	24,5	0,2	1,8	1,4	370
Chotíkov	47,4	35,0	0,4	1,4	1,0	400
Štěnovice.	35,6	31,3	2,6 (Úhlava)	1,6	1,3	330
Losiná	54,6	18,4	0,4	1,9	1,1	423
Zruč-Senec	41,4	32,7	1,9	1,8	1,5	363
Příšov	35,8	36,9	1,4	1,6	1,0	386
Čižice	47,0	18,9	4,2 (Úhlava)	2,5	1,3	341
Útušice	31,2	57,3	0,4	1,5	1,2	344
Štěnovický Borek	37,2	39,0	1,1	1,7	1,1	425
Starý Plzenec	28,8	31,5	2,2 (Úslava)	1,7	1,1	337

Zdroj: vlastní zpracování z dat ČSÚ, databáze CORINE, 2006

Rezidenční suburbanizace přináší zvýšení podílu zastavěných ploch a tedy snižování koeficientu ekologické stability v příměstských obcích. Je ovšem třeba

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 169

zmínit, že ke změnám krajinného pokryvu ve prospěch zastavěných ploch přispívá nejen nová bytová výstavba, ale také komerční suburbanizace [Novotná, 1999; Brož, 2008; Utler, 2008]. Pro lokalizaci nových objektů obchodů, služeb nebo průmyslové výroby je rozhodující dopravní poloha poblíž hlavních komunikací. Například podél nové dálnice D5 došlo k významným změnám ve využití půdy (obrázek 7.15) s nárůstem podílu ploch obytné zástavby, průmyslových a obchodních areálů. Nová výstavba v příměstské krajině zároveň také vede ke zvýšení mozaikovitosti a fragmentace krajiny, podrobněji se tímto problémem zabývala Holubová [Holubová, 2010].

Tabulka 7.3b: Charakteristiky obcí a lokalit suburbánní výstavby – reliéf a topoklima

Obec	Kategorie prům. sklonu reliéfu	Kategorie max. sklonu reliéfu	Orientace svahu výstavby	Typ biochory v lokalitě výstavby	Topoklima s vyšší pravděpodobností výskytu mlh
Letkov	1	3	JZ	Erodované plošiny na permu	+
Bdeněves	1	2	S	Erodované plošiny na permu	+
Smědčice	2	3	SZ	Erodované plošiny na permu	0
Chotíkov	1	2	Z	Erodované plošiny na permu	0
Štěnovice	2	4	Z	Plošiny na zahliněných píscích	0
Losiná	2	3	JZ	Vrchoviny (na drobách)	+
Zruč-Senec	1	2	V	Plošiny na zahliněných píscích	0
Příšov	1	2	J	Erodované plošiny na permu	0
Čižice	2	4	V	Vrchoviny (na drobách)	+
Útušice	1	4	V	Plošiny (na spraších)	+
Štěnovický Borek	2	3	J	Pahorkatiny na bazickém krystaliniku	0
Starý Plzenec	2	4	S	Erodované plošiny na permu	+

Vysvětlivky: + výskyt v lokalitě, 0 nevyskytuje se v lokalitě

Zdroj: vlastní zpracování; biochory upraveny podle [Culek, 2005] a GIS portál města Plzně, topoklima podle [Quitt, 1994]

Vazba lokalit nové výstavby rodinných domů na reliéf zahrnuje několik faktorů (tabulka 7.3b), protože zde působí nejen atraktivita krajinného rázu (výhled, krajinné dominanty), ale také fyzické limity výstavby na svazích, orientace vůči světovým stranám (oslunění) a samozřejmě vymezení potenciálních ploch výstavby územními plány. Atraktivnější krajinné celky, přitažlivé pro nové lokality rozvoje sídel se nacházejí na mírněji ukloněných svazích (erodovaných plošinách) říčních údolí, případně ve vazbě na reliéf Štěnovické vrchoviny na jihu příměstské oblasti (tabulka 7.3b). Je ovšem třeba rozlišovat mezi vhodným sklonem pozemků pro výstavbu (obecně 0–2 stupně, resp. až 5 stupňů [Demek in Mentlík, Jedlička, Kraft, 2005] a atraktivním reliéfem s vyšší

Obrázek 7.16: Bukovec je příkladem části administrativního území města Plzně, kde je stavební rozvoj omezen přírodními podmínkami, zájmy ochrany přírody a existencí vesnické památkové zóny

Foto: Lucie Synková

sklonitostí v okolní krajině, dotvářejícím krajinný ráz [Löw, Míchal, 2003]. V tomto smyslu je třeba interpretovat zjištěné vazby suburbánní výstavby v zázemí Plzně.

Jako příklad ilustrující vliv reliéfu říčních údolí na vývoj zástavby, lze uvést lokalitu původní vsi Bukovec (obrázek 7.16). Zástavba Bukovce dnes leží v obvodu administrativního území Plzně v dosahu dojížďky automobilem pouhých 9 minut do centra Plzně a 15 minut s využitím MHD. Rekonstrukce stavení v Bukovci probíhají v souladu se zařazením do vesnické památkové zóny s hodnotnou lidovou architekturou převážně ve stylu lidového klasicismu. Poloha vsi na příkrém svahu údolí Berounky zde na jedné straně limituje plošný rozvoj zástavby a na druhé straně činí z Bukovce velmi atraktivní lokalitu s unikátním krajinným rázem. Uvedené vlivy reliéfu vynikají zejména s ohledem na polohu Bukovce v blízkosti Plzně, přitom sídla vizuálně zásadně odděleného díky zahloubení údolí Berounky.

Radiální uspořádání říčních údolí vzhledem k centru aglomerace poskytuje svahy s pestrým zastoupením různých orientací. Orientace svahu ovšem není podle našeho zjištění pro výběr konkrétní lokality výstavby rozhodující. Vzhledem k topoklimatickým podmínkám okolí Plzně, ovlivněným existencí říčních údolí, je polovina sledovaných lokalit nové výstavby situována do svahů s předpokladem vyššího výskytu mlh. Tento negativní jev expertně doložený topoklimatickým mapováním Plzně a okolí [Quitt, 1994] územní plány obcí patrně neberou v úvahu.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 171

Závěr

Ve shodě s dalšími pracemi [Sobotová, 2006; Michalec, 2008] bylo potvrzeno, že se rezidenční suburbanizace v plzeňském městském regionu významněji rozvíjí až v období po roce 2000. Její vývoj je srovnatelný s městy stejné velikostní kategorie v rámci Česka, s výjimkou Českých Budějovic, kde byla zjištěna vyšší intenzita výstavby. V letech 1999–2008 se přistěhovalo do území vymezeného obalovou zónou 15 km od administrativní hranice města 60 % vystěhovalých z Plzně. Nejintenzivnější rezidenční suburbanizace se projevuje v těsném zázemí Plzně, do vzdálenosti 5 km od administrativní hranice města. Obce s výraznou výstavbou rodinných domů mají silniční dostupnost do středu Plzně v intervalu pouhých 7–16 km a časovou dostupnost individuální automobilovou dopravou do 20 minut. Z tohoto pohledu lze vidět velký rozdíl mezi Plzní a velkoměstem jakým je Praha [Ouředníček, 2007; Novák, Sýkora, 2007]. Obce v jižním sektoru suburbánní zóny plzeňského městského regionu disponují navíc výhodným dopravním napojením na dálnici D5, představující základ nové rozvojové osy procházející příměstskou krajinou Plzně. Významnější je zde ovšem vazba komerční suburbanizace na dopravní komunikace [Kopp, 2005; Brož, 2008; Utler, 2008].

Prostorová diferenciace rezidenční suburbanizace je kromě socioekonomických faktorů ovlivněna specifickými vlastnostmi krajiny. Atraktivita krajiny statisticky reprezentovaná vyšším stupněm ekologické stability a existencí reliéfu s vyšší sklonitostí se ukázala jako faktor pozitivně spojený s diferenciací výstavby rodinných domů v příměstské oblasti. Zjištění je v souladu s předpokladem, že jsou suburbanizační procesy částečně spojené s amenitními faktory migrace [Bartoš et al., 2011]. Vazby na environmentální potenciál území byly podobně zjištěny i při rozboru rezidenční suburbanizace dalších měst Česka [Létal, Smolová, Szczyrba, 2001; Michalec, 2008].

Otázky vazby rezidenční suburbanizace na krajinný ráz by si ovšem zaslouží ly hlubší výzkum, založený nejen na větším počtu objektivních parametrů příměstské krajiny, ale též na šetření názorů aktérů suburbanizace. Krajinný ráz je totiž určován nejen vlastním charakterem krajiny (krajinná struktura, výšková členitost, zastoupení přírodních prvků, staveb apod.), ale též způsobem vnímání tohoto obrazu člověkem. Rozdíly v subjektivních postojích k vnímání kvalit krajiny jsou ovlivněné věkem, zkušenostmi, vzděláním, sociálním či ekonomickým postavením [Strumse, 1996; Hanley et al., 2009], je proto třeba zjišťovat preference krajinného rázu s ohledem na věk, sociální a ekonomické postavení lidí, stěhujících se do příměstské krajiny. V regionálním kontextu se ukázala vazba atraktivních lokalit výstavby na lesní komplexy zčásti obklopující město Plzeň

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 172

v severním, východním až jižním sektoru, členitější reliéf Štěnovické vrchoviny a mírnější svahy údolí některých úseků plzeňských řek. Rozvoj rezidenční suburbanizace je na Plzeňsku negativně ovlivňován historickým vývojem krajiny v četných lokalitách, zasažených těžbou černého uhlí a kaolinu. Vlastní suburbanizační procesy přinášejí významné změny využití ploch v příměstské krajině Plzně. Nejintenzivnější změny využití ploch jsou spojeny nejen s výstavbou rodinných domů, ale též s areály komerční suburbanizace, lokalizovanými na obvodu města a zejména v dopravní vazbě na dálniční obchvat dálnice D5.

LITERATURA

Antrop, Marc. 2004. „Landscape change and the urbanization process in Europe." *Landscape and Urban Planning* 67 (1–4): 9–26.

Babický, František. 2008. *Dopravní situace v Plzni a její možné řešení*. Bakalářská práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Bartoš, Michael, Drahomíra Kušová, Jan Těšitel, Marie Novotná, Jan Kopp, Jaroslav Macháček, Laurence A. G. Moss, Romella S. Glorioso. 2011. *Amenitní migrace do venkovských oblastí České republiky*. Kostelec nad Černými lesy: Lesnická práce, s.r.o.

Baštová, Magdaléna, Tomáš Krejčí, Petr Tonev, Václav Toušek. 2005. „Změny v dojížďce za prací do českých velkoměst v letech 1991–2001." Pp. 9–14 in *Zmeny v štruktúre krajiny ako reflexia súčasných spoločenských zmien v strednej a východnej Európe – zborník z III. Medzinárodného geografického kolokvia.* Košice: Vydavatelstvo Univerzity P. J. Šafárika.

Brož, Petr. 2008. *Změny ve využívání země v okolí dálnice D5*. Bakalářská práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Culek, Martin (ed.). 2005. *Biogeografické členění České republiky. II. díl.* Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR.

Daneš, Jiří V. 1917. „Obyvatelstvo království Českého v letech 1843–1910. Oblast plzeňská." *Národopisný věstník československý* 12 (3): 296–318.

Dudák, Vladislav (ed.). 2008. *Plzeňsko. Příroda – historie – život.* Praha: Baset.

Forman, Richard T. T., Michel Godron. 1993. *Krajinná ekologie.* Praha: Academia.

Gruber, Martin. 1993. *Entwicklungsmöglichkeiten im suburbanen Bereich – die Gemeinde Hummeltal.* Bayreuth: Universität Bayreuth.

Hanley, Nick, Richard Ready, Sergio Colombo, Fiona Watson, Mairi Stewart, E. Ariel Bergmann. 2009. „The impacts of knowledge of the past on preferences for future landscape changes." *Journal of Environmental Management* 90 (3): 1404–1412.

Holubová, Petra. 2010. *„Vliv dálničního obchvatu Plzně na fragmentaci krajiny*." Bakalářská práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Chocholoušková, Zdeňka. 2008. „Alien Plants in Large Urban Agglomerations: A Case Study of the City of Plzeň, Czech Republic." *Sovremennyj naučnyj Vestnik (Dnepropetrovsk)* 4 (30): 32–40.

Chocholoušková, Zdeňka, Petr Pyšek. 2003. „Changes in composition and structure of urban flora over 120 years: a case study of the city of Plzeň." *Flora* 198: 366–376.

Kocourková, Jarmila. 1997. „O jedné z metod estetického hodnocení krajiny." *Ochrana přírody* 52 (1): 18–24.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 173

Kopp, Jan. 2004. *„Ekohydrologické hodnocení povodí v příměstské krajině – případová studie povodí Lučního potoka.“* Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

Kopp, Jan. 2005. „Polarizace vývoje krajiny na periferii Plzeňské aglomerace.“ Pp. 92–99 in Marie Novotná (ed.). *Problémy periferních oblastí.* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Kopp, Jan. 2008. „Typy kulturních krajin.“ Pp. 22–24 in Vladimír Dudák (ed.). *Plzeňsko. Příroda – historie – život.* Praha: Baset.

Kopp, Jan, Marie Novotná. 2008. „Krajinně-ekologické a environmentální změny na Plzeňsku v transformačním období.“ *Geografické informácie* 12: 16–23.

Kopp, Jan, Marie Novotná, Jan Duben. 2009. „Bytová výstavba v kontextu kvality životního prostředí v letech, 1997–2007 v ČR.“ *Geografické informácie* 13: 87–93.

Králová, Irena. 2007. „Urbanisticko-krajinářský vývoj Plzně.“ Pp. 110–112 in Alena Matušková, Marie Novotná (eds.). *Geografie města Plzně.* Plzeň: Západočeská univerzita.

Kupková, Lucie. 2003. „Suburbanizace Prahy. Kulturní krajina nebo kultura supermarketů a satelitů?“ *Geoinfo speciál*, 2003: 73–75.

Létal, Aleš, Irena Smolová, Zdeněk Szczyrba. 2001. „Transformace příměstské krajiny.“ *Urbanismus a územní rozvoj* 4 (4): 15–21.

Löw, Jiří, Igor Míchal. 2003. *Krajinný ráz.* Kostelec nad Černými lesy: Nakladatelství Lesnická práce.

Markvart, Josef 2002. „Suburbanizace, pěší pohyb a krajina: příklad města Brna.“ *Urbanismus a územní rozvoj* 5 (6): 28–34.

Matušková, Alena, 2008. „Malá města Plzeňského kraje – typologie, specifika, konkurenceschopnost.“ Pp. 95–102 in *Geodny Liberec 2008. Sborník příspěvků*. Liberec: Technická univerzita.

Matušková, Alena, Marie Novotná (eds.). 2007. *Geografie města Plzně*. Plzeň: Západočeská univerzita.

Mc Granahan, David. 1999. „Natural Amenities Drive Rural Population Change. Measures of Natural Amenities.“ *Agricultural Economic Report* 781. Washington: U.S. Department of Agriculture.

Mentlík Pavel, Karel Jedlička, Jaroslav Kraft. 2005. „Metody pro určení oblastí potenciálního hospodářského rozvoje (problematika geologie, geomorfologie a GIS).“ Pp. 18–56 in Jaroslav Dokoupil, Alena Matušková (eds.). *Rozvojový potenciál Plzeňského kraje.* Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Michalec, David. 2008. „Vybrané demografické aspekty migrace v metropolitních oblastech ČR. Srovnání Brněnska, Plzeňska a Ostravska.“ *Geografické informace* 12: 281–297.

Mulíček, Ondřej, Ida Olšová. 2002. „Město Brno a důsledky různých forem urbanizace.“ *Urbanismus a územní rozvoj* 4 (6): 17–21.

Novák, Jakub, Luděk Sýkora. 2007. „A city in motion: Time-space activity and mobility patterns of suburban inhabitants and the structuration of the spatial organization of the Prague metropolitan area.“ *Geografiska Annaler. Human Geography* 89B (2): 147–167.

Novotná, Marie. 1999. „Evaluation of Long Term Changes in Land Use.“ Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae–Geographica , Supplementum 2/II: 155–161.

Ouředníček, Martin. 2007. „Differential Suburban Development in the Prague Urban Region.“ *Geografiska Annaler. Human Geography* 89B (2): 111–125.

Ouředníček, Martin, Jana Temelová, Marie Macešková, Jakub Novák, Petra Puldová, Dušan Romportl, Tomáš Chuman, Světla Zelendová, Iva Kuncová. 2008. *Suburbanizace.cz*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje a Urbánní a regionální laboratoř.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 174

Ouředníček, Martin, Eva Čejková. 2009. „Rezidenční suburbanizace v zázemí Českých Budějovic." Pp. 47–58 in Jan Kubeš (ed.). *Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace II*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Ústav vedy a výskumu.

Poleno, Zdeněk. 1985. *Příměstské lesy.* Praha: Státní zemědělské nakladatelství.

Ptáček, Pavel. 2004. *Vývoj měst a jejich zázemí v transformačním období*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Pyšek, Petr, Zdeňka Chocholoušková, Antonín Pyšek, Vojtěch Jarošík, Milan Chytrý, Lubomír Tichý. 2004. „Trends in species diversity and composition of urban vegetation over three decades." *Journal of Vegetation Science* 15 (6): 781–788.

Quitt, Evžen. 1994. *Topoklimatické mapování pro potřeby ochrany ovzduší Plzně a okolí s digitalizovanými registry GIS pro síť informačních jednotek 50 x 50 m*. Brno: Ekodataservis.

Sobotová, Jana. 2006. „Suburbanizační procesy v Plzeňské aglomeraci." *Miscellanea geographica* 12: 75–89.

Spilková, Jana, Luděk Šefrna. 2010. „Uncoordinated new retail development and its impact on land use and soils: A pilot study on the urban fringe of Prague, Czech Republic." *Landscape and Urban Planning* 94 (2): 141–148.

Strumse, Einar. 1996. „Demographic differences in the visual preferences for agrarian landscapes in Western Norway." *Journal of Environmental Psychology* 16 (1): 17–31.

Sýkora, Luděk (ed.). 2002. *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky.* Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Utler, Pavel. 2008. *Změny ve využívání země v okolí dálnice D5*. Bakalářská práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

DALŠÍ ZDROJE:

ArcČR 500. 2003. Digitální geografická databáze 1 : 500 000. Praha: ARCDATA Praha, s. r. o.

CENIA. 2011. „Národní geoportál INSPIRE verze 1.1." [online] Praha: CENIA, Česká informační agentura životního prostředí. [cit. 10. 9. 2011]. Dostupné z: <http://geoportal.gov.cz>.

ČSÚ. 2008. „Databáze demografických údajů za obce ČR." [online] Praha: Český statistický úřad [cit. 20. 2. 2009]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/cz/obce_d/index.htm>.

ČSÚ. 2009a. „Analýza bytové výstavby v územích České republiky, 1997–2008." [online] Praha: Český statistický úřad [cit. 31. 12. 2009]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/8209-09>.

ČSÚ. 2009b. „Registr sčítacích obvodů a budov." Praha: Český statistický úřad.

ČSÚ. 2009c. „Statistika bytové výstavby." Praha: Český statistický úřad.

ČSÚ. 2010. „Počet obyvatel v obcích okresu Plzeň-město k 1. 1. 2010." [online] Praha: Český statistický úřad [cit. 1. 6. 2010]. Dostupné z: <www.czso.cz/xp/redakce.nsf/i/okres_plzen_mesto_2009_obce_obyv/$File/Plzeň-město.xls>.

ČSÚ. 2011. „Databáze demografických údajů za obce ČR." [online] Praha: Český statistický úřad [cit. 10. 6. 2011]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/cz/obce_d/index.htm>.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 175

8 Vnímání a využití krajiny staro- a novousedlíky v suburbánní zóně Prahy: případová studie Zlatníky-Hodkovice*

EVA KLÁPŠŤOVÁ, PETR KLÁPŠTĚ, MILOŠ ŘÍHA**

Úvod

Špatný stav krajiny v příměstských zónách je vnímán odbornou veřejností jako jeden ze zásadních problémů suburbanizace. Protože krajina je mnohovrstevnatým fenoménem, který má přírodní, kulturní, sociální i duchovní rozměr a byla vždy utvářena lidskou činností, je pro plánování její další budoucnosti velmi důležité znát, jaký vztah ke krajině mají její obyvatelé, jak ji využívají a jak by ji využívat chtěli. Při úvahách směřujících k nápravě současného stavu je poté vhodné z těchto znalostí vycházet a obyvatele do plánování zapojovat. Text kapitoly na příkladu případové studie obce Zlatníky-Hodkovice, ležící v suburbánní zóně Prahy, ukazuje zájem starousedlíků a nově příchozích obyvatel o krajinu v bezprostředním okolí obce. Popisuje využití krajiny obyvateli (četnost a důvody pobytu v krajině, poptávku po dalších možnostech, okolní prostředí jako důvod přistěhování), vnímání a hodnocení krajiny obyvateli (pozitivně vnímané rysy, negativně vnímané rysy) a předpoklady pro budoucí změny v krajině (problémy k řešení, záměry, scénáře rozvoje obce, identita). Závěr kapitoly obsahuje shrnutí hlavních zjištění a krátkou úvahu, co ze zjištění vyplývá pro plánování krajiny. Použitá data pocházejí z výsledků dotazníkového šetření a pracovních setkání s obyvateli prováděných v rámci přípravy Strategického plánu obce Zlatníky-Hodkovice.

* Příspěvek byl podpořen grantem Studentské grantové soutěže ČVUT č. SGS10/303/OHK1/3T/15.

** Ing. Eva Klápšťová, Česká zemědělská univerzita v Praze, Fakulta životního prostředí, katedra aplikované geoinformatiky a územního plánování, Kamýcká 1176, 165 21 Praha 6 – Suchdol, email: klapstova@fzp.czu.cz, Ing. arch. Petr Klápště, České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, Mgr. Miloš Říha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.

Krajina

Krajinu chápeme jako mnohovrstevnatý fenomén, který má jako celek svůj vlastní význam a charakter přesahující pouhý součet částí. Evropská úmluva o krajině ji definuje takto: „krajina znamená část území, tak jak je vnímána obyvatelstvem, jejíž charakter je výsledkem činnosti a vzájemného působení přírodních a/nebo lidských faktorů" [Rada Evropy, 2000: 3]. Zásadní pro chápání krajiny je vztah mezi lidmi a místem; netýká se to přitom pouze významných a výjimečných krajin, ani pouze venkova [Swanwick, 2009]. Krajina v tomto smyslu má pro své obyvatele širokou škálu významů, od materiálních po ryze kulturní a duchovní: poskytuje suroviny a potraviny, energie (produkční funkce krajiny) a další ekosystémové služby – regulace klimatu, hydrologický cyklus, služby biologických činitelů, absorbce a zneškodňování odpadů [Enviwiki, 2008] (ekologická funkce krajiny); možnosti pro zdravý pohyb a rekreaci, klid (rekreační funkce krajiny); krásu, inspiraci, sounáležitost s místem a domovem, prostor pro sociální interakci [Research Box, 2009]; přenos duchovní a kulturní identity a historické paměti [Gojda, 2000; Cílek, 2002] (sociálněkulturní funkce krajiny). Funkce krajiny [jak poznamenali již Forman, Godron, 1993] jsou pevně svázány s její strukturou, což platí i pro ty nejsubtilnější jako sounáležitost a paměť – ač povahou vztahové, váží se na konkrétní fyzické objekty/artefakty v krajině [Stedman, 2003]. V důsledku řady postupných společenských změn je dnes krajinná struktura přímo a každodenně utvářena a udržována relativně málo lidmi, kteří se věnují zemědělství, lesnictví a managementu přírodně cenných území. S tím roste význam občasného kontaktu formou rekreačního využití [Swanwick, 2009].

Krajina v suburbánní zóně

Již delší dobu se v českých odborných kruzích (sociální ekologie, geografie, urbanismus a územní plánování, ochrana přírody a krajiny) mluví o narušování krajiny suburbanizací [Baše, 2002; Blažek, 2002; Körner, 2002; Hnilička, 2005; Bičík, Kupková, 2006; v poslední době např. Mackovič, 2009]. Krajina v suburbánních zónách velkých měst prochází rychle výraznými změnami. Některé funkce či rovnováha mezi nimi jsou zde narušeny, redukuje se mnohovrstevnatost krajiny. V řadě zemí byly provedeny výzkumy dopadů suburbanizace na krajinu popisující následující jevy: fragmentace a degradace cenných ekosystémů a snižování ekologické stability; narušení vodního režimu a regulace teploty;[1] zábor zemědělské půdy;

[1] Zvyšování množství nepropustných povrchů a z toho plynoucí snižování vsakování srážek a odparu vede ke zrychlenému odtoku srážek (zvyšování rizika povodní) a dále ke snižování zásob

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 177

neprostupnost; ztráta charakteru/rázu krajiny, lidského měřítka a kulturních prvků. Tematický přehled udávají Meeus a Gulinck [Meeus, Gulinck, 2008], kteří v této souvislosti používají také výraz semi-urbánní krajina.[2]

Při využívání zahraničních prací je třeba brát v potaz, že oproti USA jsou v Evropě důsledky suburbanizace na krajinu o něco mírnější, protože vzhledem k hustší sídelní struktuře nevznikají úplně nové ryze obytné homogenní útvary, ale suburbanizace probíhá transformací a rozšiřováním stávajících již existujících sídel [Sýkora, 2003]. V českém postkomunistickém prostředí je současná podoba suburbánní krajiny obvykle výslednicí výrazných změn způsobených kolektivizací a intenzivním zemědělstvím, nebo fenoménem chataření a chalupaření a procesu suburbanizace.[3]

Plánování krajiny

Přístup k plánování krajiny je možno rozdělit do tří základních úrovní, kterými jsou ochrana (konzervování stavu), kultivace (odstraňování problémů) a tvorba (vytváření nových struktur) [Swanwick, 2002]. V české plánovací praxi v současné době jednoznačně převažuje ochrana, a to natolik, že mimo relativně úzkou skupinu odborníků bývá chápána jako jediná možná úroveň plánování krajiny.[4] Z úvah urbanistů [Ústav územního rozvoje, 2009] je zřejmé, že se většinou automaticky předpokládá, že problémy suburbanizace je třeba řešit tím, že krajina se bude více a důsledněji regulovat a chránit. Tento, v podstatě restriktivní přístup, s sebou nese dva praktické problémy:

spodních vod a tím k ohrožování produkční a ekologické funkce krajiny. Snížený odpar je jednou z hlavních příčin tzv. efektu „heat islands" – lokálního zvýšení teploty v zastavěném území [podrobněji viz Gartland, 2008].

[2] Semi-urbánní krajinu charakterizují těmito znaky: (i) dostatečně velké množství povrchu (ale ne celý) má urbánní charakter a může být klasifikován jako zastavěný (dopravní infrastruktura, budovy apod.); (ii) dostatečně velké množství povrchu (ale ne celý) je pokryt vegetací, částečně nebo zcela přeměněnou člověkem. Často doprovází budovy nebo má specifické sociální či ekologické funkce (parky, vegetační doprovod cest atd.); (iii) jsou jasně měřitelné dynamické změny land use. Tyto změny land use mohou být zapříčiněny vnějšími faktory jako např. stěhování či růst populace, nebo mohou mít vnitřní příčiny, např. budování nových silnic, kvůli zvýšenému dojíždění do práce v centru; (iv) nejedná se o čisté městské jádro, krajina není čistě zemědělská ani není čistě přírodní.

[3] V některých ohledech se oba tyto procesy umocnily. Zcelování pozemků doprovázené rozoráváním mezí a melioracemi započalo likvidaci cenných biotopů a vegetačního doprovodu cest a vodních toků, aby v ní pokračovala bytová a komerční výstavba a vyvolané investice liniových dopravních staveb. Rušení polních cest nepotřebných pro obsluhu velkých lánů snížilo průchodnost krajiny, nárůst automobilové dopravy vyvolaný suburbanizací posléze znemožnil bezpečný pěší pohyb po silnicích.

[4] V diskusích mezi projektujícími profesemi (architekti, dopravní inženýři) i laiky se objevuje myšlenková zkratka plánování krajiny = ochrana krajinného rázu.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 178

1. V řadě území (včetně námi zkoumané lokality, podrobněji viz dále) struktura krajiny spolupůsobením suburbanizace a intenzivního zemědělství natolik narušena, že zakonzervování současných hodnot nic neřeší, protože krajina už nyní není schopna plnit řadu svých funkcí. Lapidárně vyjádřeno: Již téměř není co chránit.
2. Tento přístup má v sobě zabudovanou konfrontační mentalitu – chrání danou věc před někým, proti někomu – a často se víc zajímá o nepřítele, než o spojence. Jsme přesvědčeni, že v demokratickém prostředí nelze dosáhnout dlouhodobých výsledků jen konfrontačním způsobem. V případě krajiny, která má svůj kulturní, sociální a duchovní rozměr to platí o to více. Její struktura vždy byla utvářena lidskou činností, bez vnímání obyvatel a jejich vztahu k území nemá smysl o krajině jako konceptu vůbec hovořit.

Pro kultivaci a tvorbu krajiny je třeba do budoucna změnit přístup k plánování z ochranářského/konfrontačního na participativní [Swanwick, 2002; Spiegler, Dower, 2006; Novotný, 2008; Klápšťová, Klápště, Poláčková, 2010].[5] Změna přístupu plánování z konfrontačního na participativní s sebou ale nese řadu otázek: Identifikují se obyvatelé v suburbánních zónách s krajinou ve svém okolí? Je vůbec poptávka po tom stav krajiny změnit? Pokud ano, jakým směrem? Odkud vzejde iniciativa ke změnám, o koho se při změnách opřít? Jakou úlohu sehrají místní obyvatelé? Liší se přitom přístup staro- a novousedlíků? Jaká by přitom měla být úloha odborníků a státní správy?

V počátcích suburbanizace u nás se automaticky přebírala data a závěry ze západních, zejména anglosaských zemí, kde jsou s tímto jevem delší zkušenosti [tematický přehled udávají Meeus, Gulinck, 2008, souhrn zjištění relevantních pro plánování krajiny Swanwick, 2009]. V řadě oblastí se však s tím, jak přibývají české výzkumy a data, ukazuje, že naše situace se vlivem odlišných výchozích podmínek může lišit (např. sociální soudržnost, politická participace [Vobecká, Kostelecký, 2007]). Proto je na místě otázka – jak je to se vztahem lidí a krajiny?

V českých podmínkách byly ve vztahu k suburbánní krajině zkoumány změny land use [Bičík, Kupková, 2006] a ve velmi hrubém měřítku fragmentace krajiny [Anděl et al., 2005], různé podrobnější ekologické analýzy se objevují v některých územně analytických podkladech obcí a krajů. Tyto oblasti pokrývají ekologickou a částečně i produkční funkci krajiny. V oblasti rekreační a sociálně-kulturní funkce krajiny je zatím třeba vycházet z dat a závěrů výzkumů primárně zaměřených jiným směrem. Dílčí poznatky je možné získat z výzkumů životního stylu, sociálních aktivit a politické participace [Novák, 2004;

[5] Zdůvodnění potřeby a přínosů participativního přístupu jako odrazu postpozitivistické metodologie v plánování v obecné rovině nejuceleněji uvádí Healey [2006].

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 179

Doležalová, Ouředníček, 2006; Puldová, Ouředníček, 2006; Vobecká, Kostelecký, 2007]. Vzhledem k této situaci může dotazníkové šetření a několik plánovacích setkání (skupinové rozhovory) s občany, které jsme provedli v rámci přípravy strategického plánu v obci Zlatníky-Hodkovice přinést některé nové podněty. Protože se výstupy týkají jedné obce a nebyly cíleny pouze na krajinu, nemohou problematiku popsat komplexně, ale i tak přináší některé podněty pro další úvahy o budoucnosti, které se pokusíme v tomto textu popsat. Zaměříme se na odpovědi na tyto otázky:

1. Jak vnímají a využívají obyvatelé krajinu? Jak by ji využívat chtěli? Jak se v tomto ohledu liší různé skupiny obyvatel, zejména novousedlíci a starousedlíci?
2. Lze při plánování krajiny vyjít z potřeb a postojů obyvatel? Pokud ano, z kterých?

Reálie případové studie

Pro pochopení výstupů v následujícím textu je nutné přiblížit stručně situaci obce se zvláštním důrazem na stav krajiny. Zlatníky-Hodkovice leží při jihozápadní hranici hl. města Prahy. Obec se skládá ze dvou sídel a dvou katastrálních území. Počet obyvatel se od 80. let (doba rozšiřování zemědělského podniku) zvyšuje, k největšímu nárůstu došlo mezi lety 2001 a 2007 – z 903 obyvatel v roce 2001 na 1091 obyvatel v roce 2007.[6] Novousedlíků je ale více, než kolik činí pouhý přírůstek obyvatel – dochází k obměně obyvatel tím, že část starousedlíků se odstěhovala a novousedlíci se přestěhovávají i do stávající zástavby. Roční rozpočet obce v roce 2007 činil 50,43 mil Kč, což je výrazně více, než je obvyklé u běžné obce stejné velikosti (obec umí čerpat dotace a efektivně hospodaří s obecním majetkem). Příjmy obyvatel jsou nadprůměrné. Relativně vysoký počet živnostníků a firem vytváří různě kvalifikovaná pracovní místa. Nejvýznamnější z hlediska počtu pracovních míst (zaměstnává přibližně 50 místních obyvatel) je zemědělský podnik AGRO Jesenice a.s. Dopravní spojení s Prahou veřejnou dopravou zajišťují autobusy s přestupem v Jesenici nebo Dolních Břežanech.

Klimatické podmínky a kvalita půdy v okolí obce jsou příznivé pro zemědělství. Díky tomu v land use krajiny převažují velké nečleněné bloky orné půdy (viz obrázek 8.1). Krajina je plně antropogenizovaná a ekologicky málo stabilní, koeficient ekologické stability, který uvádí podíl plochy ekologicky více stabilních

[6] Ve srovnání s okolními obcemi je nicméně tento nárůst velmi umírněný – jde o nárůst o 18 %, sousední Jesenice ve stejném období rostla o 101% a Vestec dokonce o 121 %.

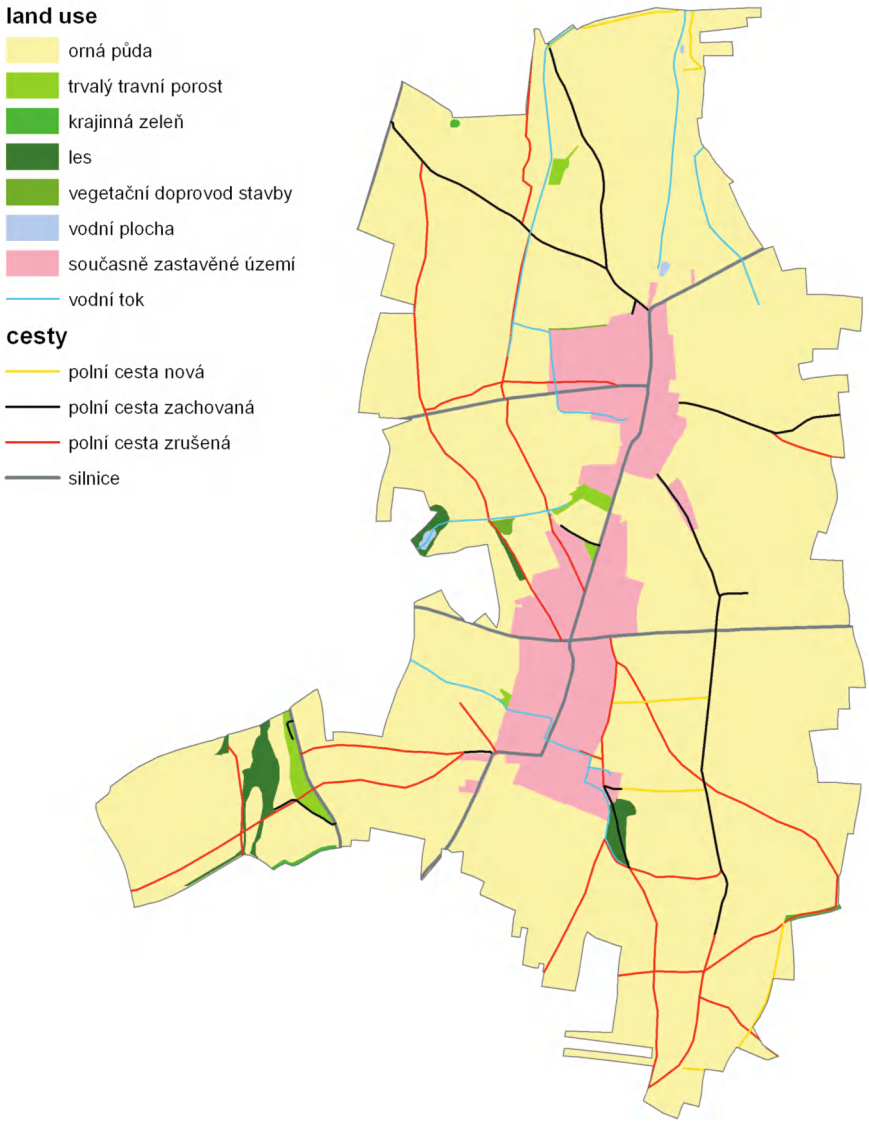

Obrázek 8.1: Současné využití krajiny v obci Zlatníky-Hodkovice
Zdroj dat: Katastrální mapa, Císařské otisky stabilního katastru, vlastní terénní šetření

kultur vůči ploše méně stabilních kultur[7] [výpočet proveden podle Míchal, Löw, 2003] KES = 0,04.[8] Většinu zemědělské půdy v okolí obce obhospodařuje již výše zmíněné AGRO Jesenice a.s. Firma hospodaří konvenčním způsobem a za stá-

[7] Výpočet KES = (lesní půda + pastviny + louky + zahrady + ovocné sady + vinice + rybníky + ostatní vodní plochy)/(zastavěné plochy + orná půda + chmelnice).
[8] Srovnej: průměr Středočeského kraje: KES = 0,66, průměr ČR: KES = 1,04 [Poláčková et al., 2008].

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 181

vajících podmínek není pravděpodobné, že by měla zájem o změnu způsobu hospodaření a podporu mimoprodukčních funkcí krajiny.

Krajinu v okolí (pás území podél hranice Prahy od okraje lesů v údolí Vltavy po Průhonický park) změnilo intenzivní zemědělství, suburbanizace změny dokončila. Charakteristika celého tohoto území je podobná – v land use krajiny převažují velké nečleněné bloky orné půdy, polní cesty jsou udržovány pouze radiálně ze zemědělských areálů, mezi obcemi jsou nespojité (mimo silniční komunikace tak není možný pěší průchod krajinou), aleje podél cest jsou zanedbané a ve většině případů zaniklé, doprovodná zeleň vodních toků často chybí. Drobné památky v krajině jsou většinou neudržované (často již nestojí u cesty, která zanikla) s výjimkou těch, které jsou přímo v sídlech nebo na jejich okraji.

Krajinu po realizaci dotazníkového šetření velmi ovlivnila výstavba silničního okruhu kolem Prahy (dotazníkové šetření proběhlo v době počátků výstavby a vlivy okruhu se v komentářích z otevřených otázek projevují) a dále ji ovlivní plánované napojení dálnice D3 a připravované Středočeské inovační centrum s předpokládaným postupným rozšiřováním tohoto areálu.

Postup a metody

Výzkum byl proveden v roce 2008 primárně jako podklad pro strategický plán obce[9], proto je orientován zejména na praktické výstupy pro plánování obce a okolního regionu. Strategický plán byl zpracován s participací obyvatel – a to formou dotazníkového šetření (jednosměrná komunikace) a plánovacích setkání (skupinové rozhovory – obousměrná komunikace). V analytické fázi proběhlo jedno setkání s veřejností, dotazníkové šetření a expertní analýzy. V návrhové části potom tři tematická pracovní setkání s veřejností.

Podklady pro návrh dotazníkového šetření tvořila převzatá data a dokumenty[10] a výstupy prvního setkání s veřejností (39 účastníků). Setkání proběhlo v podstatě ve formě skupinových rozhovorů (tři skupiny o 10–15 lidech,

[9] Potřeba vytvoření strategického plánu ze strany obce přišla v momentě, kdy byly vyřešeny akutní infrastrukturní problémy (oprava komunikací, kanalizace, plynofikace, stabilizace školy) a vedení obce se začalo rozmýšlet, co dál v situaci, kdy úkoly k řešení nejsou již tak evidentní. Od začátku bylo záměrem sázet na kvalitu a nikoli na kvantitu a zachovat ráz obce. Sázet na kvalitu bez zásadního řešení krajiny nelze, a proto byla jedním z nosných témat.

[10] Dokumenty obce, ORP a kraje (územně plánovací dokumentace, starší program rozvoje vesnice, kronika obce, strategie mikroregionu, zápisy obecního zastupitelstva, územně analytické podklady obcí a kraje) a demografická a ekonomická data týkající se obce a regionu (Městská a obecní statistika, Registr ekonomických subjektů).

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 182

k dispozici byla na stole velká mapa sídel a širšího okolí a ortofotomapa sídel a bližšího okolí), cílem bylo popsat současné problémy a hodnoty území obce a sesbírat náměty pro rozvoj do budoucna. Zápis byl prováděn veřejně tak, aby autoři výroků mohli odsouhlasit znění jejich záznamu. Na závěr byly výstupy skupin prezentovány a byla jim přiřazena priorita.[11] Vznikla tak první představa o vnímání obce jejími obyvateli. Výstupy této fáze nemohou být vnímány pro skupinu obyvatel obce jako reprezentativní, zobrazují názory aktivních obyvatel obce. Pro úvahy o budoucím vývoji však má znalost názorů obyvatel, kteří jsou ochotni úvahám o stavu a budoucnosti obce věnovat čas, svou cenu, protože pravděpodobně oni budou případnými nositeli budoucího dění a změn. Aktivní lidé jsou podle Van Dijka a Van der Wulpa [Van Dijk, Van der Wulp, 2010] vzdělanější a jsou schopní nacházet cesty k naplnění svých cílů. Mohou používat strategie nenáročné na finanční zdroje, ale náročné na čas.

Na základě témat zmiňovaných na setkání, identifikovaných v rozvojových dokumentech a na základě zhodnocení převzatých dat bylo navrženo dotazníkové šetření. Dotazníky obsahující uzavřené i otevřené otázky byly vyplněny tazateli při poměrně rozsáhlém (cca hodinovém) rozhovoru s respondentem. Základní soubor tvořili obyvatelé starší 15 let, vzorek byl sestaven metodou náhodného výběru podle evidence obyvatel obce, celkem proběhlo 182 rozhovorů. Kontrolní srovnání charakteristik respondentů s demografickými charakteristikami obce potvrdilo reprezentativnost vzorku.

V návrhové fázi tvorby strategického plánu následovala vlna tří setkání s veřejností (celkem 28 účastníků, z nichž 6 se zúčastnilo všech tří setkání), každé setkání bylo věnováno dvěma tématům – jednomu cca jedna a půl hodiny. Bylo avizováno předem, kdy budou která témata řešena. Jako vstup pro každé téma byl formou SWOT analýzy zpracován podklad z výstupů dotazníkového šetření a expertních analýz. Ten byl komentován, interpretován a doplněn, dále pak byla závěrům přiřazena priorita stejným postupem jako na setkání v předchozí fázi. Na závěr byly optikou právě dotvořené SWOT analýzy doplněny a označeny prioritou náměty na rozvoj obce v daném tématu. Výstupy této fáze opět zobrazují jen názory aktivních obyvatel obce.

Uváděné výstupy a závěry využívají především výsledků dotazníkového šetření, doplňkově i setkání. V interpretacích výsledků setkání využíváme i komentáře mimo vlastní veřejné tabulky výstupů, které byly při rozhovorech za-

[11] Každý účastník mohl u každé části – problémy, hodnoty, náměty – rozdělit 3 preferenční body. Ne všichni této možnosti využili – v některé kategorii někteří nerozdělili všechny body, někteří se zdrželi (např. starosta obce – vědom si své silné pozice nechtěl svým výběrem ovlivnit ostatní), někteří účastníci z časových důvodů odešli dříve.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 183

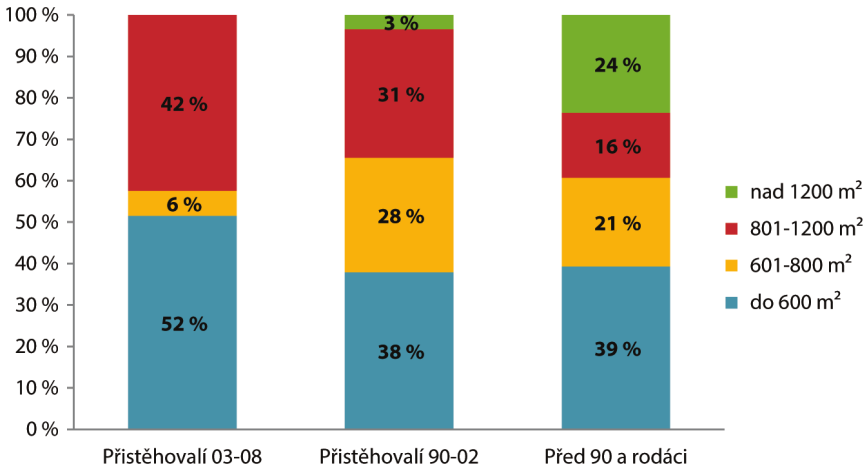

Obrázek 8.2: Závislost velikosti parcel rodinných domů na době přistěhování

Zdroj: vlastní dotazníkové šetření, 2008

znamenány. Silnou i slabou stránkou získaných dat je jejich šíře – na jedné straně je otázek věnujících se přímo krajině relativně málo, na druhé straně je možné sledovat souvislosti s jinými tématy.

Charakteristika obyvatel obce

Podle údajů z dotazníkového šetření (2008) tvoří 32 % obyvatel obce rodáci, 68 % jsou přistěhovalí, 20 % obyvatel se přistěhovalo mezi lety 1990–2002 a 19 % mezi lety 2003–2008. Většina obyvatel bydlí v rodinném domě, byty tvoří menšinu bytových jednotek (7%). Bydlení obyvatel se liší podle doby přistěhování. V dvougeneračním rodinném domě žijí pouze přistěhovalí před rokem 1990 a rodáci.[12] Zatímco přistěhovalí před rokem 1990 a rodáci bydlící v rodinných domech mají parcely různých velikostí, přistěhovalí v letech 1990–2002 mají již méně často velikost parcely nad 1200 m² a přistěhovalí v letech 2003–2008 nemají parcely větší než 1200 m² (viz obrázek 8.2). Postupně se tak ztrácí rozrůznění velikosti pozemků.

Přistěhovalí v letech 1990–2008 se od dříve přistěhovalých a rodáků dále liší v řadě jiných charakteristik. Jsou mladší, mají zaměstnání s vyšší duševní náročností, jsou vzdělanější a lépe placení, více dojíždějí do Prahy, méně do okolních obcí. Tato charakteristika odpovídá zjištěním z jiných českých výzkumů [Doležalová, Ouředníček, 2006; Puldová, Ouředníček, 2006]. Naopak hodnocení

[12] Počet bytových jednotek v řadových domech a bytových domech je malý, nelze zde mluvit o statistické závislosti mezi bydlením v těchto typech obytných domů a dobou přistěhování.

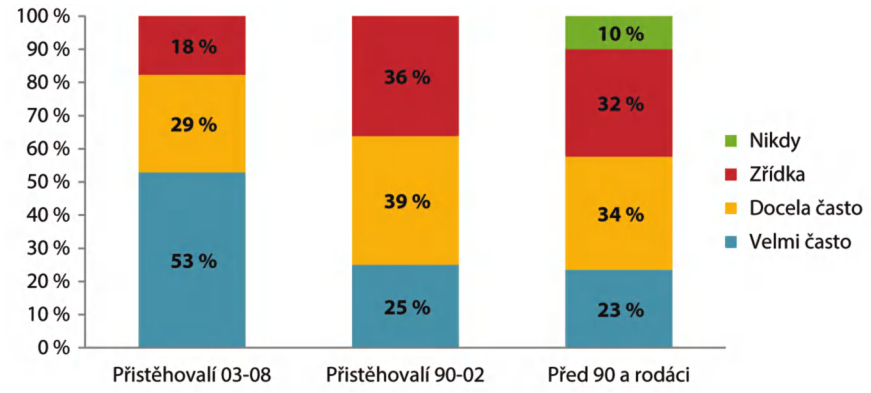

Obrázek 8.3: Závislost četnosti pobytu v krajině v okolí obce na době přistěhování

Zdroj: vlastní dotazníkové šetření, 2008

vztahů se sousedy a pocit možnosti ovlivnění chodu obce nezáleží na době přistěhování, stejně tak jako četnost návštěv akcí v obci. Za starousedlíky se lidé začali považovat přibližně po 10–15 letech bydlení v obci.

Využití krajiny obyvateli

Swanwick ve své práci cituje britskou studii [National Statistic, 2002], která uvádí, že nejčastěji zmiňovaná pozitiva spojovaná s návštěvou venkova jsou klid, scenérie, otevřený prostor a čerstvý vzduch, příroda (živočichové a rostliny) [Swanwick, 2009]. Tyto důvody jsou podobné těm, které lidé udávají, když jsou dotázáni na důvod jejich návštěvy zelených ploch a parků. Green Space uvádí, že lidé do zelených ploch a parků chodí z těchto důvodů: procházka, čerstvý vzduch, návštěva pěkného okolí, rostlin a zvířat, kvůli tichu [Green Space, 2007]. Swanwick dále tvrdí, že do venkovské krajiny a do zelených ploch a parků v urbánní a periurbánní krajině chodí častěji skupina obyvatel s vyšším příjmem (a vzděláním). Jako pravděpodobný důvod udává klid, který tato skupina hodnotí ve vztahu ke krajině a zeleným plochám nejvýše [Swanwick, 2009].

V našem šetření (2008) četnost pobytu v krajině průkazně souvisí s dobou přistěhování. Obecně lze říci, že lidé později přistěhovalí jsou v krajině častěji (viz obrázek 8.3). Dále četnost pobytu v krajině souvisí s ekonomickou aktivitou – pracující, nezaměstnaní a matky na mateřské dovolené jsou v krajině častěji než studenti a důchodci. Na rozdíl od výše uvedených výzkumů se neprojevila souvislost četnosti návštěv krajiny s věkem, vzděláním, ani s typem zaměstnání či výší příjmu respondenta. To může být dáno jednak špatným stavem krajiny v lokalitě (je pouze omezeně využitelná jako rekreační prostředí pro obyvatele s vyšším příjmem a vzděláním) nebo specificky českými aktivitami „kvazihospodářského

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 185

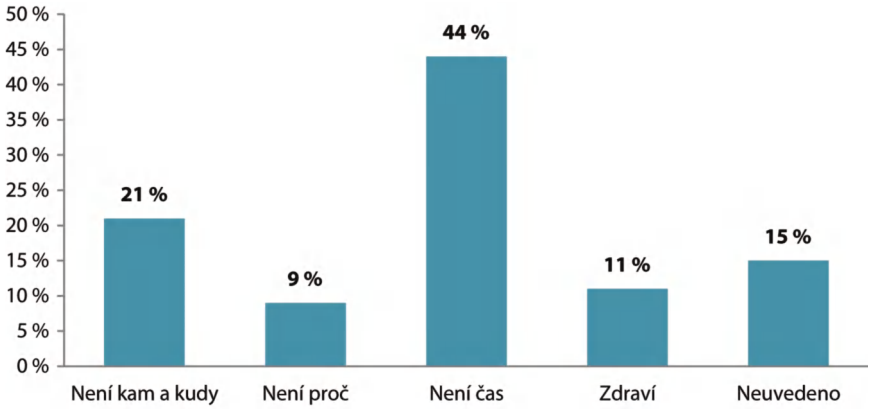

Obrázek 8.4: Důvody, proč se někteří respondenti nacházejí v krajině v okolí obce zřídka nebo nikdy

Zdroj: vlastní dotazníkové šetření, 2008

charakteru" (houbaření, rybaření, sběr bobulí), které jsou atraktivní pro obyvatele s nižšími příjmy a v okolí obce je lze ve velmi omezené míře provozovat. Na základě dalších odpovědí se domníváme, že blíže skutečnosti je první možnost – což by ukazovalo na podvyužití krajiny obyvateli v lokalitě. Neprokázala se souvislost četnosti pobytu ve volné krajině ani s dalšími faktory, kde byla možnost závislosti předpokládána – typem a standardem bydlení (čili zde neplatí zažitá představa, že obyvatelé rodinného domu s velkou zahradou již nevyužívají okolní krajinu) a délkou dojíždění (což znamená, že i ti, kdo dojíždí delší dobu, si čas na pobyt ve volné krajině mohou najít). Dále četnost pobytu v krajině nesouvisí ani s vnímaným znečištěním prostředí či preferovanou charakteristikou rozvoje obce.

Celkem 36 % respondentů uvedlo, že v krajině se nachází zřídka nebo nikdy. Jako důvod uváděli nedostatek času (tedy v podstatě životní styl, kde není pro pobyt venku místo), zdravotní indispozici (důchodci) a neprostupnost krajiny a absenci cílů (není kam a kudy, není proč – výrok „není proč" však není jednoznačný). V rámci této skupiny nejsou prokázány žádné statisticky významné závislosti ve vztahu k socioekonomickým či demografickým charakteristikám respondentů. Uváděné důvody se shodují s důvody, které vyplynuly z rozhovorů vedených na setkáních.

Důvody, proč obyvatelé Zlatníků-Hodkovic navštěvují krajinu, jsme zjišťovali pouze rozhovory na setkání. Uváděné důvody jsou: zaběhat si, projet se na kole, projít se, vyvětrat se, vyvětrat si hlavu, klid, vyvenčit psa, zajít do lesa. Důvody se shodují s výše uvedenou literaturou; pouze se neobjevuje jako v literatuře často uváděné „vychutnat si scenérii"; pro to zde opět podle komentářů na setkáních nejsou podmínky (zajímavá místa a pohledy, výjimkou jsou chráněná území ležící za sousedními obcemi Březanská rokle a Průhonický park).

Tyto důvody jsou nepřímo podpořeny také odpověďmi na otevřenou otázku „Proč byste doporučil/a někomu, aby se do vaší obce přistěhoval?" Nejčastěji zmiňované důvody jsou klid (34 %), blízkost Prahy (24 %), příjemné prostředí

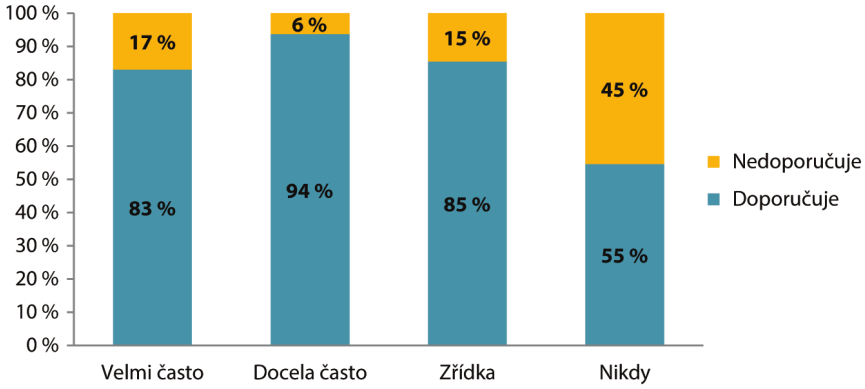

Obrázek 8.5: Závislost zda by respondent doporučil někomu přistěhovat se do obce na četnosti pobytu v krajině v okolí obce
Zdroj: vlastní dotazníkové šetření, 2008

a příroda (13 %), nedoporučuje (14 %). Důvody spojené s příjemným prostředím a přírodou uvádějí přistěhovalí 2003–2008 častěji než obyvatelé dříve příchozí. Označení hezké či příjemné prostředí se může vztahovat jak na obec, tak na její okolí, význam není z opovědí zcela jednoznačný. Obyvatelé, kteří se v krajině nevyskytují, však častěji uvádějí, že by přistěhování do obce nedoporučili (viz obrázek 8.5) a častěji také uvádí, že se jim nelíbí žádné místo v krajině. I přes její špatný stav je tak krajina zejména pro později přistěhovalé jednou z hlavních atraktivit území.

Již na prvním setkání s veřejností byl zmíněn problém s neprostupností krajiny. Proto byly do dotazníku zahrnuty otázky na případné využití různých druhů stezek (vycházkové stezky, cyklostezky, hippostezky), pokud by byly realizovány. Z odpovědí je zřejmý velký zájem o využití vycházkových stezek a cyklostezek. U vycházkových stezek platí, že později přistěhovalí je hodlají využít více (viz

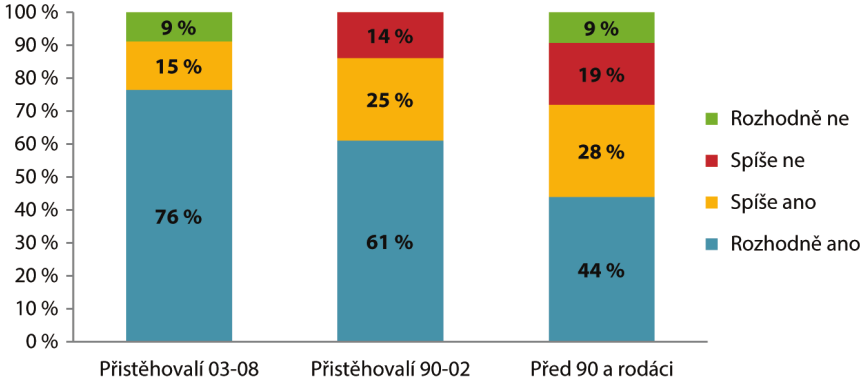

Obrázek 8.6: Závislost poptávky po využití vycházkových stezek na době přistěhování
Zdroj: vlastní dotazníkové šetření, 2008

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 187

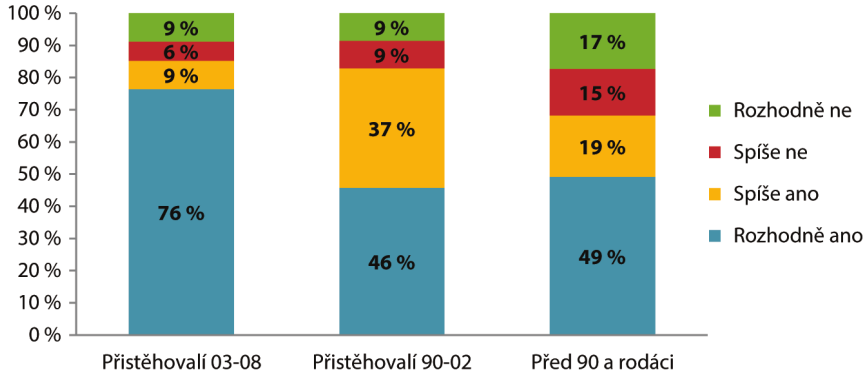

Obrázek 8.7: Závislost poptávky po využití cyklostezek na době přistěhování
Zdroj: vlastní dotazníkové šetření, 2008

obrázek 8.6), podobná tendence se projevuje i u cyklostezek (viz obrázek 8.7). Podle odpovědí na další otázky, souvislostí a také výstupů setkání lze usuzovat, že příčinou je větší výskyt sedavých zaměstnání a spíše městský životní styl nově příchozích. Z toho vyplývá potřeba aktivní rekreace. Spolupůsobí patrně věkové složení – mezi později přistěhovalými je více osob v produktivním věku (větší potřeba aktivní rekreace než u mladších a starších, resp. jiné nároky). Zájem o rekreační stezky nesouvisí s tím, zda respondent má malé děti, naopak souvisí s četností sledování televize (stezky by více využili lidé méně sledující televizi).

Lidé, kteří uvádějí, že jsou častěji v krajině, by stezky obecně více využili. Cyklostezky by využili spíš lidé s vyšším vzděláním a mladší, méně důchodci. Hippostezky by využili spíše vzdělanější lidé s vyšším příjmem. Zájem o využití stezek nesouvisí s velikostí parcely ani s duševní náročností zaměstnání. Četnost pobytu v krajině a zájem o stezky v krajině nesouvisí s indikátory pro-environmentálního chování (preference jiných způsobů dopravy než individuální automobilové, vůle investovat do kvality životního prostředí). Tyto závěry doplňují výsledky setkání s veřejností – problémy a návrhy týkající se prostupnosti a rekreačních aktivit byly zařazeny mezi prioritní, problémy a návrhy týkající se ekologické stability nikoli (viz tabulky č. 8.1–8.5).

Výsledky je možno shrnout tak, že noví příchozí mají větší potřebu využití krajiny a jsou zaměřeni na rekreační funkci krajiny (opatřením, která ji zkvalitňují, dávají vysokou prioritu), ekologická funkce pro ně není tak podstatná (opatřením, která ji zkvalitňují, dávají nízkou prioritu). Tento jednostranný přístup může v budoucnu při plánování krajiny vést k zachování či dokonce prohloubení ekologického deficitu suburbánních území.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 188

Vnímání a hodnocení krajiny obyvateli

Vnímání krajiny je ovlivňováno nejen fyzickým stavem krajiny, ale také hodnotami, zkušenostmi a sociokulturním zázemím (kontextem) pozorovatele, jako je např. věk, profese, kulturní asociace, evokované pocity, vědomosti pozorovatele atd. [Scott, 2002]. Reakce lidí na krajinu jsou tak nahlíženy jako výslednice jejich interakcí s fyzickým a kulturním prostředím v daném čase [Emmelin, 1996].

Pozitivně vnímané rysy

V literatuře nejčastěji uváděné prvky krajiny, které se lidem obvykle líbí, jsou: vodní prvky (jezera, rybníky, potoky), stromy, lesy, hory, výhledy, scenérie, divočina, obdělávaná pole, sídla, otevřené plochy [Swaffield, Foster, 2000; Scott, 2002; Swanwick, 2009]. Appleton uvádí, že pozitivní odezvy na krajinu jsou však spíše odvozeny od celosti krajiny, než od jednotlivých prvků v krajině [Appleton, 1994]. Jako důvody, proč se určitá krajina lidem líbí, uvádí výše uvedení autoři krásu, přírodnost, upravenost, otevřenost, mírumilovnost, vstřícnost, rozmanitost aj. Výsledky z rozhovorů na setkání s veřejností některým těmto preferovaným prvkům krajiny i důvodům, proč se obyvatelům krajina líbí, odpovídají.

Z odpovědí na otevřenou otázku: „Uveďte jedno místo v blízkém okolí obce, které se Vám zdá hezké" vyplynulo, že v krajině jsou pozitivně hodnoceny především přírodní a přírodě blízké prvky (Březanská rokle, bývalý lom Kamínek, rybníky s doprovodnou břehovou zelení aj.), ale také sídla nebo jejich části a otevřené plochy s výhledem – viz obrázek 8.8. Podle diskusí na setkání a odpovědí na otázku cílící na důvody přistěhování lidé na krajině celkově oceňují otevřenost (otevřené prostory s možností výhledu, upravenost, obhospodařování, klid, což jsou obdobné charakteristiky jako v zahraničních výzkumech).

Celkem 20 % respondentů však na otázku „Uveďte jedno místo v blízkém okolí obce, které se Vám zdá hezké" neopovědělo, dalších 16 % odpovědělo, že se jim nelíbí nic (celkem tedy 36 %; viz obrázek 8.8). Z toho lze vyvozovat, že 36 % lidí nezná krajinu tak, aby byli schopni uvést nějaké hezké místo, nebo se jim v krajině nelíbí. Sídlo z tohoto pohledu dosáhlo lepších výsledků neboť na otázku „Uveďte jedno místo přímo v obci, které se Vám zdá hezké" neodpovědělo jen 9 % lidí a odpověď nic využilo 6 % (celkem tedy 15 %). Výše uvedenou skupinu 36 % obyvatel, kteří neuvedli žádné místo v krajině, tvoří především ženy (67 %), přistěhovalí před více než 19 lety a rodáci (87 %). Podíl těch, kteří chodí do krajiny zřídka či nikdy je vyšší (50 %) než u běžného rozložení populace ve Zlatníkách-Hodkovicích (36 %). Tato zjištění korelují s dalšími výsledky. Z nich

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 189

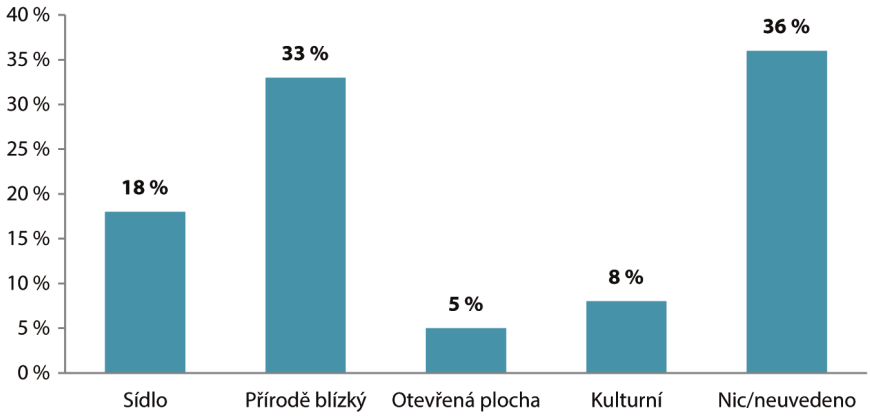

Obrázek 8.8: Výsledky otevřené otázky: „Uveďte jedno místo v blízkém okolí obce, které se Vám zdá hezké" tříděny podle charakteru uvedeného prvku
Zdroj: vlastní dotazníkové šetření, 2008

je zřejmé, že hezká místa v krajině spatřují spíše lidé, kteří v ní častěji pobývají a lidé nověji přistěhovalí. Tito lidé krajinu pravděpodobně lépe znají nebo k ní mají větší vztah.

Negativně vnímané rysy

Scott [Scott, 2002] jako negativně vnímané faktory uvádí např. nové domy, staré nevyužité zemědělské budovy, sídla, pole, otevřený prostor, stromy, jehličnaté stromy. Jako důvody, proč se daná krajina nelíbí, je uváděn nepořádek, ošklivost, umělost, upravenost, velké měřítko (ve vztahu k lidskému měřítku – velké nečleněné bloky orné půdy s malým množstvím alejí, remízků, mezí apod.), prvky, které neladí s celkovým charakterem. Tyto závěry vcelku korespondují s výsledky rozhovorů na setkání s veřejností i s dalšími výsledky dotazníkového šetření. Důvody proč se lidem krajina nelíbí, jsou velké měřítko, nepořádek, neupravenost, ošklivost. Negativně vnímané prvky krajiny jsou sídla, cesty a silnice ve špatném stavu, hnojiště, kravín, skládky, pole. Zajímavé ve srovnání s výše uvedenou literaturou je, že jako negativně vnímané rysy nejsou uváděny nové domy. To může znamenat, buď že lidé obecně nevnímají suburbánní rezidenční zástavbu negativně, nebo maladaptaci obyvatel, případně že zástavba v okolí je relativně zdařilá.

Podle výsledku otázky „Uveďte jedno místo v blízkém okolí obce, které se Vám zdá ošklivé" je nejvíce negativně vnímaných prvků spojeno s nepořádkem (černé skládky, nepořádek v okolí, vrakoviště na okraji obce, hnojné plato a okolí kravína), poté následují cesty a silnice, sídla a jejich části (viz obrázek 8.9).

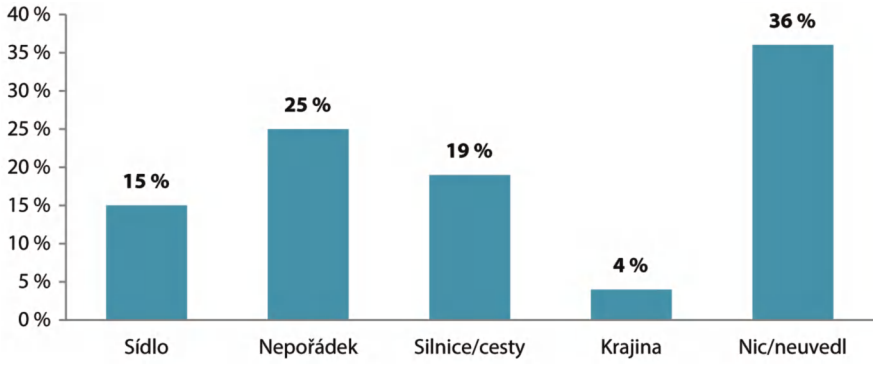

Obrázek 8.9: „Uveďte jedno místo v blízkém okolí obce, které se Vám zdá ošklivé." Výsledky otevřené otázky tříděny podle charakteru uvedeného prvku
Zdroj: vlastní dotazníkové šetření, 2008

Celkově 20 % respondentů neuvedlo žádné místo, 16 % odpovědělo nic (celkem tedy 36 % z celkových odpovědí neuvádí ošklivé místo). Skupinu tvoří především lidé přistěhovalí před více než 19 lety a rodáci (75 %), méně vzdělaní (50 % respondentů této skupiny má základní nebo středoškolské vzdělání bez maturity oproti 36 % v běžné populaci Zlatníků-Hodkovic) a starší (24 % respondentů starších 66 let oproti 14 % v běžné populaci Zlatníků-Hodkovic). Zajímavé je, že 55 % respondentů z této skupiny patří také do skupiny 36 % respondentů, kteří na otázku „Uveďte jedno místo v blízkém okolí obce, které se Vám zdá hezké" neopovědělo či odpovědělo „nic". Zdá se, že tato skupina má ke krajině v okolí Zlatníků-Hodkovic indiferentní vztah – nemají žádné místo, které by se jim líbilo, ani neuvádějí místo ošklivé. Vzhledem k tomu, že zde většinou žijí již dlouhou dobu, není pravděpodobné, že by krajinu neznali, spíše ji nepovažují za významnou hodnotu. Dva respondenti v dotazníku uvedli, že by se kvůli ošklivému okolí a nedostatku přírody odstěhovali, kdyby to bylo možné. Ti však uvádějí hezké i ošklivé místo.

Předpoklady pro budoucí změny v krajině

Nejvíce ceněné jsou krajiny, které hrají roli v každodenním životě lidí [Scott, 2002 podle Tapsell, 1995], proto místní hodnotí nejbližší okolí obce pozitivněji, což se ukazuje i ve Zlatníkách-Hodkovicích. Lidé při úvahách o cílovém stavu krajiny dávají přednost upravené krajině, kde je vidět historie spojení krajiny a člověka nikoli návratu k „divokému" stavu před osídlením [Stewart, Liebert, Larkin, 2004]. Tomu odpovídají i zjištění ve Zlatníkách-Hodkovicích.

Síla vztahu ke každodenní krajině se většinou projeví v okamžiku, kdy je ohrožena změnami [jak podle Gold, Burges, 1982 uvádí Scott, 2002], který také

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 191

potvrzuje, že lidé jsou často proti změnám ve známé či místní krajině. V době, kdy se plánoval silniční okruh okolo Prahy a dálnice D3, nebyly v obci vážnější protesty. Obyvatelé tyto stavby buď nevidí jako velkou hrozbu, nebo ještě nebyla komunita a její vztah ke krajině zformován. Dnes by možná nastala jiná situace. Vobecká a Kostelecký [Vobecká, Kostelecký, 2007] uvádějí, že novousedlíci se více zapojují do dění v obci až pár let po přistěhování, když mají dořešené problémy spojené s bydlením. To dokumentuje nastolení tématu volnočasových ploch v sousední Jesenici jako důsledek vzrůstající politické aktivity novousedlíků. Proto, i když zatím se zájem o krajinu ve Zlatníkách-Hodkovicích nepromítl do konání obyvatel ve formě spontánní akce iniciované „odspoda", větší důraz na rekreační funkci krajiny může v budoucnu nastartovat změny jejího využití.

Identita a vymezení

Zajímavou otázkou ve výše uvedeném kontextu je vymezení okruhu krajiny vnímaného jako „naše krajina" a identita, podle které je ji možné uchopit a pojmenovat. Na setkáních s veřejností ji nebyli obyvatelé schopní pozitivně vymezit a pojmenovat – padlo pouze negativní vymezení – „už to není Praha a ještě to není údolí Sázavy a Vltavy". Projevuje se zde stín Prahy a určitá současná nestabilita krajiny. Nejsilnějším prvkem blížícím se symbolu byl v době setkání starý lom „Kamínek". Vedení obce vzápětí realizovalo zajímavý experiment – vedle lomu byl ze zeminy vytěžené při stavbě silničního okruhu kolem Prahy vytvořen umělý „Vrch Kamínek", vysoký několik desítek metrů a z dálky viditelný. Bude zajímavé sledovat, zda tento krok bude mít očekávaný dopad, v době posledního setkání s veřejností byl vrch těsně před dokončením a byl velice pozitivně hodnocen.

Vnímané problémy a hodnoty jako východisko pro plánování

Ve výsledcích z prvního setkání s veřejností je vidět výchozí pozice pro plánování krajiny – v hodnotách k zachování a rozvíjení není krajina zmiňována, naopak v problémech k řešení a námětech velmi výrazně (viz tabulky 8.1–8.3). Největší problém spojovaný s krajinou tkví v malé možnosti bezpečného pohybu v krajině. Důvodem jsou silně frekventované silnice a nedostatečné množství, většinou špatně udržovaných cest pro pěší a pro cyklisty. Dále je pociťován nedostatek vzrostlé zeleně, motivace však není z pohledu ekologické stability krajiny, ale z pohledu rekreace a estetiky (členění krajiny).

Tabulka 8.1: Pozitiva současného stavu území obce (s dvěma a více preferenčními body)

Pozitiva (hodnoty)	Preferenční body	V kolika skupinách zmíněno
Vedení obce, výborný starosta, vstřícnost obecního úřadu	9	3
Blízkost hlavního města	5	2
Není velká zastavěnost	4	1
Zájem/péče o rozvoj, zkrášlování vesnice	3	2
Technická infrastruktura, inženýrské sítě	2	2
Hasičské sbory	2	1
Škola	2	1

Tabulka 8.2: Negativa současného stavu území obce (s dvěma a více preferenčními body)

Negativa (problémy)	Preferenční body	V kolika skupinách zmíněno
Malá frekvence MHD a chybí přímé spojení na metro	15	3
Chybí pěší a cyklospojení do okolních obcí, cesty – pěší, cyklostezky v krajině, rekreační a procházkové trasy	7	2
Chybí lesy a koupání, rekreační trasy	5	2
Doprava – hustota a hluk	5	3
ZŠ jenom do 5. třídy, nedostatečná kapacita ZŠ	4	3
Chybí společenský klub, hospůdka, klubovna mládeže, důchodců, místo setkávání lidí	4	3
Zásobování v obcích, obchody, krátká otevírací doba prodejny, malý sortiment: ovoce, zelenina, maso	3	2
Hospoda – hluk, nepořádek okolo a nedodržování otevírací doby	3	3
Pomalá výstavba	3	1
Málo výjezdových kulturních akcí	2	1
Kriminalita – vykrádání aut a domů	2	1

Tabulka 8.3: Náměty občanů pro rozvoj území obce (s dvěma a více preferenčními body)

Náměty	Preferenční body	V kolika skupinách zmíněno
Relaxačně-sportovní centrum + společenský klub; golf, tenis, volejbal, U-rampa, tanec, aerobik, taj-či, bowling	11	3
Cyklostezka a stezka pro pěší kolem vesnice (oddělení vesnice a pole, alej stromů)	9	2
Nové, malé obchody	6	1
Zatraktivnění ZŠ a MŠ – zvýšení zájmu, přístavba, rozšíření do 9. třídy	4	1
Využití kostela pro amatérské koncerty	4	1
Sociální služby pro starší občany	4	1
Pošta	4	1
Zachovat mezeru mezi obcemi Zlatníky a Hodkovice, nespojovat obce souvislou zástavbou	3	2

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 193

Náměty	Preferenční body	V kolika skupinách zmíněno
Zavedení obecní policie	3	1
Důchodci – akce, výlety, divadlo	3	2
Využití trávy z pozemků	3	1
Klubovna pro mládež	2	1
Metro Písnice – kyvadlová doprava	2	1
Častější odvoz nebezpečného a velkého odpadu	2	1

Záměry

Nejvíce se projevil akutně pociťovaný nedostatek bezpečných cest v krajině. Silnice jsou dopravně přetížené a nedá se po nich bezpečně jít či jet na kole. Proto se na setkání nejčastěji objevuje požadavek vybudování cest pro pěší a cyklisty. To potvrzuje také dotazník, kde by nové cesty využilo 79 % obyvatel v případě vycházkových cest a 74 % obyvatel v případě cyklostezek, především z řad nově přistěhovalých (viz obrázky 8.6 a 8.7). Nejvíce je však žádáno účelové spojení pěších a cyklistických cest mezi oběma částmi obce Zlatníky-Hodkovice a spojení s Dolními Břežany – do školy a kvůli autobusu do Prahy o víkendu. Dále se objevuje potřeba prostorů pro rekreační aktivity (viz rekreační areál, tabulka 8.4). Je přitom míněn jako krajinný park s víceúčelovými plácky a sportovišti lokálního významu (vlastní obec + eventuálně Dolní Břežany).

Tabulka 8.4: Návrhy projektů pro rozvoj území obce z tématu „Krajina, cesty v krajině, rekreace, zemědělství"

Krajina, cesty v krajině, rekreace, zemědělství	Bodů
Cyklostezky a cesty v krajině (viz mapa)	22
Rekreačně sportovní areál – golf (2 body), tenis (1), volejbal (1), U-rampa, bowling (2), basketbal, beach volejbal, multifunkční hřiště (1), tělocvična (1)	8
Pás zeleně okolo obce	3
Cyklistika	2
Cíle cest	2
Zeleň okolo Agra	1
Paragliding	0
Letní sjezdovka (umělý povrch)	0
Zimní sjezdovka	0
In-line brusle	0
Aleje	0
Udržet stávající zeleň, když se kácí, tak nahrazovat	0
Remízy pro zvěř	0
Opravit drobné památky	0

Tabulka 8.5: Návrhy projektů pro rozvoj území obce z tématu „Veřejné prostory, ráz a rozvoj obce"

Veřejné prostory, ráz a rozvoj obce	Bodů
Cyklostezka a stezka pro pěší kolem vesnice s napojením na veřejné prostory, parky	12
Obchodně společenské centrum, restaurace, vinárna	8
Relaxačně sportovní centrum	6
Výsadba stromů ve veřejných prostorech	4
Zvýšení bezpečnosti dopravy v obytných zónách	2
Koordinace v rámci regionu – doprava, sportovní a volnočasové aktivity	2
Zatraktivnění ZŠ a MŠ: 2. stupeň	
Spolupráce s okolními obcemi	1
Klub pro seniory	1
Semafor na silnici Jesenice – Zlatníky – u kruhového objezdu	1
Zachovat stavební mezeru mezi Zlatníky a Hodkovicemi	0
Zkoordinovat dobu výstavby domů v jedné ulici	0
Zachovat historická jádra obou vesnic	0

Scénáře vývoje

Pro získání představy o preferencích byly vytvořeny čtyři charakteristiky možného vývoje sídla – „Rekreační oblast Prahy", „Městečko", „Malý nárůst" a „Soukromá krajina".[13] Celkově byla jednoznačně preferována charakteristika „Malý nárůst" (68 % respondentů), která nejméně mění status quo a zachovává vesnickou formu. Je však zajímavé, že obyvatelé přistěhovalí mezi lety 2003–2008 preferují stejnou měrou charakteristiku „Malý nárůst" a „Městečko" transformující obec na malé město s vlastním centrem a vybaveností a jasnou hranicí zastavěného území. Podle komentářů na setkání s veřejností je důležité nerušit zemědělství (důvody ekonomické i estetické – obliba obdělávané krajiny a otevřených prostorů). Obyvatelé by nepreferovali změnu krajiny ve stylu Průhonického parku či masivního zalesnění, avšak přivítali by tradiční venkovské atributy – pás zeleně kolem obce, aleje kolem starých i nových cest a remízky v polích.

[13] Stručná charakteristika scénářů:
„Rekreační oblast Prahy" – prosperita postavena na rekreačních zařízeních s velkou kapacitou (golf, agroturistika, další sporty). Generuje menší nárůst počtu obyvatel, znamená nahrazení zemědělství rekreačním využitím.
„Městečko" – přerod na malé město s vlastním centrem a vybaveností – zahuštění středu mezi sídly a omezení rozrůstání do krajiny.
„Malý nárůst" – pouze malý nárůst počtu obyvatel, zachování vesnického charakteru a zemědělství.
„Soukromá krajina" – rozvolnění zástavby, velké luxusní pozemky budou znamenat privatizaci krajiny pro luxusní bydlení s velkým množstvím privátních služeb.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 195

Závěr

Výzkum byl prováděn v menší obci Zlatníky-Hodkovice, kde rodáci tvoří třetinu obyvatel obce, dvě pětiny obyvatel se přistěhovalo v letech 1990–2008. Přistěhovalí mezi lety 1990–2008 se liší od ostatních v těchto rysech – jsou mladší než dříve přistěhovalí a rodáci, mají zaměstnání s vyšší duševní náročností, jsou vzdělanější a lépe placení, více dojíždějí do Prahy, méně do okolních obcí. Ve vnímání i užívání krajiny se projevuje řada rysů závislých na době přistěhování do obce – s nově příchozími tak v těchto oblastech dochází k proměnám.

Důvody k přistěhování spojené s příjemným prostředím, přírodou a krajinou uvádějí obyvatelé příchozí v letech 2003–2008 častěji než obyvatelé dříve příchozí. Obyvatelé, kteří se v krajině nevyskytují, častěji uvádějí, že by přistěhování do obce nedoporučili. Celkem 36 % lidí nezná krajinu tak, aby byli schopni uvést nějaké hezké místo, nebo žádné místo v okolí za hezké nepovažují. Hezká místa v krajině spatřují spíše nověji přistěhovalí a lidé, kteří v ní častěji pobývají. Tito lidé krajinu pravděpodobně lépe znají a mají k ní větší vztah. Lidé na krajině celkově oceňují přírodě blízké prvky (remízky, vodní prvky), otevřenost (otevřené prostory s možností výhledu), upravenost (obhospodařování), klid. Jako negativa jsou vnímány velké měřítko, nepořádek a neudržovaná místa, neupravenost, ošklivost. Krajina je celkově vnímána pozitivněji, než odpovídá jejímu (i v rámci okolí Prahy) špatnému stavu (viz reálie obce).

Nově přistěhovalí v letech 2003–2008 jsou nejčastěji ve volné krajině; lidé později přistěhovalí jsou obecně v krajině častěji, stejně tak lidé ekonomicky aktivní; to odpovídá i zahraničním výzkumům. Na rozdíl od zahraničních výzkumů se neprojevila souvislost četnosti návštěv krajiny s věkem, vzděláním, či výší příjmu respondenta, typem zaměstnání. Z dalších výstupů vyplývá jako pravděpodobný důvod stav krajiny, která nenaplňuje dostatečně poptávku po rekreačním využití, která přichází více ze vzdělanějších a movitějších společenských vrstev. Neprokázala se souvislost četnosti pobytu ve volné krajině ani s dalšími faktory, kde byla možnost závislosti předpokládána – typem a standardem bydlení (čili zde neplatí zažitá představa, že obyvatelé rodinného domu s velkou zahradou již nevyužívají okolní krajinu) a délkou dojíždění (což znamená, že i ti, kdo dojíždějí delší dobu, si čas na pobyt ve volné krajině mohou najít). Uváděné důvody pobytu v krajině mimo sídlo jsou rekreační: zaběhat si, projet se na kole, projít se, vyvětrat se, vyvětrat si hlavu, klid, vyvenčit psa, zajít do lesa. Významné důvody, proč lidé do krajiny nechodí, jsou nedostatek času, absence cest a cílových míst a zdravotní stav respondenta. Jako velký problém je uváděna špatná prostupnost krajiny v okolí obce pro pěší cesty a každodenní rekreaci. Je zřejmý velký zájem o využití vycházkových stezek a cyklostezek,

pokud budou vybudovány, přičemž větší zájem mají obyvatelé později přistěhovalí a lidé, kteří uvádějí, že jsou častěji v krajině.

Četnost pobytu v krajině a zájem o rekreační stezky v krajině nesouvisí s indikátory proenvironmentálního chování. Problémy a návrhy týkající se prostupnosti a rekreačních aktivit byly na setkáních s veřejností zařazeny mezi prioritní, problémy a návrhy týkající se ekologické stability nikoli. Z výsledků vyplývá, že větší potřeba využívání krajiny nově příchozích je zaměřena pouze na rekreační a nikoli na ekologickou funkci krajiny.

Úvahy o budoucnosti krajiny a jejím plánování

Novousedlíci, a mezi nimi ještě výrazněji příchozí po roce 2003, mají větší potřebu využití krajiny, což vyplývá z odlišností v životním stylu. Jsou přitom zaměřeni na rekreační funkci krajiny, ekologická funkce pro ně není podstatná, zeleň je vnímána spíše přes svoji estetickou a „imagetvornou" roli. Protože politická participace novousedlíků vzrostla, objevují se již záměry na rekreační využití – stezky a sportovní a volnočasové plochy, nová vysoká zeleň clonící negativní prvky v krajině a zpestřující a členící krajinu.

Zvýšený zájem o krajinu je jednoznačně pozitivní pro její budoucí rekreační a sociálně-kulturní funkce, pro ekologickou funkci krajiny může být příležitostí i hrozbou. Pro projektanty, oficiální představitele ochrany přírody a krajiny i ekologicky zaměřené občanské iniciativy se tím otevírá možnost připojit se k zájmu o zlepšení stavu krajiny a uplatnit také ekologické hledisko a podpořit biologickou funkci krajiny. Budou-li se snažit hledat s novými obyvateli společnou řeč a společné zájmy, mohou být úspěšní – v řadě opatření se totiž mohou obě funkce vhodně doplňovat, pokud s nimi bude při návrhu počítáno. Podmínkou je však participativní přístup k plánování a respekt k obyvatelům a jejich potřebám. Bez nastartování této spolupráce hrozí, že bude realizace nových krajinných prvků iniciovaná obyvateli (resp. samosprávami) zaměřena pouze na rekreační využití a jejich biologická funkce by byla pouze vedlejším efektem. Tento efekt by byl pravděpodobně malý, protože spojitost a ucelenost systému zeleně je klíčová pro jeho ekologický přínos.[14] Došlo by tak k zakonzervování současného nepříznivého stavu. Pro využití v plánovací praxi bude vhodné tuto problematiku dále zkoumat a porovnat výsledky s dalšími územími.

[14] Dokladem reálnosti tohoto rizika bylo stanovení malé priority realizace územního systému ekologické stability při závěrečném jednání zastupitelstva – a to i přes možnost pokrytí 85 % investice z dotací – i 15 % nákladů nesených obcí se zdálo zastupitelům pro tento účel jako poměrně hodně.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 197

LITERATURA

Anděl, Petr, Ivana Gorčicová, Václav Hlaváč, Ladislav Miko, Helena Andělová. 2005. *Hodnocení fragmentace krajiny dopravou.* Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR.

Appleton, Jay. 1994. „Running Before We Can Walk: Are We Ready to Map "Beauty"?" *Landscape Research* 19 (3): 112–119.

Baše, Miroslav. 2002.„Suburbanizace venkova" Pp. 24–31 in Michal Pospíšil (ed.). *Tvář naší země – krajina domova, svazek 3 – Člověk jako krajinotvorný činitel*. Praha: Česká komora architektů.

Bičík, Ivan, Lucie Kupková. 2006.„Vývoj využití ploch v Pražském městském regionu." Pp. 42–63 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Blažek, Bohuslav. 2002.„Sociálně ekologické vymezení českého venkova." Pp. 32–37 in Michal Pospíšil (ed.). *Tvář naší země – krajina domova, svazek 3 – Člověk jako krajinotvorný činitel*. Praha: Česká komora architektů.

Cílek, Václav. 2002. *Krajiny vnitřní a vnější.* Praha: Dokořán.

Doležalová, Gabriela, Martin Ouředníček. 2006.„Životní styl obyvatel v suburbánní zóně Prahy." Pp. 143–159 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Emmelin, Lars. 1996„Landscape Impact Analysis: a Systematic Approach to Landscape Impacts Policy." *Landscape Research* 21 (1): 13–35.

Forman, Richard T. T. Michael Godron. 1993. *Krajinná ekologie.* Praha: Academia.

Gartland, Lisa. 2008. *Heat Islands: Understanding and Mitigating Heat in Urban Areas*. London: Earthscan.

Gojda, Martin. 2000. *Archeologie krajiny: vývoj archetypů kulturní krajiny.* Praha: Academia.

Gold, Jon R., Jacqueline Burgess (eds.). 1982. *Valued Environments.* London: George Allen & Unwin.

Green Space. 2007. *The Park Life Report – A Participatory Survey.* Reading: Green Space.

Healey, Patsy. (1997), 2006. *Colaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

Hnilička, Pavel. 2005. *Sídelní kaše.* Brno: Vydavatelství ERA.

Klápšťová, Eva, Petr Klápště, Vlasta Poláčková. 2010.„Zkušenosti z hodnocení krajinného rázu s veřejností dle metodiky ECOVAST v českém prostředí. Případová studie Kocbeře a Choustníkovo Hradiště." Pp. 156–165 in Ivan Vorel, Jiří Kupka (eds.). *Aktuální otázky ochrany krajinného rázu*. Praha: ČVUT.

Körner, Milan. 2002.„Změny v rozvoji bydlení po roce 1990" Pp. 49–52 in Michal Pospíšil (ed.). *Tvář naší země – krajina domova, svazek 3 – Člověk jako krajinotvorný činitel*. Praha: Česká komora architektů.

Mackovič, Vladimír. 2009.„Specifické vazby krajiny a územního plánování v suburbanizovaném území." Pp. 39–42 in *Suburbanizace: Sborník ze semináře AUÚP*. Brno: Ústav územního rozvoje.

Meeus, Steven, J. Hubert Gulinck. 2008.„Semi-Urban Areas in Landscape Research: A Review." *Living Reviews in Landscape Research* 2 (3): 5–45.

Míchal, Igor, Jiří Löw. 2003. *Krajinný ráz*. Kostelec nad Černými lesy: Lesnická práce.

National Statistics and Department of Environment Food and Rural Affairs. 2002. *Survey of Public Attitudes to Quality of Life and to the Environment, 2001*. London: Defra.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 198

Novák, Jakub. 2004. *Časoprostorová mobilita obyvatel a strukturované prostředí metropolitní oblasti.* Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Novotný, Vojtěch. 2008. „Ochrana krajinného rázu a územní rozvoj – úřad mezi Skyllou a Charybdou." Pp. 101–105 in Jaromíra Dreslerová (ed.). *Venkovská krajina, 2008. Sborník z 6. ročníku mezinárodní mezioborové konference konané 23.–25. května 2008 v Hostětíně*, *Bílé Karpaty*. Brno: ZO ČSOP Veronica.

Poláčková, Vlasta, Milan Körner, Hana Chladová, Josef Smíšek, Martin Hampl, Zdenka Hamplová, Miroslav Cihlář, Václav Perný, Vladimír Mackovič, Lenka Přívozníková, Michal Nekl, David Třešňák, Milena Morávková, Štěpán Vizina. 2008. *Podklady pro rozbor udržitelného rozvoje území Středočeského kraje*.

Puldová, Petra, Martin Ouředníček. 2006. „Změny sociálního prostředí v zázemí Prahy jako důsledek procesu suburbanizace." Pp. 128–142 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Rada Evropy. 2000. *Evropská úmluva o krajině*. Florencie: Rada Evropy.

Scott, Alister. 2002. „Assessing public perception of landscape: the LANDMAP experience." *Landscape Research* 27(3): 271–295.

Spiegler, Arthur, Michael Dower. 2006. *ECOVAST Landscape Identification. A Guide to Good Practice.* Cheltenham: European Council for the Village and Small Town.

Stedman, Richard C. 2003. „Is It Really Social Construction?: The Contribution of the Physical Environment to Sense of Place." *Society and Natural Resources* 16: 671–685.

Stewart, William, P. David Liebert, Kevin W. Larkin. 2004. „Comunity Identities as Vision for Landscape Change." *Landscape and Urban Planning* 69 (2–3): 315–334.

Swanwick, Carys. 2009. „Society's Attitudes to and Preferences for Land and Landscape." *Land Use Policy* 26: 62–75.

Sýkora, Luděk. 2003. „Suburbanizace a její společenské důsledky." *Sociologický časopis* 39 (2): 217–233.

Tapsell, Susan M. 1995. „River Restoration: What Are We Restoring to? A Case Study of the Ravensbourne River London." *Landscape Research* 20 (3): 98–111.

Ústav územního rozvoje. 2009. „Suburbanizace. Sborník ze semináře AUÚP. Beroun. 23.–24. 4. 2009." Příloha časopisu *Urbanismus a územní rozvoj* 4 (2009).

Van Dijk, Terry, Nickie Van der Wulp. 2010. „Not in My Open Space: Anatomy of Neighbourhood Activism in Defence of Land." *Landscape and Urban Planning* 96 (1): 19–28.

Vobecká, Jana, Tomáš Kostelecký (eds.). 2007. *Politické důsledky suburbanizace: Analýza případových studií proměn politického chování a občanské participace ve vybraných suburbánních lokalitách Prahy a Brna*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

DALŠÍ ZDROJE:

Enviwiki contributors. „Ekosystémové služby." *Enviwiki* [online] [cit. 5. 3. 2010]. Dostupné z: <http://www.enviwiki.cz/wiki/Ekosyst%C3%A9mov%C3%A9_slu%C5%BEby>.

Research box, Land use consultants, Rick Minter. 2009. *Capturing the Cultural Services and Experiential Qualities of Landscape* [online]. Cheltenham: Natural England [cit. 1. 9. 2010]. Dostupné z: < http://landscapecharacter.org.uk/resources/reports/experiencing-landscape>.

ZLOM102-199_Zlom1-000 16.5.13 11:05 Stránka 199

Swaffield, Simon R., Roland J. Foster. 2000. *Community Perceptions of Landscape Values in the South Island High Country : A Literature Review of Current Knowledge and Evaluation of Survey Methods* [online]. Wellingotn: New Zealand Department of Conservation [cit. 1. 9. 2010]. Dostupné z: <http://researcharchive.lincoln.ac.nz/dspace/handle/10182/1817>.

Swanwick, Carys. 2002. *Landscape Character Assessment. Gidance for England and Scotland* [online]. Cheltenham: Countryside Agency [cit. 1. 9. 2010]. Dostupné z: < http://www.landscapecharacter.org.uk/lca/guidance>.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 200

9 Svoboda, soukromí a bezpečí: nové hraniční prostory v naracích obyvatel vybraných brněnských předměstí*

LUCIE GALČANOVÁ**

„…najdete svůj domov a nejen to. Souznění s přírodou v harmonii Vaší duše. Místo, kde Vaše rodina najde vlastní soukromý klid. Domy, které Vás nabíjejí energií, když právě při ranním slunečním svitu ve své zahradě na terase popíjíte kávu a dáváte si báječnou snídani s Vašimi nejbližšími. Interiéry domu Vám dodávají neomezený prostor, nejen pro Vaše děti, ale i pro Váš osobní pocit. Dýchne na Vás svoboda, volnost, protančíte místností. A celý den se můžete kochat zpěvem ptáků i vůni polí v okolí. Rybník, který je jen pár kroků od Vašeho domu, poskytuje romantické zátiší a každým ročním obdobím bude proměňovat svou atmosféru a barvy střídat jako pestrobarevný motýl. Vaše děti poznávají kouzlo přírody a Vaše oči září štěstím. Vily jsou postaveny v symbióze s okolním světem. Světové strany s lehkostí provází dům po celý den i noc. Místo, kde člověk pozná skutečně sám sebe a nemá touhu vracet se zpět do čtvrtí měst."

Reklamní text na jednu z příměstských pražských lokalit, Villapark

„Moderní bydlení v nízkopodlažních řadových rodinných domech a bytech se zahrádkou nabízejících soukromí a klid nadstandardní vybavení bytů (např. plovoucí podlahy, obložkové zárubně atd.); místo v těsném sousedství rybníka s množstvím zeleně a okolní přírodou, dobré spojení do centra Brna. […] jsou tak ideálním místem pro Váš život a výchovu Vašich dětí."

Reklamní text na jednu z příměstských brněnských lokalit,
Popůvky u Brna – lokalita Nad Rybníkem

* Text vznikl v rámci výzkumného projektu Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti (http://ivris.fss.muni.cz/) podpořeného výzkumným záměrem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy – „Reprodukce a integrace společnosti" MSM0021622408. Na provedeném terénním šetření, hlavních analytických pracích a diskusích se významně podílela Barbora Vacková, Ph.D.

** Mgr. Lucie Galčanová, Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti, Joštova 10, 602 00 Brno, email: galcanov@fss.muni.cz.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 201

Úvod

Proces suburbanizace, prostorového rozrůstání měst a obcí v jejich blízkém okolí, nepřinesl pouze nové geografické rozmístění obyvatel, ale také nové formy bytové kultury, nové formy estetiky bydlení a nové formy zkušenosti a také – jak vidíme z výše uvedených úryvků – nové formy morálních imperativů v podobě představ o tom, jaké prostředí je vhodné pro rodiny a výchovu dětí. Jedním z hlavních cílů této kapitoly je zprostředkovat vnímání a interpretace této nové zkušenosti jejími samotnými aktéry – obyvateli nově vybudovaných čtvrtí a ulic v blízkosti města Brna.

V roce 2003 ve své stati Luděk Sýkora vymezil tři hlavní okruhy otázek, na jejichž zodpovězení by se měl výzkum fenoménu suburbanizace v České republice v následujících letech zaměřit. Jednalo se o tyto priority: „(1) výzkum těch příměstských lokalit, které jsou radikálně transformované suburbanizací, se specifickým zřetelem na soužití původního a nového obyvatelstva a transformaci místních společenství; (2) výzkum důsledků suburbanizace pro proměny sociálně-prostorové struktury v metropolitním území se zaměřením na narůstající rozdíly mezi jednotlivými částmi regionu; (3) výzkum vlivů suburbanizace na způsob života a proměny sociálních vztahů na celospolečenské úrovni" [Sýkora, 2003: 230]. Pokusíme se poskytnout částečnou odpověď na první a třetí z položených otázek. Zajímá nás především, jak proces suburbanizace, pracovně definovaný jako proces prostorového rozšiřování okrajových městských částí a příměstských obcí, vnímají jeho hlavní aktéři – tedy představitelé a obyvatelé obcí. Zajímá nás dále, jak interpretují samotné plánování a akt přestěhování, jaká je jeho pozice v rámci jejich rezidenční historie a individuálních biografií. Zajímá nás, jak proces suburbanizace vnímají jak samotní noví obyvatelé lokalit, tak stávající obyvatelé obcí a jejich hlavní představitelé – starostové a starostky. Zajímá nás také, jak jsou obyvateli interpretovány nové vztahy v rámci lokalit a jakou roli hrají tyto interpretace a kategorizace v jejich jednání a vyjednávání vzájemných pozic.

V úvodní části kapitoly se pokusíme představit základní teoretické přístupy, které formovaly naše výzkumné otázky a naše rozumění fenoménu suburbanizace, a které ovlivnily výběr výzkumných metod a interpretaci získaných dat. Jedná se především o interpretativní teoretický přístup ke zkoumání fenoménu suburbanizace a jeho stručné zasazení do kontextu urbánních studií a sociologie města. Hlavní část kapitoly je však věnována představení výsledků kvalitativního šetření ve vybraných lokalitách na Brněnsku. Empirickou část textu věnujeme třem okruhům: (i) Představíme „přestěhování se" jako smysluplnou událost individuálních biografií urbánních migrantů; (ii) Na

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 202

základě reprezentací prostoru města a venkova v rozhovorech s těmito migranty můžeme ukázat, jak vnímají suburbium jako jeho obyvatelé; (iii) a jak jsou v rámci tohoto prostoru vytvářeny linie přináležení a distance (k místu i společenství). Důraz klademe především **na reprezentace suburbánního prostoru** ve výpovědích jeho obyvatel a na interpretaci každodenních praktik a jejich významů, neboť ty tento prostor neustále utvářejí [Berger, Luckmann, 1999] a jsou jím také zpětně formovány [Savage, Warde, Ward, 2003]. V tomto smyslu navazujeme v našem uvažování nad procesem suburbanizace na tradici interpretativní sociologie a symbolického interakcionismu: „Záměrem konstruktivistické epistemologie je ukázat individuální zkušenost jako aktivní proces interpretace, spíše než jako pasivní materiální vnímání vnějšího fyzického světa" [Jacobs, Manzi, 2000: 36]. Podle Jacobse a Manziho je konstruktivistický přístup v urbánních studiích především výzvou kategoriím „zdravého rozumu" (*common sense*) a nezpochybňovaným (*taken for granted*) vysvětlením sociální reality. Jinými slovy, je tento přístup způsobem, jak se vyrovnat s jednoznačnými a přesto protikladnými reprezentacemi téhož objektu, v našem případě procesu suburbanizace: V českém prostředí například na jedné straně vidíme relativně negativní reprezentace suburbánního prostředí v médiích (i když tato sféra na svoji systematickou analýzu teprve čeká). Na druhé straně např. výzkumy preferencí bydlení ukazují, že obecně rozšířená představa o dobrém bydlení suburbánnímu ideálu v podstatě odpovídá – dům se zahradou je jednoznačně upřednostňovanou formou [Sunega, 2003].[1] Vedle toho je interpretativní přístup vnímán jako nutné doplnění pozitivistické tradice výzkumu bydlení: „kvantitativní výzkum je silnější v zodpovídání otázek typu ‚jak moc/mnoho', zatímco kvalitativní výzkum se lépe hodí na prozkoumání otázek typu ‚jak' a ‚proč'" [Blokland, Maginn, Thompson, 2008: 232]. Zatímco cílem prvního typu výzkumu je pokud možno co nejvyšší platnost a zobecnitelnost výsledků, u druhého typu je cílem spíše porozumění jednání aktérů v konkrétních kontextech. Interpretace takových dat probíhá na jiné úrovni obecnosti a jen obtížně je můžeme vztáhnout na celé populace či z nich vyvozovat obecně platné závěry, na druhou stranu nás přibližují pestrosti sociální reality a žité kultury a nechávají zaznít hlasy a zprostředkovat roviny zkušenosti, které v generalizujících přístupech jen obtížně hledají své místo.

[1] Což samozřejmě nutně neznamená, že součástí tohoto ideálu je i jeho umístění na předměstí. Spíše vidíme, jak je jistá obecná kulturně podmíněná touha realizována ve specifických – geografických, ekonomických, sociálních – podmínkách.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 203

Obrázek 9.1: Přechod ze starší do novější zástavby v obci Kníničky
Foto: Barbora Vacková

Interpretativní a kulturní přístup v urbánních studiích a výzkumu suburbanizace

Věnujme nejprve pozornost definici procesu suburbanizace v sociologii a příbuzných oborech a pokusme se najít vhodnou teoretickou perspektivu pro uchopení tohoto fenoménu. Suburbanizace bývá definována prostorově – jako „růst města prostorovým rozpínáním do okolní venkovské a přírodní krajiny" [Sýkora, 2003: 219] či jako „přemísťování populace z centra měst do nových obydlí v příměstské zóně" [Ouředníček, 2007: 113]. Sociologické definice často s prostorovým aspektem rezidenční suburbanizace operují (je pro ně důležitá geografická poloha bydlení i funkční vztah těchto lokalit k městům, k nimž přiléhají), na druhou stranu však častěji pátrají po tom, zda můžeme najít v těchto nových prostorech také specifický typ sociálních vztahů, jaké jsou kulturní předpoklady a sociální konsekvence tohoto procesu a jak souvisí s celkovou sociální změnou, která se v dané společnosti odehrává. Suburbanizace je jedním z konceptů, které se často zdají být tak široké, že jejich použití téměř ztrácí smysl a je třeba se znovu zabývat jejich obsahem [Goldsworthy, 2008].

V různých dobách měl fenomén rozšiřování zástavby za hranice měst různé podoby – v nejširším slova smyslu můžeme pod suburbanizaci zahrnout tak rozdílné procesy, jako je únik elit ze znečištěného prostředí ranně průmyslových měst poloviny devatenáctého století, budování kolonií dělnických domků u stejných měst v téže době, ovšem z jiných důvodů, masovou výstavbu rodinných domů pro střední střídu ve Spojených státech před druhou světovou válkou a především po ní. Můžeme jím ale také označit i řízenou suburbanizaci v socialistických městech, výstavbu panelových sídlišť, která uspokojovala potřeby samostatného bydlení mladých rodin ve „zdravém" prostředí mimo centra měst, mohla by však pod ni spadat také vynucená přesídlení chudých a sociálně vyloučených obyvatel do zázemí měst, ke kterým přistupují některé lokální samosprávy českých měst (například Vsetín či Holešov) v posledních letech. Jak vidíme, je redukce tohoto konceptu nutná. Jednu z přijatelných definic přináší například americký historik Kenneth T. Jackson, jehož pracovní definice suburbií

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 204

vymezuje čtyři klíčové aspekty: funkci (nezemědělskou, rezidenční), třídu (střední a vyšší status), oddělení (denní dojížďka za prací) a hustotu (relativně nízkou ve srovnání se starší městskou zástavbou) [Jackson, 1987].

Nejčastěji je fenomén suburbanizace nahlížen jako prostorové vyjádření mechanismů udržování sociální distance [Mareš, 2000] a dobrovolného sociálního vyloučení a jeho souvislosti se sociální kohezí a participací v různých sférách občanské společnosti [Putnam, 2001, 2007]. V základu tohoto přístupu stojí předpoklad, že oddělení různých společenských vrstev oslabuje sounáležitost ve společnosti. Privatismus, který je s odděleným bydlením spojen (za jeho vizuální vyjádření jsou považovány například vysoké neprůhledné zdi kolem domů či ohrazení samostatných ulic či dokonce celých obytných čtvrtí), se může projevit také v jiných sférách, než je bydlení. Giddens například upozorňuje, že únik středních tříd ze společného městského prostředí může předjímat také jejich snahu uniknout z participativního prostředí sociálního státu a oslabuje ochotu podílet se na solidárních systémech, které jsou jeho základem [Giddens, 1999 in Mareš, 2000: 290]. Na jedné straně můžeme sledovat aktéry, kteří na procesu suburbanizace aktivně participují (tzn. jaké jsou sociodemografické charakteristiky těch, „kteří se vylučují" [Walker, 1981]), na druhé straně, můžeme sledovat, „od koho se vylučují" (to, jak je sociální distance budována na základě společensky ustavených kategorií jako je např. rasa, etnicita či třída [Clay, 1979; Elias, Scotson, 1994; Low, 2004]). Suburbanizace v této perspektivě tedy úzce souvisí se sociální stratifikací a formami přináležení a třídní solidarity [Walker, 1981; Alexander (1988), 2006]. Zajímavé je tedy nejen sledování objektivizovaných charakteristik (tzn. sociodemografických charakteristik obyvatel), ale také toho, jak jsou tyto charakteristiky vnímány a ustavovány samotnými aktéry a jaký je jejich význam právě v oblasti preferencí bydlení a výběru lokality.

Druhý směr bádání se pak zaměřuje na analýzu sociálních sítí uvnitř suburbánních sídel. Konceptuálně se opírá především o pojmy komunity a sousedství [Wellman, Leighton, 1979; Baldassare, 1992; Lupi, Musterd, 2006] a jejich prostřednictvím se snaží analyzovat sociální vazby a fungování kolektivit v rámci lokality, případně diskutuje ztrátu významu zakotvení komunity v konkrétním fyzickém prostoru a s ním související proměny způsobů, jimiž se vytváří místo a lokální identita. Jak koncept komunity (*community*), tak sousedství (*neighbourhood*) jsou často užívanými pojmy také v českém prostředí, i když ne vždy se mezi nimi rozlišuje, případně se jim nepřikládá stejný význam.[2]

[2] Například Puldová a Ouředníček se však vůči tomuto oddělení vymezují a upozorňují na potřebu geografického přístupu zkoumat sousedství a komunitu ve vzájemném propojení, resp. „prostorové ukotvení studia komunit a soudržnost studovat v určitém ohraničeném prostoru" [Puldová, Ouředníček, 2006:129].

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 205

Podle Wellmana a Leightona je komunita obecně definována na základě tří složek: sítě meziosobních vazeb (mimo domácnost), které zajišťují společenský kontakt a podporu svým členům, bydlení v téže lokalitě a pocit vzájemné solidarity i její případnou realizaci. Wellman a Leighton však zároveň tuto obecnou definici revidují a upozorňují, že prostorová distribuce není nutnou podmínkou definice komunity a je třeba ji brát do úvahy pouze tehdy, když nutně ovlivňuje sociální strukturu. Komunita, jako síť vzájemných solidárních sociálních vazeb, nemusí být vázána na konkrétní místo, na konkrétní sousedství, stejně tak jako konkrétní sousedství nemusí nutně být místem realizace těchto sociálních vazeb.

Třetí (nikoliv však poslední či méně vlivný), přístup se snaží odpovědět na navazující otázku, totiž zda je suburbánní prostor (ve smyslu fyzickém i sociálním) dostatečně distinktivní pro tvorbu svébytné kultury a identit na něj vázaných. Herbert Gans ve své polemice s jedním z klasiků chicagské školy Louisem Wirthem argumentuje, že „suburbium samotné vytváří pouze malé změny ve způsobu života" migrantů z měst [Gans, 1968 in Lin, Mele, 2007: 47]. Za mnohem podstatnější považuje na základě svého výzkumu aspekty jako je stáří sídla, ekonomické postavení jeho obyvatel a fáze životního cyklu, v nichž se nacházejí. Přesto je však suburbánní prostor častým a nosným rámcem pro řadu studií zaměřených na aspekty každodenního života a kultury, ať ve spojitosti s uspořádáním vztahů v rodině a domácnosti, formami spotřeby, vytvářením domova atp. [např. Silverstone, 1997; Muzzio, Halper, 2002]. Michael Borer se snaží ukázat, že kulturní perspektiva má své plnohodnotné postavení a opodstatnění také na poli urbánních studií a vymezuje šest základních oblastí výzkumu: 1) obrazy a reprezentace města, 2) městské komunity a kultura, 3) mýty, narace a kolektivní paměť vázané na místo 4) významy míst a porozumění místům, 5) městské identity a životní styly, 6) sociální praktiky a interakce vázané na místa [Borer, 2006: 174]. Borer se přiklání ke snaze o „navrácení místa" do zorného pole sociologie, neboť to umožňuje studovat interakce mezi lidmi a jejich prostředím, zkoumat ty stránky kultury, v nichž je místo relevantním referenčním bodem. Zároveň nám tento přístup ale dovoluje uchopit koncepty tradičně vázané na místo (jako je například komunita/sousedství) v jejich širším rámci a ukázat (po čemž ostatně volal právě výše zmíněný Barry Wellman), ve kterém kontextu je prostor pro aktéry významný a ve kterém nikoli, popřípadě kdy je třeba vzít do úvahy jeho širší pojetí či nové možnosti jeho překonávání (například díky moderním komunikačním technologiím). Kulturní perspektiva nám také umožňuje zaměřit se na bydlení a dům jako na komoditu a předmět spotřeby. Můžeme sledovat vytváření a posilování určité kulturně podmíněné touhy (v historických souvislostech [viz např. Jackson, 1987; Fishman, 1989 aj.]) a to, jaké „má mít" předmět této touhy – tedy v našem případě soukromě vlastněný rodinný dům – kvality. Můžeme

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 206

sledovat, jak je z materiálního artefaktu utvářen artefakt sociální naplněný významem a jak jsou v souvislosti ba přímo v interakci s ním tvarovány představy o „správných" podobách rodiny a vztahů v ní. Budování vztahu k domu vypovídá nejen o vlastnictví, ale také o individuální seberealizaci, o hledání domova, soukromí a intimity [srov. např. de Singly, 2009]. Sledování procesu „zabydlování se" nám může pomoci prozkoumat, jak je dům a byt používán jako součást naší žité skutečnosti [King, 2004] a v souvislosti s tím ukázat dům nejen jako fyzickou, ale také mocenskou, emocionální či ontologickou strukturu.

Klíčovým pokusem integrovat různá pojetí zkoumání sub/urbánního prostoru pak představuje snaha uvést do urbánních studií a výzkumu bydlení relační (vztahový) přístup (*relational approach* [srov. Blokland, Savage, 2008; či Blokland, Maginn, Thomson, 2008]. Jeho základem jsou mj. koncepty sociálního kapitálu a habitu francouzského sociologa Pierra Bourdieua. Ty umožňují zkoumat sociální kategorie jako konstruované na základě vztahu k jiným kategoriím, zdůrazňují jejich kontextualitu a s nimi formy distinkce a ustavování vkusu, vázané na určité inkluzivní a exkluzivní praktiky [Bourdieu, 1998] a na základě forem nadvlády a mocenských vztahů. Relační přístup se v rámci urbánních studií snaží propojit stratifikační teorie s teoriemi sociálních sítí tak, aby byla zodpovězena otázka „jak jsou fyzické prostory přetvořeny na prostory sociální jakožto artikulace sociálních vztahů" [Blokland, Savage, 2001: 221]. V geografii je místo důležité jako fyzická entita, jako rámec sociální interakce – materiální či fyzické prostředí je vnímáno jako od sociálního prostředí či klimatu [Puldová, Ouředníček, 2006] oddělené, i když vzájemně se ovlivňující. Pro sociologii (ale například také pro kulturní geografii [srov. Atkinson et al., 2010]) je naopak zajímavé, jak se s prostory nakládá, jak se naplňují významem – jak jsou z *prostorů* vytvářena *místa,* tzn., jak je prostor sociálně produkován a konzumován. Místo má sociální, ale také emocionální, estetickou, a smyslovou dimenzi. Na druhou stranu to ale neznamená, že by přestala být materialita míst významná – naopak, přikládá se jí mnohem větší význam, neboť se nepokládá za samozřejmou, nebo nehodnou sociálně-vědné analýzy [Sýkorová, 2008; příkladem mohou být také např. práce Bruno Latoura, 1992, 2005].

Sběr dat (aneb jak získat interpretace situace před tím, než ji můžeme interpretovat)

V průběhu výzkumu jsme pořizovali nestrukturované kvalitativní rozhovory s různými aktéry suburbanizačního procesu. V úvodní fázi sběru dat jsme se zaměřovali zejména na představitele obcí či městských částí a na ty z obyvatel

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 207

lokalit, které lze označit jako „aktivní" – tedy ty, kteří se v obcích nějakým způsobem angažují: jsou členy zastupitelstev, provozují některé společenské aktivity (kroužky pro maminky s dětmi, kroužek rukodělných prací, cvičení) či mají některé specifické funkce či pozice, jako jsou členové redakční rady lokálních tiskovin, kronikář a kronikářka či restituent většiny pozemků, kde probíhala nová výstavba. Jeden rozhovor byl veden se zástupcem stavební firmy, která vykupuje pozemky a připravuje je k výstavbě. Rozhovory jsme vedli celkem v jedenácti lokalitách, v některých z nich však pouze se starosty. V druhé fázi výzkumu jsme se zaměřili na obyvatele, kteří nezastávají v obci žádnou specifickou funkci. V některých případech jsme mohli využít i možnosti vést rozhovor přímo v jejich domech. Partnery k rozhovorům jsme získávali metodou sněhové koule,[3] přičemž vstupní rozhovory do lokality jsme se vždy snažili vést se starostou či starostkou obce.

Doposud jsme pořídili třicet dva výzkumné rozhovory, které lze tematicky rozdělit do dvou kategorií. První okruh tvoří rozhovory týkající se primárně proměn obce z hlediska jejich starostů, kronikářů či osob nějakým způsobem veřejně činných. Byly zaměřeny na reflexi proměn správy, soužití a společenského života v období „po výstavbě" a na retrospektivní reflexi jejího zahájení a průběhu. Rozhovor byl otevírán otázkou k historii výstavby v obci. V jeho druhé části jsme se však ptali na osobní biografie našich komunikačních partnerů a partnerek. Druhý tematický okruh tvoří rozhovory, které jsou zaměřeny na osobní biografie a historii bydlení, které ovšem na druhou stranu nejde popisovat odděleně od soužití a vztahů v obci. Tento typ rozhovorů jsme vedli především s novousedlíky, obyvateli nově postavených domů a ulic. Jejich úvod tvořila otázka k osobní historii bydlení našich komunikačních partnerů. Je patrné, že tematicky se tyto dva okruhy překrývají[4] a jejich kombinací se nám daří získat představu jak o individuálních motivacích, zkušenostech a problémech obyvatel suburbánních rezidenčních oblastí, tak i o některých strukturálních problémech – se kterými se potýkají – s podobou správy těchto lokalit a o formách soužití, které se zde objevují.

Prezentovaná analýza je postavena především na práci s vyprávěními, která jsme získali od našich komunikačních partnerů a partnerek. Každý z celkem 32 rozhovorů vedených v letech 2006–2010 trval zhruba jeden a půl až dvě hodiny. Všechna jména uvedená v textu byla změněna. Hlavním přínosem

[3] Také proto není počet rozhovorů v jednotlivých lokalitách přísně proporcionální.

[4] I veřejně činní obyvatelé jako jsou starostové a starostky jsou zároveň lidmi s osobní zkušeností a vazbami na sousedy, příbuzné a další obyvatele. V jejich výpovědích tedy bylo třeba rozlišovat mezi veřejnou pozicí a výrokem soukromé osoby.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 208

hloubkových rozhovorů je to, že umožňují komunikačním partnerům a partnerkám vnášet během vyprávění vlastní témata a tím výzkumníkům odhalují nové dimenze vycházející z jejich žité zkušenosti a umožňují lépe pochopit jejich motivace a poskytnout jim prostor k interpretaci jejich jednání. S využitím analýzy diskurzů, v nichž se pohybují jednotliví mluvčí, se pokusíme porozumět tomu, jak se k sobě vztahují – jaké pozice vůči sobě zaujímají – jednotliví aktéři, jak jsou v jejich výpovědích konstruovány kategorie osob a symbolické hranice mezi nimi a jak se tyto vztahují k jejich jednání (například jako jeho legitimizace). Jak ukazuje ve své přehledové stati věnované kulturnímu obratu v konceptualizaci sociálních nerovností Šanderová, kategorizace jsou „základním nástrojem orientace člověka ve světě […] jejichž prostřednictvím lidé dávají smysl světu kolem sebe" [Šanderová, 2009: 29], přičemž pro sociologii je dále důležité, že tyto kategorie bývají hierarchizovány, mají hodnotící aspekt či morální rozměr. Na základě těchto kategorizací jsou ve společnosti ustavovány a reprodukovány sociální a morální hranice: „Chceme-li říci, kdo jsme, pracujeme vždy s hranicemi – hovoříme o tom, s kým máme co společného (komu se podobáme) a s kým nic (od koho se lišíme). Sociální hranice lidé konstruují pomocí různých sociálních praktik, postojů a hodnot, které se upevňují a posilují v interakcích" [Šanderová, 2009: 29], přičemž promluvy jsou vnímány jako svého druhu sociální praktiky.

Kvalitativní rozhovory tvoří základ našeho datového materiálu, doplňovali jsme jej však studiem vybraných dokumentů a pořizováním fotodokumentace v lokalitách. Sledovali jsme tak materiální stopy jednání, o kterém jsme se v rozhovorech přímo či nepřímo dozvídali. Nemůžeme však říci, že bychom přímo pozorovali jednání samotných aktérů, ale pouze artefakty, jež oni sami považovali za více nebo méně závažné. Důležité přitom bylo sledování rozdílných interpretací shodné materiality: Například označení se zákazem vstupu na začátku ulice je fyzickým objektem se silným symbolickým významem, je ovšem interpretován různě. Zatímco obyvatelé ulice jej čtou jako legitimní ochranu majetku, která není namířena proti ostatním obyvatelům obce, ale proti „cizím", případně „cizím s nekalými úmysly", pro obyvatele jiných částí obce je symbolickým vyjádřením sociální distance – je záborem „jejich" či společného „prostoru" ulice, která je vnímána jako prostor veřejný. Vyprávění, které se odvíjí od existence jedné zákazové cedule, může být zdrojem informace o zásadním sporu v životě obce.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 209

Obrázek 9.2 a 9.3: Cedule zakazující vstup na soukromý pozemek, která neplatí „pro místní". Ulička je jediným východem do polí ve slepé části ulice. Na jejím konci se skrývá branka, která čistítkem na boty přímo odkazuje k domáckosti prostředí „uvnitř"
Foto: Lucie Galčanová

Život v suburbiu – bydlení, vztahy, politika

Stěhování jako součást osobní biografie

Rozhodnutí obyvatel koupit či postavit dům na předměstí nebo v příměstské obci a zejména rozhodnutí přestěhovat se do něj, vnímáme jako smysluplnou událost v životě jedince a rodiny a zajímá nás, jaké významy tomuto životnímu kroku naši komunikační partneři a partnerky přikládají. Jaké uvádějí důvody ke stěhování? Jak popisují výběr místa? Jak retrospektivně hodnotí své rozhodnutí? Jak popisují svou zkušenost s životem v novém domě a na novém místě? Zejména v první fázi vedení výzkumných rozhovorů nebylo přestěhování jejich základním tématem, časem se ale ukázalo, že právě tento moment je v historii bydlení našich komunikačních partnerů a partnerek jedním z klíčových. Chvíle, ve které se do místa, jež si vybrali pro svůj další život, přestěhovali, byla okamžikem, kdy začali žít své představy, sbírat zkušenosti s novým místem, sousedy a obcí i srovnávat svá očekávání a představy s realitou, s níž se začali

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 210

setkávat. Do vzpomínání na výběr lokality a realizaci svých rozhodnutí promítají obyvatelé domů vlastní představy o vhodném a uspokojivém rodinném bydlení i to, jaká očekávání od nového sociálního a materiálního okolí a života v něm měli. Vzpomínání na akt přestěhování tak evokuje výzkumně zajímavé srovnávání původních očekávání a prožívané suburbánní každodennosti.

Prvoplánově můžeme říci, že za stěhováním do domu na předměstí je skryta potřeba či touha „mít vlastní dům". „Mít vlastní dům" v sobě ale skrývá různé významy. Potočný [2006] ve své případové studii „satelitního městečka" rozlišil dvě analytické kategorie jeho obyvatel. „Skupinu „neukotvených" by mohli reprezentovat ti, kteří ve svém domě vidí jen luxusní a prostornou formu bydlení – pro zjednodušení budu tuto analytickou skupinu nazývat metaforou „konzumenti dobrého bydlení". Tito „konzumenti dobrého bydlení" ani nestojí o žádné ukotvení, protože to by mohlo přinést v budoucnu neočekávaná omezení. Druhá skupina – pro kterou je vhodné například metaforické pojmenování „hledači pevného bodu" – naopak záměrně jistou formu ukotvení hledá, snaží se vybudovat si ze svého domu domov, tj. obsahově odlišnou kategorii, která je založena na vazbách ke konkrétním věcem a na sepjetí s místem" [Potočný, 2006: 34]. Potočného analytické rozdělení se zdá být platné i jinde, než v jeho „satelitním městečku". Podívejme se nyní na několik příběhů rodin a žen, které se snažily či snaží zrealizovat svůj sen o vlastním domě.

Veronika (30) je typickou hledačkou pevného bodu. Do domu na předměstí se s manželem stěhovali v době, kdy byly jejich prvnímu dítěti zhruba dva roky. V jejím vyprávění je to právě mateřství, které hraje velkou roli: Nový dům se zahradou v klidné slepé ulici je pro ni ideálním prostorem pro výchovu i hry jejího syna. *„Ale zase na tu větší část toho fungování s dítětem to bylo pro mě [ve městě – pozn. aut.] prostě naprosto neúnosný, když jsem si neměla kam jít hrát s dítětem, když jsem si chtěla jít do parku, tak jsem tam většinou našla záškoláky, feťáky, bezdomovce, všude to bylo pokaděný od holubů, nebo pejskaři, který naprosto nerespektují to, že musíš mít náhubek a vodítko na psa, když jsme vyšli jenom z baráku, tak tam byl takovej provoz, že jsem se bála malýho mít i za ruku, natož ho pustit, aby se mohl proběhnout, takže to je zase pro mě důležitější, že on má ten výběh, že tady se nemusím bát, že když mě vyběhne před barák, že ho hnedka smete auto, protože tady ty lidi, kteří tady bydlí, tak s tím počítají, že ty děti tady prostě pobíhají, takže to je pro mě to důležitější."*

Suburbium je pro Veroniku místem, které je na rozdíl od městských ulic a parků bezpečné. Kategorie nebezpečí jsou vyjádřeny označením určitých skupin osob – jsou jimi „feťáci, bezdomovci", jako ti, kteří na suburbiu nejsou, nebo by neměli být. Podobně se v jiných rozhovorech objevil strach z vybudování „domů pro sociálně slabé". Jsou to klasické distanční kategorie – které, jak vidíme například

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 211

Obrázek 9.4 a 9.5: Pro řadu obyvatel je důležité zklidnění dopravy ve slepých ulicích. Bez vlastního automobilu může být však cesta na okraj města ne zcela příjemnou záležitostí i při dobře fungující MHD. Obrázek 9.5 ukazuje čekání na spoj do Popůvek na přestupní zastávce v brněnském sídlišti Bohunice
Foto: Lucie Galčanová

z výzkumů zaměřených na sociální distanci v české společnosti [Kolářová, Vojtíšková, 2008; či Šanderová et al., 2009; či z dřívějších výzkumů k symbolické sociální exkluzi Rabušic, 2000], jsou v ní obecně rozšířeny. Zde se však ukazuje, že mohou být poměrně silně spojeny právě s oblastí bydlení – někteří komunikační partneři zvýznamňovali právě jakousi „sociální čistotu" nového prostoru.

Pro Veroniku je pak tato sociální distance a její udržení spojena s plněním mateřské role. Ta se v jejím vyprávění projevuje také spokojeností s tím, že mohli s manželem podobu svého bydlení aktivně ovlivňovat. Dům byl postaven podle jejich vlastního projektu (oba dva mají zkušenosti ze stavebnictví), mnoho stavebních prací prováděli sami. Výsledek jim přináší pocit hrdosti i v případě, že není zcela dokonalý. Jakoby mluvila k manželovi, obhajuje Veronika drobné nedokonalosti domu: *„To je krásný tím, žes to dělal ty, že se jednou na to budeme dívat a vzpomínat, jak jsme na tom pracovali a kolik nás to stálo dřiny a úsilí, ale dělali jsme to prostě pro sebe a to je na tom to hezký. (…) jsme si ho (dům) vysnili – máme sešit, kde je pět šest verzí toho domu nakresleného, jak nás postupně napadaly různý vylepšováky – uteklo to tak strašně rychle, najednou tady bydlíme."*

Veronika realizací svého domu vytváří místo, kde „*chce zestárnout*", kde bude vyrůstat její syn a které bude přesně podle jejích představ. S těmi souvisí i možnost vyhnout se všem nepříjemným kontaktům. Sama přiznává, že v ulici se seznámila s několika lidmi a po dalších kontaktech v obci už netouží. Její sociální síť v místě je přísně výběrová, což jí vyhovuje: *„Já jsem poznala několik různých lidí a mě to stačí, protože mám svojí rodinu potřebuju si věci udělat na baráku, takže já nemusím potkat všechny. Takže já mám tady pár lidí, se kterýma jsem se seznámila, su ráda, že jsme se seznámili a udržuju s nima ty vztahy a nemám potřebu jako se poznat úplně se všema."* Přesto má však pocit, že nově příchozí

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 212

obyvatelé nejsou v obci vítáni. Ten plyne především z faktu, že někteří obyvatelé se vyjadřují negativně k pokračující výstavbě.

Ukazuje se tedy, že přesto, že Veronika chápe své současné bydlení jako zcela definitivní, obec jako taková pro ni nebyla důležitá – měla-li by možnost zabezpečit podobné podmínky ve městě, udělala by to. Na druhou stranu je to právě příměstská obec, která podle ní nabízí ideální kombinaci podmínek pro vytvoření domova. Přestěhování do nového domu je pro ni tedy naprosto klíčovým životním krokem, který znamená nejen zlepšení bytových podmínek, ale především možnost budovat rodinu a specifické (výběrové) vztahy se sousedy z ulice. Dům je pro ni místem seberealizace, do jisté míry smyslem života i zdrojem osobní hrdosti.

Jiný přístup k domu představuje Dana (39), kterou bychom na základě Potočného typologie mohli nazvat konzumentkou dobrého bydlení. Pro její pětičlennou rodinu byl dům především racionálním způsobem řešení problému s již příliš malým bytem. Dům si pořídili postavený s téměř kompletním vnitřním vybavením. Některé prvky tohoto standardu nepovažuje za příliš povedené („*nejhorší jsou ty dveře*"), ale celkově se o domě vyjadřuje s praktickým nadhledem: „*Nemáme to tak, že to je takový jako jedinečný a tady chci zůstat. My to máme tak, že se sem teď vejdem, že je to tak relativně v pohodě a jako člověk neví, na stáří by se asi odsud taky těžko dostávalo –, nevíme. […] Jak půjde život, jak budou děcka potřebovat.*" Tomuto praktickému přístupu odpovídá i způsob výběru obce, ve které dům koupili – je situována v blízkosti sídliště, na kterém rodina předchozích zhruba 12 let žila. Zachování těchto vazeb, pro ni bylo velmi podstatné. Konec konců, Brno pro ni stále zůstává hlavním referenčním rámcem: Na rozdíl od Veroniky, která popisuje ulici, na které bydlí, jako živou, plnou lidí, dětí a jako prostředí jejich setkávání, pro Danu je ulice prázdná, protože lidé jezdí spíše auty až ke svým domům. Za sociálním kontaktem i službami tedy jezdí „do města": „*Do města. Do města, kde jsou lidi. Protože my tady jsme se sem nastěhovali a potkávali jsme tady ty maminy a říkali: Kam jdete? K rybníku. My už tam byli dneska dvakrát – takže tady se nikam nedá moc. Takže my tady k rybníku na tu procházku krátkou a jinak do města, kde jsou lidi a obchody. A ty kroužky.*" Jak je z výpovědi patrné, k interakci mezi obyvateli dochází, na ulicích se potkávají – náplň setkání však není pro komunikační partnerku dostatečná.

Dana se pozastavuje také nad tím, že na rozdíl od sídliště se spoustou veřejných volně přístupných zelených ploch je v blízkém dosahu jejího domu všechno soukromé – dál za vesnicí je sice les a louky, ale s malým dítětem pro ni nejsou snadno dosažitelné: „*Co je teda největší rozdíl, tak když jsme se sem stěhovali, tak pro mě byl problém, že dítě nikam nemohlo, že v podstatě tady je všechno soukromý, že tady kamkoli lezl, protože tu nebyly ploty, že jsem ho musela odevšad tahat a kamínky nesměl nikam hodit, ale dalo se, určitě se dalo dojít*

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 213

Obrázek 9.6: U rybníka v Popůvkách u Brna se diskutuje o další plánované výstavbě rodinných domů na přilehlých polích
Foto: Lucie Galčanová

o kousek dál, ale to děcko daleko nedojde, takže tam kam de, tak všude je to něčí, kdežto když vyjdete z baráku, tak všude je to obce, takže když si háže kamínky nebo leze po trávě, tak to nevadilo, no. Toto snad bylo to hlavní. A jinak samozřejmě obchody a ostatní věci – to co není pod nosem, tak to je jasný, že to tady neni prostě všechno." Rozhodnutí k tomu se přestěhovat a jeho realizace je pro Danu spíše než klíčovým seberealizačním krokem prostě počátkem jedné ze životních etap, ve které se s manželem také snaží budovat dobrý domov svým třem dětem i sobě, ale která může stejně jako předchozí zkušenosti skončit. Dana vnímá své bydlení v kontextu delšího života; jeho forma není cílem, ale způsobem, jak naplnit jiné životní hodnoty a potřeby: Tomu podléhal i samotný výběr místa, které je situováno tak, aby bylo možné udržet stávající sociální vazby v předchozím bydlišti, jímž bylo jedno z brněnských panelových sídlišť.

Podobně vybírali svůj nový dům i manželé Smyčkovi: zvolili lokalitu, kolem které jezdívali z města na chatu a k rodičům na Vysočinu. Jsou to hledači pevného bodu, kteří pro něj vybrali místo předem známé a s vazbou na jejich předcházející osobní biografie. Svůj domov nyní budují a říkají, že se zatím „cítí doma jen napůl", protože pro pocit domova dům sám o sobě nestačí. Význam domova podle nich naplní tento prostor až ve chvíli, kdy zde budou žít i s (teprve plánovanými) dětmi jako rodina. Smyčkovi ale zdůrazňují jiný prvek bydlení

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 214

Obrázek 9.7:
„Mít vlastní vchod" může být pro řadu obyvatel vyjádřením nově nabyté prostorové „svobody" a důležitého aspektu soukromí ve srovnání se sdílenými prostory bytových a panelových domů

Foto: Lucie Galčanová

v rodinném domě na předměstí: Josef (31): *„Protože si myslím, že to je taková alternativa bydlení, která nám vyhovuje z toho důvodu, že máme svůj vchod, nějakou malou zahrádku, ale protože my máme nemovitost na Vysočině, mám chatu, tak jsme nechtěli jít do svého domku. […] Máme velkou chatu, na chatě je hodně práce, a tak jsme hledali něco, kde by se dalo žít, svobodně bydlet, ale zase aby kolem toho domku nebylo tolik běhání, takového shonu, protože dvě nemovitosti, vzdálenost od sebe atd. […] Líbí se mi to, že nemám s nikým společný vchod a líbí se mi to, že zase mám nějakou malou parcelku."* Jeho manželka Karolína (29) upřesňuje: *„zahrádku"*. „Svoboda bydlení" na suburbiu jinými slovy znamená soukromí a možnost realizovat se ve vlastním domě. Mít „vlastní vchod" představuje jak nabytí svobody, tak potencialitu budoucího soukromého domova a možnosti vyhnout se „nevhodným" či neočekávaným sociálním kontaktům. Především to získali přestěhováním Smyčkovi.

Hledání pevného bodu může mít i nečekané vyústění: Příběh Pavlíny (55) ukazuje, že do domu se člověk může i zamilovat: *„Já se přiznám, že jsem do toho domu byla zamilovaná, když jsme se sem nastěhovali, protože miluju zahrádku, takže skutečně jsem tady byla šťastná."* Dům, který byl druhou realizovanou stavbou jejich rodiny a jehož podoba tedy těží ze starších zkušeností, znamenal realizaci snu o velkém domě pro velkou rodinu. Nakonec ale vinou rozvodu a odchodu dospělých dětí z domova zůstala Pavlína ve svém rozlehlém domě

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 215

sama. Na druhou stranu však její situace a životní fáze způsobily, že přesto, či právě proto, že dům není plný široké rodiny, stalo se pro ni důležitým místo, kde stojí. Po předchozím soustředění se na rodinný život, výchovu dospívajících dětí a budování domova, nyní rozvíjí čilé vztahy s přáteli či přítelkyněmi z obce stejného věku jako je ona – chodí do divadla, na přednášky, jezdí na zájezdy. Také se pravidelně schází u aktivit, které propojují ženy jak z nové, tak původní části obce – objevila tak pro sebe postupně sociální kontakty, které běžně neudržovala ani v městském prostředí. Paradoxně tak našla v lokalitě jiné ukotvení, než za kterým do ní původně přišla.

Reprezentace města a vesnice aneb hledání definice okrajového prostoru

Co je tedy vlastně suburbium v pohledu těch, kteří jej svým každodenním jednáním vytváří? Odhlédněme nyní od možné interpretace, kterou by mohli podat architekti a projektanti developerských firem, ale soustřeďme se na to, jak je geografický prostor označovaný jako suburbium vnímán svými obyvateli. Jak je reprezentován v očích novousedlíků i stávajících obyvatel obce a jejího politického vedení? Abychom mohli pochopit, čím suburbium je, zaměřme se nejprve na to, čím podle komunikačních partnerů suburbium není. Především není městem, postrádá některé jeho charakteristiky, zejména ty, které vnímají jako „nevýhody" města. Na negativní představě o městě jako hlučném a hektickém místě není v podstatně nic překvapivého, podívejme se na ni ale v širším kontextu. Dá se říci, že podobné představy sdílí jak staro- tak novousedlíci. Město, v našem případě Brno, je, jak jsme viděli výše, samozřejmým referenčním rámcem jejich aktivit – řada dojíždí za prací, za službami, za zábavou. Na druhou stranu žijí „mimo" ně, byť často v městských částech, které jsou však v jejich očích více, než částmi města, vesnicemi. Město se ve výpovědích obvykle pojí s označením *anonymní* – oproti vesnici, *„kde spolu lidi furt mluví",* je vnímáno jako prostor *„kde o sobě lidi vůbec neví"* – potkávají se, ale neznají se. Ztělesněním této anonymity je pak panelové sídliště, panelový dům.[5] Oproti této stereotypizované představě města stojí obraz vesnice, jako „čitelného", známého prostředí, kde *„víte, kde kdo bydlí"* – lidé jsou zařaditelní, kontakty a sociální rea-

[5] Že v sobě může suburbanizace nést další obsahy, ukazuje na příkladu Velké Británie Goldworthy: zatímco v Česku je silnou referenční kategorií suburbia jednak „špinavé" a sociálně hůře přijatelné centrum města anebo socialistické sídliště, v Británii měla meziválečná suburbanizace nacionalistický podtón. „Rozvoj suburbií se stal otázkou volby životního stylu a jedním ze základních znaků národní identity" [Goldsworthy, 2009: 9], nájemní byty suburbií vnitřních byly vystřídány dvojdomky suburbií vnějších. Tyto domky byly považovány za ideální místo, za „Domovy vhodné pro hrdiny" (Homes fit for heroes) [Goldsworthy, 2009].

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 216

lita je v zásadě předvídatelná, případně umožňuje, jak jsme viděli výše na příkladu Smyčkových, prostor pro předvídatelnost vytvořit.

Suburbium však, jako nově přistavená část obcí, není pro své obyvatele ani pro obyvatele starších částí ani vesnicí ani městem. Ukazuje se, že výpovědi komunikačních partnerů se často blíží tomu, co je v teorii označováno jako *liminální prostor* – prostor na hranici, prostor, kde se setkávají dva různé světy, který nemá jednoznačné pojmenování.[6] Prostor, kde žijí, vnímají jako místo nejednoznačné, které se vymyká běžným kategoriím označování, a to nejen svou novostí (tedy že teprve musí být do stávajícího řádu zařazeno), ale také percepcí vztahů a sociálního postavení svých obyvatel. Uvědomujeme si, že náš výzkum zachytil řadu lokalit s ještě nedokončenou výstavbou, a naši komunikační partneři a partnerky nebydlí v lokalitě více než deset let. Můžeme předpokládat, že jejich představy se mohou proměňovat v procesu usazování se a postupného začleňování (ve vztahu k ostatním obyvatelům obce) či zabydlování (ve vztahu k materialitě svých domů, zahrad a okolního prostředí). Přesto ve fázi, v níž jsme naše komunikační partnery a partnerky zachytili, bylo vnímání místa, v němž žijí, spojeno s představami města a vesnice jako dvěma referenčními kategoriemi: V případě, že měli konkrétně pojmenovat místo, kde žijí, vyjadřovali všichni nejistotu.[7]

Vnímání vesnice je výrazně spojeno s fyzickými atributy, které jsou někdy shrnovány do sousloví „vesnický ráz". Na prvním místě je zmiňována zástavba tvořená rodinnými domy. Se zdůrazněním typického architektonického rázu se ve výpovědích pojí také odmítání bytových domů – ať již jen potenciálně plánovaných či již postavených, jako něčeho, co na vesnici „nepatří". Co naopak vesnici charakterizuje je přírodní prostředí: lesy, louky, rybník, pole.[8] „Bydlení blízko přírodě" je jednou z významných motivací k přestěhování, které komunikační partneři uvádí – prostředí, které označují za „přírodu", je v jejich očích důležitou součástí vizuální stránky místa. Proměna těchto vizuálních vlastností je někdy označována za důvod sporů mezi novousedlíky a těmi, kteří se jimi teprve chtějí

[6] Liminalita je obecně v antropologii spojována s přechodovými rituály [van Gennep in Turner, 1979] či stavy mezi dvěma obdobími či světy, je spojena s konceptem hranice či prahu. V souvislosti s městským prostorem je zmiňována například Sennettem v souvislosti s urbánním plánováním a možností ovlivnit kontakt mezi různými etnickými skupinami [Sennett, 2004]. Boyer mluví o liminalitě v souvislosti s novými městskými prostory, které poskytují pole pro setkávání produkce a spotřeby v podobě městského spektáklu, idealizované podívané, která má však snahu vyloučit nepohodlné části – nehezké budovy či „nepohodlné" osoby [Boyer in MacLeod, Raco, Ward, 2003].

[7] Navíc uspokojivé označení neposkytuje ani veřejný, či mediální diskurz. Výrazy jako satelit, satelitní městečko, suburbium či předměstí mají spíše negativní konotace, které komunikační partneři spíše ironizují.

[8] Tato charakteristika může být nicméně dána také specifickou polohou zkoumaných obcí v rámci Brna – většina obcí je umístěna na jeho severozápadním, severním či severovýchodním okraji, který je na rozdíl od rovinatého, industriálního či více extenzivně zemědělsky využívaného jihu obklopen kopci a lesy.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 217

Obrázek 9.8 a 9.9: Bytové domy představují jeden ze základních prvků, který podle stávajících obyvatel „na vesnici nepatří". Fotografie mj. ukazují klasické vyrovnávání se obyvatel s nedostatečným urbanistickým řešením cest a veřejných prostor v nově postavených částech obce
Foto: Lucie Galčanová

stát – pokračující nová výstavba znamená z hlediska novousedlíků negativní změnu estetické hodnoty místa, jejíž součástí je i výhled do zeleně, výhled do kraje (především v obcích položených v hornatějších částech severně od Brna) atp. „Příroda" je ve výpovědích neoddělitelně spojena s představou „vesnice", její nedostatek je pak propojen s jinými negativy života ve městě.[9]

Dalším důležitým prvkem fyzického prostředí a jeho oceňovanou hodnotou jsou pro novousedlíky samostatné vchody do domů, které jsou interpretovány jako možnost ochrany vlastního soukromí, jako kýžená nezúčastněnost na každodenním sousedském společenském styku (ve srovnání s „městským" panelovým domem). Jedná se však o jiný druh nezúčastněnosti, než je typická městská zdvořilá nevšímavost. Nejde ani tak o anonymitu (naopak, znát své sousedy je považováno za klad), jako o možnost vyhnout se kontaktu, pokud si ho člověk nepřeje, což lze v hustě obydleném centrálním městě či panelovém sídlišti velmi těžko. Nutnost procházet mnoha ne zcela předvídatelnými kontakty v městském prostředí je vědomě vyměněna za výběrovost kontaktů ne-městských (ale zároveň ne-vesnických). Sousedů je velmi málo a vztahy jsou většinou omezeny na dobrovolnou komunikaci. Stejně tak je často omezen pěší pohyb po obci, díky kterému by ke kontaktům mohlo dojít. Sociální život se odehrává za zdmi domů, na pracovištích, sportovištích, při nákupech atp. Jak jsme viděli na příkladu Dany, ne všem toto omezení vyhovuje, pro nové rezidenční lokality je však typické.

Od materiálního prostředí se naši komunikační partneři skrze vyprávění o svých domech dostávají k prostředí sociálnímu. S tím souvisí to, že vesnice

[9] V tomto kontextu by bylo zajímavé zabývat se zahradami v původních a nových částech obcí – jak zachází se svými zahradami lidé, pro které je příroda definována jako jedna z hodnot, které se snaží nalézt mimo hranice města? Tématu suburbánních zahrad se ve své diplomové práci věnovala např. Vyhnánková [2008].

Obrázek 9.10:
Zvláště v severní části Brna celkový ráz krajiny a blízkost lesa významným důvodem výběru lokality. Neznamená to však nutně jeho častou a pravidelnou návštěvu

Foto: Lucie Galčanová

v očích obyvatel nejen jinak vypadá, ale především „*funguje jinak*". Například na politické rovině, ve způsobech prosazování nároků a požadavků obyvatel či v organizaci lokální politiky. Jak upozorňuje jedna ze starostek: „*tady se pracuje úplně jinak*" – potřebuje-li někdo z občanů něco vyřídit, zajde často „*přímo za starostou*", případně se připomínka či požadavek dostane na vedení obce neformálními cestami: „*znáte se s lidma, potkáte se s nima venku, oni vám povykládají*". Neznamená to, že by tyto kanály byly využívány pouze starousedlíky, v očích starostky se však novousedlíci v její obci obracejí na úřad méně často. Podává dvojí interpretaci, proč se tak děje: jednak podle ní novousedlíci tolik „*nevnímají chod obce*", nerozumí jejímu neformálnímu fungování tak jako starousedlíci. Navíc odkazuje i k jejich (již stereotypně omílané) nepřítomnosti v lokalitě, kdy „*přijedou večer dom, takže se zavřou*", čímž se omezuje možnost neformální kontakty vůbec navázat. Druhý důvod, kterým si starostka menší frekvenci požadavků novousedlíků vysvětluje, je spojen spíše s vnímáním toho, co bychom sociologicky mohli označit jako odlišný habitus – tedy především jeho součást v podobě kompetencí vázaných na sociální kapitál – novousedlíci si podle ní „*dokážou poradit sami*". V očích obyvatel nově postavené

[10] V některých lokalitách na Brněnsku v posledních deseti letech vznikly ulice, které jsou soukromým majetkem svých obyvatel a nebyly předány obcím. V tomto konkrétním případě se jedná o ulici uzavřenou „symbolicky" cedulí s označením „Soukromý pozemek", nikoli bránou, jak je tomu u několika ulic v blízkém okolí.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 219

Obrázek 9.11: Uzavřené ulice v obci Ivanovice u Brna

Foto: Lucie Galčanová

Obrázek 9.12: Příklad zcela neprůchodné ulice z Ivanovic. Vrata ani závory nejsou v okolí Brna velmi rozšířeným jevem, v Ivanovicích jich nicméně najdeme celou řadu. Komunikace vedení obce s nově příchozími byla v době jejich budování problematická

Foto: Barbora Vacková

části obce je však tato situace interpretována obráceně: *„díky přístupu obce byli nuceni poradit si sami“*. Jak uvádí paní Pavla, obyvatelka jedné ze soukromých ulic,[10] byla individuální výstavba domů v obci poměrně problematická *„protože my jsme všichni dostali stavební povolení a víc se o nás nikdo nestaral. Takže tak jak všude, tady ta stará výstavba, dostali zaplacený ty inženýrský sítě, tady ty chodníky nebo cokoli, tak my jsme si všechno museli [platit] sami.“* V očích obyvatelky by bylo úplné ohrazení ulice, ke kterému chtěli přistoupit, logickou a z jejího pohledu legitimní reakcí na danou situaci – bylo by projevem ochrany soukromého vlastnictví a investic vložených do úprav pozemků zahrad i silnice. Odmítá přitom interpretaci tohoto ohrazení jako symbolického vymezení se vůči ostatním oby-

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 220

Obrázek 9.13: Přehrazená cesta z Ivanovic do sousední obce Česká vedená snahou zamezit průjezdu nákladních aut v době zvýšené výstavby
Foto: Lucie Galčanová

vatelům obce – jako hlavní důvody (nakonec neuskutečněného) plánu uvádí obranu před kriminalitou (v sousedních ulicích došlo údajně k případům krádeží) a snahu proměnit status ulice z tzv. obslužné komunikace na účelovou – tedy zabránit průjezdu většího množství osobních a především nákladních aut spojených s další výstavbou a rozšiřováním obce.

Reflexi toho, že lokální politika a správa funguje „na vesnici jinak", vidíme tedy i u samotných nových obyvatel. Například paní Dana zdůrazňuje, že má s radnicí dobré zkušenosti, ale pozastavuje se nad tím, že: *„Oni vždycky tak zvláštně argumentujou na tý obci, to je takový dost srandovní […] Dělaj takovou malou politiku, nemaj zkušenosti, nemaj konexe, všechno je to složitý, protože vono jim to stačilo, tak jak to tady žilo, vono po volbách to asi bude jiné, voni se tam dostanou lidi vodsuď. Jako když jim argumentujete, že někde to funguje, nebo že by to mělo fungovat, že jsme v jiným století, než oni si myslí."* Obyvatelka předpokládá to, co je i často medializovanou změnou v obcích s větším rozsahem výstavby – totiž kolonizaci politického prostoru obce. Vyjadřuje svůj, byť chápající, přece jenom despekt vůči malým obecním poměrům, které jsou do budoucna z hlediska nových obyvatel neúnosné. Opět ukazuje, že vnímání rozdílu mezi dvěma částmi je ukotveno v rozsahu jejich sociálního kapitálu a kompetencí ke správě obce. Suburbanizace je vnímána jako součást procesu modernizace, kterou obec doposud definitivně neprošla, ale který ji nevyhnutelně čeká. Na postupné přizpůsobování se „vesnických struktur" poukazuje, i když mnohem méně vyhraněným tónem, také paní Petra, která je jednou z obyvatelek nových bytových domů:

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 221

Obrázek 9.14: Venčení psů a úklid exkrementů ukazuje na rozdílné pohledy na rozsah služeb, které má zajišťovat obec, a také na rozdíly v životním způsobu různých skupin obyvatel

Foto: Lucie Galčanová

Poznámka: Text na tabuli praví: „Vážení majitelé psů, udržujte prosím v těchto prostorách pořádek a odklízejte po svých pejscích jejich vykonanou potřebu. Pejsků je čím dál víc, ale těch, co si s sebou vezmou igelitový sáček, je čím dál méně. Za chvíli tu pro samé h… nebude kam šlápnout."

„Myslím si, že tak jako celkově ta obec se přizpůsobuje těm lidem, co přišli nově, protože maj asi trochu jinej životní rytmus, než tam bylo zvykem … bankomat udělali, vedle obchodu, otvírací dobu posunuli ve dvou dnech do šesti. Takže já mám pocit, že ta obec se snaží vyjít vstříc."

Jsou však oblasti, které se potřebám a požadavkům nových obyvatel přizpůsobují jen pomalu a neochotně – především tam, kde obcím vznikají další finanční náklady. Zvláštní tření pak nastává tehdy, když jsou požadavky a odmítání jejich splnění vzájemně považovány za nelegitimní. Příkladem takového „neoprávněného" nároku jsou koše na psí exkrementy a zajištění úklidu veřejných prostranství. Z pohledu novousedlíků se jedná o „samozřejmou" službu, kterou by měla obec zajistit a financovat z veřejného rozpočtu. Reakce zastupitele obce je však až ironicky odmítavá: *„Hodně jsme o tom debatovali i se tomu smáli, koše na psí exkrementy, takovej příklad. My všichni, nebo většina z nás máme toho pejska na té vesnici a ten pejsek nám tu potřebu buď dělá na tom dvorku, nebo na té zahradě, kde se to uklidí, hodí do popelnice. Tidle lidé, když si koupí ty svoje pěkné domečky, tak jsou tak jako ve městě zvyklí s těmi pejsky chodit, vzít ho na vodítko a on ty potřeby dělá někde na veřejných prostranstvích, takže to je první věc. Pak požadují po obci, aby se zvýšil ten poplatek […] tak ten poplatek se zvedne a zvedne se i pro ty lidi z těch starejch, který jsou zvyklí zase na ten svůj standard."* Obdobou těchto „nelegitimních" nároků je například úklid vánočních stromků v sousední obci (*„oni mají auta, ale neodvezou si to"*), či kartonů po stěhování (*„všechno, co vybalí, hodí k popelnicím"*) atp. Tyto nároky se pak objevují spolu s poukazem na to, že se jedná o jiná

Obrázek 9.15 a 9.16: Suburbanizace jako spojování starého a nového

Foto: Pavel Pospěch a Lucie Galčanová

očekávání, jiné zacházení s veřejným prostorem. Vidíme zde rozdílné vymezování hranice toho, za co má obyvatel odpovědnost. Klasickým příkladem je zametání chodníků, které je ve starších částech obce běžně vykonáváno před domy jejich majiteli. Přestože můžeme najít u novousedlíků ty, kteří deklarují, *„že před svým domem si rádi zametat budou",* a mezi starousedlíky takové, kteří na tuto činnost kvůli svému pracovnímu vytížení nemají čas, je převažující interpretace vnímání toho, kam sahá odpovědnost majitele domu, v obou těchto skupinách opačná a tato odlišnost je opět dávána do souvislosti s rozdílnými návyky „městských" a „venkovských" obyvatel. Zatímco pro město je tedy typické institucionální zajištění těchto služeb v plném rozsahu, pro vesnici je za běžnou a vhodnou považována zvýšená participace obyvatel na úklidu a na odpovědnosti za společný prostor. V těchto promluvách tedy vidíme reprezentace „vesnickosti" a „městskosti" jako referenčních kategorií pro „třídění" obyvatel, přičemž jsou tyto kategorizace používány jako vysvětlení jejich požadavků či potřeb a jejich odlišnosti,

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 223

a je jimi následně argumentováno při vyjednávání o jejich ne/legitimnosti a je obhajována reakce na ně (pozitivní či negativní).

Zajímavá je v této souvislosti také interpretace jiné stereotypní představy o rozdílech mezi stávajícími a novými obyvateli obce a to v majetkové oblasti. Někteří komunikační partneři například upozorňovali na to, že podle jejich soudu mezi stávajícími a nově příchozími obyvateli není nutně rozdíl v majetkových poměrech (starousedlíci „*zbohatli prodejem*" pozemků, novousedlíci jsou „*zatíženi hypotékami*"), ale v oblasti, kterou označujeme jako statusovou složku společenského postavení: noví obyvatelé nejsou ve výpovědích označováni jako „zbohatlíci", jak je běžné ve veřejném diskurzu. Spíše se poukazuje na odlišnost v rovinách, pro které relační sociologie volí označení symbolického, kulturního či sociálního kapitálu. Je poukazováno na jejich odlišné kompetence, na větší šíři kontaktů a z nich vyplývající moc měnit věci ve svém okolí, na odlišnou prestiž jejich povolání („*inženýr, doktor, podnikatel*"), a na odlišnou úroveň jejich vzdělání („*mají tituly*"). Neznamená to, že by ve staré zástavbě nebyli lidé, kteří se jim vyrovnají, ale nejsou těmito kategoriemi charakterizováni, protože jsou součástí jiného systému diferencí, například rodinné přináležitosti atp. Jak ukazuje výrok jednoho ze starostů, je vnímání této odlišnosti zároveň spojeno s očekáváním uznání v momentě, kdy je překonána – druhá část výroku odkazuje k staro-novým příchozím, kteří se v obci integrovali, tj. přijali za svůj její venkovský charakter: *„Když jsem šikovné inženýr, doktor, podnikatel, tak mám nějaký starosti a nějakou životní náplň a když jsem sedlák vod hnoje, tak mám jiný starosti, jinou životní náplň … a my to děláme po práci, jeden je plynař, druhej je chemik, ale přijde z práce, natáhne holinky a jde dát čuníkům.*" Dá se také říci, že se s očekáváními vůči nově příchozím pojí jistá představa o okázalé spotřebě (auto, nový dům, bazén), u starousedlíků je však v kontextu jejich „zbohatnutí" jakoby nepatřičná: *„Tak von, americký auto si koupí, hogo fogo chodí furt napucované jak toto. Dřív měl, za komunistů měl, byl v plné invalidce, jo, protože dřív chlastal jak duha, byl v plné invalidce, teďka je to velká honóra. Jsou tam lidi, kteří maj peněz, prodali pozemky, [on] má pozemky, má peněz jak šlupek, jo, a pořád chodí v montérkách, na nic si nehraje.*" Jakoby platilo, že co je dovoleno původně městskému člověku, který *„si přichází změnit životní styl"*, a tedy naplňuje specifickou představu o předpokládané životní úrovni a adekvátním zázemí, není dovoleno původem vesničanovi. Zdá se, že v hodnocení osobních životních stylů se zde setkáváme se zvláštní moralizující rovinou výpovědí, která souvisí s představou vztahu město – vesnice jako dvou hierarchicky posuzovaných protiv: Posunout svůj individuální styl od města k vesnici je pochopitelné a vhodné, naopak uskutečnit ve svých hodnotách posun od vesnice k městu je minimálně ironicky okomentováno.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 224

Jak jsme viděli výše, percepce sociálního statusu obyvatel a na ni vázaná očekávání jejich samostatnosti, či kompetencí k prosazení vlastních zájmů jsou výrazně spojeny s vnímáním rozdílů mezi městem a vesnicí. Nároky a požadavky obyvatel na jedné straně a hranice odpovědnosti obce za jejich uspokojování a zajištění služeb pro své obyvatele na straně druhé jsou předmětem neustálého vyjednávání, v němž se rozehrávají představy o vlastnostech, kompetencích obou (či více) stran, o tom, co je to vesnice a také čím by měla a neměla být. Důležité přitom je, že toto střetávání vytváří specifickou atmosféru suburbia jako liminálního prostoru, který je přechodem mezi městem a venkovem. Suburbium se tak stává dynamickým sociálním prostorem – obce i jejich obyvatelé se více či méně pozvolně proměňují, přizpůsobují novým podmínkám a zároveň také snaží zachovat, znovuoživit či nově vytvořit své tradice či historii. Tam, kde je suburbanizace vnímána jako ohrožení, může vést sociální změna k potřebě redefinice místa, označení důležitých aspektů života v lokalitě a uvědomění si hodnoty, které v sobě pro obyvatele má či může potencionálně mít.

Přináležení a distance – o zapouštění kořenů a neoprávněných požadavcích

Na následujících řádcích se tedy budeme zabývat tím, jak k těmto proměnám historie a lokálních významů dochází. Jeden s participantů výzkumu, novousedlík, který se však přistěhoval do nového domu v blízkosti původní části obce mimo hlavní migrační vlnu, hovoří o svém vztahu k místu takto: *„Já jsem takovej napolo jo, protože moje rodina, moje maminka je z Řečkovic, ze starejch Řečkovic,*[11] *čili devadesát procent Ořešíňáků chodilo s mojí maminkou nebo s mýma tetama do školy, takže já jsem jako sice náplava […] mám tady novej domek, ale mám jakoby propojení tady na ty lidi přes tu rodinu.*" Svým hledáním kořenů v obci ukazuje na základní distinktivní rys odlišující staro- a novousedlíky. Není to bydlení v domě ve staré části obce, ale společná, sdílená historie vztahů a vazeb, která pro něj dělá ze starousedlíků relativně ohraničenou skupinu. Citace ukazuje na snahu najít společné kořeny, vysvětlit vlastní rodinnou minulost ve vztahu k současné obci a tyto kořeny pojmenovat, zasadit do místního kontextu. Pro našeho komunikačního partnera, pana Luďka (35), nebyla historie důležitá pouze z hlediska osobní biografie, ale také z hlediska vnímání obce jako celku opět s důrazem na její „vesnický ráz" formovaný povahou sociálních kontaktů: *[Tady to bylo a je] vesničkou a ten rozvoj nastal před 10 rokama. Kluci, když jdeme do hospody a oni mi líčí, co dělali, tak tady všechny ty osudy jsou propletený a nějak*

[11] Původně tradiční obec, dnes také sídliště na severním okraji Brna.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 225

spojený. To není jak ve městě, že jsou to anonymní lidi bez minulosti. Tady vždycky když nastane konflikt, tak to je zadělávka na to, že si vyčtou, kdy před x rokama ten dědeček udělal tomu pradědečkovy něco nekalého. A ta vesnice má velice pohnutý osudy, aj za druhý války a ty vztahy ne vždycky byly hezký, ale zároveň to v těch lidech vytváří charaktery a ti lidi tu historii znají, i když se na ni nesoustředí. […] Tady nastane situace a aniž by to kdokoli napsal v novinách nebo vyhlásil rozhlasem, tak to všichni ví." Tato společná historie jednak formuje pocit sounáležitosti, na druhou stranu je však vnímána jako možný zdroj konfliktů. Někteří z nově příchozích tyto vazby vnímají a přímo se mohou explicitně vyjadřovat ve smyslu, že „do nich nechtějí být zataženi" – pozice mimo tyto „tradiční" vazby může být vnímána jako svého druhu neutrální výhoda. Pro ty, kteří jsou v lokalitě považováni a sami se považují za „místní" či starousedlíky, může být historie místa a jejich pozice v ní také důležitou součástí vyprávění o obci a o jejím charakteru. Jak ukazuje rozhovor s jednou z bývalých starostek další z malých obcí, paní Kateřinou. Jeho průběh byl poněkud odlišný od rozhovoru se starostou – zatímco jeho projev se vztahoval k vyprávění o historii jako vědomé rekonstrukci „toho co bylo" [Nora (1989), 1996: 41] a procesu „zapouštění kořenů", paní Kateřina se ponořila do svých vzpomínek: *„Vzpomíná na oslavu 600. výročí vzniku obce a svěcení praporu … ukazuje nám fotografie ze starých Kníniček – dlouho ukazuje a vzpomíná na některé události … Vzpomíná na místo, kam se chodila manželova maminka koupat, na to, že to byly celodenní výlety… Přemýšlí o božích mukách, že to tam je jinak dnes, než na fotce, kterou ukazuje … …Ukazuje jednotlivé babičky na fotografiích (nebo to ještě nebyly babičky) a říká, kdy a jak která umřela"* [z terénních poznámek]. Zatímco pan Luděk mluví o důležitosti historie, paní Kateřina rovnou svou výpovědí ukazuje, jak je historie důležitá. Její ponoření do vzpomínek ukazuje především na samozřejmost, se kterou propojuje své osobní vzpomínky s konkrétními osobami a místy v obci – její projev není reprezentací historie, je spíše artikulací paměti**.** Právě samozřejmost jejího vyprávění je odlišná od výpovědi, byť integrovaného, novousedlíka. Její vztah k obci má povahu přirozenosti, není problematizován, nepotřebuje být vysvětlen, doložen či obhájen, jako vidíme v prvním případě.

Vedle roviny sdílené historie můžeme však nalézt další vrstvy integrace a přináležení do nového sociálního prostředí, a to na rovině každodenních kontaktů. Oproti sdílené historii a paměti**,** je tato sdílená každodennost nově příchozím přístupná a tato její přístupnost se také stává předmětem hodnocení. Ze strany starousedlíků je obvykle negativně hodnoceno, pokud nejsou možnosti osobního kontaktu při běžném potkávání naplňovány. Dokazují to promluvy, které žehrají na fakt, že „*ti noví nezdraví*", případně že jezdí auty až k domům, ba co více, mohou mít na autech tmavá skla. Sousedský kontakt míval

Obrázek 9.17 a 9.18: Místa paměti symbolizována drobnými sakrálními objekty venkovské krajiny mohou být novou výstavbou pozměněna. První křížek z Vranova je změnou vedení otočen k pocestným „zády". Druhý příklad z Ořešína však ukazuje, že to není nutně soudobá výstavba, která nerespektuje „stará" místa

Foto:
Lucie Galčanová a Pavel Pospěch

svá zavedená pravidla a z nich plynoucí očekávání, zároveň jsou tato očekávání určitým způsobem vnímána a interpretována, ne/respektována a osvojována nově příchozími. Klasickým příkladem je zdravení na ulicích, jak ukazuje paní Renata (30): *„Ty lidi tam člověk nezná, že, že si připadá jako cizinec. Co mě teda šokovalo, na začátku, jak je tam ta konečná, že lidi přijdou na tu konečnou a pozdraví se. To, to jsem byla v šoku, protože normální člověk ve městě, že, když přijde na zastávku, tak mlčí, takže to se mně tam líbilo, ale nikoho jsem tam neznala, v autobuse se všichni zdravili, znali a člověk si připadá jako cizák"*. Opět vidíme percepci rozdílu mezi městským prostředím a typickou zdvořilou nevšímavostí, která nám umožňuje ignorovat do určité míry naše okolí a osoby v něm a vyrovnat se tak s jejich velkým počtem, aniž by to bylo považováno za neslušné. Nepřítomnost tohoto pravidla v prostředí obce je zmiňována jako jedna z proměn chování a zásad pohybu ve veřejných prostorech po přestěhování: *„Si stěžovali ti starousedlíci na ty nový, že prostě je nezdraví tamti z těch bytovek, že prostě neuměj zdravit, oni jsou zvyklí na té vesnici se furt zdravit, že jo, ale je pravda, že jak já jsem se sem nastěhovala, tak jsem poctivě dělala, že jsem furt zdravila každýho, protože vím, že tady na té vesnici to tak je, no"* (Kristýna 30). Tato snaha „zapadnout" do nového prostředí opět neobsahuje prvek samozřejmosti, se kterým se setkáváme u stávajících obyvatel, naopak, může být dovedena až do krajnosti – zdravením všech a všude. Z tohoto pohledu jsou také důležité **uzlové**

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 227

body interakce – jsou to jednoznačně místa – prostory společně používané oběma skupinami – zastávky autobusu, místa venčení psů, místa dětských her.

Mohou to však být i místa formálního setkávání, jako jsou jednání zastupitelstva, či virtuální prostory, jako webové stránky obce, družstva, občanského sdružení či diskusní fóra. To, že i tyto relativně nové prostory jsou při vyjednávání přináležení k místu důležité, ukazuje případ jedné z obcí na jihovýchodě Brna. Oficiální stránka obce plní své základní informační funkce – zveřejňují se na ní úřední dokumenty, fotografie jak původní, tak nové části, informace o aktivitách občanů atp. Jejím obsahem však bylo také diskusní fórum, na kterém proběhla živá diskuse nad novou výstavbou. Občané byli kritičtí, představitelé obce zaujali obranou pozici, která byla částí novousedlíků interpretována jako neuctivá až urážlivá. Důležitý však je další vývoj – zatímco diskusní fórum na stránce obce bylo po několika měsících zcela zrušeno, vznikla v mezidobí stránka jiná. Vytvořil ji jeden obyvatel obce: Otevřel diskusní fórum, na které přispívají nejen občané, ale získávají také zpětné reakce představitelů vedení obce, které zrušilo fórum oficiální. Stránka byla jednoznačně vytvořena jako alternativní reprezentace obce, včetně designového provedení. Autor na ní prezentuje své připomínky k vývoji v místě, představil programy všech politických stran, poskytuje prostor pro kritické hlasy, které podle jeho názoru nejenže nejsou v obci vyslyšeny, ale bylo přímo zamezeno tomu, aby vůbec mohly být slyšet.[12] Příklad webové stránky však také ukazuje, že body interakce a setkávání ve společném prostoru vytvářejí potenciál nejen pro konsenzuální, poklidné soužití, ale také pro konfliktní situace. Zda povedou k posílení integrace skupin občanů v rámci obce a posílení prvků komunity v rámci sousedství, bude do značné míry záviset na tom, zda posílí či naopak oslabí vzájemné negativní vnímání a označování – tedy na tom, jak budou obyvatelé tato setkání interpretovat.

Základem vyjednávání o přináležení k obci však nejsou pouze kontakty či interpretace událostí osobních biografií, či neformální setkávání ve veřejném prostoru. Velkou roli ve výpovědích komunikačních partnerů a partnerek hraje celková interpretace procesu jejího rozšiřování, který nás dovádí zpět na rovinu lokální politiky a správy.[13] Ukazuje se, že kontextem problematických vztahů v obci je určitý způsob interpretace procesu suburbanizace. Podívejme se na

[12] Mimo jiné tento příklad ukazuje na širší problematiku, a to na význam setkávání, diskusí a formování názorů či skupin v rámci virtuálního prostoru vytvořeného novými elektronickými médii. Jak ukazuje, byť okrajově, náš výzkum, je pro obyvatele obcí tento způsob komunikace a zastoupení jejich hlasu důležitý. Zároveň je elektronické médium, na rozdíl od tištěného, díky svým nižším nákladům například oproti tiskovinám snadněji dostupné jako prostředek alternativního vyjádření, na druhou stranu však vyžaduje určitý druh vědomostního kapitálu či kompetence.

[13] Strategie jednotlivých obcí ve vztahu k nové výstavbě jsou samostatnou kapitolou výzkumu a na její prezentaci zde není prostor.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 228

dva příklady, které považujeme za klíčové: 1) Místní správa a vedení obce interpretuje rozrůstání obce nikoliv jako strukturální záležitost, ale jako individuální rozhodnutí jednotlivých občanů, vyjádřenou výrokem: *„Oni tu chtějí být, nám je to jedno*." Relativně komplikovaný proces výstavby, který je vázán na rozhodnutí o územním, případně regulačním plánu, prodeji pozemků, vybudování inženýrských sítí, výstavbě domů a následného nastěhování, je ve výsledku v promluvách zástupců obce redukován na poslední fázi – na rozhodnutí rodiny či majitele domu a jeho volbě bydlet „právě v tomto místě". Tato interpretace se nejčastěji pojí s legitimizací relativní nečinnosti obce jednat v zájmu či na základě požadavků svých nových občanů ve smyslu nerozvážnosti rozhodnutí těchto obyvatel samotných, kteří "přece věděli" nebo „si měli zjistit, do čeho jdou". 2) Na druhé straně stojí ve stejné lokalitě interpretace nových obyvatel, kteří se domnívají, že obec by měla převzít odpovědnost za nově vystavěné části, vyjádřená výrokem: *„Proč zástavbu povolovali, když jim vadí"* či *„když nejsou připravení na to, co s ní souvisí"*. Zatímco první pohled redukuje interpretaci suburbanizace a s ní spojených problémů na individuální odpovědnost těch, kteří se stěhují, druhý klade odpovědnost za efekty shodného rozhodnutí velkého množství jedinců na obec, která pro tento krok vytvořila podmínky. Odpovědnost za řešení důsledků procesu suburbanizace je tedy tematizována zcela odlišně a konfliktně – na straně občanů může tato situace vést ke dvěma reakcím, a to ke snaze o zvýšení politického vlivu v obci tam, kde je jejich počet dostatečný, či naopak k posílení tendence k privatismu (ve smyslu výše uvedeného postoje *„pokud se obec nestará, musíme se postarat sami"*), jež vede k projevům symbolického i fyzického ohrazování.

Závěr

Suburbanizace přináší mnoho zajímavých výzkumných podnětů, problémů a otázek, které souvisejí jak s každodenním životem v nově vybudovaných ulicích a čtvrtích, tak s životem v částech, ke kterým přiléhají. Otevírají se však otázky i na celospolečenské úrovni, jako je například plánování výstavby a administrativní koordinace tohoto procesu, ale také otázky stratifikace společnosti a forem symbolického a především fyzického vylučování. Náš výzkum ukázal, že také v českém prostředí může být forma odloučeného bydlení vedena touhou bydlet ve fyzicky i sociálně nerušivém prostředí a pro zdůvodňování této touhy jsou používány distanční kategorie, které jsou běžné i v jiných diskursech, než je „správné" či pro „rodinu vhodné" bydlení. Jako významné se pro obyvatele vybraných suburbií ukazují hodnoty jako je svoboda bydlení (vyjádřená například

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 229

touhou „mít vlastní vchod", ale také možností realizovat se při stavbě „vlastního" domu a v možnosti nakládat „svobodně" se soukromým vlastnictvím), se svobodou pak úzce spojené soukromí (dané výběrovostí vztahů, možností vyhnout se kontaktu, který je nežádoucí nebo nepříjemný a naopak také pozitivně možností udržovat kontakty, které jsou vnímány jako hodnotné, mezi nimi i přiměřené sousedské vztahy) a konečně bezpečí (nepřítomnost určitých kategorií osob, které jsou považovány za nebezpečné, jako například „bezdomovci či feťáci"). Důležité však je, že v hledání nového prostoru hraje vesnice či město jen částečně důležitou roli. Ukazuje se, že někteří noví obyvatelé používají pro označení svého nového bydliště pojmu vesnice, na druhou stranu však sami nad tímto pojmem vzápětí váhají. Koncept, kterým by dokázali uchopit či popsat místo, ve kterém žijí, není v běžném slovníku po ruce, ani suburbium (jako termín akademický), ani satelit (jako lehce pejorativní termín veřejného diskurzu) nejsou součástí jejich vnímání, nejsou to „jejich" pojmy. Není však jimi ani město ani vesnice. Suburbium, tak jak ho označujeme „zvenku", je liminálním prostorem i pro své obyvatele. Je otázkou, zda se postupem času vyvine v očích svých obyvatel jako prostor „sám o sobě", s vlastní identitou, s vlastní bohatou sítí sociálních vztahů či vlastními formami imaginace či autenticity, která je oceňována v rámci reprezentací starších částí obce.

Ukazuje se, že také sami obyvatelé jsou předmětem výše zmíněného procesu kategorizování a zažívají pocit cizosti v prostředí, ve kterém žijí. Tyto kategorie jsou většinou svázány s dichotomií novousedlík – starousedlík, a jsou spojeny s (víceméně) protikladnými reprezentacemi městského a vesnického prostředí. To jak jsou obyvatelé vzájemně nahlíženi, má vliv i na to, jaké vazby se v obci rozvíjejí a to nejen na úrovni osobních vztahů navazovaných spíše individuálně, ale především na rovině lokální politiky. Zde mohou určité interpretace situace (například to, že je proces suburbanizace lokální správou vnímán jako sada individuálních rozhodnutí, za něž by měli být noví obyvatelé odpovědní) ovlivňovat to, jak je s danou situací dále nakládáno (předpokládá se spíše, že jsou díky svému statusu – nikoliv tak majetku – a konexím, tedy svému sociálnímu a kulturnímu kapitálu, schopni řešit své situace sami). To na druhou stranu může ovlivňovat interpretaci celého procesu na straně obyvatel, u nichž odmítavý postoj obce ještě více posílí tendence k privatismu, již tak symbolicky vázané například na soukromé vlastnictví. Tyto vylučující tendence jsou pak posilovány tehdy, když vzájemné kategorizace slouží jako legitimizace požadavků obyvatel („obec by se měla starat") na jedné straně a legitimizace nečinnosti na straně druhé („obec funguje tak, jak vždycky", „měli si zjistit, kam se stěhují"). Důležité je však upozornit, že tyto kategorie nejsou jednoznačné, spíše ambivalentní a jsou vázané na specifické kontexty.

Obrázek 9.19: Pokračující výstavba v obcích v okolí Brna
Foto: Barbora Vacková

V poslední části textu jsme se zaměřili právě na možnosti interakce a integrace nově příchozích se starousedlíky. Zásadním mezníkem v možnostech pronikání do lokálního společenství je to, co jsme nazvali sdílenou historií. Jakkoli je historie novousedlíkům přístupná, chybí jim samozřejmost sdílení, společná paměť a často nevyřčené události, které tvoří osu soužití v původní obci. (A důležité je říci, že tyto nemusí být vždy pozitivní, ba právě naopak, lokální paměť může být často tvořena konfliktními, nebo dokonce tragickými událostmi). Přesto starousedlíci očekávají, že nově příchozí by měli mít specifické důvody pro volbu místa a že by měli alespoň do jisté míry respektovat místní ustavené poměry. V současnosti jsme tedy svědky vyjednávání z těchto dvou pozic, v jehož průběhu se ustavují nové vztahy a materiální i sociální podoba předměstí a příměstských obcí.

Cílem našeho textu bylo nejen ukázat určitý výsek sociální reality brněnských suburbií, ale také uvést v českém kontextu relativně novou perspektivu v urbánních studiích. Kulturní a interpretativní přístup nám mohou pomoci klást si další, nové výzkumné otázky. Jak upozorňuje Vesna Goldsworthy [2008], je úkolem suburbánních studií nalézat nové produktivní definice tohoto prostoru. V českém prostředí se objevují další, prozatím neprobádaná pole pro (nejen) sociálně-geografický výzkum. Zajímavé otázky lze klást ve vztahu k motivacím a legitimizacím jednání migrantů – proč, od koho a za kým se stěhují, a hlouběji prozkoumat problematiku sociální distance v její prostorové dimenzi. Jako další možnosti rozšíření našeho současného vědění se jeví studium forem bydlení (a tvorby domova), bytové kultury jako modů spotřeby v nově se formujících lokalitách. V této souvislosti je důležité ptát se po významech soukromého vlast-

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 231

nictví a významu bydlení jako svého druhu zboží. K dokonalejšímu poznání mnohovrstevnaté reality by konečně přispělo i využití dalších, především etnografických výzkumných metod a technik a rozšíření kulturního a interpretativního přístupu ve výzkumu prostoru a bydlení.

LITERATURA

Alexander, Jeffrey. (1988), 2006. „Ústřední solidarita, etnická okrajová skupina a sociální diferenciace." Pp. 16–48 in Radim Marada (ed.). *Etnická různost a občanská jednota.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Atkinson, David, Peter Jackson, David Sibley, Neil Washbourne (eds.). 2010. *Cultural geography: a critical dictionary of key concepts.* London, New York: I.B.Tauris.

Baldassare, Mark. 1992. „Suburban Communities". *Annual Review of Sociology* 18 (1): 475–494.

Berger, Peter L., Thomas Luckmann. 1999. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Blokland, Talja, Mike Savage. 2001. „Networks, Class and Place." *International Journal of Urban & Regional Research* 25 (2): 221–226.

Blokland, Talja, Mike Savage. 2008. *Networked urbanism: social capital in the city*. Aldershot: Ashgate.

Blokland, Talja, Paul J. Maginn, Susan Thompson. 2008. „Methodological Consequences of Inclusive Community Development: The Value of Ethnography for Housing Studies" Pp. 227–247 in Paul J. Maginn, Susan Thompson, Matthew Tonts (eds.). *Qualitative Housing Analysis: An International Perspective.* Bingley: Emerald Press.

Borer, Michael Ian. 2006. "The Location of Culture: The Urban Culturalist Perspective." *City & Community* 5 (2): 173–197.

Bourdieu, Pierre. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Mladá fronta.

Clay, Phillip L. 1979. „The Process of Black Suburbanization." *Urban Affairs Review* 14 (4): 405–424.

Elies, Norbert, John L. Scotson. 1994. *The established and the outsiders: a sociological enquiry into community problems.* London: SAGE Publications.

Fishman, Robert. 1989. *Bourgeois Utopias: The Rise And Fall Of Suburbia*. New York: Basic Books.

Gans, Herbert. 1968. „Urbanism and Suburbanism as Ways of Life: A Reevaluation of Definitions" Pp. 42–50 in Jan Lin, Christopher Mele (eds.). 2007. *The Urban Sociology Reader.* New York: Routledge.

Giddens, Anthony. 1999. *The Third Way. The Renewal of Social Democracy.* Cambridge: Polity Press.

Goldsworthy, Vesna. 2008. „Defining Suburbia: Towards the New Transdisciplinary Field of Suburban Studies." *Proceedings from the Conference Home and Urbanity: held at the University of Copenhagen 29.–31. October, 2008*. Copenhagen: Centre for Housing and Welfare.

Goldsworthy, Vesna. 2009. „Suburban Identity." Pp. 8–15 in Paul Hackett (ed.). *Housing and Growth in Suburbia.* London: The Smith Institute.

Jackson, Kenneth T. 1987. *Crabgrass Frontier: The Suburbanization of the United States*. Oxford: Oxford University Press, USA.

Jacobs, Keith, Tony Manzi. 2000. „Evaluating the Social Constructionist Paradigm in Housing Research." *Housing, Theory and Society* 17 (1): 35–42.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 232

King, Peter. 2004. *Private Dwelling: Contemplating the Use of Housing*. London, New York: Routledge.

Kolářová, Marta, Kateřina Vojtíšková. 2008. „Vnímání a utváření sociálních distancí a třídních nerovností v české společnosti." *Sociologické studie/Sociological Studies* 8 (5). Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Latour, Bruno. 1992. „Where Are the Missing Masses? The Sociology of a Few Mundane Artifacts" Pp. 225–258 in Wiebe E. Bijker, John Law (eds.). *Shaping Technology/Building Society: Studies in Sociotechnical Change* [online]. Cambridge, Massachusetts: MIT Press [cit. 5. 5. 2010]. Dostupné z: <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/50-MISSING-MASSES-GB.pdf>.

Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social: an introduction to actor-network-theory.* New York: Oxford University Press.

Low, Setha M. 2004. *Behind the gates: life, security, and the pursuit of happiness in fortress America*. New York, London: Routledge.

Lupi, Tineke, Sako Musterd. 2006. „The Suburban‚Community Question'." *Urban Studies* 43 (4): 801–817.

MacLeod, Gordon, Mike Raco, Kevin Ward. 2003. „Negotiating the Contemporary City: Introduction." *Urban Studies* 40 (9): 1655–1671.

Mareš, Petr. 2000. „Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review.* 36 (3): 285–297.

Muzzio, Douglas, Thomas Halper. 2002. „Pleasantville?: The Suburb and Its Representation in American Movies." *Urban Affairs Review* 37 (4):543–574.

Nora, Pierre. (1989), 1996. „Mezi pamětí a historií: problematika míst." Pp. 40–63 in Françoise Mayer, Alban Bensa, Václav Hubinger (eds.). *Antologie francouzských společenských věd: Město*. Cahiers du CEFRES 10.

Ouředníček, Martin. 2007. „Differential Suburban Development in the Prague Urban Region." *Geografiska Annaler. Human Geography* 89B (2): 111–125.

Potočný, Tomáš. 2006. **„**Lidé na okraji. Případová studie satelitního městečka." *IVRIS Working Papers.* 6 (1). Brno: FSS MU.

Puldová, Petra, Martin Ouředníček. 2006. „Změny sociálního prostředí v zázemí Prahy jako důsledek procesu suburbanizace." Pp. 128–142 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Putnam, Robert D. 2001. *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Touchstone book.

Putnam, Robert D. 2007. „E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century The, 2006 Johan Skytte Prize Lecture." *Scandinavian Political Studies* 30 (2): 137–174.

Rabušic, Ladislav. 2000. „Koho Češi nechtějí? O symbolické sociální exkluzi v české společnosti." *Sociální studia* (5): 63–81.

Savage, Mike, Alan Warde, Kevin Ward. 2003. *Urban sociology, capitalism and modernity.* Basingstoke: Palgrave.

Sennett, Richard. 2004. „The City as an Open System." *Leverhulme International Symposium: The Resurgent City* [online] [cit. 08. 08. 2007]. Dostupné z: <http://www.lse.ac.uk/collections/resurgentCity/Papers/richardsennett.pdf>.

Silverstone, Roger. 1997. *Visions of suburbia*. London, New York: Routledge.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 233

de Singly, François. 2009. „Mít vlastní pokoj. Ke vztahu mezi prostorem a osobní identitou." *Sociální studia* 6 (4): 13–22.

Sunega, Petr. 2003. „Představy o budoucím stěhování, ideálním bydlení." [online]. Prezentace výsledků výzkumu Postoje k bydlení v ČR 2001. [cit. 13. 8. 2007]. Dostupné z: <http://seb.soc.cas.cz/postoje2001/prezentace/seb_sunega_idealnibydleni.pdf>.

Sýkora, Luděk. 2003. „Suburbanizace a její společenské důsledky." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39 (2): 217–233.

Sýkorová, Dana. 2008. „Prostor a věci v kontextu stáří." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 44 (2): 401–421.

Šanderová, Jadwiga. 2009. „Takzvaný kulturní obrat v konceptualizaci nerovnosti." Pp. 22–46 in Jadwiga Šanderová, Olga Šmídová, Petra Klvačová, Jiří Šafr, Blanka Tollarová, Ivan Vodochodský. *Sociální konstrukce nerovností pod kvalitativní lupou.* Praha: Sociologické nakladatelství.

Šanderová, Jadwiga, Šmídová, Olga, Petra Klvačová, Jiří Šafr, Blanka Tollarová, Ivan Vodochodský. 2009. *Sociální konstrukce nerovností pod kvalitativní lupou.* Praha: Sociologické nakladatelství.

Turner, Victor Witter. 1979. „Frame, flow and reflection: Ritual and drama as public liminality." *Japanese Journal of Religious Studies* 6 (4): 465–499.

Vyhnánková, Eva. 2008. *Podoby zahrad v městské části Brno – Ořešín.* Diplomová práce – rukopis. Brno: Fakulta sociálních studií MU.

Walker, Richard A. 1981. „A theory of suburbanization: capitalism and the construction of urban space in the United States." Pp. 383–430 in Michael Dear, Allen J. Scott (eds.). *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Societies.* New York: Methuen.

Wellman, Barry, Barry Leighton. 1979. „Networks, Neighborhoods, and Communities: Approaches to the Study of the Community Question." *Urban Affairs Review* 14 (3): 363–390.

DALŠÍ ZDROJE:

Popůvky u Brna – Nad Rybníkem – ŘRD a byty [online]. [cit. 29. 10. 2010]. Dostupné z: <http://www.bydlenibrno.cz/rodinne-domy-a-byty/popuvky-u-brna/nad-rybnikem-rrd-a-byty/zakladni-informace>.

Villapark Jesenice [online]. [cit. 29. 10. 2010]. Dostupné z: <http://www.vilaparkjesenice.cz/>.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 234

10 Analýza aktérů a problémových aspektů rozhodování při nakládání s územím v suburbánních obcích*

MARIE FEŘTROVÁ, PETRA ŠPAČKOVÁ,
MARTIN OUŘEDNÍČEK**

Úvod

Suburbanizaci lze považovat za přirozený a nevyhnutelný proces rozvoje metropolitních regionů. Tendence koncentrace (lidí, kapitálu, materiálních toků, aktivit a informací) do jader metropolitních regionů a následná dekoncentrace způsobující plošný růst vnějších částí metropolitních regionů je dokumentovaná v celé historii vývoje osídlení v různých částech světa. Dekoncentrace a rozšiřování rozsahu metropolitních regionů byla charakteristická, byť v pozměněné formě budování sídlištních čtvrtí, i v období socialismu. Znovuoživení suburbánní výstavby v 90. letech bylo vedle razantních společensko-ekonomických změn po roce 1989 podmíněno také změnou „pravidel hry". Za nejdůležitější z nich lze považovat v prvé řadě celý soubor změn v legislativě. Tyto změny se týkají nejen nového nastavení kompetencí jednotlivých aktérů (vlastníků pozemků a nemovitostí, samosprávy a státní správy, plánovačů, podnikání v území atp.), ale zejména míry nastavení některých politik přímo se vztahujících k územnímu rozvoji. Kromě restitucí pozemků, obnovení trhu s nemovitostmi, vzniku řady společností

* Příspěvek vznikl díky finanční podpoře projektu Ministerstva životního prostředí ČR SP/4i5/212/07 „Suburbánní rozvoj, suburbanizace a urban sprawl v České republice: omezení negativních důsledků pro životní prostředí". Na realizaci výzkumu se podíleli rovněž další členové výzkumného týmu a studenti Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Naše velké poděkování patří všem respondentům, kteří se s námi podělili o své praktické zkušenosti s rozhodováním o nakládání s územím.

** RNDr. Marie Feřtrová, Ph.D., RNDr. Petra Špačková, Ph.D. a Doc. RNDr. Martin Ouředníček, Ph.D., Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř, Albertov 6, 128 43 Praha 2, email: marie.fertrova@gmail.com, petra.spackova@natur.cuni.cz, slamak@natur.cuni.cz.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 235

zabývajících se developerskými aktivitami, byly postupně vytvořeny i podmínky na straně poptávky: zformování vrstvy dostatečně solventní klientely v ekonomicky silnějších částech republiky a zavedením nástrojů hypotečního úvěrování v polovině 90. let. Vedle toho je za stěžejní impulsy vedoucí k rozvoji suburbanizace možné považovat i snižující se ochranu zemědělského půdního fondu, decentralizaci státní správy, bytovou politiku zaměřenou především na podporu vlastnického bydlení, politiku na podporu podnikání směřující k podpoře komerční výstavby na zelené louce, ale i například relativně dostatečnou vybavenost některých obcí technickou a sociální infrastrukturou.

Všechny uvedené podmínky rozvoje suburbanizace pramení do značné míry z přechodu státního zřízení z totalitního na demokratické, z centrálně řízené ekonomiky na tržní a z centralizovaného rozhodování na decentralizované. Tím se do značné míry změnila i pozice a síla aktérů rozhodujících v území, snížila se role regulace, plánování a kontroly na národní a regionální úrovni a většina kompetencí byla přesunuta na lokální úroveň se zvýšenými pravomocemi pro správu území z pozice lokální samosprávy, ale i na občanskou společnost a nově vznikající skupinu soukromých vlastníků pozemků a soukromých firem podnikajících v zázemí měst.

Přestože z uskutečněných empirických výzkumů v českém prostředí zřetelně vyplývá, že suburbanizace přináší rozmanité dopady komplexního charakteru, stále převládá spíše názor, že suburbánní rozvoj představuje pro krajinu i společnosti riziko a její dopady jsou převážně negativní [např. Downs, 1999; Putnam, 2000; TCRP, 2002; EEA, 2006; Ptáček, 1997, 2002; Gremlica, 2002; Jackson, 2002; Sýkora, 2002a, 2003; Cílek, Baše, 2005; Hnilička, 2005; Šilhánková, Kučerová, Karlíková, 2007; Kubeš, 2009 aj.]. Nicméně vedle příkladů negativních důsledků suburbanizace v České republice je možné doložit i příklady dopadů pozitivních. Mezi ty lze řadit především příliv nových zpravidla vzdělaných a lépe ekonomicky situovaných obyvatel se specifickou demografickou strukturou, kteří oživují stárnoucí malé obce v zázemí velkých měst [Puldová, Ouředníček, 2011; Novák, Čermák, Ouředníček, 2011; Špačková, Ouředníček, 2012 a další]. Noví obyvatelé znamenají často přínos jak pro lokální společenství, tak přínos z hlediska vynucené potřeby rozvoje infrastruktury v obcích, v období socialismu potlačovaných. Nicméně negativní důsledky v povědomí odborné i laické veřejnosti dosud dominují. Vedle dopadů na přírodu a krajinu, záboru kvalitního zemědělského půdního fondu je kriticky vnímán urbanismus (zejména špatná návaznost na původní část obce, prostupnost území, koncepce veřejných prostor) a architektura nově vznikajících částí sídel. Nízká hustota a nadměrný rozsah nové výstavby se citelně projevují výrazným nárůstem osobní automobilové dopravy a nedostatečně řešenou obslužností veřejnou hromadnou dopravou.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 236

Obdobně se vyšší intenzita přílivu nových obyvatel negativně projevuje v nedostatečné vybavenosti sociální a technickou infrastrukturou a to zejména v případě malých obcí [viz např. Ouředníček et al., 2008].

Z důvodu převažujícího negativního vnímání suburbanizace je našimi i světovými odborníky akcentována potřeba regulace procesu rozpínání sídel, tj. regulace nové rezidenční i komerční výstavby [viz např. Sýkora, 2002b; TCRP, 2002; EEA, 2006; Janatka, 2011; Ouředníček, 2011]. Možnosti usměrňování rozvoje metropolitních regionů a regulace urbanistického a architektonického řešení jsou tak dnes obšírně debatovanou problematikou. Nicméně podle našeho názoru prozatím chybí hlubší diskuse o „míře" škodlivosti procesu suburbanizace jako celku, míře závažnosti dopadů, které přináší a o možnostech měření těchto dopadů. Nezbytné je rovněž bez zaujetí odpovědět na otázky týkající se reálných možností regulace, nákladů a dopadů regulačních opatření.

Cíl a metodika analýzy

V našem příspěvku vycházíme z přesvědčení, že v dosavadním geografickém výzkumu byla relativně malá pozornost (ve srovnání např. s tradičními otázkami prostorového rozvoje sídel v zázemí českých měst, prostorových vzorců, procesů a územních dopadů) věnována výzkumu role aktérů a institucí vstupujících do suburbánního rozvoje. Ti svým jednáním a rozhodnutími uvádějí nastavená pravidla pro územní rozvoj „do život" [v tomto směru můžeme zmínit např. texty Huberová, Majerová, Holčák, 2007; Janatka, 2010]. V našem příspěvku se proto pokoušíme vystihnout problematické aspekty při rozhodování o nakládání s územím v suburbánních obcích. Zaměřujeme se přitom na roli jednotlivých aktérů, kteří do celého procesu ať již explicitně či implicitně vstupují a mají vliv a možnost regulace celého procesu. Považujeme totiž řetězec jednotlivých rozhodnutí stejně jako poznání politiky a regulačních mechanismů „zdola" za klíč ke komplexnímu porozumění suburbánního rozvoje a možnosti ovlivňovat formy výstavby na lokální a regionální úrovni ve smyslu udržitelného rozvoje území. Tento řetězec jsme se snažili poodkrýt v rámci empirického šetření zaměřeného na fázi plánování nového rozvoje, nastavení podmínek pro výstavbu v územních plánech obcí a průběh stavebního procesu. Využili jsme přitom (i) analýzy strategických dokumentů na národní, regionální i lokální úrovni, (ii) analýzy odborných publikací, (iii) analýzy procesu územního plánování a stavebního procesu a zejména (iv) řízených rozhovorů s různými typy aktérů místního rozvoje, místní a regionální samosprávy, veřejné správy a občanských sdružení. V letech 2009–2011 bylo realizováno celkem 73 rozhovorů, převážně v rámci případových studií

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 237

podrobně zachycujících průběh procesu suburbanizace v konkrétních lokalitách v zázemí českých měst (Prahy, Brna, Plzně, Pardubic, Olomouce, Ostravy, Českých Budějovic, Mladé Boleslavi). Vedle toho bylo provedeno několik rozhovorů s respondenty působícími v regionálních a národních institucích. Strukturu realizovaných rozhovorů podle typů aktérů zachycuje tabulka 10.1.

Tabulka 10.1: Přehled realizovaných rozhovorů podle typu aktéra

Typ aktéra	Počet rozhovorů
Starosta/obecní úřad	14
Stavební úřad	9
Územní plánovač	7
Pořizovatel územního plánu	6
ORP – odbor životního prostředí	8
Krajský úřad – odbor územního plánování	6
Krajský úřad – odbor životního prostředí	6
Developer	8
Občanské sdružení	4
Ostatní	5
Celkem	**73**

V rámci analýzy jsme se zaměřili na zmapování průběhu a mechanismů procesu nové suburbánní výstavby a identifikace rolí klíčových aktérů, kteří do něj zasahují, jejich možností, práv a omezení v nakládání s krajinou a osídlením. Při zpracování jsme kladli důraz na analýzu reálně probíhajících postupů, tj. na analýzu de facto nikoli de jure. Právě rozpory mezi realitou procesu nové výstavby a existujícím institucionálně-regulačním rámcem pomohly nalézt slabá místa regulačních a kontrolních mechanismů. Zkušenosti s faktickým průběhem stavebního procesu a identifikace kritických momentů vedoucích k nesprávnému nakládání s krajinou posléze sloužily jako podklady pro navržená nápravná opatření [viz Špačková et al., 2011]. V textu kapitoly se však z důvodu omezeného prostoru věnujeme pouze vybraným problematickým aspektům možností regulace procesu suburbanizace [podrobná analýza je zachycena ve výzkumné zprávě Puldová, Feřtrová, Ouředníček, 2011].

Aktéři suburbánního rozvoje

Při bližším pohledu na to, jak je ovlivňována suburbanizace na regionální a lokální úrovni, je průběh nové výstavby v konkrétní lokalitě možné rozdělit do několika dílčích, relativně oddělených, ale vzájemně propojených kroků: od vymezení ploch

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 238

pro novou výstavbu a prodeje stavebního pozemku až po převzetí novostavby jejím uživatelem. Jednotlivých fází územního a stavebního procesu se účastní řada aktérů a institucí, jejichž zájmy v území jsou často protichůdné. Spektrum hráčů a aktérů vstupujících do suburbánního rozvoje je proto relativně rozsáhlé, ať se jedná o přímé účastníky stavebního procesu, orgány participující na vzniku územně plánovací dokumentace, či o aktéry působící na rozvoj v zázemí měst nepřímo, přes výchovu odborníků, osvětu anebo při formování sociálních vztahů v suburbiích.

V zásadě lze rozlišit tři základní skupiny aktérů. První představují aktéři, kteří se o nakládání s územím rozhodují ze svého individuálního pohledu, resp. potřeb. Jde o jednotlivé stavebníky, vlastníky a nájemce pozemků, stávající obyvatele v obci, realitní kanceláře, investory, developery komerčních i rezidenčních projektů i individuální zájemce o nové bydlení v suburbiích. Druhou skupinu představují aktéři, kteří reprezentují určitou instituci či úřad veřejné správy. Rozhodují tedy o územním rozvoji z pohledu daného institucionálního aktéra, v rámci jemu svěřených kompetencí. Přesto však se v konečném důsledku jedná o rozhodnutí individuálních úředníků a odborníků. Jde přitom zejména o samosprávy obcí, pořizovatele územních plánů obcí i metropolitních oblastí, dotčené orgány procesu územního plánování a řízení, ale i další specifické aktéry v území (armáda, církve, správy CHKO). Relativně specifické postavení zaujímají zpracovatelé územních plánů a další územně plánovací dokumentace. Třetí skupinu představují občanská sdružení a neziskové organizace. Jejich činnost je většinou vázána na existenci konkrétního problému v území: mezi ně můžeme zařadit převážně iniciativy bojující proti určitému typu nebo podobě suburbánního rozvoje nebo spolky, které si dávají za úkol vypořádat se s některými negativními důsledky výstavby (nedostatkem volnočasových aktivit pro děti i dospělé v obci, nedostatečnou kapacitou mateřských škol apod.).

Regulace suburbanizace a možnosti aktérů: sonda do praxe

Text kapitoly je koncipován s vědomím, že v suburbánních oblastech lze ovlivňovat zejména formy a způsob výstavby, ale jen v omezené míře celkový rozsah suburbánní výstavby nebo počet vystavěných objektů a stěhujících se lidí. Autoři textu jsou přesvědčeni nejen o právu obcí a sídel v zázemí českých měst na rozvoj, ale do značné míry i o nevyhnutelnosti takového rozvoje. Vedle toho jsme však v uplynulých letech identifikovali zásadní pochybení v rozvoji sídel způsobená nesprávnými rozhodnutími nebo nedokonale nastavenými kontrolními mechanismy ve výstavbě. Jedná se zejména o lokalizaci, účelnost,

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 239

rozsah, urbanistickou kvalitu a následné dopady konkrétních projektů na sociální, ekonomické a environmentální kvality lokalit i celých metropolitních regionů.

Hlavním nástrojem, který v současnosti umožňuje regulaci podoby, forem, rozsahu a do jisté míry i lokalizace výstavby, je stavební zákon[1] a další návazné legislativní předpisy [viz např. Janatka, 2011]. Stavební zákon upravuje legislativní podmínky pro vznik územně plánovací dokumentace na národní, regionální a lokální úrovni a rovněž předkládá nástroje pro jejich naplňování v praxi (v rámci stavebního procesu).

Základními závaznými dokumenty nastavujícími podmínky pro územní plánování na národní a regionální úrovni jsou Politika územního rozvoje zpracovávaná pro území celé České republiky a krajské Zásady územního rozvoje. Politika územního rozvoje České republiky [MMR a ÚUR, 2009] koordinuje celostátní územní rozvoj a vymezuje rozvojové oblasti a rozvojové osy na nejvyšší hierarchické úrovni. Zásady územního rozvoje tyto oblasti a osy zpřesňují a mohou vymezovat i další plochy nadmístního významu. Za ně jsou považovány veškeré plochy nad 20 hektarů (a vybrané menší významné plochy, např. velký logistický areál, dopravní a technická infrastruktura nadmístního významu, dálnice, nadřazené sítě technické infrastruktury atd.), u kterých se řeší návrh jejich funkčního využití (např. komerční výstavba, rezidenční výstavba). V možnostech regulace suburbánního rozvoje na území kraje prostřednictvím zásad územního rozvoje se názory dotazovaných pracovníků krajských úřadů liší. Část z nich se domnívá, že dokument k regulaci využít nelze a ani to není jejich cílem, neboť menší rezidenční komerční výstavbu v obcích v rámci zásad územního rozvoje řešit nelze. Jiné úřady se však o usměrňování rozvoje v suburbánních oblastech na krajské úrovni pokoušejí a do dokumentu vkládají ustanovení, která by tomu měla směřovat (viz rámeček 10.1).

Rámeček 10.1: Vybrané principy Zásad územního rozvoje Moravskoslezského kraje

Možným negativním důsledkům procesu suburbanizace se kraj v zásadách územního rozvoje snaží předejít dodržením následujících zásad při posuzování návrhů územních plánů obcí

- nové rozvojové plochy vymezovat v lokalitách dříve zastavěných nebo devastovaných území brownfields, nové zastavitelné plochy vymezovat v návaznosti na zastavěné území a v prolukách stávající zástavby;
- nové plochy pro bydlení vymezovat současně s plochami a koridory odpovídající veřejné infrastruktury ve vazbě na zastavěná území sídel a výhradně se zajištěním napojení na existující nebo plánovanou nadřazenou síť dopravní infrastruktury;
- rozvoj obytné funkce řešit současně s odpovídající technickou a občanskou infrastrukturou ve vazbě na zastavěné území sídel;
- minimalizovat zábor nejkvalitnějšího zemědělského půdního fondu 1. a 2. třídy ochrany.

Zdroj: Moravskoslezský kraj, 2010

[1] Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu.

Jak se shodla většina oslovených aktérů, základem pro úspěšnou regulaci suburbánního rozvoje je dobrý územní plán obce, který nastavuje podmínky využití jednotlivých území obce (při zachování principů vyplývajících z nadřazených územně plánovacích dokumentací; např. zpřesňuje plochy nadmístního významu, které jsou vymezeny v příslušných krajských zásadách územního rozvoje). Pokud jeho zpracování a zamyšlení nad důsledky není věnována dostatečná pozornost, přináší to obvykle obci následné problémy.

Stavební zákon přinesl od nabytí účinnosti v roce 2007 nové podmínky a možnosti regulace územního rozvoje obcí a regionů, které se postupně dostávají do každodenní praxe úředníků, projektantů i zastupitelů. V dalším textu poukazujeme na některé problematické oblasti uplatňování legislativních předpisů a rolí jednotlivých aktérů, kteří se tvorby územního plánu obcí účastní. Jsme si přitom vědomi, že systém nového stavebního zákona není v současnosti ještě zcela uplatňován, neboť je jednak v platnosti řada přechodných ustanovení a rovněž proto, že projednání a schválení územního plánu je dlouhodobý proces a jeho důsledky se v řadě obcí nemohly ještě plně projevit.

V textu kapitoly se nevěnujeme podrobně popisu fází tvorby územního plánu a dílčích vstupů jednotlivých aktérů, ale snažíme se upozornit na problémové momenty a zhodnotit roli klíčových aktérů. V rozhovorech bylo identifikováno těchto šest nejdůležitějších momentů při pořizování územního plánu obce: fáze zadání územního plánu, formulace stanovisek dotčených orgánů v různých fázích projednávání plánu, projednávání návrhu plánu na veřejném zasedání, posouzení návrhu plánu z hlediska souladu s cíli a úkoly územního plánování, rozhodnutí o pořízení změny plánu a kontrola činnosti dotčených orgánů a ostatních úředníků státní správy (viz tabulka 10.2).

Tabulka 10.2: Klíčové momenty pořizování územního plánu

Klíčový moment	Proč?
Formulace návrhu zadání ÚP	Výchozí dokument pro další vývoj a projednávání územního plánu
Formulace stanovisek dotčených orgánů	Mohou usměrnit nebo omezit záměry ÚP s negativními důsledky
Projednávání návrhu ÚP na veřejném zasedání	Územní plán je představen veřejnosti; veřejnost se začíná o plán zajímat
Posouzení ÚP z hlediska souladu s cíli a úkoly územního plánování, formulace odůvodnění vydání ÚP	Odkazuje na ochranu nezastavěného území, udržitelný rozvoj, ochranu veřejných zájmů
Rozhodnutí o pořízení změny ÚP	Často bývá na základě tlaku investorů, poměrně snadno dochází k narušení koncepce rozvoje území dané ÚP
Kontrola činnosti dotčených orgánů a ostatních úředníků státní správy	Dotčené orgány mají velké pravomoci pro usměrňování podoby ÚP, nicméně ne vždy fungují správně

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 241

Jak již bylo naznačeno výše, při zpracování územního plánu obce se setkávají různé druhy záměrů jednotlivých aktérů. Zastupitelstvu by mělo jít o harmonický rozvoj obce a místní komunity a nikoli jen o uspokojení občanů-majitelů pozemků.[2] Cílem investora je zpravidla prosadit navržení zastavitelných ploch ve vybraných územích a takových podmínek, které by mu umožňovaly ekonomicky výhodnou výstavbu. Územní plánovač by měl záměry zkoordinovat a navrhnout urbanisticky, společensky a environmentálně hodnotnou strategii územního rozvoje. Veřejné a nadlokální zájmy pak hájí zejména dotčené orgány a pořizovatel územního plánu.[3] Jako klíčové aktéry bychom mohli označit orgány ochrany zemědělského půdního fondu a životního prostředí, odbory územního plánování na krajském úřadě, pořizovatele územních plánů, obec (zastupitelstvo) a vlastníky pozemků, investory a developery (viz tabulka 10.3).

Z hlediska regulace suburbánního rozvoje je pak důležitá činnost aktérů, kteří nějakým způsobem ve fázi plánování i realizace výstavby přispívají k naplňování pravidel stanovených územně plánovací dokumentací obce a dalšími

Tabulka 10.3: Klíčoví aktéři pořizování územního plánu

Klíčový moment	Proč?
Orgány ochrany ZPF (Krajský úřad)	Vydává stanovisko k návrhu ÚP, ochrana ZPF, možnost nařízení posouzení vlivu ÚP na udržitelný rozvoj území
Orgán ochrany ŽP (ORP)	Vydává stanovisko k návrhu ÚP, pravomoc posouzení krajinného rázu
Krajský úřad, odbor územního plánování	Vydáví stanovisko k návrhu ÚP, pravomoc posouzení širších vazeb
Pořizovatel ÚP	Účastní se celého procesu, má řadu formálních a neformálních nástrojů ovlivnění výsledného ÚP
Vlastníci pozemků, investoři, developeři	Vyvíjí tlak na zařazení určitých území do zastavitelných ploch
Obec (zastupitelstvo)	Pravomoc usměrňovat územní rozvoj obce, schvaluje územní plán obce
Nejvyšší správní soud a ostatní kontrolní mechanismy činnosti dotčených orgánů	Mohou kontrolovat činnost různých aktérů v oblasti tvorby ÚP

[2] Autoři jsou si však vědomi toho, že se jedná o obraz ideálního přístupu lokální samosprávy a existují případy obcí, v nichž členům zastupitelstva jde při navrhování územního plánu především o naplnění zájmů vlastníků pozemků (ať jsou to oni sami, rodinní příslušníci nebo jiní), a to ze zištných důvodů, ale také prostého neuvědomění si důsledků, které s sebou masivní nebo špatně plánovaná bytová výstavba přináší.

[3] Pořizovatelem územního plánu je pracovník příslušného obecního úřadu obce s rozšířenou působností, do jehož působnosti daná obec spadá. Jeho úkolem je práce na územním plánu odborně řídit a koordinovat: zpracovává návrh jeho zadání, pořizuje zpracování návrhu, vyhodnocuje výsledky veřejného projednání návrhu a v závěrečné fázi též provádí přezkum souladu mj. s cíli a úkoly územního plánování, zpracovává odůvodnění návrhu územního plánu a předkládá zastupitelstvu obce návrh na jeho vydání.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 242

legislativními předpisy. Klíčová je přitom role těch institucí a jejich pracovníků, které dohlížejí nad dodržováním těchto pravidel na straně veřejné správy (zejména stavební úřady, kontrolní orgány, Nejvyšší správní soud).

Role aktérů a problémové momenty v usměrňování procesu suburbanizace

Tato podkapitola představuje hlavní zjištění analýzy problémových aspektů při rozhodování o nakládání s územím. Je strukturována do čtyř tematických bloků, ve kterých se věnujeme následujícím okruhům: (i) způsob organizace orgánů veřejné správy; (ii) legislativní ustanovení a metodická podpora úředníků; (iii) kvalita lidského kapitálu (a postoje) různých aktérů; (iv) vzdělávání, osvěta a přenos zkušeností.

Způsob vertikální a prostorové organizace orgánů veřejné správy

Aktéry byly identifikovány tři oblasti problémů, které vyplývají ze způsobu organizace orgánů veřejné správy. Za prvé, klíčovým negativem při správě území a snaze ovlivňovat charakter procesu suburbanizace se ukazuje být propojení rozhodování státní správy a samosprávy. Tento problém uváděli prakticky všichni dotazování aktéři. Nejmarkantněji se propojení výkonu rozhodovacích pravomocí státní správy a samosprávy projevuje ve snahách (politických) představitelů místní samosprávy ovlivňovat činnost a rozhodnutí stavebních úřadů, krajských úřadů (při vyjímání pozemků ze zemědělského půdního fondu), ale také u obcí s rozšířenou působností při pořizování územně plánovací dokumentace obcí. Často jde přitom o konflikt snahy regulovat probíhající procesy v území a snahy tyto procesy z různých důvodů podporovat. Opakovaně se v praxi ukazuje, jak problematická je skutečnost, že zaměstnanci (nejen stavebních) úřadů vykonávající přenesenou působnost státní správy jsou podřízenými starosty příslušné obce, a byly zdokumentovány příklady nátlaku politické reprezentace na způsob výkonu státní správy (dokonce s hrozbou propuštění ze zaměstnání) s cílem přimět pracovníky úřadu vyhovět požadavkům investora/zájemcům o rozvoj v dané lokalitě.

Druhý okruh problémů, na nějž aktéři v řízených rozhovorech poukazovali, je velmi vysoká fragmentace obecní samosprávy a vysoká autonomie obcí, které zapříčiňují nekoordinovaný rozvoji území metropolitních regionů. Rozvoj území není fakticky koordinován ani z pozice jádrových měst metropolitních regionů ani s využitím regionálního plánování. Výjimkou jsou velké infrastrukturní stavby. Rezidenční a komerční zástavba a její lokalizace je téměř výhradně v kompetenci

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 243

obcí, popř. dalších aktérů v území, kteří jsou na obce navázáni. Odměna zpracovateli územního plánu, který by měl působit jako odborná autorita, je placena z prostředků obce a jeho nezávislost tak je většinou omezena. Pořizovatel územního plánu i stavební úřad (bdící nad dodržováním podmínek pro výstavbu daných územním plánem) pak mohou mít z výše uvedených důvodů velmi těsné napojení na obec (v některých případech mohou být i podřízeni samosprávě).

V případě stavebních úřadů pak vyvstává třetí problém. Velmi hustá síť stavebních úřadů totiž nebyla podle předpokladu novely stavebního zákona transformována a redukována podle logiky reformy veřejné správy. V praxi tak dochází k situaci, že není možné zajistit dostatečně kompetentní pracovníky (všech specializací) na všechny z 625 stavebních úřadů a nedostatek vhodných pracovníků se projevuje v profesní a odborné kvalitě práce zejména malých stavebních úřadů.

Legislativní předpisy a metodická podpora úředníků

Z praktických zkušeností aktérů suburbánního rozvoje vyplývá, že významným problémem jejich každodenní práce je neexistence dlouhodobě stabilizované legislativy a jejího výkladu (zejména se to týká stavebního zákona, zákona o ochraně ZPF, zákona o ochraně krajiny). To je dáváno do souvislosti jednak s počátečními problémy při zavádění nového Stavebního zákona od roku 2007, který nahradil předpis z roku 1976, ale také zastaralými zákony o ochraně zemědělského půdního fondu a o ochraně přírody a krajiny,[4] které byly za dobu své platnosti mnohokrát novelizovány a jejichž novou podobu připravuje již několik let Ministerstvo životního prostředí. Zmíněné právní předpisy přitom zásadním způsobem určují legislativní rámec pro suburbánní rozvoj.

Za největší problém je označována nejednoznačnost a vágnost zákonných předpisů. Tato připomínka byla nejčastěji zmiňována aktéry vykonávající státní regulaci, resp. restriktivní opatření a vyjádření v rámci rozvoje nových lokalit pro bydlení i obchod, skladování a průmysl. Problém však není v samotných obecných formulacích jednotlivých paragrafů, které jsou z podstaty charakteru dokumentu logické. K některým částem zákonů (a to zejména nového stavebního zákona) a ne zcela jednoznačně uchopitelným odborným výrazům v nich obsažených (ráz krajiny, udržitelný rozvoj apod.) však scházejí vyhlášky, metodické pokyny a prováděcí předpisy, které by znění zákona zpřesňovaly a zároveň poskytovaly závaznou (legislativní) oporu pro rozhodování úředníků. Současná praxe v aplikaci metodik a doporučení ze strany nadřízených orgánů či kompetentních institucí

[4] Zákony č. 334/1992 Sb., o ochraně zemědělského půdního fondu a č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny.

je podle názoru úředníků výrazně limitována jejich právní nezávazností. Oficiální stanoviska nadřízených orgánů (nejčastěji bylo zmiňováno Ministerstvo životního prostředí) pak neposkytují konkrétní odpovědi, pouze obecné formulace, a pro rozhodování úředníků jsou podle jejich slov nedostatečná. Možnost opřít rozhodnutí úředníků o judikáty soudů[5] je časově velmi nepružná: rozhodnutí soudů jsou zdlouhavá a rozhodnutí úřadu nutné vydat do určité lhůty. Konkrétní příklady problematických částí zákonů jsou uvedeny v tabulce 10.4.

Na druhé straně se ukazuje, že někteří úředníci nejsou schopni správně využívat již dostupné metodické pokyny při formulaci odůvodnění svých rozhodnutí (tj. do rozhodnutí aplikovat z metodik argumentaci na obhajobu názoru úředníka a nikoliv na metodiku odkazovat obdobně, jako se činí u zákonných norem). Řada úředníků tak není schopna (nejen) novou legislativu uvést do praxe, zvláště pak těch částí, které obsahují výše zmíněná tvrzení a výrazy obecnějšího charakteru. Existující metodické podklady jsou tak možná jen nedostatečným způsobem zprostředkované jednotlivým úředníkům veřejné správy, kteří nevědí, jakým způsobem v konfliktních situacích postupovat. Řada z aktérů by navíc uvítala, kdyby mohli svá rozhodnutí a jejich formulaci zkonzultovat se zkušenějším kolegou nebo poradním orgánem.

Vzhledem k výše uvedeným problémům v oblasti metodické podpory dochází k regionální diferenciaci výkladu a uplatňování relevantních zákonů vztahujících se k nakládání s územím: ačkoliv je například výkon státní správy v oblasti regulace rozvoje vykonáván na základě stejných zákonných předpisů, liší se v jednotlivých regionech České republiky v závislosti na konkrétní osobě úředníka a jeho schopnostech, faktických možnostech i názorech, jakým způsobem ve svých rozhodnutích reflektovat literu zákona.

Tabulka 10.4: Vybrané problematické části zákonných předpisů v oblasti územního plánování

Oblast	Co je problémem?
Koordinace širších územních vztahů	Návrh územního plánu je před řízením s veřejností posuzován nadřízeným orgánem územního plánování (krajský úřad) z hlediska zajištění koordinace využívání území, zejména s ohledem na širší územní vztahy. V rámci posuzování je mj. vyhodnocován vliv na veřejnou infrastrukturu (dopravní, technickou, občanské vybavení a veřejná prostranství) a možný vliv nových rozvojových území na širší okolí obce a region. Pokud krajský úřad upozorní ve svém stanovisku na nedostatky, musí být před zahájením řízení s veřejností odstraněny. Koordinaci širších vztahů v území však chápe řada úřadů poměrně úzce jako nutnost zajištění pouhé „návaznosti" územních

[5] V posledních letech se ukazuje sílící role Nejvyššího správního soudu, který se stále více zabývá procesem územního plánování a problematikou stavebního řádu a dbá na striktní dodržování zákonných podmínek. Někteří pracovníci krajských úřadů přitom poukazují na obtížné sledování jednotlivých rozhodnutí Nejvyššího správního soudu týkajících se této problematiky, které je časově i odborně velmi náročné a z hlediska rozdělení práce ve státní správě také poměrně neefektivní.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 245

Oblast	Co je problémem?
	plánů sousedních obcí (např. vedení Územního systému ekologické stability – ÚSES) a nebere v úvahu komplexnější dopady rozsáhlejší výstavby. V této oblasti dochází postupně k proměně postupů projednávání územního plánu a větší relevanci právě těchto širších územních vazeb. Impulsem této změny jsou zejména rozsudky Nejvyššího správního soudu, které zrušily vydání některých územních plánů právě z důvodu plánované neúměrné bytové výstavby, které by měly vliv na širší okolí a vyvolávaly vysoký tlak na veřejnou infrastrukturu.
Vyhodnocení potřeby vymezení zastavitelných ploch	V odůvodnění návrhu územního plánu (zpracovává pořizovatel) by mělo být obsaženo mj. vyhodnocení využívání území z hlediska širších vztahů, zdůvodnění řešení ve vztahu k rozboru udržitelného rozvoje území, výsledky vyhodnocení vlivů na udržitelný rozvoj. Řada pořizovatelů však opět poukazuje na těžko uchopitelné pojmy v zákoně, posouzení vlivů na udržitelný rozvoj je navíc zpracováváno poměrně obecně a nekonkrétně.
	Součástí odůvodnění územního plánu (zpracovává pořizovatel) je i vyhodnocení účelného využití zastavěného území a vyhodnocení potřeby vymezení zastavitelných ploch. V praxi však tato část odůvodnění nebývá důkladně zpracována a bývá jen velmi obecná. Úkolem dotčených orgánů by pak mělo být vyžadovat podloženost vymezení nových rozvojových ploch a kriticky se k němu vyjadřovat.
	Jako použitelný nástroj pro usměrňování živelného rozvoje se ukazuje paragraf 55 stavebního zákona, který stanovuje podmínku, že v případě nově vymezovaných zastavitelných území je nutné nejprve prokázat nemožnost využít již vymezené zastavitelné plochy. V praxi však k jeho uplatňování dochází velmi rozdílně. Někteří aktéři namítají, že pokud by byl tento paragraf v praxi plně používán, zastavil by v podstatě veškerý rozvoj. Obtížné je i posouzení momentu, kdy je již zastavitelné území považováno za využité: někteří aktéři tak hodnotí již zastavěné pozemky, jiným „postačuje" napojení stavebních parcel na sítě technické infrastruktury, přestože není jasné, kdy výstavba proběhne.
	Na druhé straně existují i regiony, v nichž bývá legislativa poměrně striktně dodržována, a pokud by podle metodiky Ministerstva pro místní rozvoj (popř. terénního šetření) byl rozvoj nepřiměřený, není zamýšlené vymezení nových ploch povoleno. Správné využití zákona tak může přispět k omezení živelné výstavby.
Fáze zadání územního plánu	V praxi se jako problém projevuje nesoulad mezi legislativními požadavky na podobu zadání územního plánu a povinnosti dotčených orgánů (týká se orgánů EIA/SEA a orgánů ochrany přírody dotčených orgánů) poskytnout k zadání územního plánu své stanovisko.
	Zadání územního plánu má obvykle pouze velmi obecnou formu (často nejsou uvedeny konkrétní rozvojové plochy ani jejich rozsah, chybí informace o přítomnosti prvků soustavy NATURA apod.), proto je posouzení pro dotčené orgány velmi složité, ačkoliv mají v této fázi značné pravomoci (mj. mohou nařídit zpracování vyhodnocení vlivů na udržitelný rozvoj území). Jejich stanoviska jsou tak rovněž obecného charakteru a dotčené orgány nemohou prakticky uplatnit svou odbornost.
Vyhodnocení vlivů na udržitelný rozvoj území	Pokud je uplatněn požadavek na zpracování vyhodnocení vlivů na udržitelný rozvoj území, zpracovává ho autorizovaný odborník. Koncept udržitelného rozvoje území se ze zákona zakládá na třech pilířích: environmentální, ekonomický a sociální. Nejvyšší pozornost je ovšem věnována vlivům na životní prostředí, ostatním dvěma je věnováno obvykle velmi málo prostoru.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 246

Oblast	Co je problémem?
	Souvisí to především s kvalifikací osob, které vyhodnocení zpracovávají (vzděláni především v oboru životního prostředí) a nezapojením relevantních odborníků, kteří by byli schopni další dva pilíře posoudit (geograf, demograf, ekonom, sociolog).
Zákon o ochraně zemědělského půdního fondu	Legislativa o vyjímání půdy ze zemědělského půdního fondu (ZPF) je zastaralá a není provázána na stavební zákon, což je problematické zejména pro orgány rozhodující ve fázi konceptu a návrhu územního plánu. Přestože by podle některých aktérů rozvoj neměl v žádném případě probíhat na půdách I. a II. třídy ochrany, v některých případech jiný rozvoj není možný (př. Pardubicko). Nicméně zábor půd nejlepší bonity probíhá běžně i v ostatních územích.
	Klíčovou roli při vymezování nových rozvojových lokalit v územním plánu a ochrany ZPF má jako dotčený orgán vydávající závazné stanovisko odbor životního prostředí příslušného krajského úřadu. Ten může omezit rozsah navrhovaných rozvojových ploch právě s ohledem na ochranu ZPF (omezení umístění staveb vně intravilánu obce, s ohledem na případné narušení organizace ZPF a zamezení fragmentace krajiny, ochrana kvalitní zemědělské půdy). Úředníci však podle svých názorů nacházejí jasnou oporu v zákoně pouze v případě, že jsou v území vysoce bonitní půdy, v jiných případech rozsah nových rozvojových lokalit ovlivnit nemohou. Faktická role kraje při ochraně ZPF v územním řízení je v některých regionech malá.
	Navíc, některé parametry vlivu na krajinu, dopravu, ekonomiku i lokální společnost nejsou při pořizování ani zpracování územního plánu vůbec nebo jen částečně reflektovány (ráz krajiny, struktura krajiny, prostupnost obce, akcesibilita, dopady na sociální a přírodní prostředí).
Problematická aplikace vágně definovaných částí zákona – zákon o ochraně přírody	Slabší roli přisuzují aktéři úředníkům obce s rozšířenou působností, kteří hodnotí předložený územní plán z hlediska ochrany přírody (vliv na přírodní památky, ÚSES, systém NATURA, ochrana krajinného rázu apod.). Jako problematické vnímají posuzování vlivu na krajinný ráz: jedná se o obecný koncept a úředníci postrádají metodické vedení, se kterým by byli schopni dobře svá rozhodnutí odůvodnit. Projevuje se také mj. nekoncepčnost při tvorbě územního plánu, kdy např. navrhovaný ÚSES v jedné obci nenavazuje na ÚSES v obci druhé, a není dostatečně plánována průchodnost krajinou.
Problematická aplikace vágně definovaných částí zákona – stavební úřady	Při každodenním rozhodování stavebních úřadů se projevují důsledky nepřehlednosti právních předpisů a jejich změn a nejednoznačně definovaných některých částí legislativy. Týká se to zejména oblasti ochrany životního prostředí a krajinného rázu. Například ze zkušeností s posuzováním krajinného rázu v jednom z krajů plyne, že veškeré požadavky stavebníků přes dotčené orgány posuzující krajinný ráz projdou v důsledku vágní formulace v legislativě, různorodých právních i odborných výkladů a nemožnosti tvrzení úředníků dotčených orgánů i stavebních úřadů podložit jednoznačnou právní argumentací. Po předložení právních posudků žadatelem, které vyvracejí narušení krajinného rázu, se stavební úřad nepouští do soudních sporů a žádosti vyhoví, neboť soudní výlohy by musela platit obec se stavebním úřadem a výsledek soudního řízení není jistý.

Zdroj: rozhovory s aktéry

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 247

Kvalita lidského kapitálu a postoje různých aktérů

Z výzkumu vyplynuly dva vzájemně provázané problémy s kvalitou lidského kapitálu ve veřejné (zejména státní) správě. Na jedné straně pozorujeme problémy s personálním obsazením úřadů týkající se jak absolutního počtu zaměstnanců, tak jejich někdy nedostatečné kvalifikace a odbornosti. V případě některých institucí a regionů je velmi obtížné najít kvalifikované zaměstnance a například v případě stavebních úřadů je problematické sehnat nejen schopné referenty, ale i vedoucí stavebních úřadů s odpovídajícím vzděláním (což však nepochybně souvisí s vysokým počtem stavebních úřadů; viz výše). Zvláště komplikované je pak pro obsazení specializovaných pozic: například některým úřadům územního plánování chybí specialisté na různé obory (GIS, životní prostředí, památková péče a další).

Dále se ukazuje, že výkon státní správy i samosprávy je velmi závislý na individualitě osoby, která úřad vykonává: na jejích zkušenostech, postojích, světonázoru a charismatu. Obecně se postoje jednotlivých aktérů suburbánního rozvoje, kteří by měli proces regulovat, odvíjí od jejich zkušenosti a erudovanosti. Proto dochází k regionální (a lokální) diferenciaci výkonu státní správy a samosprávy. V některých oblastech jsou mezi aktéry silní odborníci, kteří dokáží své postoje prosadit (i např. přes někdy nedokonalou legislativu, nátlak politické reprezentace nebo developera). Obecně je možné říci, že pokud mají s procesem nějakou zkušenost, je větší pravděpodobnost, že dokážou zvážit i možné negativní důsledky výstavby (platí především pro starosty, ale i úředníky státní správy). V jiných regionech jsou úředníci státní správy smířeni s tím, že jejich pravomoci jsou omezené, a vykonávají striktně úřednickou roli. Problematická je situace zejména v metropolitních regionech, které nemají se suburbánním rozvojem zkušenost.[6]

Klíčovým aktérem, který má v regulaci, plánování a realizaci suburbánní výstavby nejsilnější pravomoci, je zastupitelstvo obce (zejména starosta). V praxi má totiž rozhodující slovo při nastavení podmínek a schvalování územního plánu, což se ovšem ukazuje v řadě obcí jako značně problematické. Členové zastupitelstva, jejichž složení se navíc může v každých komunálních volbách měnit, často postrádají odborné znalosti a kompetence k jednání o územním rozvoji obce. Potvrzuje se, že zejména malé obce nemají dostatečně kvalifikovaný lidský kapitál zodpovědně rozhodovat o nakládání se svým územím [to zmiňuje ve své práci i Perlín, 2002]. To může představovat problém například při jednání obce s developery, kdy je důležitá znalost zákona a umění ho správně interpretovat. V malých společenstvích se navíc zastupitelé osobně zna-

[6] Nicméně i pouhý jeden případ masivní a nekvalitně navržené výstavby v regionu může dobře sloužit jako „odstrašující příklad".

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 248

jí s vlastníky[7] a je pro ně lidsky obtížné nevyhovět jejich požadavkům na zařazení jejich pozemků do rozvojových ploch stanovených v územním plánu, byť se zájmy těchto specifických skupin neslučují se zájmy celé lokální společnosti a udržitelným rozvojem.

V metropolitních regionech České republiky proto zaznamenáváme velkou variabilitu přístupů obcí k výstavbě, regulaci zástavby, ochraně sídelní struktury a krajiny a také ve schopnostech zastupitelů kompetentně rozhodovat v území. Do značné míry je to ovlivněno velikostí obce a zkušenostmi se suburbánní výstavbou, ale rovněž podmínkami nastavenými v minulosti: pozice v sídelní struktuře, přírodní podmínky, kvalita předchozí územně plánovací dokumentace, finanční zabezpečení a závazky obce, struktura vlastníků pozemků apod. Postoj se liší i regionálně a je značně ovlivněn intenzitou probíhající suburbanizace. Obecně lze říci, že v okolí měst, kde proces příliš intenzivní není, většina obcí výstavbu velmi vítá. Naopak v regionech, které mají větší zkušenost s (negativními) důsledky neregulovaného a nekoordinovaného rozvoje, zaznamenáváme alespoň v případě některých obcí v současnosti větší opatrnost a sofistikovanější využívání institutů regulace výstavby (týká se to zejména zázemí Prahy [Ouředníček, 2011]).

Poměrně široké kompetence pro usměrňování rozvoje obcí přisuzuje nový stavební zákon také pořizovateli územně plánovací dokumentace. Ten by měl koordinovat činnosti související se zpracováváním územního plánu, posuzovat jeho podobu z hlediska širších územních vztahů, vztahu k udržitelnému rozvoji území a přezkoumat soulad s Politikou územního rozvoje a zejména s cíli a úkoly územního plánování (v jejichž definici je mj. kladem důraz na udržitelný rozvoj území a ochranu nezastavitelného území). V krajním případě, pokud je územní plán v rozporu s výše uvedeným, může dokonce podat návrh jeho zamítnutí.

K výkonu funkce pořizovatele územně plánovací dokumentace byly identifikovány dva přístupy. Jednak se v praxi lze setkat s čistě úřednickým pasivním výkonem funkce, kdy úředník pociťuje, že jako pořizovatel nemá větší šanci, jak výslednou podobu plánu ovlivnit. Úkolem je pro něj „pouze" zajistit soulad se všemi právními předpisy a řešením obsahové stránky územního plánu by se podle něj měl zabývat zpracovatel územního plánu (urbanista) a obec. Obec pak může na některé nedostatky pouze upozornit a doporučit je ke zvážení, ale větší pravomoci podle svých slov nemají.

V jiných územích můžeme pozorovat aktivní přístup k pořizování územních plánů. Při uplatňování tohoto přístupu pořizovatel dohlíží na legislativní stránku procesu pořízení plánu, jehož součástí je i určitá kontrola jeho věcné stránky.

[7] V některých případech mohou být zastupitelé dokonce sami vlastníky pozemků.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 249

V tomto případě disponuje kompetencemi a vědomostmi, kterými může ovlivnit rozhodnutí hlavního aktéra (zastupitelstva obce) a být případně i určitým oponentem projektanta a budoucích stavebníků. Využívají při tom především neformální (legislativně nevynutitelné) prostředky, jakými mobilizovat a upozornit zastupitelstvo na určité chyby v navrhovaném územním plánu. V argumentaci se cítí silnější než zpracovatelé, neboť nejsou na obci přímo závislí. Osvojení jednoho z přístupů je podle naší zkušenosti závislé na individualitě osoby a částečně také na politickém prostředí v daném regionu.

Velký vliv na výslednou podobu územního plánu má z pozice své profese také jeho zpracovatel, který by měl dodávat při plánování nového rozvoje expertní dohled. Územní plánovači však poukazují na oslabení jejich role jakožto odborníků, přičemž často hovoří o ekonomické stránce zpracovávání plánu. Obec je totiž jejich klientem a zastupitelstvo má tak při jednání s nimi velmi silnou pozici (při případných neshodách se projektanti obávají ztráty zakázky i finanční odměny). V některých případech se proto cítí (i jsou viděni) jako „kresliči" představ místního zastupitelstva a obyvatel obce, bez možnosti prosadit a promítnout do výsledné podoby plánu své odborné znalosti a schopnosti. Otázka profesní cti existuje, ale z výpovědí oslovených urbanistů vyplývá, že je velmi problematická.[8]

Role stavebních úřadů při regulaci suburbanizace v procesech územního řízení a vydávání stavebního povolení spočívá především v uplatňování a dohlížení nad dodržováním pravidel daných schválenou územně plánovací dokumentací a je tak do velké míry omezená již (jinými aktéry) nastavenými podmínkami. Nicméně zkušenosti z praxe prokazují, že výklady územních plánů se shodnými parametry se územně, resp. v závislosti na „ochotě" a profesní, odborné i lidské kvalitě pracovníků příslušného stavebního úřadu, liší. Dodržování územního plánu je v některých zejména exponovaných územích problematické (i když v poslední době dochází ke zlepšení situace v souvislosti s medializací některých kauz). Kromě vědomě nesprávného posouzení souladu stavebního záměru s územním plánem dochází k vydání územního rozhodnutí v rozporu s územním plánem i kvůli nevědomým chybám daným nesprávným používáním územního plánu (úředníci např. používají pouze hlavní výkres a neznají dobře textovou část a místní kontext) nebo náhledu na jeho výklad (zejména v duchu „co není zakázáno, je dovoleno").[9]

[8] Přesto se lze v praxi setkat i se zpracovateli územního plánu, kteří se snaží zastupitelstvo v názorech na budoucí rozvoj obce usměrňovat a dokážou si vybudovat dostatečně silnou pozici na to, aby byly jejich argumenty zastupitelstvem respektovány. V některých regionech navíc funguje dobrá praxe doporučování ověřených zpracovatelů (ze strany pořizovatelů nebo dalších obcí).

[9] V jednom z analyzovaných metropolitních regionů je dotazovanými odhadováno, že je schváleno zhruba 10–15 % chybných územních rozhodnutí. Prakticky ve všech případových územích dotazovaní zástupci orgánů územního plánování potvrdili, že ne vždy stavební úřady respektují regulativy a podmínky dané územně plánovací dokumentací.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 250

Kontrola činnosti jednotlivých aktérů suburbánního rozvoje

Za klíčový aspekt fungování státní správy a samosprávy považujeme rovněž selhávající věcnou kontrolu činnosti jednotlivých aktérů (v procesech tvorby územně plánovací dokumentace i samotné výstavby). V řadě případů totiž dochází ke zřejmému nedodržování legislativy a výstavba je umožňována v rozporu se zákonem nebo s principy udržitelného rozvoje společnosti i krajiny. Domníváme se proto, že kromě zlepšení metodické podpory a obecně zlepšení vzdělanosti úředníků i dalších aktérů suburbánního rozvoje je situaci možné zlepšit pouze důslednou kontrolou.

Kontrolu činnosti aktérů veřejné správy má v kompetenci zejména Ministerstvo vnitra, které vypisuje harmonogram kontrol, jež jsou však zaměřeny především na právní stránku (formální a procedurální aspekty daného úkonu), nikoliv však na obsahovou. Věcná kontrola všech stupňů rozhodování správného nakládání s prostředím a posouzení vztahů v území v lokálním měřítku, dopadu na metropolitní region jako celek a společnost tak povětšinou chybí, resp. k ní dochází pouze na základě upozornění na konkrétní případ (viz rámeček 10.2). V některých případech se pak setkáváme s tím, že kontrolní (a sankční) činnost naprosto selhává a naopak se hledá způsob, jak například problematickou stavbu „zlegalizovat" (a dochází proto k ex-post změnám územního plánu, aby byl plán uveden do souladu se skutečností).

Rámeček 10.2: Případová studie role krajského úřadu v dohledu nad stavebními úřady

Krajský úřad podle Zákona o krajích č. 129/2000 Sb. kontroluje stavební úřady (SÚ) v přenesené působnosti státní správy (stavební zákon ukládá státní dozor ve věcech územního plánování a stavebního řádu) a dohlíží tak na dodržování stavebního zákona. Příslušný odbor krajského úřadu (nejčastěji odbor územního plánování) provádí kontrolní činnost vzorku rozhodnutí SÚ podle stavebního řádu v odvolacích a přezkumných řízení, avšak kontrolní aktivity se vztahují v zásadě pouze na kontrolu postupů SÚ a formálních náležitostí při rozhodování o územním souhlasu, ohlášení stavby, povolování staveb atd. V případě, že krajský úřad shledá některé z rozhodnutí SÚ jako nezákonné, podává výzvu SÚ, aby své rozhodnutí zrušil/opravil. Jedině SÚ totiž může své rozhodnutí zrušit. Namátkové kontroly krajské úřady z důvodu nedostatečného personálního obsazení prakticky neprovádí a řeší zejména případy odvolání vůči rozhodnutím SÚ. Kompetentní krajští pracovníci upozorňují na různé právní výklady stavebního zákona a prováděcích vyhlášek, a to jak v čase, tak i regionálně. Přestože se krajský úřad může opřít o samotný stavební zákon a judikatury soudů, je tento postup velmi nepružný, rozhodnutí soudů zdlouhavá, což kontrastuje s nutností vydat rozhodnutí do určité lhůty (např. 5 let vs. 30 dnů). Fakticky se tak dozor kraje nad SÚ týká formálních postupů (např. dodržení zákonných lhůt, ne/opominutí účastníků řízení, kontrola čísel jednacích, pozemků) a nikoliv kontroly věcné správnosti rozhodnutí SÚ (není např. časový prostor vykonávat namátkové kontroly staveb, urbanismu, či krajinného rázu). Na druhé straně dotazovaní zástupci SÚ poukazovali také na právní nejistotu, že jimi vydané rozhodnutí (mj. na základě závazného stanoviska) bude platné, neboť je možné jej napadnout v rámci správního řízení. Správní soud však posuzuje „pouze" formální správnost a procesní náležitosti rozhodnutí SÚ a nerozhoduje o věcné správnosti rozhodnutí.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 251

Rovněž v kontrole činnosti zpracovatelů územně plánovací dokumentace je Česká komora architektů velmi pasivní. Z části je to patrně kvůli neuchopitelnosti termínu „udržitelný rozvoj" a obtížně nastavitelných parametrů, kterých by měl kvalitní územní plán dosahovat. Zjevně tak neexistuje žádná efektivní kontrola kvality, odbornosti a udržitelnosti mnoha územních plánů obcí nebo tato kontrola selhává. Předpoklad některých architektů, že trh samotný vytřídí nekvalitní zpracovatele, se nenaplnil a efekt liberalizace trhu byl přesně opačný (hlavním kritériem pro výběr zpracovatele plánu je v případě mnoha obcí cena, nikoliv kvalita práce).

Na lokální úrovni nelze odlišit, a není to pro výsledek podstatné, zda je rozhodování obecních zastupitelstev ovlivněno nezkušeností a nedostatkem kompetencí nebo v krajním případě i korupcí. Východiskem je však nastavení takových změn v systému, které by nesprávnému nakládání s krajinou a osídlením, i když na „vlastním" území obcí, zamezilo. V první řadě téměř zcela schází kontrola činnosti samospráv, a to jak zezdola ze strany obyvatel obcevoličů (aktivní participace na rozhodování v území), tak seshora ze strany nadřízených orgánů dohlížejících nad výkonem přenesené státní správy. Obecně lze říci, že nefungují správně hierarchické vztahy nadřízenosti a podřízenosti ve státní správě, samosprávě ani profesních organizacích (např. Česká komora architektů), což se projevuje v „autonomii" a často velké variabilitě kvality rozhodování na nejnižším stupni hierarchie. Extrémní příklady dobré nebo naopak špatné práce aktérů suburbánního rozvoje nejsou ani sledovány ani žádným způsobem hodnoceny (finančně, morálně, certifikací, odebráním licence atp.).

Vzdělávání, osvěta a přenos zkušeností

I když je současná legislativa nastavena tak, že veřejnost má poměrně široké možnosti se vyjádřit k různým fázím územně plánovacího a stavebního procesu, využívá se této možnosti poměrně málo. Lokální společnost se většinou nechce a v některých případech ani efektivně neumí adekvátně zapojovat do ovlivňování rozvoje vlastní obce. Lidé se často „probouzí" až ve chvíli, kdy se jich nějaký problém dotýká osobně. Tato skutečnost se bohužel netýká jen laické veřejnosti, ale také odborníků na různých stupních rozhodování o území. Jedním z nástrojů nápravy této malé angažovanosti a zvýšení lokální zodpovědnosti za nakládání s krajinou i sídelní strukturou je podle našeho názoru dostatečná osvěta ze strany centrálních institucí, škol všech stupňů a médií, důraz na doplnění profesního vzdělávání a přenos výsledků výzkumu procesu suburbanizace k možným cílovým uživatelům.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 252

Ze strany veřejnosti (občanů obce) je vhodné podpořit takové iniciativy, které vedou k budování (lokální) občanské společnosti, spoluzodpovědnosti a spolurozhodování o územním rozvoji území. Z našich výzkumů je patrné, že veřejnost funguje v řadě ohledů jako „hlídač" rozhodování úřadů i efektivní bariéra pro nepromyšlený rozvoj v území. Řada iniciativ se bohužel formuje spíše jako reakce na pochybení při nakládání v území, často s výrazným vlivem NIMBYismu.[10] Za nejúčinnější regulaci suburbanizace lze tak v řadě obcí v České republice považovat odpor místních obyvatel (často starších suburbanitů, kteří se do obce přistěhovali v nedávné době) proti dalšímu rozvoji.

Z pozice úředníků je potřeba poukázat zejména na nedostatek metodických podkladů ze strany nadřízených úrovní státních správy. Za velmi účinné proto považujeme posílení metodické podpory a konzultační činnosti ze strany ministerstev a krajských úřadů,[11] ale také celoživotního vzdělávání úředníků veřejné správy (ve smyslu navyšování počtu metodických pracovníků zpracovávajících potřebné podklady i objemu školení absolvovaných výkonnými úředníky). Mezi vhodné formy lze zařadit zpracování cíleného systému vzdělávání a osvěty úředníků, zveřejňování příkladů dobré a špatné praxe, cílená školení na posuzování širších územních vztahů.

V oblasti školství je potřebné zavést vysokoškolský studijní program kombinující geografické a urbanistické vzdělání včetně základů práva a jiných souvisejících praktických disciplín. Absolventi by měli být schopni kritického posouzení a argumentačně silného zdůvodnění svého rozhodnutí, schopni komplexního pohledu na území. Za stěžejní je možno považovat i roli nižších stupňů škol a médií, které mohou vytvářet pozvolný, ale setrvalý tlak na veřejnost. Tento tlak se pozvolna přenáší i do názorů politických představitelů a všech důležitých aktérů suburbánního rozvoje. V současné době je možné pozorovat velkou tematickou mezeru mezi znalostmi absolventů vysokých škol a potřebami úředníků v praxi. S mírnou nadsázkou lze říci, že z úředníků se v praxi v řadě případů stávají pouze dohlížitelé nad zákonností navrhovaných dokumentů, kteří se nezabývají faktickým obsahem těchto dokumentů.

[10] Pojem NYMBYism vychází z anglické zkratky NIMBY – not in my backyard (ne na mém dvorku) a vyjadřuje postoj obyvatel, kteří odmítají, aby rozvoj probíhal v blízkosti jejich domovů.

[11] Podklady pro metodickou podporu je podle našeho názoru nutné zpracovávat na nejvyšší možné hierarchické úrovni, avšak je nutné dbát rovněž na vhodný způsob jejího zprostředkování výkonným úředníkům. Jako špatný příklad praxe je možné uvést situaci v některých krajích: krajské úřady by měly poskytovat pořizovatelům územně plánovací dokumentace metodickou podporu. Podle některých pořizovatelů je však tato podpora nedostatečná a ti pak musejí způsob řešení problematických úkonů nebo sporných záležitostí nalézt sami. To je však podle našeho názoru z hlediska fungování veřejné správy velmi neefektivní.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 253

Platformou, která vznikla v rámci projektu Suburbanizace řešeného v Resortním programu MŽP a která se snaží o efektivní transfer zkušeností se suburbánním rozvojem je například webový portál www.suburbanizace.cz. Portál slouží od roku 2007 jako rozcestník při orientaci v problematice suburbanizace, hledání příkladů dobré praxe, zdroj informací pro studenty a výzkumníky zabývající se podobnými tématy. Webová strana obsahuje rovněž návrhy opatření ke zmírnění negativních dopadů suburbanizace v České republice. Jejich implementaci mohou zabezpečit aktéři suburbánního rozvoje na různých úrovních a jednotlivé návrhy opatření mohou sloužit jako zásobník pro aktivní aktéry na poli státní správy, samosprávy, územního plánování i výuky.

Závěr

Analýza aktérů a problémových aspektů rozhodování při nakládání s územím v suburbánních obcích potvrdila, že v nastavení legislativy jsou v oblasti územního plánování pouze drobnější nedostatky a největší problém představuje uplatňování zákonů v praxi. Daleko závažnějším problémem je kvalita výkonu státní správy i samosprávy, uvádění některých (komplikovanějších) částí zákonů do praxe, nedostatečné kompetence některých aktérů rozhodujících v území a především systém jejich kontroly. Klíčovým momentem pro budoucí územní vývoj území je nastavení dalšího rozvoje obce s pomocí územního plánu. Domníváme se, že pro zlepšení jednání a rozhodování aktérů v suburbánním rozvoji je zásadní řešit následující problémy:

- systém věcné kontroly rozhodování pořizovatelů a zpracovatelů územních plánů, dotčených orgánů, stavebních úřadů a dalších subjektů;
- posílení metodické podpory úřednickému aparátu na nižších úrovních správy;
- přenos zkušeností a informací mezi všemi stupni veřejné správy rozhodujících o územním rozvoji;
- cílené vzdělávání, proškolování a osvěta;
- možnosti přesunu kompetencí v územním plánování na nadobecní úroveň.

Je otázkou, zda dnešní snahy do značné míry liberální a individualizované ekonomiky a společnosti o regulaci vývoje metropolitních regionů budou „úspěšně" usměrňovat základní principy urbanizace a negativním důsledkům účinně předcházet. Vycházíme z názoru, že většina v současnosti platných pravidel hry je nastavena v zásadě správně a je výsledkem politického konsensu.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 254

Z našeho dlouhodobého výzkumu nicméně vyplývá, že interpretace nastavených pravidel v praxi, resp. rozhodování aktérů, a to především na mikroregionální úrovni, sehrává rozhodující úlohu v diferencovaném rozvoji jednotlivých suburbánních obcí. Zkvalitňování práce jednotlivých analyzovaných aktérů i systému kontroly jejich rozhodnutí je podle našeho správnou cestou k usměrňování suburbánního rozvoje v České republice.

LITERATURA

Cílek, Václav, Miroslav Baše. 2005. *Suburbanizace pražského okolí: dopady na sociální prostředí a krajinu*. Praha: manuskript.

Downs, Anthony. 1999. „Some Realities about Sprawl and Urban Decline." *Housing Policy Debate* 10 (4): 955–974.

EEA. 2006. *Urban sprawl in Europe: The ignored challenge*. Copenhagen: European Environment Agency.

Gremlica, Tomáš. 2002. „Neuspořádaný, neregulovaný a z dlouhodobého hlediska neudržitelný růst městských aglomerací." Pp. 21–38 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Hnilička, Pavel. 2005. *Sídelní kaše. Otázky k suburbánní výstavbě kolonií rodinných domů*. Brno: Era.

Huberová, Jana, Vendula Majerová, Ondřej Holčák. 2007. *Metody analýzy politik: nekoncepční a nekoordinovaná suburbanizace Středočeského kraje*. Seminární práce [online]. Praha: Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova [cit. 15. 1. 2012]. Dostupné z: <http://www.suburbanizace.cz/diplomky/Nekoordinovana_suburbanizace_FSV.pdf>.

Jackson, Jiřina. 2002. „Urban sprawl." *Urbanismus a územní rozvoj* 5 (6): 21–28.

Janatka, Marek. 2010. „Odpovědnost v procesu suburbanizace." Pp. 204–207 in *Člověk, stavba a územní plánování 4*. Praha: Vydavatelství ČVUT.

Janatka, Marek. 2011. „Nástroje stavebního zákona pro omezení suburbanizace v České republice." *Urbanismus a územní rozvoj* 14 (2): 39–42.

Kubeš, Jan. 2009. „Poloha, struktura, infrastruktura a obraz Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace." Pp. 51–113 in Jan Kubeš (ed.). *Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace I*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela.

MMR a ÚUR. 2009. *Politika územního rozvoje České republiky 2008*. Brno: Ústav územního rozvoje.

Novák, Jakub, Zdeněk Čermák, Martin Ouředníček. 2011. „Migrace." Pp. 87–101 in Martin Ouředníček, Jana Temelová, Lucie Pospíšilová (eds.). *Atlas sociálně prostorové diferenciace České republiky*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

Ouředníček, Martin. 2011. „Suburbanizace v České republice: aktéři suburbánního rozvoje." *Geografické rozhledy* 20 (3): 2–5.

Ouředníček, Martin, Jana Temelová, Marie Macešková, Jakub Novák, Petra Puldová, Dušan Romportl, Tomáš Chuman, Světla Zelendová, Iva Kuncová. 2008. *Suburbanizace.cz*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje a Urbánní a regionální laboratoř.

Perlín, Radim. 2002. „Nízkopodlažní výstavba v územních plánech obcí v zázemí Prahy." Pp. 141–155 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 255

Ptáček, Pavel. 1997. „Suburbanizační proces v zázemí Prahy v 1. polovině 90. let." *Územní plánování a urbanismus* 24 (2): 13–14.

Ptáček, Pavel. 2002. „Suburbanizace v USA a Německu: zdroj inspirace a poučení." Pp. 55–79 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Puldová, Petra, Marie Feřtrová, Martin Ouředníček. 2011. *Analýza aktérů suburbánního rozvoje*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř.

Puldová, Petra, Martin Ouředníček. 2011. „Rezidenční suburbanizace." Pp. 129–135 in Martin Ouředníček, Jana Temelová, Lucie Pospíšilová (eds.). *Atlas sociálně prostorové diferenciace České republiky*. Praha: Karolinum.

Putnam, Robert D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

Sýkora, Luděk. 2002a. „Suburbanizace a její důsledky: výzva pro výzkum, usměrňování rozvoje území a společenskou angažovanost." Pp. 9–19 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Sýkora, Luděk (ed.). 2002b. *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Sýkora, Luděk. 2003. „Suburbanizace a její společenské důsledky." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39 (2): 217–233.

Šilhánková, Vladimíra, Zita Kučerová, Táňa Karlíková. 2007. *Suburbanizace – hrozba fungování malých měst*. Hradec Králové: Civitas per Populi.

Špačková, Petra, Marie Feřtrová, Martin Ouředníček, Jakub Novák, Josef Mareš, Lucie Kupková. 2011. *Závěrečná zpráva o průběhu prací na dílčím cíli 07: Navrhnout opatření pro prevenci a zmírnění negativních důsledků suburbánního rozvoje.* Resortní program výzkumu v působnosti Ministerstva životního prostředí. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř.

Špačková, Petra, Martin Ouředníček. 2012. „Spinning the Web: New Social Contacts of Prague's Suburbanites." *Cities* 29 (5): 341–349.

TCRP. 2002. *Costs of Sprawl – 2000*. Transit Cooperative Research Program Report 74. Washington, D.C.: National Academy Press.

DALŠÍ ZDROJE:

Moravskoslezský kraj. 2010. *Zásady územního rozvoje Moravskoslezského kraje* [online]. Brno [cit. 11. 1. 2012]. Dostupné z: <http://verejna-sprava.kr-moravskoslezsky.cz/upl_0151.html>.

Zákon č. 114/1992 Sb. ze dne 19. února 1992, o ochraně přírody a krajiny.

Zákon č. 129/2000 Sb. ze dne 12. dubna 2000, o krajích (krajské zřízení).

Zákon č. 183/2006 Sb. ze dne 14. března 2006, o územním plánování a stavebním řádu.

Zákon č. 334/1992 Sb. ze dne 12. května 1992, o ochraně zemědělského půdního fondu.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 256

11 Veřejná prostranství v době rozmachu sídelní kaše

PAVEL HNILIČKA*

Úvod

Rozmělňování měst do volné krajiny v podobě tzv. *urban sprawl* (sídelní kaše) je v Evropě výrazně kritizováno již od šedesátých let minulého století. Tento fenomén s sebou nese mnoho negativních konotací. Mezi nejsilnější patří zábor volné krajiny, poškozování ekosystémů, vysoké finanční nároky na dopravní a technickou infrastrukturu a úpadek kvality veřejných prostranství. Komise EU uvádí v dokumentu „The Green Paper of the Urban Environment" z roku 1990: *„Rozvoj předměstí je vnímán jako hrozba fungujících měst a spokojeného života v nich. Vzhledem k absenci veřejného života, nízkému počtu kulturních aktivit, vizuální jednotvárnosti a časovým ztrátám při dojíždění je periferie vnímána jako neúspěch."* Nicméně, i přes silnou kritiku[1] z různých stran a institucí [Sýkora, 2002; Ouředníček, 2006], urban sprawl (sídelní kaše) dále bují a zastavování volné krajiny pokračuje. Zkušenosti z míst, kde se města nejvíce rozředila, ukazují, že jedním z důvodů, proč se tak stalo, byla absence regulace, absence snahy tento problém řešit [EEA, 2006].

V této kapitole se budeme zabývat kvalitou veřejných prostranství v suburbánních lokalitách, kde jejich stav bývá z důvodu jejich rozlehlosti neuspokojivý [Hnilička, 2005]. Zaměříme se na nástroje, které máme k dispozici, tj. územní a regulační plány a pokusíme se z pohledu architektury a urbanismu stanovit základní principy, které by se v těchto dokumentech měly v souvislosti

* Ing. arch. Pavel Hnilička Dipl. NDS ETHZ in Architektur, Pavel Hnilička architekti, s.r.o., Cukrovarnická 46, 162 00 Praha 6, email: pavel.hnilicka@hnilicka.cz.

[1] Evropská agentura pro životní prostředí (EEA) uvádí ve zprávě z roku 2006 „Urban sprawl in Europe – The ignored challenge" [EEA, 2006]: „K rozrůstání městských aglomerací dochází tehdy, pokud tempo změny využití půdy je vyšší než tempo populačního růstu. Podle uvedené zprávy byla urbanizována již více než čtvrtina území Evropské unie. Evropané se dožívají vyššího věku a většina z nás bydlí samostatně, čímž vytváříme vyšší nároky na životní prostor. Cestujeme na delší vzdálenosti a spotřebováváme více statků. V období od roku 1990 do roku 2000 bylo v Evropě zastavěno více než 800 000 hektarů půdy. To odpovídá trojnásobku rozlohy Lucemburska. Pokud se tento trend bude prosazovat i nadále, rozloha našich měst se v horizontu o něco málo více než sto let zdvojnásobí."

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 257

Obrázek 11.1: Rozmach sídelní kaše na jižním okraji Prahy. Postupnou zástavbou krajiny dochází ke srůstání sídel do podoby velmi řídké amorfní zástavby
Foto: Pavel Hnilička

s probíhajícím procesem suburbanizace řešit. V době, kdy více než polovina světové populace bydlí ve městech a na jejich předměstích, jsou tyto otázky stále naléhavější.

Co přispívá ke kvalitě veřejných prostranství? Jak mohou vzniknout? Umíme vytvářet dobré územní plány? Lze v územním plánu navrhovat veřejná prostranství? Proč je tak málo regulačních plánů? Máme dostatek vůle zlepšovat obraz našich měst a obcí? Zdá se, že máme před sebou ještě velký kus cesty.

Místo jako fenomén

Citát snad nejznámějšího současného architekta Rema Kolhaase *„co se vlastně stalo s urbanismem?"* [Koolhaas, 1995] provokativně ukazuje, jak dramaticky se naše sídla proměňují a jak špatně reagujeme na stav jejich rozpínání. Mnozí teoretici urbanismu, jako např. Thomas Sieverts, se přiklánějí k názoru, že veřejná prostranství dnes vůbec nejsou zapotřebí [Sieverts, 1999]. Tvrdí, že dochází k tzv. zostrovnění života, kdy trávíme svůj čas na vymezených, často uzavřených místech, mezi kterými se pouze přepravujeme. Pobyt vně tyto lokality je pouhou cestou z bodu A do B, kdy nás zajímá pouze čas k překonání této

Obrázek 11.2: Mukařov – pohyb v sídelní kaši je možný pouze vlastním automobilem. Při nízkých hustotách zalidnění a nezájmu o kvalitu jsou veřejná prostranství devastována
Foto: Pavel Hnilička

vzdálenosti. V řídce zastavěných oblastech je pak jedinou možnou volbou k přesunu osobní automobil, pokud hustota zalidnění[2] klesne pod 30 obyvatel/ha [Newman, Kenworthy, 1989].

V současné době se na předměstích málokdy vydaří vystavět kvalitní veřejná prostranství. Svět mimo budovy je často řešen pouze utilitárně za účelem propojení dopravní a technické infrastruktury. K domu se přivede kanalizace, voda, plyn, elektrická energie, vystaví se cesta a tím je hotovo. Jestli dům spolu s ostatními nějak vytváří celek sídla téměř nikoho nezajímá, hlavně, aby splnil

[2] Pojmem hustota zalidnění se rozumí poměr mezi počtem obyvatel a velikostí území (v ha), na kterém tito lidé bydlí. V němčině se vžil termín „Wohndichte", v angličtině se v kontextu sídel obyčejně používá pouze termín density, případně housing density [Hnilička, 2005; Lampugnani, 2007]. Tento údaj určuje ovšem pouze tzv. „noční" hustotu, tedy počet lidí, kteří na daném území nocují. Oproti tzv. hustotě „denní", která vypovídá o všech lidech vyskytujících se na daném místě v dané chvíli. Toto množství je však jen velmi obtížně zachytitelné. Tato „denní" hustota je velmi proměnlivá především v centrech měst, která často vykazují relativně nízkou hustotu zalidnění, ač by se možná intuitivně očekával opak. Pro posuzování okrajů měst je však přesnější uvádět tzv. „noční" hustotu zalidnění, která více odpovídá úvahám o kvalitě městského bydlení [Hnilička, 2005]. Jedním z faktorů ovlivňujících měření hustoty zalidnění je měřítko vybírané oblasti a způsob jejího ohraničení. Bereme-li v potaz celé město, přibývají tak plochy pracovních míst, parků, veřejných budov, dopravních staveb atd., které se zpravidla do výpočtu hustoty zalidnění menších celků nezahrnují [Saglie, 1998].

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 259

všechny odstupové vzdálenosti, podmínky připojení a nad přiměřenou míru neobtěžoval. Tudíž je záhodno stavět co nejmenší stavby, ideálně jen rodinné domy se šikmou střechou, a to co nejdále od sebe a na co největším pozemku. Takový způsob výstavby na sebe nabaluje další procesy rozmachu sídelní kaše.

Odstrašující příklady devastovaných veřejných prostranství jsou výsledkem rezignace zájmu o vystavěné prostředí, a tím rezignace na možnosti architektury a urbanismu. Opravdu jsme již veřejná prostranství ke svému životu přestali potřebovat? S vědomím složitosti a komplexnosti problému se v následujích řádcích podívejme na jednotlivé úrovně plánování od strategií, po územní a regulační plánování. Budeme sledovat vybrané jevy, které mají souvislost s veřejnými prostranstvími za rozmachu sídelní kaše.

Strategie legislativy

V době průmyslové revoluce, kdy města zažívala obrovský nápor přistěhovalců a s tím spojené problémy s přelidněností, bylo všeobecně přijímaným názorem, že se města musí roztáhnout a rozvolnit. Soužití parou poháněných továren a lidských obydlí se ukázalo jako nedobré a v hlavách mnoha myslitelů se rodily strategie, jak stavět nová lepší města. Pod heslem „oslunění a provětrání" se hledaly cesty, jak město naředit. Ať to byl koncept tzv. *zahradního města* Ebenezera Howarda, Le Corbusierovo město pro 3 miliony obyvatel s věžáky obklopenými parkem nebo Miljutinovo pásové město, všechno to byly projekty ředící kompaktní městskou strukturu [Lampugnani, 2000, 2002].

Houfně se opouštěly formy městského bloku a ulice s náměstími a prosadily se formy staveb jako solitérů. Počaly se rodit návrhy rozdělení města na funkce bydlení, práce, zábavy a dopravy. Výsledků těchto nápadů, myšlených jistě s dobrým úmyslem, nám po republice zbylo více než dost. Obrovská sídliště, ať už panelová, nebo novodobá zděná, či rozsáhlé kolonie rodinných domů představují monofunkční plochy bydlení; obrovské areály oplocených komerčních ploch, představují funkci práce a zábavy a mezitím vším jsou nataženy mnohaproudé silnice, které jsou zapotřebí k obsloužení takto disperzně odtržených staveb a funkcí. Sociální geograf Martin Ouředníček nazývá tyto dva základní procesy *rezidenční* a *komerční suburbanizace* [Ouředníček, 2006].

Významným posunem ve vnímání soudobého rozpínání sídel jsou některá ustanovení nového stavebního zákona č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu ve znění pozdějších předpisů. V § 18 v odst. 1 je definován

požadavek na udržitelný rozvoj území, v odst. 4 je stanoven požadavek na ochranu krajiny, hospodárného využívání zastavěného území a dokonce na ochranu nezastavěného území a nezastavitelných ploch.

V § 55 odst. 3, se navíc pregnantně uvádí: „ *Další zastavitelné plochy lze změnou územního plánu vymezit pouze na základě prokázání nemožnosti využít již vymezené zastavitelné plochy a potřeby vymezení nových zastavitelných ploch.*" V praxi by to mělo znamenat, že by se sídlo mělo rozšiřovat pouze v případě, kdy jsou jeho plochy vymezené současně platnou územně plánovací dokumentací již vyčerpané, tedy zastavěné. Jak se bude toto pravidlo naplňovat, ukáže čas. Zcela jistě bude nalezen právní výklad, jak jej obejít, nicméně je to dobrý posun v myšlení.

Strategickým dokumentem, který na rozmach sídelní kaše reaguje, je Politika územního rozvoje ČR z roku 2008, schválená v roce 2009 usnesením vlády č. 929/2009. Níže jsou citována některá ustanovení týkající se rozpínání sídel do krajiny:

- *Ve veřejném zájmu chránit a rozvíjet přírodní, civilizační a kulturní hodnoty území, včetně urbanistického, architektonického a archeologického dědictví. Zachovat ráz jedinečné urbanistické struktury území, struktury osídlení a jedinečné kulturní krajiny, které jsou výrazem identity území, jeho historie a tradice.*
- *Hospodárně využívat zastavěné území (podpora přestaveb, revitalizací a sanací území) a zajistit ochranu nezastavěného území (zejména zemědělské a lesní půdy) a zachování veřejné zeleně, včetně minimalizace její fragmentace. Cílem je účelné využívání a uspořádání území úsporné v nárocích na veřejné rozpočty na dopravu a energie, které koordinací veřejných a soukromých zájmů na rozvoji území omezuje negativní důsledky suburbanizace pro udržitelný rozvoj území.*
- *Při stanovování způsobu využití území v územně plánovací dokumentaci dávat přednost komplexním řešením před uplatňováním jednostranných hledisek a požadavků, které ve svých důsledcích zhoršují stav i hodnoty území. Při řešení ochrany hodnot území je nezbytné zohledňovat také požadavky na zvyšování kvality života obyvatel a hospodářského rozvoje území.*
- *Podle místních podmínek vytvářet předpoklady pro lepší dostupnost území a zkvalitnění dopravní a technické infrastruktury s ohledem na prostupnost krajiny. Při umísťování dopravní a technické infrastruktury zachovat prostupnost krajiny a minimalizovat rozsah fragmentace krajiny.*
- *Vytvářet podmínky pro zvyšování bezpečnosti a plynulosti dopravy, ochrany a bezpečnosti obyvatelstva a zlepšování jeho ochrany před hlukem a emisemi, s ohledem na to vytvářet v území podmínky pro environmentálně šetrné formy dopravy (např. železniční, cyklistickou).*

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 261

- *Vytvářet podmínky pro zvýšení přirozené retence srážkových vod v území s ohledem na strukturu osídlení a kulturní krajinu jako alternativy k umělé akumulaci vod. V zastavěných územích a zastavitelných plochách vytvářet podmínky pro zadržování, vsakování i využívání dešťových vod jako zdroje vody a s cílem zmírňování účinků povodní.*

(zvýraznění autor)

Modernistický přístup ke stavbě měst vedl mnohdy k velice sterilní a neživoucí zástavbě popírající tradiční model města. Narušení a popření po staletí fungujících vazeb a hranic mezi soukromým a veřejným prostorem, rozlehlá monofunkční sídliště a nárůst dopravních nároků začaly již v šedesátých letech minulého století vzbuzovat určité obavy. Snad nejnaléhavěji je definovala Jane Jacobs ve své knize „*Smrt a život amerických velkoměst*" již v roce 1961. Neuspokojivé výsledky modernistického hnutí v urbanismu vedly k příklonu ke tradičním formám zástavby a v architektuře se projevily mnohdy až groteskním způsobem. Progresivní stavby té doby se dostaly svými „citacemi historie" do polohy divadelních kulis. Ač je tento postup nahlížen dnešní optikou s jistou rozpačitostí, je zcela jasným důkazem touhy po prostředí s lidskou tváří a cílené reakce na sterilní výstavbu, která sice měla dostatek proslunění, ale sociálně selhávala.

Přestože je monofunkční členění ploch již 50 let kritizováno kvůli tomu, že městům škodí, zdá se, že tento poválečný model stále přetrvává. Prováděcí předpis k novému stavebnímu zákonu vyhláška č. 501/2006 Sb., o obecných technických požadavcích na využívání území ve znění pozdějších předpisů v § 4 až § 19 vymezuje celkem 16 funkčních ploch. Na prvním místě je hned § 4 Plochy bydlení, dále zde nalezneme § 5 Plochy rekreace, § 19 Plochy dopravní infrastruktury a v § 11 a 12 Výrobní plochy. Požadavek na funkční zónování města byl definován na kongresu architektů CIAM v roce 1933, jež později vyšel jako tzv. Athénská charta.[3] V bodě 77 se píše: „*základními kliči urbanismu jsou čtyři funkce: bydlení, práce, rekreace a doprava*" a následně v bodě 78 „*Plány určí strukturu každého ze sektorů, náležejících těmto čtyřem základním funkcím, a jejich polohu v městském celku*" [CIAM, 1933]. Vidíme, že vyhláška č. 501/2006 Sb. myšlenkově vychází z problémů města, které definovali architekti v roce 1933, a nikoli z problémů 21. století! Tehdy bylo velkým problémem přelidnění center měst, dnes je to přesně naopak. Staré Město Pražské mělo v roce 1873 hustotu 1 400 obyvatel/ha [Saglie, 1988]. Tento údaj odpovídá zjištění z tzv. Athénské

[3] Charta byla vydána francouzsky za války v roce 1942 jako resumé IV. kongresu z roku 1933 po individuální redakci Le Corbusiera. Reprint Athénské charty vyšel znovu ještě v roce 1957, tedy o šestnáct let později, s předmluvou Le Corbusiera a úvodním diskursem Jeana Giradouxe [Ulrich, 2009].

Obrázek 11.3: Jakou strukturu má tato zástavba na jižním okraji Prahy? Jaký má charakter? Nemá ani charakter ani strukturu. Dospěje do podoby kompletní zástavby polí a luk jako na Long Islandu na obrázku 11.4?
Foto: Pavel Hnilička

charty, kde se v bodě 9 uvádí: „*Historická jádra měst jsou nadměrně přelidněna (na 1 hektar připadá 1 000 dokonce až 1 500 obyvatel)*" [CIAM, 1933]. To však již dávno neplatí. Centra jsou dnes vylidněna a naopak se hledají nástroje, jak byty v centrech měst udržet. V Praze 1 je nyní hustota zalidnění pouhých 55 obyvatel/ha.[4]

Jan Jehlík, vedoucí ústavu urbanismu na fakultě architektury ČVUT v Praze, tvrdí, že základními funkcemi města nejsou „bydlení, práce, rekreace", ale „*bezpečí, komunikace a reprezentace*" [Jehlík, 2008: 14]. Bezpečí navrhuje jako kategorii pro soukromé, jež má být chráněno (tj. uzavřené), komunikaci jako kategorii pro veřejné, jež má být sdíleno (tj. otevřené) a reprezantaci jako kategorii pro symbolické, tedy pro ztotožnění se se sídlem, pro navázání vztahu. Vůbec sám pojem funkce je problematický a nepřesný. Raději bychom měli, jak doporučuje holandský architekt Rein Geurtsen, mluvit o stavebních programech [Geurtsen, 2009]. Programy jako takové se proměňují v čase, zatímco

[4] K 1. 1. 2009 žilo v Praze 1 na ploše 550 ha 30 343 obyvatel. Nízká hustota zalidnění je způsobena komerčním tlakem na nemovitosti a převahou obchodů, služeb a kanceláří. Hustoty zalidnění při posuzování větších celků vycházejí vždy nižší, protože jsou do nich započteny vodní plochy, parky apod. [Saglie, 1998].

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 263

Obrázek 11.4: Monofunkční plocha bydlení, Levittown, Long Island, New York, USA, 1948
Zdroj: Fairchild Aerial Surveys, 1948

Obrázek 11.5: Příklad nového polyfunkčního domu v Ostravě. V přízemí je restaurace, cukrárna a obchody, v patře jsou kanceláře a nad nimi byty. Kolem domu je dostatečně široký chodník a stavebník vysázel i stromořadí. Autoři projektu: architekti Tomáš Bindr, Jan Zelinka/Atelier 38, s. r. o.
Foto: Pavel Hnilička

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 264

struktura musí něco vydržet. Nemůžeme si přeci dovolit pokaždé přestavovat ulice spolu s infrastrukturou.

Plochy smíšené obytné popsané v § 8 výše zmiňované vyhlášky č. 501/2006 Sb. jsou přitom jediným smysluplným funkčním, resp. programovým, naplněním současného města. Předpis je dovoluje pouze tam, kde to dovolí „charakter zástavby" a „urbanistická struktura". Je přitom jasné, že jsou naléhavě zapotřebí právě tam, kde žádný charakter ani struktura nejsou! Model, kdy se v jednom domě objeví zároveň obchod, pracovní příležitosti a bydlení je cestou, jak se zbavit dopravních zátěží, stavět kompaktní město a naplnit ideu trvale udržitelného rozvoje. A tyto domy nemusí být žádnými mrakodrapy. Ulice kolem nich mohou být příjemné, obyvatelné a bezpečné.

Další výraznou překážkou pro udržitelný rozvoj sídel je v § 25 Vzájemné odstupy staveb. Tradiční české vesnice jsou vystavěny způsobem, kterému se velice obdivujeme. Je ale možné dnes po způsobu našich předků vystavět řadu domů jako například v Holašovicích níže na obrázku? Není, jedině s výjimkou. A každá výjimka může být z podstaty věci problematická. Fakt, že se vesnicím obdivujeme, plyne z častých požadavků v územních plánech stavět „venkovsky" nebo s „venkovským charakterem". Sám jsem se s tím setkal na mnoha místech. Snad nejobskurnější dokument jsem při své praxi získal od stavebního úřadu v Berouně pod názvem „hlavní znaky venkovské architektury", jež pravděpodob-

Obrázek 11.6: Příklad nového polyfunkčního domu v Písku. Nový komplex s byty je harmonicky usazen do svého okolí, chová se městsky, má obchodní parter s pestrou nabídkou občanské vybavenosti. Autoři projektu: architekti Vladimír Krajíc, Libor Monhart, Zdeněk Korch/FACT, s. r. o. *Foto: Pavel Hnilička*

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 265

Obrázek 11.7: Obec Holašovice je chráněná organizací UNESCO. Kompaktní způsob umisťování staveb je v rozporu s § 25 Vzájemné odstupy staveb vyhlášky č. 501/2006 Sb., o obecných technických požadavcích na využívání území ve znění pozdějších předpisů. Proč si zakazujeme dnes takto stavět?
Foto: Pavel Hnilička

Obrázek 11.8: Kolonie rodinných domů v Louňovicích. Soudobá výstavba rodinných domů nemá s „vesnickým charakterem" nic společného. Vesnické stavby stály téměř vždy na hraně pozemku s veřejným prostorem s okny a hlavní obytnou místností (síně) otočenými do tohoto prostoru. A to se zde přitom jedná podle územního plánu o plochu, kde byla navržena tzv. vesnická zástavba. Výsledek se od tradičních vesnic poněkud odlišuje
Foto: Pavel Hnilička

Obrázek 11.9: Holašovice – Umístění staveb na hranu pozemku s okny do velkorysé návsi. Domy stojí blízko sebe a nemají mezi sebou dnešní povinné odstupové vzdálenosti. Zato však vytvářejí pevnou uliční frontu a nádherné veřejné prostranství
Foto: Pavel Hnilička

ně zkopírovali od správy CHKO Český kras. V tomto „doporučujícím" textu se uvádí například povinný přesah střech 30–80 cm. Která ze staveb například v Holašovicích, jež jsou dokonce chráněny UNESCO, ji má? Dále, že je nevhodný růžový odstín na fasádu. Ředěním červené barvy vzniká růžová, proč by měla být na fasádě škodlivá? Dále se dočteme, že stavba nesmí převyšovat okolní zástavbu o 0,5 m. Když na vás vyjde místo vedle stodoly, tak jste na tom dobře, ale běda budete-li mít vedle sebe vejminek. Povinná je skládaná krytina červené až červenohnědé barvy. Která ze staveb na vesnicích si takový luxus mohla dříve dovolit? Nepochopení a neodbornost podobných požadavků klade překážky pro projekční praxi a vytváří velký odpor ze strany stavebníků a jejich architektů ke každému omezení, tj. regulaci výstavby. Namísto spolupráce býváme svědky právnických kliček a obcházení zákona. Nedobrými vztahy mezi stavebníky a orgány státní správy ve výsledku trpí vystavěné prostředí a krajina.

Podobně proti městské zástavbě v duchu Athénské charty bojuje i vyhláška č. 268/2009 Sb., o technických požadavcích na stavby. Z „neměstských ustanovení" jmenujme např. § 13 Proslunění, jež odkazuje na normové hodnoty. Jenže tento příslušný regulativ nevyšel ve sbírce zákonů, ale je výsledkem diskutabilnho názoru několika jednotlivců. Dále se podle § 26 Výplně otvorů kladou téměř nesplnitelné nároky při umístění stavby v ulici, kde jezdí tramvaj. Z hlediska hygieny je ideální suburbánní model výstavby. Ale počítají hygienici se splodinami z osobní automobilové dopravy, která v suburbiích enormě narůstá a dusí tak kompaktní města?

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 267

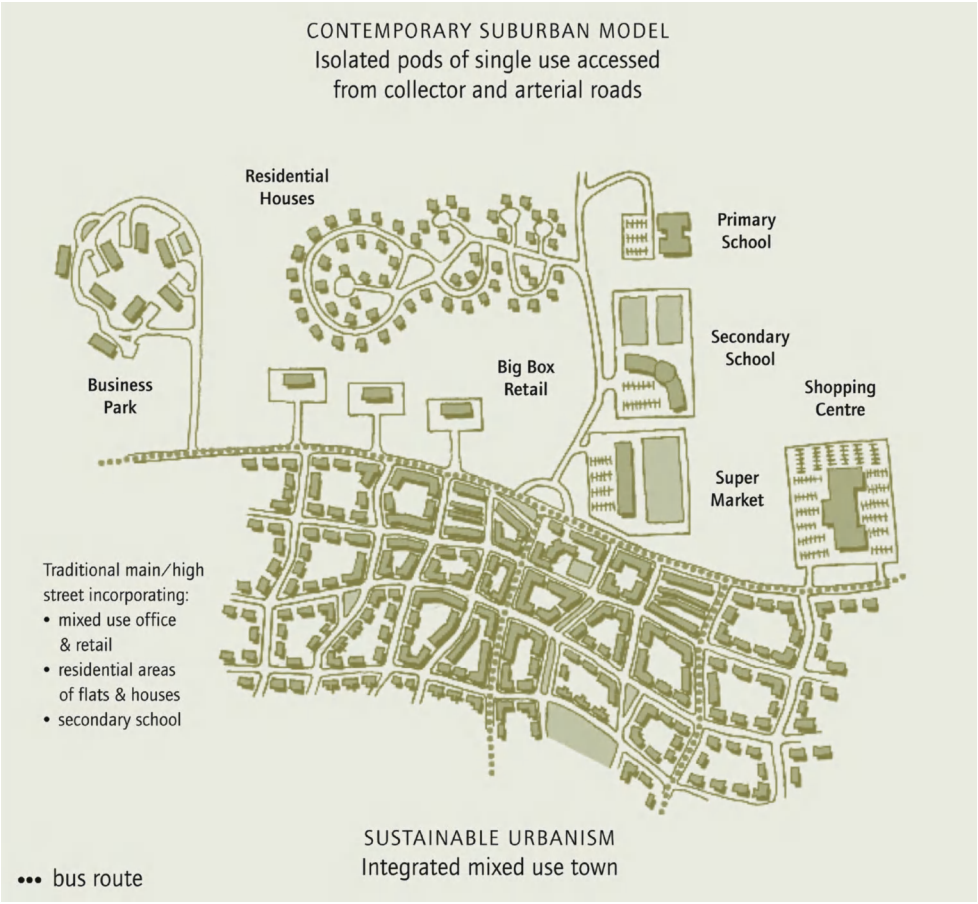

Obrázek 11.10: Srovnání současného suburbánního způsobu výstavby, kdy se jednotlivým funkcím vymezují jednotlivé monofunkční plochy, a tradičního způsobu, kdy se funkce navzájem prolínají
Zdroj: Nadace Prince Charlese, Valuing Sustainable Urbanism, An Overview of the Report, The Prince's Foundation for the Built Environment, 2007, str. 7

Při posuzování konkrétních staveb se nadhled nad celkem sídla vytrácí. Vyhláška č. 26/1999 Sb., o obecných technických požadavcích na výstavbu v hlavním městě Praze jde proti městu ještě dále např. požadavky na parkovací stání, kdy jsou stavebníci donuceni stavět garáže přímo v rodinných domech (je k zamyšlení, proč povinně stavět autu dům, který je nákladnější, než auto samo) a u bytových domů jsou nařízené přehnané nároky na podzemní parkoviště (v nesrovnatelně bohatším Curychu tak náročné požadavky neplatí).

Není mým cílem systematicky vystopovat veškeré podněty naší legislativy vedoucí k podpoře rozvoje suburbanizace. Jen považuji za užitečné nahlédnout do souboru pravidel, která mají zajistit obecné dobro. Nelze se zbavit dojmu, že

Obrázek 11.11: Pohořany: návrh nové zástavby rodinných domů v kompaktní podobě s jasným odkazem na tradiční formu uspořádání vesnických staveb. Domy jsou umístěny na hranu parcely bez odstupových vzdáleností, jak je požaduje vyhláška č. 501/2006 Sb. Domy nemají sedlové střechy, jak často bývá u tzv. vesnických staveb požadováno. Přitom je takovýto projekt o hodně blíže tradičními vesnici, než současné běžné kolonie rodinných domů, kde je tzv. venkovský charakter požadován. Ve skutečnosti se často stavějí samostatně stojící solitéry přibližně čtvercového půdorysu s omezením dvou nadzemních podlaží a šikmých střech roztodivných tvarů
Zdroj: vizualizace architekt Jan Jehlík

hlavním předmětem ochrany je samostatně stojící stavba, která tím více prospívá, čím vzdáleněji je umístěna od ostatních staveb. Pak ale nevyhnutelně dochází k rozvoji sídelní kaše, která jistě obecné blaho může jen stěží reprezentovat. Jistě nemůžeme za jediného viníka současného stavu označit špatnou legislativu. Jen si musíme uvědomit, že zmiňované a mnohé další předpisy, místo aby rozmach sídelní kaše usměrňovaly, tak ji ještě podporují, protože vycházejí z mylných myšlenkových předpokladů.

Územní plán

Územní plán je jedním z nejdůležitějších nástrojů, který reálně a konkrétně určuje podobu našich sídel. Závazně stanovuje, kde je možné stavět a kde nikoli. Tam, kde stavět umožňuje, určuje základní podmínky jak stavět. Mezi mnoha

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 269

jevy, jimiž se územní plán zabývá (vrstev ve výkresech územního plánu může být 100 i více), je právě tento úkon přeměny nezastavitelného území na zastavitelné, tím stěžejním. Stavební zákon definuje územní plán jako dohodu mezi občany, státem a obcí. Občané mají jisté šance proces ovlivnit svými podněty během projednávání a stát, respektive dotčené orgány státní správy, vydávají stanoviska k jednotlivým fázím návrhu. Hlavní roli v procesu hraje obec, respektive její zastupitelstvo, které pak zadává úkoly zpracovateli územního plánu, tedy architektu (dnes spíše týmu architektů a inženýrů).

Z územního plánu se tak stává kolbiště různých zájmů podněcovaných dramatickým rozdílem ceny stavebních a nestavebních pozemků, trasováním dopravní a technické infrastruktury a dalšími faktory. Zda-li se z územního plánu stane bezduchý dokument jako výsledek průniku těchto různorodých sil, záleží především na obci jako objednateli a jejím uvědoměním si tíže tohoto úkolu. Je vhodné připomenout, že přes veškeré omezení, jež s sebou územní plánování nese, je vytvoření plánu především tvůrčím procesem, kladoucím vysoké nároky na architekta – urbanistu. Města a obce potřebují vize, aby záplavě mnohdy protichůdných požadavků daly směr a měnily se k lepším místům pro život.

Stopy práce architektů Pavla Janáka v Hradci Králové, Camilla Sitteho v Olomouci nebo Antonín Engela v Praze jsou po necelých sto letech své existence skvělou ukázkou pozitivního přínosu architektury pro město. Osobně věřím, že po dalších sto letech bude podobně kladně hodnocena současná práce architektů Jana Sedláka, Romana Kouckého, Ivana Plicky, Petra Hrůšy a dalších. Tedy za předpokladu, že práce na územních plánech bude tvůrčím procesem a nestane se pouhou aplikací zákonů a nařízení, jíž chybí vlastní myšlenky a obsah. Na nebezpečí tohoto trendu v poslední době upozornili mnozí přednášející na konferenci Inventura urbanismu v roce 2010, jež pořádal ústav urbanismu na fakultě architektury ČVUT v Praze [Jehlík, 2010; Plicka, 2010; Plos, 2010; Sedlák, 2010].

S nárůstem počtu obyvatel v době průmyslové revoluce byl rozvoj měst nerozlučně spjat s expanzí na nezastavěnou půdu a s rozšiřováním zastavěného území. V době rozmachu sídelní kaše ztrácí plošný rozvoj svoji legitimitu, přesto dále pokračuje v ještě rychlejším tempu. Jeden ze zásadních úkolů dnešního územního plánování je tedy hledání lepšího a efektivnějšího využití již zastavěného území jako protipólu bezbřehé plošné expanze. Město Mnichov má již od osmdesátých let minulého století jasnou a stručnou vizi – chce být městem „městským, kompaktním a zeleným" – a velmi úspěšně ji dodržuje [EEA, 2006].

V následujících řádcích si představíme některé souvislosti a otázky územního plánování na jednom konkrétním územním plánu v malém českém městečku Mnichovice. Mnichovice leží ve Středočeském kraji východně od Prahy ve výhodné poloze u dálnice D1 a zároveň jimi prochází železnice z Prahy do Českých

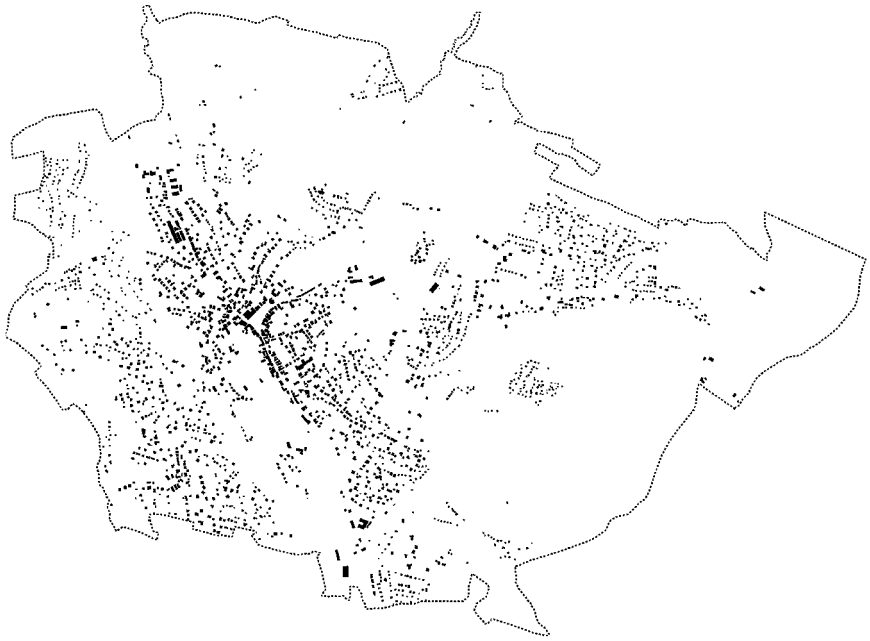

Obrázek 11.12: Obtisk zastavěné plochy domů na bílém pozadí – tzv. *schwarzplan*

Zdroj: Pavel Hnilička Architekti

Budějovic. Ve městě žije cca 3 tisíce obyvatel. K nim se v letních měsících přidává ještě cca 3,5 tisíce chatařů. Rozloha celého katastru města je 831 ha.

Urbánní struktura a veřejná prostranství

Současná struktura města je nejlépe čitelná z tzv. *schwarzplanu* – černého obtisku zastavěné plochy domů na bílém pozadí. Odfiltrováním ostatních vrstev dostaneme výkres, který je esencí města. Výkres, který vypovídá o kvalitě veřejných prostor ulic a náměstí. Na obtisku současných Mnichovic čteme na první pohled Masarykovo náměstí, úsek Ondřejovské ulice v centru, Pražskou ulici, spodní část Jiráskovy ulice a několik málo dalších ulic v centru. Tím ovšem čtení obtisku končí, protože struktura se dále rozpadá do nahodilé směsi solitérních staveb. Z obtisku zastavěné plochy jasně vidíme, že veřejné prostory města strukturu postrádají, že jsou nečitelné, tedy že neexistují. V těchto souvislostech se nelze zbavit dotěrné otázky, zdali jsou Mnichovice opravdu městem? Odpověď zní ano, jenže pouze na cca 33 ha, které mají městskou strukturu – tj. pouze na cca 9 % plochy ze zastavitelného území města, jak dále uvidíme.

Ostatních 91 % plochy sídla tvoří zástavba neměstská ve formě „sídelní kaše" neboli „urban sprawl" (především rodinné domy, chaty, viz obrázek 11.12). Při-

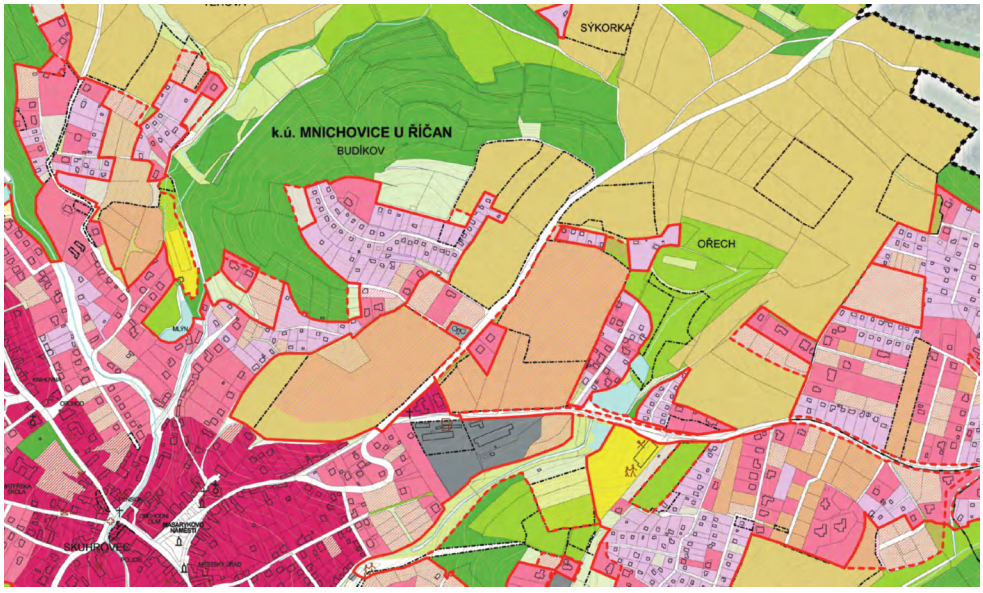

Obrázek 11.13: Průzkumy a rozbory, 2009. Výřez plánu využití území – plné plochy znázorňují současný způsob využití, šrafované plochy zastavitelné avšak dosud nezastavěné území podle současně platného územního plánu. Plán vyznačuje hranice zastavěného území (tlustá červená čára) a zastavitelného území (tlustá červená přerušovaná čára) a dále označuje lokality s žádostmi občanů o převod do zastavitelného území (černá čerchovaná čára)
Zdroj: Pavel Hnilička Architekti

tom se zdá, že nechybí mnoho a rozptýlená řídká zástavba může pokrýt celé katastrální území města, jak se tomu často v okolí Prahy děje.

Hranice města/zastavitelné, nezastavitelné území

Hledání hranice města je v době rapidního nárůstu zastavěných ploch nelehkým úkolem. Hranice mezi sídlem a volnou krajinou bývají nečitelné a někdy zástavba pokračuje tak, že se sídla mezi sebou navzájem spojují. Určit, kde se má stavět a kde už nikoli (tj. vymezení zastavitelného území) je zásadním a nejdůležitějším rozhodnutím územního plánu. Architekt Roman Koucký tuto hranici nazývá ve své teorii elementárního urbanismu *„první čarou urbanismu"* [Koucký, 2006a].

Zastavitelné území podle hranic platného územního plánu z roku 2002 (dále jen zastavitelné území) tvoří v součtu 371 ha. Při terénních průzkumech jsme zkoumali skutečnou hranici zastavěného území, kterou jsme zanesli do výkresové dokumentace. Naším cílem bylo vést tuto hranici přehledně, jednoduše a kompaktně. Pokud se v obci nachází nezastavěný pozemek, který je obklopen zástavbou a často je i vybaven technickou infrastrukturou, zahrnuli jsme jej do

rámce zastavěného území, i když se na něm fyzicky nenachází žádná nadzemní stavba. V rámci zastavěného území jsou tyto pozemky evidovány pod položkou *„nevyužité rezervy v zastavěném území"*. V době zpracování těchto průzkumů bylo v Mnichovicích zastavěno celkem cca 289 ha plochy obce včetně 29 ha nevyužitých rezerv v zastavěném území. Za zastavěné území tedy považujeme území o rozloze 318 ha.

Nezastavěné pozemky ležící na okraji zástavby, avšak na území zastavitelném, jsme evidovali pod položkou „rezervy mimo zastavěné území" (53 ha). Podle současného územního plánu je v Mnichovicích celkem 82 ha rezerv, což činí cca 9,9 % plochy celého katastru města. K datu zpracování průzkumů a rozborů byl od města předán seznam žádostí o změnu územního plánu města. Žádosti o převod z nezastavitelného do zastavitelného území pokrývají celkem 101 ha, což činí 12,2 % plochy celého katastru města. Ze součtu rezerv je patrné, že žádosti o další rozšíření zastavitelného území převyšují rezervy pouze o cca 20 ha.

Tabulka 11.1: Bilance zastavění území obce Mnichovice

	Město Mnichovice	**Z toho katastrální území**		
	Celkem	**Mnichovice**	**Božkov**	**Myšlín**
Celková plocha	**831 ha**	612 ha	91 ha	128 ha
Zastavěné území*	**318 ha**	220 ha	60 ha	38 ha
Podíl z celkové plochy katastru	*(38,3 %)*	*(35,9 %)*	*(66,1 %)*	*(29,8 %)*
Zastavitelné území	**371 ha**	262 ha	61 ha	48 ha
Podíl z celkové plochy katastru	*(44,6 %)*	*(42,7 %)*	*(67,4 %)*	*(37,8 %)*

Poznámka: * včetně „nevyužitých rezerv v zastavěném území" (celkem 28 ha)

Zdroj: Pavel Hnilička Architekti

Tabulka 11.2: Bilance žádostí o změnu využití pro nový územní plán obce Mnichovice

	Město Mnichovice	**Z toho katastrální území**		
	Celkem	**Mnichovice**	**Božkov**	**Myšlín**
Registrované žádosti celkem	155 ha	92 ha	8 ha	55 ha
Mimo zastavitelné území	101 ha	52 ha	3 ha	46 ha
Podíl z celkové plochy katastru	(12,2 %)	(8,5 %)	(3,4 %)	(35,8 %)
Uvnitř zastavitelného území	54 ha	40 ha	5 ha	9 ha

Zdroj: Pavel Hnilička Architekti

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 273

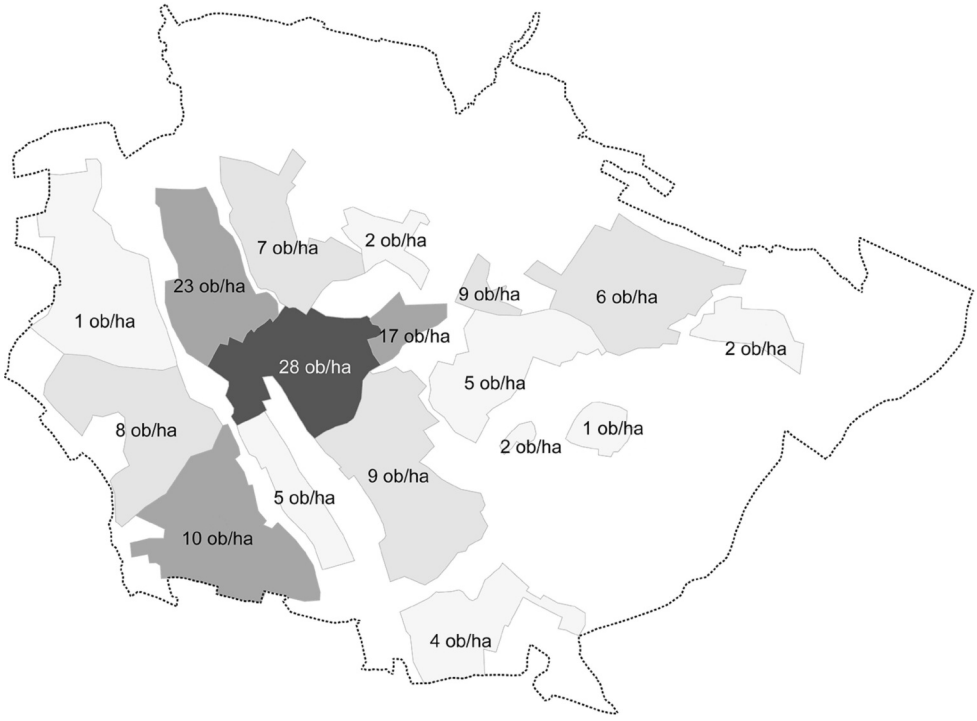

Obrázek 11.14: Hustota zalidnění podle vybraných okrsků, Mnichovice, Průzkumy a rozbory 2010. Pro vzájemné posuzování hustoty zalidnění je nutné předem přesně určit, kde se nachází hranice posuzovaného území. Budeme-li vycházet z administrativních hranic, mohou dvě oblasti stejné plochy vykazovat stejnou hustotu zalidnění, ač jedna je přitom hustší, než druhá. Jedna oblast může být částečně hustě zastavěna na jednom místě, s významným zastoupením parkových ploch, a druhá oblast pak zastavěna řídce po celé své ploše. Proto jsme pro výpočet provedli rozdělení ploch do okrsků se stejným charakterem zástavby a k nim pak spočítali příslušnou hustotu. Okrsky zahrnují pouze zastavěné území obce
Zdroj: Pavel Hnilička Architekti

Hustota zalidnění

Ačkoli je hustota zalidnění údaj kvantitativní, podstatným způsobem se dotýká kvality bydlení, zejména na okrajích měst v rozvolněné zástavbě [Lampugnani, Keller, Buser, 2007]. V tzv. sídelní kaši (urban sprawl) řídká zastavěnost kvalitu bydlení výrazně zhoršuje. Brzdí celkovou životaschopnost území a zabraňuje vzniku kvalitních veřejných prostranství. Bylo by ovšem přehnané a příliš jednoduché tvrdit, že větší hustota zalidnění automaticky znamená kvalitnější bydlení. Jakkoli je nutno považovat hustotu zalidnění za důležitý faktor urbanistického plánování, není samozřejmě faktorem jediným. Hustota zalidnění však jednoznačně patří k základní definici města. Prostorová blízkost mezi domy vytváří městský charakter. Bez určité hustoty zastavění není možno vytvořit kvalitní městský prostor.

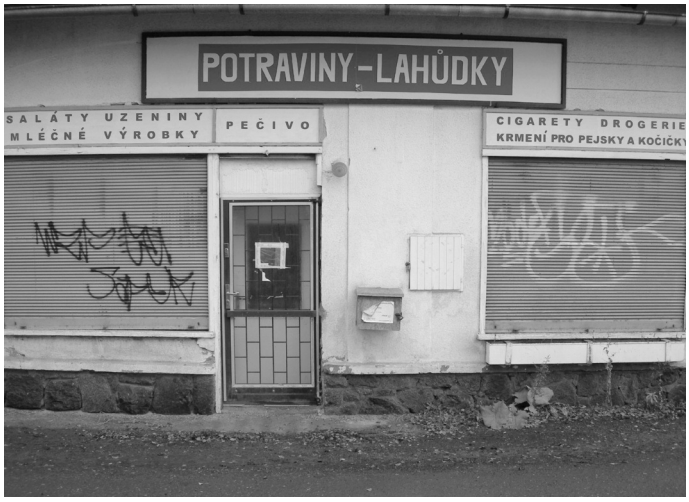

Obrázek 11.15: Mnichovice, část Božkov. Jedním z důsledků velmi nízkých hustot zalidnění je mimo jiné krach drobných obchodů a služeb

Zdroj: Pavel Hnilička Architekti

Hustoty zalidnění jsou v Mnichovicích velice nízké a ani v centrální části nedosahují hodnoty 30 obyvatel/ha, což strukturálně odpovídá velmi rozptýlené zástavbě rodinných domů. Při zhuštěné řadové zástavbě rodinnými domy s vlastní zahradou na menších parcelách lze docílit hustoty zalidnění cca 60–80 obyvatel/ha. O skutečné městské zástavbě lze hovořit až od hustoty zalidnění cca 100 obyvatel/ha výše. Pro srovnání můžeme uvést příklad městské blokové zástavby pražských Vinohrad, kde je současná hustota zalidnění cca 330 obyvatel/ha. Souvislost hustot a dopravy je velkým tématem dvojice dopravních inženýrů Newman a Kenworthy, kteří ve své obsáhlé publikaci „Města a závislost na automobilu" na základě více než dvacetiletého sběru dat z mnoha zemí dokázali, že nízká hustota zalidnění cca 30 obyvatel/ha vytváří závislost na používání osobního automobilu jako jediného smysluplného dopravního prostředku. Od hustoty cca 50 obyvatel/ha podle nich začíná dobře fungovat veřejná doprava (vzhledem k rentabilitě a četnosti spojů) a při hustotách nad 100 obyvatel/ha začnou ve městě hrát významnější roli pěší vazby [Newman, Kenworthy, 1989; Lampugnani, Keller, Buser, 2007].

V Mnichovicích podle ČSÚ žilo k 1. 1. 2009 celkem 3 043 obyvatel. V letních měsících však tento počet vzrůstá, a to díky velkému podílu zástavby pro rekreaci (chatové osady, zahrádkářské kolonie) běžně až na 6700 obyvatel. Současná hustota zalidnění na zastavitelném území je velice nízká: cca 8 obyvatel/ha (trvale bydlících). Vezměme v úvahu hypotézu, že by se hustota zvýšila na cca 30 obyvatel na hektar, tj. ve standardu pro samostatné rodinné domy se zahradami, pak by plocha zastavitelného území nabízela místo pro: 11 130 obyvatel (při hustotě 30 obyvatel/ha) a v případě řadových rodinných domů do-

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 275

Obrázek 11.16: Využití zastavitelného území města Mnichovice (371 ha)
Zdroj: Pavel Hnilička Architekti

konce pro: 29 680 obyvatel (při hustotě 80 obyvatel/ha). Tato úvaha neznamená ani prognózu ani plánovaný program. Vybízí k zamyšlení nad charakterem zástavby a nad kapacitami území.

Z výpočtů volných nezastavěných rezerv (v zastavitelném území) plyne, že mohou být v dohledné době jen stěží naplněny. Z hlediska nakládání s veřejnými prostředky (ekonomie města) i z hlediska vlivů na životní prostředí bude pro město výhodnější lépe využívat stávající plochy, než zabírat volnou krajinu za městem.

V Mnichovicích je jasně vidět, že v řídce osídlených částech Božkov a Myšlín se obchodu a službám vůbec nedaří, v centru fungují spoře a to ještě díky tomu, že leží ve spádové oblasti širšího okolí přístupného automobily. Nízká hustota zalidnění v Mnichovicích vypovídá o tom, že jsou spíše obytnou a rekreační zónou pražského regionu, závislou na svém okolí, než samostatným městem.

Funkce v území

Po provedení terénních průzkumů jsme vypozorovali určité převažující funkce na jednotlivých pozemcích. Drtivá většina pozemků je využívána monofunkčně a jen velmi malá část, kterou nazýváme „jádrové území města", má funkce městsky promíchané a lze ji tudíž jako jedinou označit za městskou. Na této ploše, která činí jen 8,9 % plochy zastavitelného území, se odehrává bydlení i práce dohromady, jsou zde kostely, školy, obchody, služby, administrativa a další funkce. Největší podíl v zastavitelném území zabírá „bydlení v rozvolněné zá-

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 276

stavbě“ (25,8 %) a „chaty a zahrádkářské kolonie“ (27,2 %). Tyto dva způsoby využití pozemků pro trvalé a rekreační bydlení celkem zabírají přes 50 % zastavitelného území na celkem 197 ha. Ostatní funkce po odečtení veřejných prostranství a rezerv ze zastavitelného území zabírají pouze 50 ha. To znamená, že tyto dvě funkce (bydlení) mají čtyřnásobnou převahu nad ostatními funkcemi.

Rozdíl mezi funkcemi „bydlení v rozvolněné zástavbě“ a „chaty a zahrádkářské kolonie“ byl stanoven při terénních průzkumech s ohledem na velikost staveb na předmětných pozemcích. Do první kategorie byly zařazeny rodinné domy. A to bez ohledu na to, mají-li číslo popisné či evidenční, protože i v objektu s číslem evidenčním lze mít nahlášen trvalý pobyt. Přestože se z průzkumů prováděných v zimním období (tj. při topné sezóně) ukázalo, že i řada chat je pravděpodobně trvale obydlená, byly do první kategorie zařazeny pouze větší objekty s charakterem rodinného domu. U těchto staveb se místy vedle bydlení vyskytují další funkce jako například ordinace lékařů, autoopravny apod. Jejich výskyt je žádoucí a nijak zásadně popisované jevy nemění. V druhé kategorii se vyskytují chaty a příbytky zahrádkářských kolonií.

Obě kategorie trvalého a rekreačního bydlení jsou navzájem velmi promíchané a jen výjimečně utvářejí ucelené okrsky. V chatových oblastech, které byly dříve určeny pouze pro rekreaci, se chaty postupně přestavují na rodinné domy, aniž by se tomu přizpůsobil stav komunikací a veřejné vybavenosti. Ostatní funkce mimo výše popsané jádro města a navazujících obou kategorií bydlení zastupují v obci minoritní postavení. Průmysl a technická vybavenost zaujímá 3,2 % a sport 1,3 % plochy zastavitelného území města. Je s podivem, že v Mnichovicích není ani jedna zemědělská usedlost, která by obhospodařovala okolní polnosti.

Ze současného funkčního využití plyne drtivá převaha bydlení. Je výsledkem touhy po *„zdravém bydlení v přírodě“*, vzrůstající dostupnosti individuální dopravy a dalších faktorů. Mimo jiné je ale také výsledkem přesvědčení, že bydlení je prospěšné jak sídlům, tak i přírodě. Je převaha ploch v územních plánech, kde je předepsáno tzv. čisté bydlení, prospěšná? Je dobře vyžadovat na tak rozsáhlých plochách pouze samostatné rodinné domy na samostatných stavebních parcelách s náležitými odstupy od ostatních staveb a od cest? Je správné takto extrémně zatěžovat veřejné rozpočty z toho plynoucími nároky na veřejnou infrastrukturu? Postupným přidáváním ploch pro tzv. čisté bydlení nevzniká samostatné sídlo, jak by snad obecně vžitý název *„satelitní městečko“* pro nové kolonie rodinných domů mohl navádět, ale sídliště ve smyslu *„noclehárny“*. Nikoli soběstačné obydlení, ale pouze jedna část funkčního spektra, která je závislá na jiných místech, a tudíž má vysoké nároky na veřejnou dopravní a technickou infrastrukturu.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 277

Obrázek 11.17: Koncept územního plánu Svojetice – vizualizace nové zelené hranice sídla
Zdroj: architekti Pavel Hnilička, Daniela Šteflová, Ida Čapounová, 2010

Koncept územního plánu Svojetic

Velmi podobná situace je v obci Svojetice, ležící nedaleko od Mnichovic. Na tomto příkladu si ukážeme možnosti tvůrčí práce v suburbánním prostředí. Obec se jižním a západním směrem nemá téměř již kam rozpínat, protože zástavba dosáhla hranic lesa. Zato směrem severním a východním by možná již brzy mohla srůst s Tehovcem, Srbínem a následně Mukařovem v jeden celek napojený na pražskou aglomeraci, kde se hranice mezi obcemi stírají a krajina je plnoplošně pokryta sídelní kaší. V konceptu územního plánu jsme proto vymezili novou hranici pro budoucí zástavbu. Navrhujeme vysadit nové remízky a mezi nimi rozprostřít krajinnou zeleň v podobě pastvin a nízkých keřů. Tento nově vysázený pás vymezí hranici zastavitelného území do budoucna, aby nebyla jen "čarou na výkrese", ale hmatatelnou skutečností. Zástavbu po tuto novou hranici plánujeme v etapách. Nejprve by mělo dojít k využití rezerv daných stávajícím územním plánem a teprve potom k zástavbě nových ploch.

Původní jádro obce leží zcela mimo těžiště zastavěného území. Nová výstavba se chaoticky a bezkoncepčně rozrůstala jižním a západním směrem k lesům. Oproti původní velkoryse založené návsi, jak v době zakládání vesnic bývalo zvykem, je novější zástavba ochuzena o kvalitní veřejná prostranství. Navrhujeme proto podpořit historické jádro obce tím, že potvrdíme jeho polohu v centru zástavby a vyrovnáme jeho vyosení. Historické jádro obce dále umocňujeme vložením dvou okružních cest. Nejsou to však komunikace ve smyslu dopravních obchvatů, ale především tzv. obytné komunikace s důrazem na pěší a cyklisty. Cesta vnější vede podél nové severní a východní

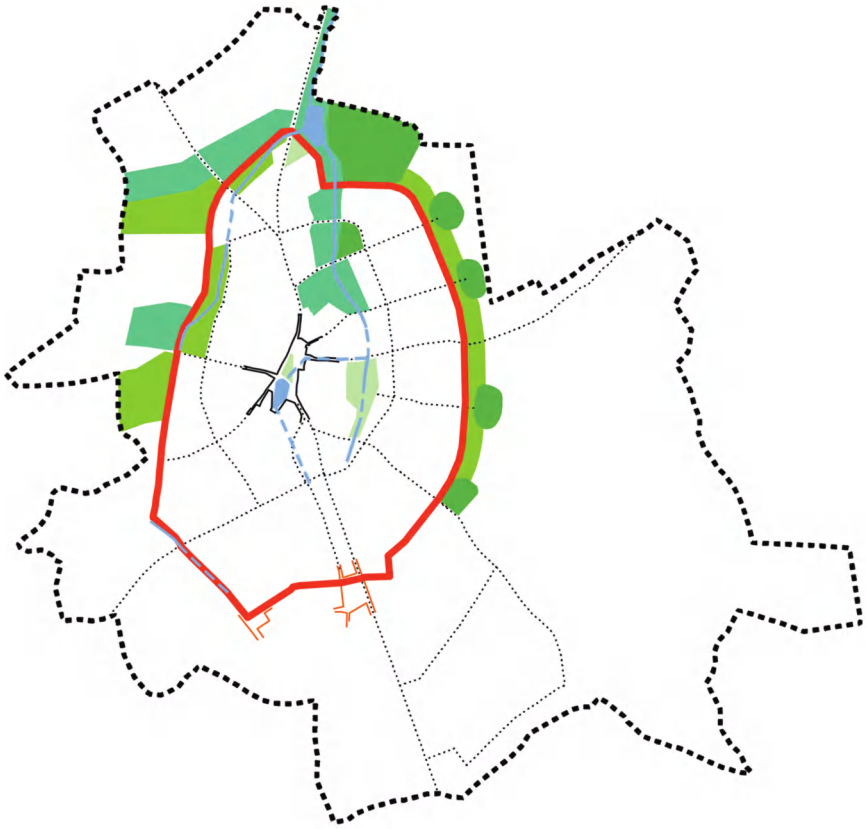

Obrázek 11.18: Koncept územního plánu Svojetice – Vytvoření zelené hranice sídla

Zdroj: architekti Pavel Hnilička, Daniela Šteflová, Ida Čapounová, 2010

hranice a v jižní části prochází novou návsí. Cesta spojuje i další významné body v obci: školku, nový rybník na Jevanském potoce, louku U Kříže a dětské hřiště V Jámách. Cestu vnitřní nazýváme „sousedským okruhem". Navrhujeme ji doplnit stromořadím. Stromy ulici dodají obytný charakter a zpomalí projíždějící dopravu. Vnitřní cestu kategorizujeme jako tzv. obytnou ulici, kde má chodec přednost před vozidly.

Obě cesty jsou základní kamenem urbanistické koncepce. Jejich pospojování výrazně zlepší kvalitu života v obci a prostupnost území. Jsou důležitým prvkem orientace v prostoru. Pokud se člověk dokáže v území dobře orientovat, pak se dobře cítí a prostředí je mu milé a může si k němu vytvářet vztah. Pokud je území špatně navržené a člověk je dezorientován, nastupují pocity úzkosti a strachu. Okružní cesty, které budou mít svůj nezaměnitelný charakter oproti jiným komunikacím, zavedou jistý řád do chaotické zástavby.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 279

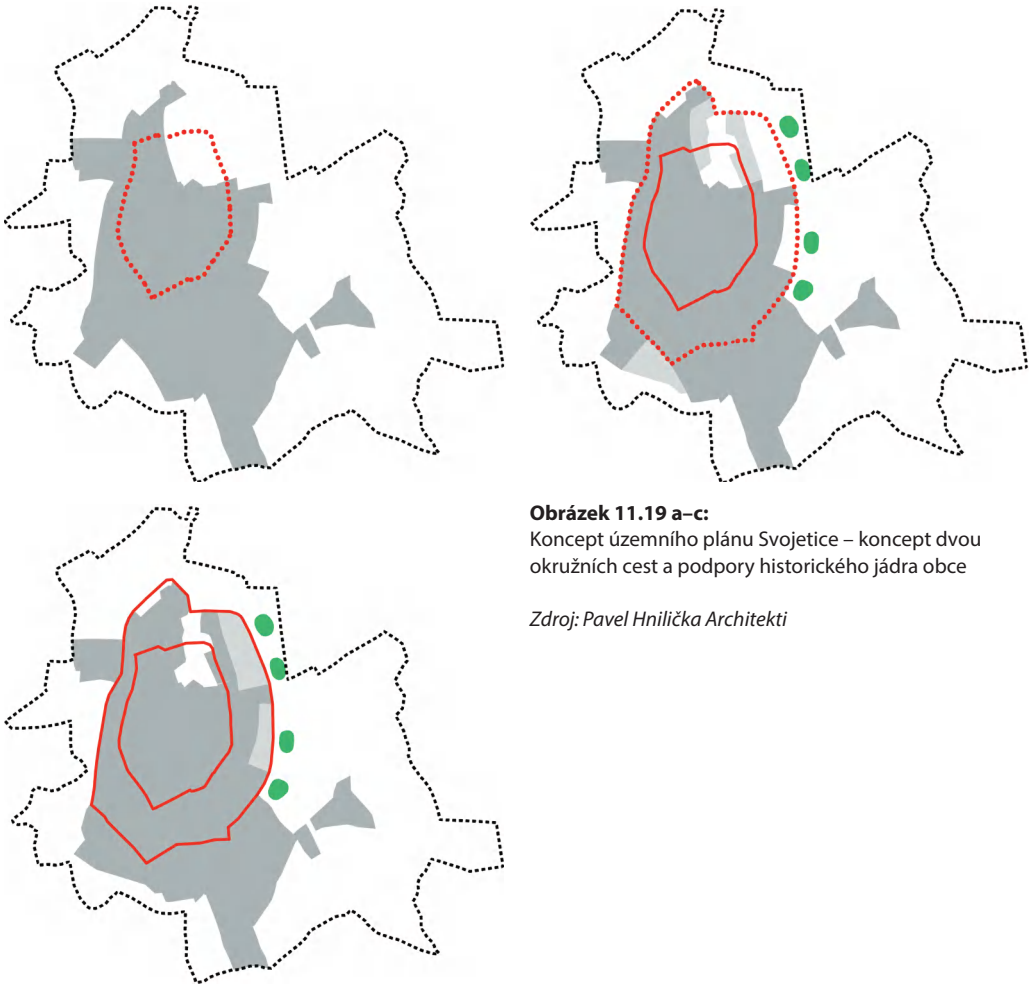

Obrázek 11.19 a–c:
Koncept územního plánu Svojetice – koncept dvou okružních cest a podpory historického jádra obce

Zdroj: Pavel Hnilička Architekti

Regulační plán

Často kritizovaným jevem v souvislosti s rozmachem sídelní kaše bývá špatná kvalita veřejných prostranství. Příčin, proč se kvalitní veřejná prostranství nedaří realizovat, je jistě vícero. Podle mého názoru tkví zásadní problém v tom, že se fyzicky nekreslí do plánů. V poslední době můžeme vysledovat pokusy o zakreslování veřejných prostranství do územních plánů. Tento požadavek zákonodárce stanovil, evidentně na základě špatných zkušeností z praxe, kdy se veřejná prostranství degradují, v prováděcím předpisu ke stavebnímu zákonu ve vyhlášce č. 501/2006 Sb. o obecných technických požadavcích na využívání území. V ustanovení v § 7

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 280

odst. 2 je psáno, že na každé dva hektary nové plochy má být vymezeno minimálně 1000 m^2 veřejného prostranství (do něhož se však nezapočítávají komunikace). Požadavek se jeví na první pohled jako chvályhodný, nicméně v úrovni územního plánu zpracovávaného v měřítku 1 : 5000 (resp. 1 : 10 000 u větších měst) více než problematický. Dotýká se totiž konkrétního řešení ulic a náměstí. Tedy měřítka podrobnějšího, kdy je záhodno sestoupit více do detailu a pracovat v úrovni plánu regulačního v měřítku 1 : 1000, případně 1 : 500. Na této úrovni lze již konkrétně a přesně prostory navrhovat. V úrovni územního plánu lze pouze vytipovat určité lokality, ale jejich konkrétní řešení je nutné přenechat do regulačního plánu. A v tom tkví zcela zásadní problém, protože regulační plány se v České republice vytvářejí jen zcela výjimečně. Například v německém městě Münster platí pravidlo, že novostavba může vzniknout pouze na místě, kde je schválený regulační plán. Jeho návrh a schválení sice není rychlý, ale vztahy v území se mezi stavebníky pomocí plánu vyřeší a povolování staveb je následně rychlejší.

U nás se pohybujeme v prostředí, kdy je běžnou praxí na stavebních úřadech při posuzování souladu navrhovaných staveb s územním plánem, nazvětšovat si předmětné místo v územním plánu na samotný detail pozemku s exaktním vedením katastrálních hranic (které obzvlášť u nedigitalizovaných map vykazují značné rozdíly od reality). Územní plán se díky technice a možnosti následného „zoomu" najednou dostává do detailu, v němž koncipován nebyl a ani ze své podstaty koncipován být nemohl. Dochází tak k absurdním situacím, kdy je například zamítnuto rozšíření cesty o 2 m do jiné plochy. Takováto debata nad vytištěným územním plánem by byla bezpředmětná, protože 2 m ve skutečnosti jsou v měřítku 1:10 000 na plánu jen 0,2 mm! Pravítkem tedy velikost neměřitelná, nicméně při zvětšení na obrazovce již libovolně měřitelná na setiny milimetru. Je evidentní, že pro posuzování konkrétních staveb je chybějící článek regulačního plánování nenahraditelný. Se zvětšováním rozlišení náhledu na území je nutně zapotřebí přestoupit na jinou úroveň plánování.

Regulační plán zejména vymezuje plochy veřejné a soukromé, a to jasnou a pečlivě definovanou hranicí tzv. uliční čáry. Architekt Roman Koucký jí právem dává velkou důležitost a nazývá ji druhou čarou urbanismu [Koucký, 2006a]. Vyvážený poměr mezi plochami soukromými a veřejnými je základní předpoklad k dobře fungujícímu sídlu. Když má tento předěl jasně určenou hranici a také vymezené pravomoci, je všem jasné, kdo se o co má starat. Neutěšené plochy, pro které se vžilo označení „ne-místa", zákonitě vznikají tam, kde je poměr mezi soukromým a veřejným nevyvážený a kde se tato hranice stírá.

Výhodou regulačního plánu je to, že jím lze definovat veřejná prostranství, aniž by spolu s tím bylo nutné navrhovat konkrétní okolní domy nebo parky. Ponechání míry volnosti architektonického ztvárnění staveb je pro vznik sídel

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:21 Stránka 281

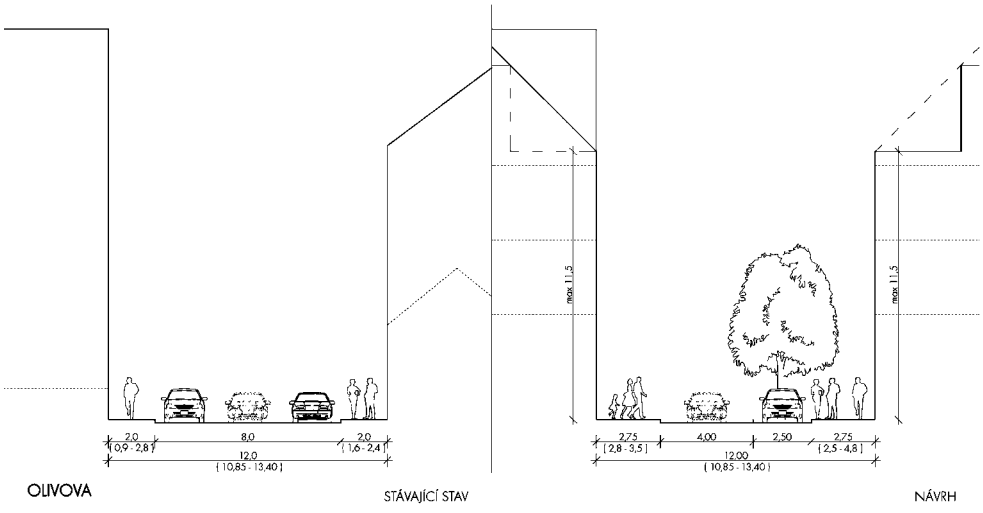

Obrázek 11.20: Návrh úprav uličního profilu Olivovy ulice v Říčanech. Rozšíření chodníků a osazení stromořadí zlepší charakter ulice. Regulační plán centra města Říčany. Autoři projektu: architekti Pavel Hnilička, Daniela Šteflová, 2010
Zdroj: Pavel Hnilička Architekti

naopak žádoucí. Regulační plán řeší hodnoty, které z logiky věci mnohonásobně převyšují životnost staveb. Kolikrát již byly jednotlivé stavby na pražském Václavském náměstí zbourány a přestavěny a kolikrát ještě budou? A přitom základ náměstí, tedy regulace, pramení od lokátorů Karla IV.

V regulačním plánu jde hlavně o veřejné prostory: ulice, náměstí, parky, ale i pěšiny, aleje, výhledy do krajiny, zákoutí a mnohé další. Jde o ztvárnění prostoru, tvar a charakter veřejných prostranství, o náladu, kterou budou jednou mít návštěvníci při obývání sídla. Jde o síť veřejných prostorů, které na sebe navzájem navazují. Veřejný prostor můžeme vnímat jako „obývací pokoj obce". Jde o jeho hranice a správné proporce mezi jeho šířkou a výškou. Jde o život mezi budovami, jak jej popisuje Jan Gehl [2000]. Jde o vymezení ploch, kde se má stavět a kde nikoli. To vše je práce tvůrčí a nelze ji nahradit souborem pouček.

Po technické stránce lze regulační plán sestavit jen s několika málo pomůckami. Tou nejdůležitější je, jak jsme již zmínili, uliční čára dělící plochy veřejné a soukromé. Na ní navazuje čára stavební, jež určuje, kde a jak mají stát objemy staveb. Jedná se tedy o nepřekročitelnou hranu zastavění. Od doby první republiky se vžilo používání tří druhů stavebních čar. Architekt Roman Koucký v regulačním plánu centra Ústí nad Labem je nazývá takto [Koucký, 2006b]:

a) **uzavřená**, jíž se rozumí v celé své délce souvisle a úplně zastavěné rozhraní zastavitelného území bloku a veřejného prostranství, jehož zástavba však nesmí nikde ustupovat;

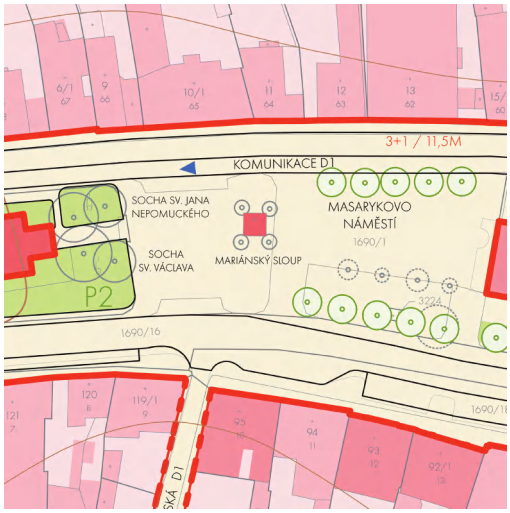

Uzavřená stavební čára – plná –
domy se musí dotýkat v celé uliční frontě.
Použito na náměstí

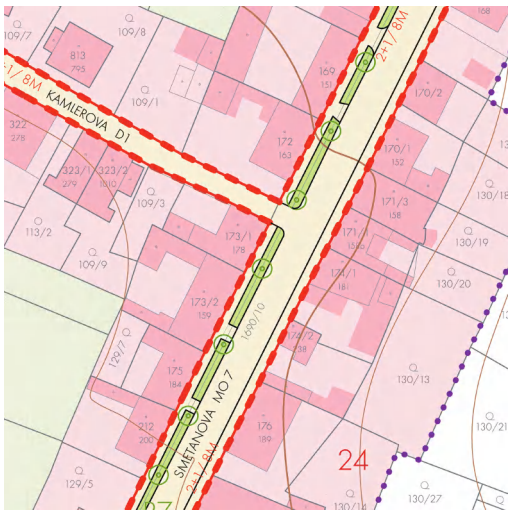

Otevřená stavební čára – čárkovaná –
domy musí stát na hraně se stavební čárou.
Mezi domy mohou být rozestupy, avšak nemusí

Volná stavební čára – tečkovaná –
domy tuto čáru pouze nesmí překročit,
nemusí se však na ní vázat

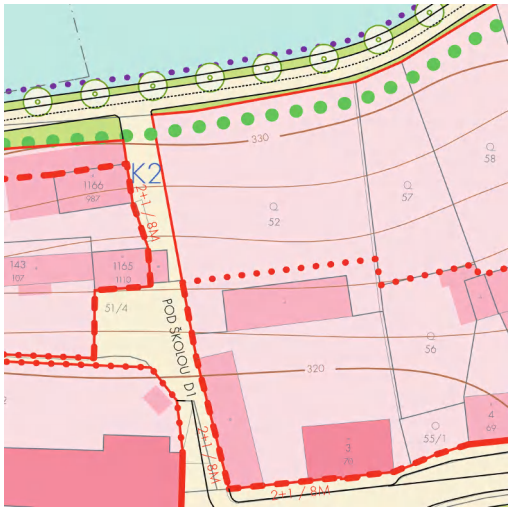

Obrázek 11.21 a–c:
Ukázky tří typů stavebních čar. Regulační plán centra města Říčany. Autoři projektu: architekti Pavel Hnilička, Daniela Šteflová, 2010

Zdroj: Pavel Hnilička Architekti

b) **otevřená**, jíž se rozumí v celé své délce přerušitelně zastavěné rozhraní zastavitelného území bloku a veřejného prostranství, jehož zástavba však nesmí ustupovat;

c) **volná**, jíž se rozumí v celé své délce přerušitelně zastavěné rozhraní zastavitelného území bloku a veřejného prostranství, jehož zástavba smí libovolně ustupovat.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 283

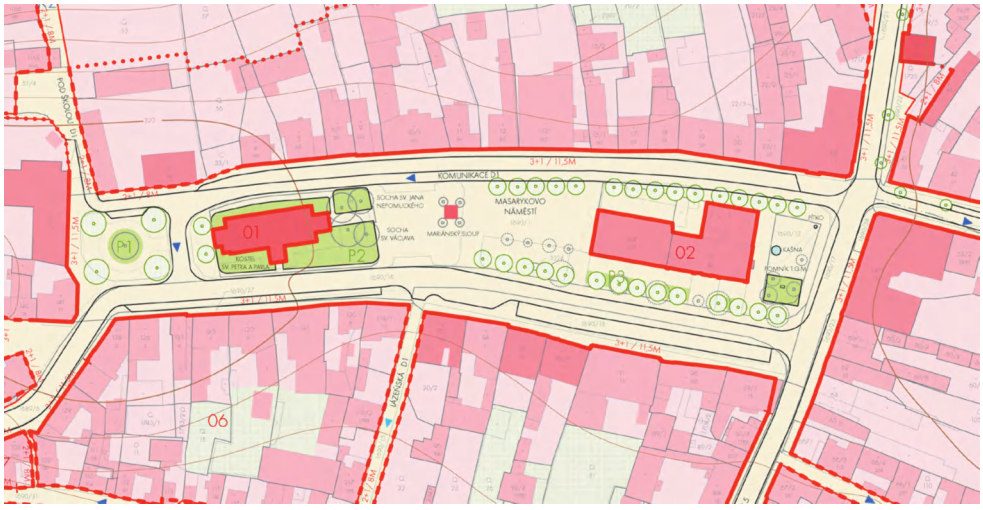

Obrázek 11.22: Výřez regulačního plánu města Říčany. Koeficienty podlažních ploch jsme stanovili pouze do výseků zelených ploch uprostřed bloků. Jinak jsme navrhli pouze zastavěnost. Cílem je zpevnění výstavby po obvodech bloku a ponechání volných středů. Autoři projektu: architekti Pavel Hnilička, Daniela Šteflová, 2010
Zdroj: Pavel Hnilička Architekti

Ke stavební čáře stačí doplnit maximální výšku staveb a to podlažností, resp. konkrétní hodnotou v metrech. Na některých místech je dobré stanovit i minimální výšku, pokud si to význam místa zaslouží, aby například na významném nároží nevznikl jednopodlažní sklad. V regulačním plánu je účelné dále vymezit detail veřejných prostranství: konkrétní šířku jízdních pruhů, chodníků a jejich tvary, a v některých případech i přesnější popis povrchů, výběr stromů, svítidel a dalšího mobiliáře. Fixně a přesně má být vymezeno to, co je ve veřejném prostoru, a naopak tomu, co je soukromé, je dobré ponechat co největší volnost. V ideálním případě je veřejný prostor napřed vystavěn, jako tomu bylo například na některých částech v Barceloně podle návrhu Idelfonsa Cerdy. Volná místa určená k zastavění tím získají na hodnotě.

Pro soukromé plochy je užitečné stanovit jen minimální množství pravidel: základní objemy, které spoluvytvářejí veřejný prostor, a případně přibližné polohy hlavních vstupů do objektů. Další podrobnosti jako sklony střech, či dokonce typy krytin nebo barvy omítek staveb do regulačního plánu nepatří (ač jsou mnohdy i obsahem plánů územních), protože předurčují budoucí návrh konkrétní stavby. Docházelo by tím ke směšování dvou z povahy věci rozdílných procesů. Odůvodnitelné jsou snad jen v cenných historických jádrech měst. Minimalizace pravidel pro soukromé plochy dává regulačnímu plánu větší šanci na dlouhý život a respekt stavebníků. Příliš sešněrovaný a nesrozumitelný soubor pravidel se sám odkazuje k brzkým změnám, či

Obrázek 11.23: Regulační plán. Soutěžní návrh přestavby areálu Světovar v Plzni. Bílé plochy ohraničené červenými čarami jsou vyčleněné plochy pro výstavbu, jež je předurčena jen minimem pravidel, zatímco veřejná prostranství jsou řešena do detailu. Bílé plochy označené šedou čarou uvnitř areálu jsou stávající průmyslové budovy konvertované pro nové využití.
Autoři projektu: Pavel Hnilička, Marek Řehoř, 2010
Zdroj: Pavel Hnilička Architekti

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 285

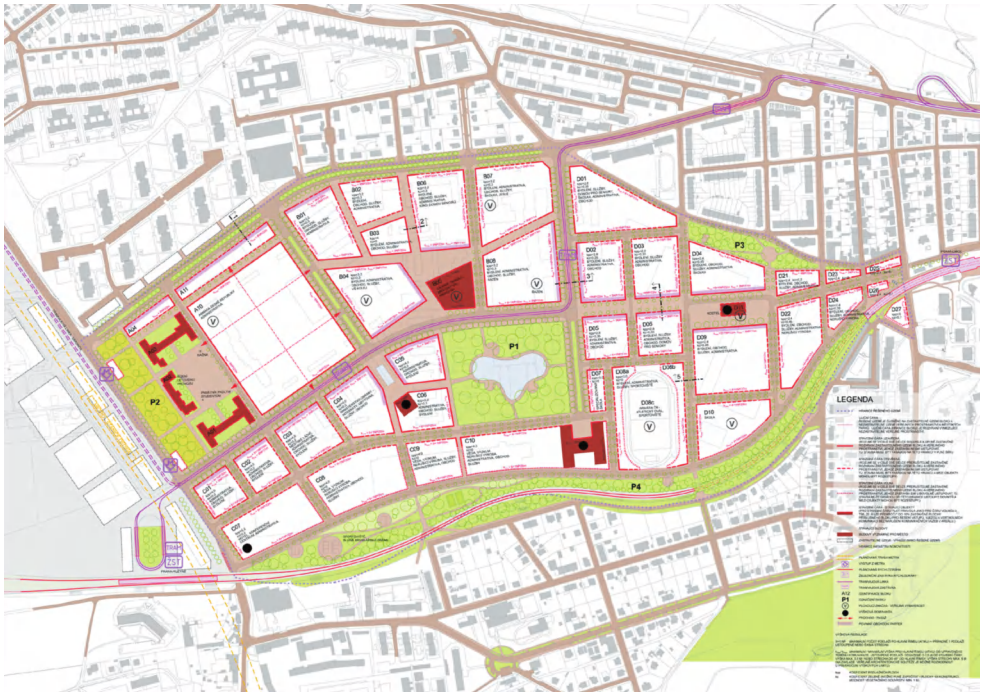

Obrázek 11.24: Ukázka regulačního plánu přestavby „brownfieldu" v Praze Ruzyni. Soutěžní návrh. Autoři projektu: Pavel Hnilička, Marek Řehoř, Martin Chlanda, Ondřej Sikora, 2010
Zdroj: Pavel Hnilička Architekti

úplnému konci. A právě dlouhověkost je nejcennější vlastnost dobrého regulačního plánu.

Určení míry využití území (obyčejně definovaných koeficienty podlažních ploch) je v případě vymezení stavebních čar a výškových limitů diskutabilní a mělo by být použito jen tam, kde se stavební pozemky nově vymezují. Představme si řadu domů třeba na náměstí se dvěma volnými parcelami pro výstavbu nových domů. Obě parcely jsou stejně široké. Jenže jedna vybíhá hluboko do dvora, ale zato druhá končí pár metrů za dvorní fasádou sousedního domu. Pokud bychom uplatňovali metodu míry využití území vztaženou na konkrétní pozemek – znamenalo by to, že jeden dům bude moci býti jako jsou ostatní v řadě, jenže ten druhý nám vyjde na velikost rekreační chatky. Mezi ostatními bude při pohledu z veřejného prostranství působit leda komicky. Členění parcel je výsledkem dědických řízení, dělení, scelování, koupě a prodejů a je pošetilé podle těchto nahodilostí určovat velikost stavby. To má smysl pouze u nově vymezených parcel, kde se reguluje objem. Smysluplné je proto spíše stanovení maximální zastavěnosti pozemku, resp. koeficientu zeleně.

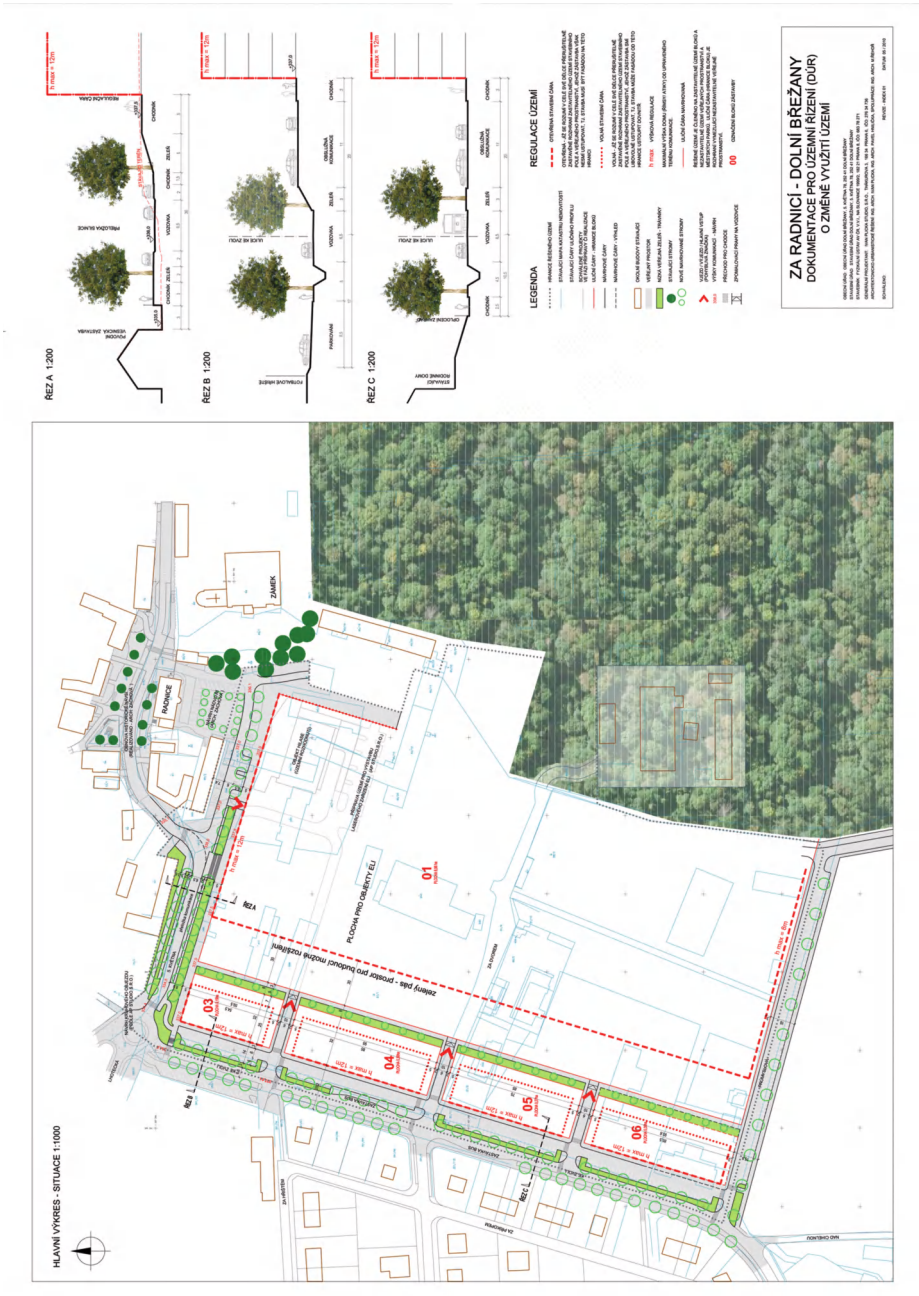

Obrázek 11.25: Příklad regulačního plánu pro bývalý areál JZD v Dolních Břežanech. Úloha byla specifická plánovaným umístěním rozlehlého výzkumného centra, proto je pro něj vymezena pouze otevřená stavební čára řešící okolní veřejná prostranství.
Autoři projektu: Ivan Plicka, Pavel Hnilička, 2009
Zdroj: Pavel Hnilička Architekti, Ivan Plicka studio

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 287

Závěr

Po letech modernistického přístupu, kdy jsme se snažili mít města plně pod kontrolou a vše dopředu naplánovat, došlo k vystřízlivění a nabytí vědomí, že město nemá žádný koncový stav, žádnou „hotovou verzi", a musíme tudíž umět pracovat s nahodilostí a se změnami ve společnosti. Nicméně se jasně ukázalo, že úplný výpadek plánování a ponechání vývoje samospádem vede pouze k chaosu a neutěšenému prostředí. Územní i regulační plánování je tedy věcí nalezení střední míry, co plánovat a co ponechat přirozenému vývoji. Po letech modernistického experimentu [Lampugnani, 2002, 2000] vidíme, že naši předci tuto střední míru znali. Je až obdivuhodné, jak stará města a čtvrtě postavené do konce 19. století jsou schopna dobře absorbovat současnou dynamickou společnost s jejími rozličnými nároky a technologiemi, zatímco novější výstavba stavěná jako „zaručeně moderní" toho schopna až na výjimky není.

LITERATURA

Braumann, Christoph. 1986. *Zusammenhänge von Bebaungsdichte, Bebaungsart und Erschliessungskosten.* Salzburg: SIR hrsg. von A. Moser.

CIAM. 1933. „Athénská charta." [online] [cit. 25. 10. 2010]. Dostupné z: <http://www.gis.cvut.cz>.

Commission of the European Communities (CEC). 1990. „The Green Paper of the urban environment." Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

EEA. 2006. *Urban sprawl in Europe: The ignored challenge*. Copenhagen: European Environment Agency.

Gehl, Jan. 2000. *Život mezi budovami – užívání veřejných prostranství.* Brno: Nadace Partnerství – Program partnerství pro veřejná prostranství a Jan Gehl.

Geurtsen, Rein. 2009. *Historie evropského urbanismu z nizozemské perspektivy*. Praha: ČVUT.

Hnilička, Pavel. 2005. *Sídelní kaše – Otázky k suburbánní výstavbě rodinných domů.* Brno: Vydavatelství ERA.

Jacobs, Jane. 1992. *The Death and Life of Great American Cities.* New York: Random House.

Jehlík, Jan. 2008. *Bezpečí, komunikace, reprezentace.* Habilitační práce. Praha: Fakulta architektury ČVUT.

Jehlík, Jan. 2010. „Bludy víry v objektivní správnost a subjektivní estetiku." Příspěvek přednesený na konferenci Inventura urbanismu. Praha, 8. 10. 2010.

Koolhaas, Rem, Bruce Mau. 1995. *Small, medium, large, extra-large.* New York: The Monacelli Press.

Koucký, Roman. 2006a. *Elementární urbanismus*. Praha: Zlatý řez.

Koucký, Roman. 2006b. Regulační plán centra Ústí nad Labem.

Lampugnani, Vittorio Magnano. 2000. *Die Modernität des Dauerhaften.* Berlin: Wagenbach.

Lampugnani, Vittorio Magnano. 2002. *Verhaltene Geschwindigkeit.* Berlin: Wagenbach.

Lampugnani, Vittorio Magnano, Thomas K. Keller, Benjamin Buser. 2007. *Städtische dichte.* Zürich: Verl. Neue Zürcher Zeitung.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 288

Lampugnani, Vittorio Magnano, Matthias Noell. 2007. *Handbuch zum Stadtrand – Gestaltungsstrategien für suburbanen Raum.* Basel: Birkhäuser.

Newman, Peter, Jeffrey Kenworthy. 1989. *Cities and automobile dependence.* Aldershot: Gower Publishing Co.

Ouředníček, Martin (ed.). 2006. *Sociální geografie Pražského městského regionu.* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Ouředníček, Martin, Jana Temelová, Marie Macešková, Jakub Novák, Petra Puldová, Dušan Romportl, Tomáš Chuman, Světla Zelendová, Iva Kuncová. 2008. *Suburbanizace.cz*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje a Urbánní a regionální laboratoř.

Plicka, Ivan. 2010. „Architekt, úředník, klient a téma: umíme žít ve městě?" Příspěvek přednesený na konferenci Inventura urbanismu. Praha, 8. 10. 2010.

Plos, Jiří. 2010. „Územním plánováním tam a zase zpátky, aneb o proměnách." Příspěvek přednesený na konferenci *Inventura urbanismu*. Praha, 8. 10. 2010.

Saglie, Inger-Lise. 1998. *Density and town planning : implementing a densification policy.* Oslo: AHO, Arkitekthgskolen i Oslo.

Sedlák, Jan. 2010. „Na tenkém ledě." Příspěvek přednesený na konferenci Inventura urbanismu. Praha, 8. 10. 2010.

Sieverts, Thomas. 1999. *Zwischenstadt.* Braunschweig/Wiesbaden: Vieweg.

Sýkora, Luděk (ed.). 2002. *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky.* Praha: Ústav pro ekopolitiku.

The Prince's Foundation for the Built Environment. 2007. „Valuing Sustainable Urbanism. An Overview of the Report." London: The Prince's Foundation for the Built Environment.

Ulrich, Petr. 2009. „Moderní architektura ve městě." Pp. 136–147 in *Pandora* 19. Ústí nad Labem: o.s. Nad Labem

DALŠÍ ZDROJE:

Politika územního rozvoje ČR z roku 2008, schválená v roce 2009 usnesením vlády č. 929/2009.

Vyhláška č. 268/2009 Sb. ze dne 12. srpna 2009, o technických požadavcích na stavby.

Vyhláška č. 501/2006 Sb. ze dne 10. listopadu 2006, o obecných technických požadavcích na využívání území.

Zákon č. 183/2006 Sb. ze dne 14. března 2006, o územním plánování a stavebním řádu.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 289

12 Měření rozsahu, prostorových vzorců a vývojové dynamiky suburbanizace*

JOSEF MAREŠ, JAKUB NOVÁK**

Úvod

Ať již souhlasíme či nesouhlasíme se všemi publikovanými výzkumy, jež poukazují na široké spektrum negativních důsledků suburbánního rozvoje pro společnost a přírodní prostředí [např. TCRP, 1998, 2002; Kahn, 2000; Orfield, 2002], není možné zpochybnit, že suburbanizace významným způsobem ovlivňuje podobu současného systému osídlení a krajiny v zázemí velkých měst. Řada důsledků suburbánního rozvoje se odráží ve fungování měst a městských regionů a dotýká se každodenního života jejich obyvatel i přírodních ekosystémů. Proto také problematika důsledků suburbanizace a možností její regulace není jen téma akademických diskusí, ale často vstupuje ať již explicitně či implicitně, dobrovolně či nedobrovolně do sféry veřejné správy a politické agendy.

Dostatek informací o rozsahu, formách a důsledcích suburbánního rozvoje v zájmovém území představuje klíčový podklad pro relevantní rozhodování veřejné správy a formulování politik, které mají za cíl usměrňovat stávající rozvoj území. Monitoring procesu suburbanizace umožňuje vedle přípravy podkladů využitelných při formulaci politik také průběžné vyhodnocování efektivity uplatňování nástrojů a sledování míry dosažení stanovených cílů ekonomické, sociální, environmentální či územní politiky.[1] Při zkoumání suburbanizace a rea-

* Příspěvek vznikl díky finanční podpoře Resortního programu výzkumu Ministerstva životního prostředí ČR SP/4i5/212/07 v rámci projektu „Suburbánní rozvoj, suburbanizace a urban sprawl v České republice: omezení negativních důsledků pro životní prostředí" a projektu GAUK č. 427611 „Urban sprawl v Pražském metropolitním regionu: porovnání nákladů kompaktního a nekompaktního suburbánního rozvoje".

** Mgr. Josef Mareš a RNDr. Jakub Novák, Ph.D., Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř, Albertov 6, 128 43 Praha 2, email: j.mares@seznam.cz, kubanov@natur.cuni.cz.

[1] Např. vláda Britské Kolumbie sleduje pomocí indikátorů úspěšnost politiky ochrany zemědělského půdního fondu [viz Ministry of Environment BC, 2006] a politiky snižování emisí skleníkových plynů [viz Ministry of Environment BC, 2011], Metro Vancouver Board [2011a] sleduje dosažitelnost cílů aktuální politiky územního rozvoje.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 290

lizaci územní politiky zaměřené na řešení důsledků suburbanizace je proto nezbytné vytvořit systém indikátorů, které by vypovídaly o průběhu a důsledcích procesu suburbanizace. Ačkoli se problematice suburbanizace v českém prostředí v poslední době věnuje v akademické sféře [např. Sýkora, 2002; Ouředníček et al., 2008] i politické agendě [např. usnesení vlády č. 576/2010; Politika územního rozvoje České republiky, 2008, Strategický rámec udržitelného rozvoje České republiky, 2010] vzrůstající pozornost, funkční systém monitoringu vývoje procesu a jeho důsledků zatím neexistuje.

Hlavním cílem této kapitoly je podat přehled o způsobech monitoringu suburbanizace v zahraničí a diskutovat možnosti monitoringu suburbanizace v České republice. S ohledem na šíři problematiky (škála projevů a důsledků suburbanizace) bude pozornost věnována zejména problematice monitoringu rozsahu, prostorových vzorců a vývojové dynamiky procesu. Za tímto účelem byla provedena obsáhlá rešerše zahraniční praxe, která se zaměřila především na státy, jež mají s procesem suburbanizace i s jeho monitoringem dlouhodobé zkušenosti (Spojené státy americké, Kanada, Německo a Švýcarsko). Pozornost se zaměřila především na veřejné instituce fungující na různých úrovních státní správy (regionální úrovně a výše), významné nevládní neziskové organizace a výzkumné instituce, které se monitoringem rozvoje suburbanizace a jejích důsledků intenzivně zabývají. První část příspěvku se pokouší zodpovědět otázku, jaké instituce, na jaké regionální úrovni a za jakým účelem se zabývají monitoringem suburbanizace. V následující části příspěvku jsou diskutovány samotné využívané indikátory a stěžejní zdroje dat, které jsou při monitoringu používány. V závěru příspěvku následuje diskuse možností uplatnění využívaných indikátorů v kontextu České republiky.

Veřejné instituce, zájmové organizace a měření suburbanizace

USA a Kanada

Na celonárodní resp. federální úrovni státní správy Spojených států amerických a Kanady monitoring suburbanizace či jejích důsledků v podstatě neprobíhá. Jednou z mála výjimek je sledování záboru zemědělské půdy v důsledku územního rozvoje sídel, prováděné ve spolupráci Kanadského ministerstva zemědělství a Kanadského statistického úřadu [Hofmann, Filoso, Schofield, 2005]. Výrazně větší uplatnění indikátorů použitelných pro sledování důsledků suburbanizace je možné nalézt až na úrovni států, resp. provincií. To je dáno skutečností, že na

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 291

rozdíl od federálních institucí některé státy, resp. provincie aktivně zasahují do problematiky územního rozvoje [včetně regulace suburbanizace, viz Cullingworth, Caves, 2003; Dierwechter, 2008]. Mnoho environmentálních a ekonomických indikátorů průběžně sleduje vláda Britské Kolumbie [Ministry of Environment BC, 2006]. Tyto indikátory zde mají sloužit jako podklady k politice ochrany zemědělské půdy a cenné přírodní krajiny a politice boje proti člověkem podmíněným klimatickým změnám. Pomocí indikátorů je územní rozvoj dále monitorován metropolitním regionem kanadského Vancouveru (Metro Vancouver – regionální sdružení měst a obcí v aglomeraci), který vzhledem k zásadním limitům potenciálního prostorového růstu zavedl řadu opatření na regulaci územního rozvoje. Indikátory Metro Vancouver Board [2011a, 2011b] mají sloužit mj. ke sledování efektivity realizované politiky územního rozvoje.

Na úrovni jednotlivých států USA je možné zaznamenat např. indikátory pro stát Minnesota, tvořené a publikované organizací Minnesota Compass [2011]. Tato nevládní nezisková organizace, v níž působí vedle vědců i řada zástupců veřejných institucí, se zaměřuje na monitoring stavu a vývoje širokého spektra indikátorů, jež se dotýkají kvality života obyvatel. Kromě území vlastního státu věnuje Minnesota Compass [2011] zvláštní pozornost také monitorování největší aglomerace Minnesoty – Minneapolis-St. Paul. Organizace zabývající se tvorbou a sledováním indikátorů rozvoje funguje i v Metropolitní oblasti Portlandu a sousedního (amerického) Vancouveru [GPVI, 2011]. Ta je zastřešená Portlandskou státní univerzitou a v jejích výborech zasedá řada veřejných osobností, např. starostů dotčených obcí. Indikátory zde mají sloužit mj. ke sledování efektivity politiky regulace územního rozvoje, která však funguje pouze v oregonské části aglomerace.[2] V USA existuje mnoho dalších regionálních a metropolitních indikátorových projektů. Příklady jsou *The Boston Indicators Project* [The Boston Foundation, 2011] a *Sillicon Valley Index* [Joint Venture: Sillicon Valley Network, 2011].

Další poměrně rozsáhlý soubor indikátorů monitorujících suburbánní rozvoj a jeho důsledky zajišťují různé, především pak environmentálně zaměřené nevládní organizace. Indikátory publikují např. organizace Sightline Institute[3] a Smart Growth BC.[4] Velkou publicitu mají výstupy organizace Transportation

[2] Tato skutečnost může poskytnout velmi zajímavé srovnání s částí aglomerace Portlandu přesahující do státu Washington (především pak již zmíněným městem Vancouver ve státě Washington), kde nejsou aplikovány mnohé regulace územního rozvoje fungující v Portland Metro (např. velmi diskutovaná regionální hranice zastavitelného území, která v Portland Metro existuje již od 70. let minulého století).

[3] Organizace sledující kvalitu života a životního prostředí v severoamerickém regionu Kaskádie (americké státy Oregon a Washington a kanadská Britská Kolumbie).

[4] Organizace usilující o aplikaci regulatorní politiky územního rozvoje za účelem zmírnění důsledků suburbanizace v Britské Kolumbii.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 292

Research Board,[5] především pak studie[6] zaměřené na vyčíslení nákladů suburbanizace.

Evropská unie

Na rozdíl od USA a Kanady existuje v případě Evropy značná snaha o plošný monitoring na úrovni celé Evropské unie. Jedním z hlavních důvodů je potřeba vyhodnocování účinnosti rozvojových politik EU. Tomu odpovídají indikátory zaváděné Evropskou agenturou pro životní prostředí (EEA) v rámci projektu Urban Atlas [EEA, 2002]. Urban Atlas obsahuje celoevropskou databázi land use/land cover (dále LULC)[7] dat pro metropolitní oblasti s více než 100 000 obyvateli [EEA, 2011]. EEA spravuje také databázi CORINE Land Cover, umožňující sledování změn krajinného pokryvu na celém území EU. Stejné oblasti jako Urban Atlas porovnává pomocí rozsáhlého a komplexního souboru indikátorů Eurostat v rámci projektu Urban Audit[8] [Eurostat, 2011]. Společné výzkumné centrum Evropské komise [Institute for Environment and Sustainability, 2011] spravuje databázi MOLAND (Monitoring Land Use/Cover Dynamics), zaměřenou na sledování a modelování územního rozvoje v urbanizovaných oblastech zemí EU.

Na úrovni jednotlivých států Evropské unie je nutné podrobněji zmínit příklad Německa. Detailními databázemi land use, umožňujícími efektivní sledování změn jednotlivých kategorií, disponuje Německý spolkový statistický úřad [Statistisches Bundesamt Deutschland 20, 2011], který od roku 2009 každoročně aktualizuje databázi land use. Zemské statistické úřady [např. Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung, 2011] přitom disponují časovými řadami land use údajů až po úroveň jednotlivých obcí. Databáze land use jsou v Německu zdrojem pro tvorbu dalších indikátorů. Např. Schramek et al. [2002] vypracovali pro německé spolkové ministerstvo životního prostředí studii, v jejímž rámci vytvořili systém indikátorů pro sledování ochrany půdy.

[5] Soukromá výzkumná organizace zaměřená na výzkum dopravní problematiky a inovace v dopravě.

[6] Viz TCRP [TCRP, 1998, 2002].

[7] Land use je termín pro „využití krajiny", land cover znamená „krajinný pokryv". Zatímco databáze krajinného pokryvu rozlišují různé druhy vegetačního pokryvu krajiny a nerozlišují zastavěné území (zpevněné plochy) podle jejich ekonomického využití (ale podle fyzické struktury zástavby – např. velikosti, tvaru, apod.), databáze využití území se zaměřují na ekonomickou funkci ploch (např. rozlišují plochy bydlení, služeb, průmyslu, rekreační, apod.).

[8] V databázi Urban Audit je sledováno přibližně 260 evropských velkoměst [viz Eurostat, 2011].

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 293

Švýcarsko

Velmi rozsáhlý soubor všestranných indikátorů využívá Švýcarský spolkový statistický úřad [Bundesamt für Statistik, 2009, 2011], resp. statistické úřady jednotlivých kantonů [např. Statistisches Amt des Kantons Zürich, 2011a], který komplexním způsobem zachycuje aktuální vývoj i důsledky územního rozvoje v jednotlivých částech Švýcarska. Kromě detailní databáze LULC a na ně navazující řadu ukazatelů sledujících změny v jednotlivých kategoriích pokryvu, švýcarské úřady používají soubor indikátorů umožňující sledování environmentálních, sociálních a dalších důsledků urbanizačních procesů, které budou diskutovány v dalších částech příspěvku.

Možnosti měření a datové zdroje

Nejrozšířenějším zdrojem informací využívaným při hodnocení plošného rozsahu, intenzity, rozmístění a prostorových forem suburbanizace jsou databáze obsahující informace o způsobu využití území a druhu krajinného pokryvu (Land use-land cover databáze, LULC). Klíčovým ukazatelem intenzity a rozsahu urbanizačních a suburbanizačních procesů je evidence přeměny dílčích ploch, např. přírodních a zemědělských na plochy zastavěné. V první řadě se jedná o databáze krajinného pokryvu (*land cover database*) získané pomocí satelitního či leteckého snímkování. Tyto databáze obsahují i prostorové atributy, které umožňují nejen vyčíslení rozsahu jednotlivých kategorií pokryvu a využití půdy, ale i sledování prostorových aspektů změn těchto kategorií. Specifickou skupinu indikátorů, které hodnotí formu a důsledky suburbanizačních procesů představují tzv. *krajinné metriky*,[9] jež se soustředí na hodnocení podoby a proměny krajinného rázu z hlediska různorodosti a velikosti jednotlivých plošek krajinného pokryvu a jejich vzájemných prostorových vazeb. Vedle prostorových databází územního pokryvu jsou jako alternativa mnohými statistickými úřady využívány údaje o využití území (land use) čerpané z katastru nemovitostí. Obvyklou formou dat jsou v tomto případě prosté soupisy o rozloze ploch jednotlivých kategorií v dané obci či regionu, které však postrádají prostorový aspekt. Změny související se suburbanizací lze samozřejmě

[9] Krajinné metriky slouží ke kvantifikaci strukturálních vlastností krajiny, především pak její rozmanitosti a spojitosti, resp. fragmentace, což jsou vlastnosti podmiňující stabilitu krajinného ekosystému. Umožňují nám mj. sledovat proměny vlastností krajiny v průběhu určitého časového horizontu. Mezi krajinné metriky patří podle Lechnera [2010] např.: rozloha plošky krajiny (udává stupeň heterogenity krajiny), hustota okrajů (= délka okrajů/plocha krajiny, vypovídá o relativním rozšíření ekotonů v krajině), bohatost plošek (počet různých typů krajinného pokryvu v krajině, udává rozmanitost), apod.

vyjádřit také pomocí tradičních statistických ukazatelů vycházejících z populačních cenzů, průběžné evidence obyvatel a dalších statistických zdrojů. Tyto statistické ukazatele doplňují základní informace o prostorových změnách získané pomocí LULC indikátorů o další aspekty prostorových změn (populační, sociální, ekonomické, politické a environmentální).

Aplikace land use a land cover indikátorů

Pro tvorbu a aplikaci indikátorů prostorových aspektů suburbanizace jsou použitelná především data pocházející z dálkového průzkumu Země. Ze satelitních, případně i leteckých snímků jsou vytvořeny databáze LULC, při jejichž pravidelných aktualizacích jsou sledovány prostorové změny jednotlivých kategorií krajinného pokryvu. Při sledování prostorových změn souvisejících se suburbanizací se především přihlíží k rozvoji ploch sídel, zastavěných (zpevněných) ploch či úbytku zemědělských a přírodních ploch (lesů, mokřad, atd.). Pro zvýšení výpovědní hodnoty se indikátory založené na změnách LULC doplňují různými, např. populačními statistikami, které jsou diskutovány v následující části příspěvku.

Z ekonomických důvodů se v současnosti data sloužící jako podklad pro tvorbu prostorových databází land cover pokrývajících velká území většinou získávají z družicových snímků[10] [Remote Sensing and Geospatial Analysis Laboratory (RSGAL), 2011]. Zatímco v Severní Americe si jednotlivé organizace a výzkumníci vytvářejí vlastní mapy land cover [viz např. Haase, Lathrop, 2003; Ministry of Environment BC, 2006; RSGAL, 2011], k jejichž tvorbě zpravidla využívají snímky družice Landsat, v Evropě lze data získat z celoevropské databáze CORINE Land Cover, vytvořené taktéž na základě snímků družice Landsat a spravované Evropskou agenturou pro životní prostředí [viz EEA, 2002]. V odborné literatuře [viz Haase, Lathrop, 2003] i statistické praxi [viz Bundesamt für Statistik, 2011] je však možné zaznamenat i příklady databází vytvořených na základě leteckého snímkování. Údaje o rozsahu a změnách land use je možné získávat také z katastru nemovitostí, což je využíváno v případě, že nejsou sledovány prostorové aspekty land use. Údaje z katastru nemovitostí jsou zdrojem dat pro statistiky mnoha národních a regionálních statistických úřadů, např. Německého spolkového statistického úřadu [Statistisches Bundesamt Deutschland, 2011].

[10] Hlavně pokud je klasifikováno rozsáhlé území. Výjimkou je např. Haase, Lathrop [Haase, Lathrop, 2003] a Švýcarský statistický úřad (viz níže).

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 295

Minnesota Compass

Základem sledování změn krajinného pokryvu prováděného v rámci projektu Minnesota Compass (2011) laboratoří Remote Sensing and Geospatial Analysis Laboratory [RSGAL, 2011] jsou prostorová data získaná ze satelitních multispektrálních snímků družice Landsat s prostorovým rozlišením 30 na 30 metrů. K pokrytí celého území státu Minnesota je potřeba 19 družicových snímků. Ke klasifikaci Land Cover celé Minnesoty je zapotřebí 57 snímků (19 na jaře, 19 v létě a 19 na podzim). Každý pixel o rozměrech 30 na 30 metrů je klasifikován vyškolenými pracovníky (vyškolenými mj. na základě studia snímků reprezentativních pro každý typ land cover) na základě spektrálně-radiometrických znaků. RSGAL [2011] přitom rozlišuje sedm základních kategorií land cover: ornou půdu, les, travní kultury, křoviny, mokřady, vodní plochy a urbánní (zastavěné) plochy. Díky průběžnému satelitnímu snímkování[11] je možné databázi land cover pravidelně aktualizovat a sledovat tak změny krajinného pokryvu v určitém časovém období. Obdobným způsobem získává RSGAL [2011] i data k indikátoru změny rozsahu zpevněných ploch, který vychází z klasifikace snímku podle přibližného podílu zeleně v jednotlivých pixelech. RSGAL [2011] zatím tímto způsobem vytvořili a publikovali databáze zpevněných povrchů státu Minnesota pro roky 1990 a 2000 a aglomerace Minneapolis-St. Paul pro roky 1986, 1992, 1998 a 2002.

Britská Kolumbie

Vláda Britské Kolumbie [Ministry of Environment BC, 2006] sleduje změny v rozloze jednotlivých kategorií využití ploch (land use) v metropolitní oblasti Vancouveru. Při tvorbě databáze land use vychází z databáze land cover sestavené na základě družicových snímků Landsat, kterou porovnává s jinými informačními zdroji, např. leteckými snímky vysokého rozlišení, evidenčními databázemi (např. katastr nemovitostí), mapami, atd. Sledované kategorie land use jsou: mix zemědělské půdy a sídel (sídla se zemědělskými enklávami), zemědělská půda, lesy (staré – min. 140 let; mladé – méně než 140 let; momentálně vykácené; selektivně vykácené), lomy a výsypky, rekreační plochy a urbánní plochy [Ministry of Environment BC, 2006]. Zatím byly vytvořeny land use mapy (databáze) metropolitní oblasti Vancouveru pro roky, 1986, 1993, 1998 a, 2002.

[11] Družice pořídí snímek stejného území jednou za 16 dní, viz RSGAL [RSGAL, 2011].

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 296

New Jersey

Haase a Lathrop [Haase, Lathrop, 2003] využívají ve své studii databázi Land Cover vytvořenou pro stát New Jersey na základě leteckých snímků pořizovaných U. S. Geological Survey.[12] Databáze se vztahují k rokům 1986 a 1995. Data z land cover databáze využívají pro sledování absolutního nárůstu zpevněných ploch na území státu New Jersey. Ve spojení s populačními statistikami dále vyčíslují změny vybraných kategorií land cover v přepočtu na jednoho obyvatele. Kromě vyjádření nárůstu zpevněných ploch v přepočtu na populační přírůstek Haase a Lathrop [Haase, Lathrop, 2003] obdobně vyjadřují i rozsah záboru mokřad, lesních ploch a kvalitní zemědělské půdy.

Švýcarsko

Švýcarský statistický úřad [Bundesamt für Statistik, 2011] využívá land use databázi vytvořenou na základě leteckého snímkování prováděného Švýcarským zeměměřickým ústavem. V rámci databáze je možné pravidelně sledovat změny v rozsahu jednotlivých kategorií land use v celé zemi. Konkrétnější představu o důvodech změn poskytují indikátory založené na kombinaci s dalšími doplňkovými statistikami. Švýcarský statistický úřad pomocí indikátorů pravidelně sleduje změny v rozloze sídel, relativní změny rozlohy sídel v přepočtu na jednoho obyvatele nebo změny jednotlivých kategorií LULC. Stejně jako řada jiných institucí sleduje Švýcarský statistický úřad [Bundesamt für Statistik, 2011] pomocí zvláštních indikátorů přeměnu orné půdy, a to jednak celkovou rozlohu přeměněné půdy, jednak rozlohu jednotlivých typů land use, které vznikly přeměnou zemědělských ploch. Švýcarský statistický úřad [Bundesamt für Statistik, 2011] také používá indikátor z kategorie krajinných metrik. Na základě databáze land use je vytvořena síť čtverců o ploše 1 km^2, v nichž je vymezeno celkem 23 typů land use. Každý čtverec o ploše 1 km^2 je rozdělen na 100 bodů ve vertikálním i horizontálním směru. Každý bod je přiřazen k určitému typu land use. V obou směrech se pak počítá počet přechodů mezi různými typy land use.[13]

[12] Parametry snímkování: měřítko 1:12 000, minimální velikost klasifikované jednotky 0,4 ha [Haase, Lathrop, 2003].

[13] Teoreticky je možné dosáhnout výsledku od 0 do 200 pro každý km^2 [Bundesamt für Statistik, 2011]. Indikátor udává stupeň heterogenity krajiny. Vyšší výsledné číslo tak naznačuje vyšší pestrost krajiny, která může generovat vyšší biodiverzitu a zároveň představuje i vhodnější životní prostředí pro řadu živočichů. Nižší hodnoty indikují vyšší zastoupení větších monofukčních ploch v krajině.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 297

Databáze CORINE

Program CORINE (Coordination of Information on Environment) je zacílen na sběr a koordinaci informací o životním prostředí a přírodních zdrojích v rámci Evropských společenství [CENIA, 2011]. Jednou z jeho částí je projekt CORINE Land Cover, zaměřený na sledování krajinného pokryvu. V rámci projektu CORINE Land Cover byly zatím vytvořeny databáze land cover pro roky 1990, 2000, 2006 a 2010 a databáze vyjadřující změny ploch land cover mezi těmito roky [CENIA 2011]. Databáze CORINE Land Cover byla vytvořena na základě satelitních snímků družice Landsat s prostorovým rozlišením 25 m [CENIA, 2011]. Základním výstupem databáze CORINE Land Cover jsou mapy vegetačního pokryvu o měřítku 1: 100 000. Minimální plocha inventarizovaných enkláv je 25 ha, minimální šířka 100 m. Minimální velikost zaznamenaných změnových ploch mezi roky 1990 a 2000 byla 5 ha. Kategorie land cover jsou rozlišovány ve třech úrovních. V nejvyšší úrovni je rozlišováno 5 kategorií land cover: umělé plochy, zemědělské plochy, lesy a přírodní plochy, mokřady, vodní plochy [EEA, 1994]. V nejnižší (nejpodrobnější) úrovni, kterou představují mapy o měřítku 1:100 000, je rozlišováno celkem 44 land cover kategorií [EEA, 1994].

EEA [2002] používá data CORINE Land Cover k tvorbě prostorových indikátorů. Relevantní indikátory jsou založeny na land cover kategorii „umělé plochy" považované za urbanizované plochy. EEA [2002] také kombinuje data land cover se statistickými daty. U indikátorů urbanizovaných ploch tak sleduje zejména hustotu zalidnění urbanizovaných ploch, či podíl urbanizovaných ploch na území jednotlivých obcí.

Německo

Německý statistický úřad používá pro tvorbu databáze land use statistiky z katastru nemovitostí [Statistisches Bundesamt Deutschland, 2011]. Přitom rozlišuje 17 land use kategorií, kterými jsou: budovy a volná prostranství (dále rozdělená na plochy bydlení a plochy průmyslové a komerční), provozní plochy (v tom plochy těžební), rekreační plochy (v tom plochy zeleně), dopravní plochy (v tom plochy silnic, cest a náměstí), zemědělské plochy (v tom plochy mokřad a vřesovišť), lesní plochy, vodní plochy a ostatní plochy (v tom plochy hřbitovů a nevyužívané plochy). Mezi lety 1980 a 2008 byla data obnovována jednou za čtyři roky, od roku 2009 jsou obnovována každoročně [Statistisches Bundesamt Deutschland, 2011].

Schramek et al. [Schramek et al., 2002] doporučuje pro sledování změn rozsahu vybraných kategorií land use použití land use statistik Německého

spolkového statistického úřadu a zemských statistických úřadů.[14] Pro sledování změny, resp. nárůstu zpevněných ploch na celostátní úrovni doporučuje použití dat z databáze CORINE Land Cover.[15] Jako jeden z klíčových indikátorů přeměny ploch s přesahem do problematiky ochrany půdy navrhuje indikátor nazvaný „stupeň suburbanizace", který vyjadřuje poměr rozsahu nově zastavěných ploch v suburbánní zóně a v jádrovém městě. U zastavěných ploch navrhuje také indikátor podílu zastavěných ploch na celkové rozloze státu. U sledování změn land use navrhuje indikátor vyjadřující poměr sídelních a dopravních ploch,[16] denní zábor zemědělské půdy přeměnou na sídelní a dopravní plochy (v ha), či podíl rozlohy nově zastavěných ploch sídel a dopravní infrastruktury na kvalitních zemědělských půdách a celkové rozlohy nově zastavěných ploch. Kombinace dat z dálkového průzkumu Země (DPZ)[17] a statistik, resp. údajů z plánovacích dokumentů je využita ke tvorbě indikátorů „Stupně vyčerpání limitů územního rozvoje" a „Stupně regenerace brownfields". U prvního ze zmíněných indikátorů se sleduje podíl velikosti nově zastavěných ploch a velikosti zastavitelných ploch, u druhého poměr rozsahu nové zástavby na brownfields a celkového rozsahu nové zástavby.

Tabulka 12.1: Přehled indikátorů založených na datech LULC

Indikátor	Definice	Zdroj
Změny land use		
	Změna rozlohy jednotlivých typů land use v ha.	Ministry of Environment BC, 2006
	Podíl jednotlivých typů land use v %.	Bundesamt für Statistik, 2011
	Změny v rozloze jednotlivých typů land use v km^2 za jeden rok.	Bundesamt für Statistik, 2011
	Rozloha ploch sídel/rozloha dopravních ploch.	Schramek et al., 2002
	Velikost zemědělských ploch v ha přeměněných na sídelní a dopravní plochy za 1 den.	Schramek et al., 2002
	Rozloha nově zastavěných sídelních a dopravních ploch na kvalitních zemědělských půdách/celková rozloha nově zastavěných ploch (%).	Schramek et al., 2002
	Rozloha konvertované kvalitní zemědělské půdy/ /absolutní přírůstek počtu obyvatel (ha/1 obyvatele).	Haase, Lathrop, 2003
	Rozloha orné půdy transformované v důsledku územního růstu městské zástavby v km^2.	Hofmann, Filoso, Schofield, 2005
	Změna rozlohy zemědělských územních rezerv v ha.	Ministry of Environment BC, 2006
	Změna rozlohy jednotlivých kategorií zemědělské půdy v ha.	Ministry of Environment BC, 2006

[14] Viz výše.

[15] Kde zpevněné (neboli umělé) plochy tvoří jednu z kategorií land cover nejvyšší úrovně (viz výše).

[16] Za sídelní plochy se považují land use kategorie Německého spolkového statistického úřadu: zastavěné plochy, veřejná prostranství, průmyslové plochy, dopravní plochy a rekreační plochy. Tento indikátor odkazuje na trend související se suburbanizací – růst relativního rozsahu dopravních ploch.

[17] Získávání prostorových informací o povrchu Země leteckým a satelitním snímkováním – zejména databáze krajinného pokryvu (land cover databáze) blíže viz předchozí části příspěvku.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 299

Indikátor	Definice	Zdroj
Změny land cover		
	Změna rozsahu jednotlivých typů land cover v % a v akrech.	RSGAL, 2011
	Rozloha umělých povrchů/celková rozloha obce (%).	EEA, 2002
	km^2 nově zastavěné urbánní půdy	Hofmann, Filoso, Schofield, 2005
	Rozloha sídelních ploch v km^2.	Bundesamt für Statistik, 2011
	Rozloha sídel v m^2/počet obyvatel.	Bundesamt für Statistik, 2011
	Velikost zastavěných ploch/rozloha státu.	Schramek et al., 2002
	Podíl zastavěných ploch na celkové rozloze krajiny (státu) v %.	Schramek et al., 2002
	Změna rozsahu zpevněných ploch na sledovaném území v % a v akrech.	RSGAL, 2011
	Rozloha nově zpevněných ploch/absolutní přírůstek počtu obyvatel (ha/1 obyvatele).	Haase, Lathrop, 2003
Stupeň suburbanizace		
	Velikost nově zastavěných ploch v jádrovém městě/ /velikost nově zastavěných ploch v zázemí.	Schramek et al., 2002
Intenzita využití území		
	Hustota zalidnění na 1 km^2 urbanizované plochy	EEA, 2002
	Zastoupení obyvatel bydlících v částech sídel s hustotou zalidnění nižší než 12 obyvatel/akr.	Sightline Institute, 2011
Krajinné metriky		
	Střední počet přechodů mezi jednotlivými typy land use na ploše jednoho km^2 (od 0 do 200)	Bundesamt für Statistik, 2011

Aplikace indikátorů založených na populačních a dalších statistikách

Pro charakteristiku sociálních a ekonomických aspektů suburbanizačních procesů jsou použitelné zejména indikátory konstruované na základě různých statistických dat. Jedním z hlavních zdrojů statistických dat jsou v tomto případě populační censy. Ty sice poskytují širokou škálu informací, určitou nevýhodu však představují dlouhé časové periody jejich aktualizace (zpravidla jednou za 10 let). Dalším zdrojem statistik jsou evidence různých úřadů a institucí. Díky nim je možné získávat aktuální statistiky (např. populační vývoj je sledován každoročně), problematická je ale spolupráce mezi různými institucemi při sdílení dat.

Sightline Institute

Sightline Institute [2011] klasifikuje sídla, resp. jejich části podle hustoty zalidnění na rozptýlené (při hustotách zalidnění pod 30 obyvatel/hektar, tzv. urban

sprawl)[18] a kompaktní lokality (při vyšších hustotách zalidnění). Pro sledování vývoje hustoty zalidnění vytvořil Sightline Instititute [2011] indikátor podílu obyvatelstva bydlícího v kompaktních lokalitách a v řídce osídlených lokalitách (které považuje za příklady urban sprawl). Indikátor byl následně využit v kampani podporující tvorbu hustěji obydlené zástavby ve sledovaných metropolitních oblastech Kaskádie (Vancouver BC, Victoria, Portland, Seattle, atd.), od níž se očekává mj. kvalitnější rezidenční prostředí a vyšší potenciál obsluhy hromadnou dopravou.[19] Samotný výpočet hustoty zalidnění vychází z odhadů lidnatosti v pixelech o velikosti 30 × 30 metrů založených na podrobných výsledcích sčítání lidu. Hustota zalidnění byla následně kalkulována jako hustota v nejmenším možném kruhu s minimální lidnatostí 500 obyvatel (tj. hrubý parametr lidnatosti).

Evropská agentura životního prostředí

Evropská agentura životního prostředí [EEA, 2002] sleduje mj. podíl občanů bydlících v docházkové vzdálenosti od veřejného prostranství nebo základních služeb. S použitím geografických informačních systémů jsou vymezeny oblasti vzdálené do 300 m od hranic veřejného prostranství a od základních služeb. Na základě vymezení je z místních, regionálních nebo národních statistik zjištěn počet obyvatel příslušných oblastí. Údaje o rozmístění veřejných prostranství a služeb lze zpravidla získat od místních úřadů. Údaje o veřejných prostranstvích je možné získat také z DPZ, za předpokladu kontroly v mapách a v terénu.

Eurostat

Na různých statistikách jednotlivých členských zemí jsou založeny indikátory Urban Audit spravované Eurostatem [2011]. Významným zdrojem jsou přitom data pocházející ze sčítání lidu [European Commission, 2004]. Databáze Urban

[18] Rozptýlená suburbánní zástavba je standardně označována v americkém kontextu za urban sprawl. V českém kontextu je pojem urban sprawl chápán jako nevhodná forma suburbanizace charakteristická rozvojem „izolovaných ostrůvků s rezidenční nebo komerční funkcí bez návaznosti na technickou, dopravní nebo sociální infrastrukturu a se závažnými dopady na fyzické i sociální prostředí metropolitních regionů" [Ouředníček et al., 2008: 92].

[19] Sightline Institute rozlišuje následující třídy území podle hustoty zalidnění (a potenciálu obsluhy hromadnou dopravou, resp. pěší dosažitelnosti): venkovské, suburbánní s nízkou hustotou zalidnění (12–30 obyvatel/ha), suburbánní se střední hustotou zalidnění (30–50 obyvatel/ha), kompaktní/vhodné pro hromadnou dopravu (50 a více obyvatel/ha), kompaktní/vhodné pro pěší (100 a více obyvatel/ha) [viz Smart Growth BC, 2008].

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 301

Audit poskytuje srovnání pro téměř 260 evropských velkoměst a jejich metropolitních oblastí. Pro sledování důsledků suburbanizace jsou použitelné mj. dopravní indikátory, např. indikátor udávající procentuální zastoupení osob používajících k vyjížďce do zaměstnání osobní automobil, nebo indikátor vyjadřující dobu dojížďky do zaměstnání (v minutách). Řada dalších indikátorů je založená na statistikách land use, zajímavým příkladem je indikátor rozlohy veřejné zeleně v přepočtu na počet obyvatel metropole. Nevýhodou databáze Urban Audit je absence dat k menším územním celkům než jsou jednotlivá města. Ve skutečnosti databáze Urban Audit obsahuje též prostorovou úroveň detailněji členící jednotlivá měst, avšak tato část databáze fakticky není naplněné využitelnými daty.

Švýcarsko

Švýcarsko je příkladem evropské země s vysoce rozvinutou sociodemografickou i ekonomickou statistikou. Švýcarský statistický úřad [Bundesamt für Statistik, 2011] a jednotlivé kantonální úřady [např. Statistisches Amt des Kantons Zürich, 2011a] disponují řadou indikátorů použitelných pro vyjádření kvality sociálního prostředí ve sledovaném území. Kantonální statistické úřady [např. Statistisches Amt des Kantons Zürich, 2011a] přitom zveřejňují většinu dat od úrovně obcí výše, některá data dokonce i za základní sídelní jednotky [Statistisches Amt des Kantons Zürich, 2011b]. Údaje nezbytné ke sledování sociálních indikátorů jsou získávány především z různých statistik, např. ze sčítání lidu, obecních a regionálních statistik, statistických ročenek různých úřadů [např. úřadů práce, správ sociálního zabezpečení, apod.; viz Bundesamt für Statistik, 2011].

U švýcarských statistických úřadů [Bundesamt für Statistik, 2011, Statistisches Amt des Kantons Zürich, 2011a] můžeme rozeznat dvě skupiny sociálních indikátorů. První skupinou jsou indikátory sociálního statusu sledované lokality. Sociální status je reprezentován např. podílem příjemců sociálních dávek na celkovém počtu obyvatel lokality, průměrnou výší příjmů a majetků v lokalitě, podílem ekonomicky aktivních obyvatel (EAO) zaměstnaných na pozicích s vysokým sociálním statusem, podílem EAO s nízkým sociálně-ekonomickým statusem, podílem občanů v důchodovém věku, atd. [viz Bundesamt für Statistik, 2011]. Druhou skupinou sociálních indikátorů jsou indikátory dostupnosti služeb. Zde je možné sledovat např. dostupnost míst v předškolních zařízeních, dostupnost lékařské péče, nebo podíl obecních výdajů na kulturní a volnočasové aktivity [Bundesamt für Statistik, 2011].

Tabulka 12.2: Přehled indikátorů založených na statistikách

Indikátor	Definice	Zdroj
Sociální status lokality		
	Počet příjemců sociálních dávek/celkový počet obyvatel obce (%).	Bundesamt für Statistik, 2011
	Výše průměrného ročního zdanitelného příjmu v obci.	Bundesamt für Statistik, 2011
	Průměrná výše majetku v obci.	Bundesamt für Statistik, 2011
	Počet EAO zaměstnaných na pozicích s vysokým sociálním statusem/počet osob v produktivním věku (obec, %).	Bundesamt für Statistik, 2011
	Počet osob s max. základním vzděláním a nezaměstnaných osob v produktivním věku/počet osob v produktivním věku (obec, v %).	Bundesamt für Statistik, 2011
Dostupnost služeb		
	Rozloha veřejné zeleně/počet obyvatel (m^2/obyvatele).	European Commission, 2004
	Počet bydlících v okruhu 300 m od veřejného prostranství nebo základních služeb/celková populace (%).	EEA, 2002
	Počet míst pro děti v jeslích/celkový počet dětí v obci (%).	Bundesamt für Statistik, 2011
	Počet obyvatel/počet lékařů.	Bundesamt für Statistik, 2011
Hluková zátěž		
	Počet občanů obce vystavených dlouhodobě vysokým hodnotám environmentálního hluku.	EEA, 2002
	Hladina hluku ve vybraných částech obce (města), vyjádřená relativním zastoupení meřených lokalit v jednotlivých pásmech hluku ve dne a v noci.	EEA, 2002
	Existence schváleného akčního plánu regulace hluku v obci.	EEA, 2002
Regenerace brownfields		
	Rozsah nevyužitých a kontaminovaných ploch v m^2.	EEA, 2002
	Podíl výstavby na greenfields na celkové výstavbě v m^2.	EEA, 2002
	Podíl výstavby na brownfields na celkové výstavbě v m^2.	EEA, 2003
	Plocha renovovaných a přeměněných nevyužívaných objektů v m^2 podlahové plochy.	EEA, 2002
	Plocha nevyužité půdy regenerované na nové využití (včetně veřejné zeleně) v m^2.	EEA, 2002
	Plocha revitalizovaných kontaminovaných půd v m^2.	EEA, 2002
	Poměr nově zastavěných ploch na brownfields na celkovém rozsahu nově zastavěných ploch v %.	Schramek et al., 2002
Územní rezervy		
	Velikost ploch určených k rozvoji (zástavba a dopravní infrastruktura)/aktuální velikost nově zastavěných ploch.	Schramek et al., 2002

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 303

Indikátor	Definice	Zdroj
Doprava		
	Podíl vyjíždějících IAD na celkovém počtu vyjíždějících.	European Commission, 2004
	Doba dojížďky do zaměstnání v minutách.	European Commission, 2004

Možnosti plošného monitoringu v České republice

Efektivní systém monitoringu suburbanizace pro potřeby veřejné správy musí naplňovat několik základních předpokladů:

(1) Používané indikátory musí být snadno pochopitelné a jednoznačně interpretovatelné. Pouze tímto způsobem budou přístupné pro široké využití ve veřejné správě a plánovací praxi.
(2) Informace musí být shromažďovány pravidelně nejlépe každoročně, data shromažďovaná s více než pětiletou periodou již neplní funkci aktuálního podkladu pro rozhodování.
(3) Monitorované území musí pokrývat celé území státu, zároveň však musí umožňovat podrobný územní detail na úroveň jednotlivých obcí (nejlépe sídel).
(4) Způsob pořizování dat musí být ekonomicky efektivní. Z hlediska ekonomické efektivity není možné realizovat sběr dat přímo v terénu a jejich následné zpracování. Řešením je využít již existující datové zdroje, kdy prioritou je (a) modifikace stávajících dat a datových výstupů, tak aby byly pro monitoring využitelné a (b) propojení informačních zdrojů z více existujících kanálů (např. Český statistický úřad a Český úřad zeměměřický a katastrální).

V České republice existuje pět zásadních datových zdrojů, které v různé míře naplňují výše zmíněné předpoklady pro efektivní monitoring suburbanizace. V první řadě se jedná o sumární databáze využití ploch z katastru nemovitostí,[20] které umožňují posoudit zejména změny ve využití ploch na úrovni jednotlivých katastrálních území v členění na zastavěné plochy a nádvoří a zbývající kategorie využití půdy a také posouzení změn mezi jednotlivými kategoriemi využití půdy (například změny zemědělské půdy na zastavěnou). Významnou výhodou tohoto informačního zdroje je možnost zajistit poměrně jednoduše pravidelné každoroční údaje o změnách ve způsobu využití půdy (land use) za všechny obce v České republice.

Druhým využitelným zdrojem informací, který zajišťuje informace vývojového charakteru, je databáze LUCC Czechia (Land Use/Land Cover) Czechia,

[20] Katastr nemovitostí je ve správě Českého úřadu zeměměřického a katastrálního.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 304

která byla zpracována na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze [Bičík et al., 2011]. Databáze obsahuje údaje katastru nemovitostí o využití půdy v členění orná půda, louky, pastviny, trvalé kultury, lesní plochy, zastavěné, vodní a ostatní plochy pro 8903 srovnatelných územních jednotek (SÚJ). SÚJ odpovídají katastrálním územím, případně jsou sloučeny z několika katastrů tak, aby změna rozlohy SÚJ v daném časovém období nepřesáhla 1 %. Tato data jsou k dispozici pro roky 1845, 1948, 1990 a 2000 (v projektu se počítá se zařazením horizontu 2010).

Třetím významným potenciálním zdrojem informací je mapové dílo Základní báze geografických dat České republiky (ZABAGED). Mapové vrstvy obsahují ve velkém měřítku a v digitalizované podobě objekty rozdělené do podrobného členění podle typu a druhu využití i jednotlivé pozemkové parcely a další informace. Do databáze jsou pravidelně zanášeny změny v území, což zajišťuje vysokou aktuálnost obsažených informací. Znalost přesné lokalizace jednotlivých objektů umožňuje sledovat suburbanizaci z hlediska jejích prostorových forem. Zejména se jedná o prostorovou odlehlost nové výstavby od původního intravilánu obce, disperzi výstavby do krajiny, případně poměr mezi novou a původní zástavbou obce (jednotlivých sídel). Výše zmíněné jevy umožňují identifikovat oblasti, ve kterých dochází k urban sprawl. Mapový podklad ZABAGED sice neobsahuje informace o roku výstavby jednotlivých budov, avšak díky pravidelné aktualizaci nových objektů je možné od určitého časového okamžiku evidovat všechny nově vzniklé objekty. Databáze ZABEGED v sobě skrývá obrovský potenciál, který však nebyl dosud dostatečné prověřen.

Čtvrtým zdrojem užitečných informací je široké spektrum existujících statistických dat jak o obyvatelstvu, tak i o území. V první řadě se jedná o cenné informace týkající se populačního vývoje jednotlivých obcí a matice migračních toků mezi městy a sídly v zázemí. Dále pak existující statistická data o technické a další vybavenosti jednotlivých obcí a jejich rozpočtech.

Posledním potenciálním zdrojem hodnotných informací je již zmiňovaná databáze CORINE Land Cover, která s ohledem na pravidelnost aktualizace a územní rozsah pokrytí představuje jeden z nejvýznamnějších datových zdrojů pro monitoring suburbanizace v Evropě. Územní detail (minimální velikost identifikovaného polygonu) 25 ha ve stavové databázi a 5 ha ve změnové databázi bohužel v českém kontextu neumožňuje monitoring procesu na mikroúrovni. Na druhou stranu při hodnocení rozsahu a dynamiky procesu suburbanizace v rámci větších územních jednotek (městských regionů, krajů) databáze CORINE představuje velmi cenný zdroj potřebných informací. Obdobně významným přínosem databáze CORINE je možnost provádět srovnání situace a vývojových trendů mezi jednotlivými evropskými státy a regiony.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 305

Závěr

Monitoringem suburbanizace se v mnohých vyspělých zemích zabývají veřejné i nevládní organizace na různých regionálních úrovních. Intenzita monitoringu suburbanizace souvisí s poptávkou po řešení jejích důsledků. Monitoring suburbanizace je založen na databázích LULC a na rozličných statistikách. Stěžejní jsou především indikátory vycházející z databází LULC s prostorovým aspektem (vytvořené na základě dálkového průzkumu Země), které umožňují výstižnější charakteristiku suburbanizačních procesů a které jsou vedle tradičních populačních indikátorů hlavním používaným prostředkem vyjádření intenzity suburbanizačních procesů. Indikátory využívající dat LULC také eliminují nedostatky statistik vztahujících se k administrativním hranicím území. To je dobře patrné např. při sledování hustoty zalidnění, jako jednoho z klíčových indikátorů urbanizačních procesů. Indikátory založené na různých statistických údajích umožňují mj. sledování široké škály dílčích (např. sociálních, environmentálních, dopravních) důsledků suburbanizace. Vysokou výpovědní hodnotu mají indikátory kombinující data LULC a různé statistiky.

Jak ukazuje usnesení vlády č. 576/2010, v České republice doposud chybí fungující systém monitoringu suburbanizace. Klíčovými vstupními informacemi, které by měl tento systém obsahovat, jsou informace o rozmístění a intenzitě nové výstavby. Právě na tuto oblast monitoringu se zaměřila tato kapitola a v poslední části diskutované datové zdroje mohou významně přispět ke spuštění funkčního systému monitoringu suburbanizace v České republice.

LITERATURA

Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung. 2011. „Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung." [online]. [cit. 12.8. 2011]. Dostupné z: <https://www.statistik.bayern.de/>.

Bičík, Ivan et al. 2011. „Databáze dlouhodobých změn využití ploch Česka." [online]. [cit. 13.7. 2011]. Dostupné z: <http://lucc.ic.cz/lucc_data/>.

Bundesamt für Statistik. 2009. „Umwelt Schweiz, 2009." [online]. Bern: Bundesamt für Statistik, 70 s [cit. 23.5. 2011]. Dostupné z: <http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/02/04/blank /dos/ 01.parsys.0032.downloadList.54852.DownloadFile.tmp/umweltbericht2009de3r12.pdf>.

Bundesamt für Statistik. 2011. „Umweltindikatoren – Übersicht." [online]. [cit. 23.5. 2011]. Dostupné z: <http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/02/06/thematisch.html>.

CENIA. 2011. „CORINE Land Cover, 2006 (2007 –, 2008)." [online]. [cit. 3.6. 2011]. Dostupné z: <http://www.cenia.cz/__C12572160037AA0F.nsf/showProject?OpenAgent&PID=CPRJ7T3H42O2&cat=schedule>.

Cullingworth, Barry, Roger W. Caves. 2003. „*Planning in the USA. Policies, issues and processes*." New York: Routledge, 354 s.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 306

Dierwechter, Yonn. 2008. „*Urban Growth Management and Its Discontents: Promises, Practises and Geopolitics in US City-regions*." New York: Palgrave-Macmillan, 298 s.

EEA. 1994. „CORINE Land Cover." [online]. [cit. 3.5. 2011]. Dostupné z: <http://www.eea.europa.eu/publications/COR0-landcover>.

EEA. 2002. „Towards an urban atlas. Assessment of spatial data on 25 European cities and urban areas." [online]. Copenhagen: European Environment Agency, 130 s [cit. 27.5. 2011]. Dostupné z: <http://www.eea.europa.eu/publications/environmental_issue_report_2002_30>.

EEA. 2011. „GMES Urban Atlas." [online]. [cit. 10.8. 2011]. Dostupné z: <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/urban-atlas>.

European Commission. 2004. „Urban Audit Methodological Handbook." [online]. Luxemburg: European Commission, 87 s [cit. 17.6. 2011]. Dostupné z: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-BD-04-002/EN/KS-BD-04-002-EN.PDF>.

Eurostat. 2011. „Regional policy – inforegio." [online]. [cit. 17.6. 2011]. Dostupné z: <http://www.urbanaudit.org/index.aspx>.

GPVI. 2011. „Greater Portland – Vancouver Indicators." [online]. [cit. 23.5. 2011]. Dostupné z: <http://www.pdx.edu/ims/indicators>.

Haase, John E., Richard G. Lathrop. 2003. „Land resource impact indicators of urban sprawl." *Applied Geography* 23: 159 – 175.

Hofmann, Nancy, Giuseppe Filoso, Mike Schofield. 2005. „The loss of dependable agricultural land in Canada." *Rural and Small Town Canada Analysis Bulletin*. [online]. 6 (1). Ottawa: Statistics Canada, 16 s [cit. 23.5. 2011]. Dostupné z: <http://www.statcan.gc.ca/pub/21-006-x/21-006-x2005001-eng.pdf>.

Institute for Environment and Sustainability. 2011. „Moland. Monitoring Land Use/Cover Dynamics." [online]. [cit. 10.8. 2011]. Dostupné z: <http://moland.jrc.ec.europa.eu/index.htm>.

Joint Venture: Sillicon Valley Network. 2011. „Sillicon Valley Index". [online]. [cit. 23.5. 2011]. Dostupné z: <http://www.jointventure.org/index.php?option=com_content&view=category &layout=blog&id=13&Itemid=182>.

Kahn, Matthew, E. 2000. „The Environmental Impact of Suburbanisation." *Journal of Policy Analysis and Management* 19 (4): 569–586.

Knox, Paul, Steven Pinch. 2000. „*Urban Social Geography. An Introduction*." New Jersey: Prentice Hall, 479 s.

Lechner, Jan. 2010. „*Vývoj struktury krajinného pokryvu a návrh využití indikátorů krajinné struktury pro tvorbu krajinného plánu v katastru obce Olešnice u Trhových Svinů*". Diplomová práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Přírodovědecká fakulta.

Metro Vancouver Board. 2011a. „*Regional Growth Strategy. Metro Vancouver 2040: Shaping Our Future*." [online]. Vancouver: Metro Vancouver, 74 s [cit. 19.5. 2011]. Dostupné z: <http://www.metrovancouver.org/planning/development/LRSPreview/LRSPDocs/DraftRGSNovember2009.pdf>.

Metro Vancouver Board. 2011b. „*Metro Vancouver Key Facts*." [online]. [cit. 23.5. 2011]. Dostupné z: <http://www.metrovancouver.org/about/statistics/Pages/KeyFacts.aspx>.

Ministry of Environment BC. 2006. „British Columbia Coast and Marine Environment Project, 2006. Population and Economic Activity." [online]. Ministry of Environment, Victoria, 76 s [cit. 23.5. 2011]. Dostupné z: <http://www.env.gov.bc.ca/soe/bcce/01_population_economic/technical_paper/ population_economic_activity.pdf>.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 307

Ministry of Environment BC. 2011. „State of the Environment Reporting. Intensity of Conventional Energy Use in B.C." [online]. [cit. 31.5. 2011]. Dostupné z: http://www.env.gov.bc.ca/soe/indicators/ECN01_energy_use.html.

Minnesota Compass. 2011. „Minnesota Compass." [online]. [cit. 23.5. 2011]. Dostupné z: <http://www.mncompass.org>.

Ouředníček, Martin, Petra Špačková, Jakub Novák. 2011. „Metodické problémy výzkumu a vymezení zón rezidenční suburbanizace v České republice." Pp. 310–333 in Martin Ouředníček, Petra Špačková, Jakub Novák (eds.). *Sub Urbs: Krajina, sídla a lidé*. Praha: Academia.

Remote Sensing and Geospatial Analysis Laboratory. 2011. „Monitoring Minnesota's changing landscapes." [online]. [cit. 23.5. 2011]. Dostupné z: <http://land.umn.edu/index.html>.

Orfield, Myron. 2002. „*American metropolitics: the new suburban reality*." Washington D. C.: The Brookings Institution Press, 221 s.

Ouředníček, Martin et al. 2008. „*Suburbanizace.cz.*" Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, 96 s.

Politika územního rozvoje České republiky. 2008. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj, 111s. Dostupné z: <http://www.mmr.cz/CMSPages/GetFile.aspx?guid=3b6fb0f2-093c-4c16-aee1-3fb9550aae51>.

Romportl, Dušan, Tomáš Chuman. 2010. „Změny struktury krajiny vlivem rezidenční a komerční suburbanizace v České republice." [online]. [cit. 23.5. 2011]. Dostupné z: <http://www.suburbanizace.cz/analyzy/ROMPORTL,_D._CHUMAN,_T._(2010)_Zmeny_struktury_krajiny_vlivem_rezidencni_a_komercni_suburbanizace_v_Ceske_republice.pdf>.

Schramek, Jörg et al. 2002. „Weiterentwicklung von nationalen Indikatoren für den Bodenschutz." [online]. Frankfurt am Main: Institut für Ländliche Strukturforschung an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, 37 s [cit. 23.5. 2011]. Dostupné z: <http://www.umweltdaten.de/publikationen/fpdf-k/k2160.pdf>.

Sightline Institute. 2011. „Cascadia Scorecard: Measuring What Matters." [online]. [cit. 23. 5. 2011]. Dostupné z: <http://scorecard.sightline.org/sprawl.html>.

Smart Growth BC. 2008. „Slowing down: „Greater Vancouver's smart-growth leadership slips." [online]. Vancouver: Smart Growth BC, 9 s [cit. 23.5. 2011]. Dostupné z: <http://www.sightline.org/research/sprawl/sprawl-and-smart-growth/slowing-down/slowing-down-may-20.pdf.

Statistisches Amt des Kantons Zürich. 2011a. „Statistisches Jahrbuch des Kantons Zürich, 2011." [online]. Zürich: Statistisches Amt des Kantons Zürich, 334 s [cit. 31.5. 2011]. Dostupné z: <http://www.statistik.zh.ch/internet/justiz_inneres/statistik/de/statistiken/veroeffentlichungen/jahrbuch.html>.

Statistisches Amt des Kantons Zürich. 2011b. „Siedlungsverzeichnis." [online]. [cit. 31. 5. 2011]. Dostupné z: <http://www.statistik.zh.ch/internet/justiz_inneres/statistik/de/interaktives/siedlungsverzeichnis.html>.

Statistisches Bundesamt Deutschland. 2011. „Genesis Online Datenbank. Flächenerhebung nach Art der tatsächlichen Nutzung. Information." [online]. [cit. 30.5. 2011]. Dostupné z: <https://www-genesis.destatis.de/genesis/online;jsessionid=3149758E4C47380B64A986F971C903EF.tomcat_GO_1_2?operation=abruftabelleBearbeiten&levelindex=2&levelid=1306783268469&auswahloperation=abruftabelleAuspraegungAuswaehlen&auswahlverzeichnis=ordnungsstruktur&auswahlziel=werteabruf&selectionname=33111-0001&auswahltext=&werteabruf=Werteabruf>.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 308

Strategický rámec udržitelného rozvoje České republiky. 2010. Praha: Ministerstvo životního prostředí České republiky, 82 s. Dostupné z: <http://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/sur/$FILE/OPZP-SRUR_CR-20100111.pdf>.

Sýkora, Luděk (ed). 2002. „*Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*". Praha: Ústav pro ekopolitiku, 191 s.

TCRP. 1998. „The Cost of Sprawl – Revisited". *Transit Cooperative Research Program Report 39*. Washington D. C.: National Academy Press, 265 s.

TCRP. 2002. „Cost of Sprawl –, 2000." *Transit Cooperative Research Program Report 74*. Washington D. C.: National Academy Press, 605 s.

The Boston Foundation. 2011. „The Boston Indicators Project. Measuring what we value – a project of Boston´s civic community." [online]. [cit. 23.5. 2011]. Dostupné z: <http://www.bostonindicators.org/Indicators2008/>.

Usnesení vlády č. 576. 2010. „ke Zprávě o problematice nežádoucího rozšiřování zástavby do okolí měst." Vláda České republiky. Dostupné z: <http://racek.vlada.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/0/F93714911F1E3A23C125778400276F39/$FILE/576%20uv100811.0576.pdf>.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 309

13 Metodické problémy výzkumu a vymezení zón rezidenční suburbanizace v České republice*

MARTIN OUŘEDNÍČEK, PETRA ŠPAČKOVÁ, JAKUB NOVÁK**

Úvod

Nové procesy transformující prostředí současných postsocialistických měst jsou kombinací globálních, evropských a postsocialistických tendencí, které je nutno sledovat s využitím tradičních i zcela nových metod výzkumu. Metod sledování suburbanizačního procesu je celá řada. Náš výzkum je specificky zaměřen na hodnocení některých otázek suburbanizace, které lze zodpovědět pouze s využitím empirické práce. Naproti tomu více než polovina publikací, které byly v České republice v posledních dvou desetiletích vytvořeny, jsou založeny spíše na teoretických úvahách a některé z nich velkou měrou na přejímání myšlenek o dopadech suburbanizace ze Spojených států a západní Evropy (podrobněji viz druhá kapitola této knihy [Ouředníček, Špačková, 2013]). Určitým nedostatkem, který lze některým studiím vytknout, je jejich založení na agregátních datech za velké administrativní jednotky (například okresy) nebo velikostní kategorie obcí, kterým je často poněkud nepřesně přisuzován přívlastek suburbánní. Tato kapitola není zaměřena na kritiku těchto prací, ale na uvedení vlastního metodického přístupu ve výzkumu suburbanizace. Proto neuvádíme přehled jednotlivých prací a nesměřujeme ke konfrontaci s „teoretickým" nebo „kvantitativním" přístupem. Diskuse nejpodstatnějších výsledků výzkumu české suburbanizace je podrobně vedena v jiné části této knihy [v kapitole 3 Ouředníček, 2013].

* Příspěvek vznikl díky finanční podpoře Resortního programu výzkumu Ministerstva životního prostředí ČR SP/4i5/212/07 v rámci projektu „Suburbánní rozvoj, suburbanizace a urban sprawl v České republice: omezení negativních důsledků pro životní prostředí".

** Doc. RNDr. Martin Ouředníček, Ph.D., RNDr. Petra Špačková, Ph.D. a RNDr. Jakub Novák, Ph.D., Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř, Albertov 6, 128 43 Praha 2, email: slamak@natur.cuni.cz, petra.spackova@natur.cuni.cz, kubanov@natur.cuni.cz.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 310

Při výzkumu suburbánního vývoje, ale i dalších témat s městskou problematikou považujeme z metodického hlediska za důležitou zejména kombinaci kvantitativních a kvalitativních metod sledování, kartografickou analýzu s využitím GIS, využití metod terénního výzkumu, případových studií a empirické práce na mikroúrovni sledování. V této kapitole bude pozornost věnována vymezení procesu suburbanizace, měřítku sledování a datové základně, kterou ve výzkumu suburbanizace využíváme. Specifickým dodatkem je pak vymezení oblastí v zázemí českých měst, které jsou zasaženy procesem rezidenční suburbanizace a jejich rozdělení do zón podle intenzity bytové výstavby a suburbánní migrace. Zonace by měla sloužit jako pomůcka pro dlouhodobé sledování rozsahu a dopadů suburbanizace v České republice. Přehled zahraničních zkušeností s měřením rozsahu a forem suburbanizace je uvedena v předcházející kapitole [Mareš, Novák, 2013].

Vymezení procesu suburbanizace a měřítko sledování

Jednou z nevýhod sociálních věd je nevyhraněnost teoretických konceptů a nejasná definice řady termínů při výzkumné práci [Halfacree, 2001]. Co ještě lze akceptovat v teoretické diskusi, bývá často problémem při operacionalizaci empirického nebo komparativního výzkumu. Urbanizační procesy a mezi nimi i suburbanizace patří mezi často užívané termíny s velmi odlišnou konotací nejen mezi disciplínami, ale rovněž uvnitř sociální geografie. Vymezení procesu v jednotlivých publikacích je v současnosti silně závislé na účelu výzkumu a také na měřítku sledování. Pokud je suburbanizace studována jako jeden z procesů vývoje osídlení, autorům postačuje, že města nebo metropolitní regiony vystupují jako jednotky v sídelním systému nebo body na mapě. V takovém případě je hodnocení suburbanizace jako kvantitativního procesu oprávněné [Hall, Hay, 1980; van den Berg et al., 1982; Čermák, Hampl, Müller, 2009]. Pokud ovšem chceme hodnotit příčiny, dopady, aktéry nebo nástroje pro regulaci, nelze zůstat u popisu problému s pomocí statistických analýz a spokojit se pouze s přibližným vymezením procesu. Stěžejní je snaha o přesnější oddělení suburbanizace a dalších podobných dekoncentračních procesů.[1]

Suburbanizace je v podstatě urbanizační proces měřítkově vyššího řádu, při němž dochází k přeměně venkovského prostředí na městské.[2] Suburbanizace

[1] Sedm různých druhů migračních pohybů v suburbánní zóně je hodnoceno podrobně v publikaci [Ouředníček, 2007].

[2] Proces suburbanizace je definován obdobně jako proces urbanizace [Ouředníček, 2002a, 2002b]. Urbanizace může být nejobecněji vymezena jako „process of becoming urban" [Johnston, Gregory, Smith, 1994: 665]. Podobně Musil přistupuje k urbanizaci jako k procesu přeměny společnosti od

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 311

má zdroj v jádrovém městě a cíl v suburbánní zóně metropolitního regionu [Leetmaa, Tammaru, 2007; Ouředníček, 2007]. Rezidenční suburbanizace má specifické motivy, které souvisí s hledáním kvalitního bydlení v dostupnosti práce, služeb a dalších aktivit alokovaných v jádrovém městě. Typické jsou přetrvávající vazby suburbanitů na jádrové město, které odlišují tento proces od deurbanizace[3] (*counterurbanisation*).

Pro zachycení rezidenční suburbanizace se jeví jako nejvhodnější nástroj analýza migračních toků [Sýkora, Čermák, 1998; Sjöberg, Tammaru, 1999; Ott, 2000]. Mnoho autorů právě z takového metodického postupu vychází [u nás např. Čermák, 1999; Mulíček, 2002; Ouředníček, 2003, 2007; Šilhánková, Kučerová, Karlíková, 2007]. Jiří Musil považuje za suburbanizaci „*proces, který vedl ke snižování počtu lidí bydlících ve vnitřních částech města a jejich stěhování do nových čtvrtí rodinných domů na okrajích a později za okraje měst*" [Musil, 2002: 33]. Vladimíra Šilhánková uvádí, že „*suburbanizaci můžeme chápat jako přenášení městských funkcí, aktivit (průmysl, služby, vybavení, bydlení, apod.) a obyvatelstva z jádrového města do přilehlých okrajových oblastí*" [Šilhánková, Kučerová, Karlíková, 2007: 81].

Stěhování původních obyvatel suburbánních vesnic nebo migrační příliv z venkova do suburbií má zcela odlišné dopady na formování sociálně prostorové struktury i proměny sociálního prostředí metropolitního regionu a nemělo by být směšováno se suburbanizací. Dobře to vystihují již klasici studia města ve Spojených státech[4] [Burgess, 1925; Colby, 1933] nebo u nás [Boháč, 1923], na které navazuje mnoho dalších teorií [van den Berg et al., 1982; Geyer, Kontuly, 1996; Ouředníček, 2000; Champion, 2001] i empiricky zaměřených studií [Fisher, 2003; Ford, 1999; Champion, 2003; Kontuly, Geyer, 2003]. Všichni tito autoři hodnotí vztahy rozvíjeného území se širším okolím, centripetální a centrifugální procesy, ekologické procesy invaze a sukcese, vztah k ostatním urbanizačním procesům a diferencovaným skupinám obyvatelstva účastnícím se těchto procesů. Výstižně popisuje ve dvacátých letech 20. století migrační toky Antonín Boháč: „*Proudění obyvatelstva v Praze jest všeobecně takové, že velká část přistěhovalců se usazuje ve vnitřní Praze, vytlačuje odtud domorodé obyvatelstvo, které se stěhuje do obcí předměstských*" [Boháč, 1923: 56]. Domníváme se proto, že nedocenění vlivu dekoncentrace lidí, pracovních míst, daní nebo rozličných funkcí a jejich

venkovské k městské [Musil, 1977]. Geografickou paralelou k tomuto přístupu je nahrazení objektu sledování ze společnosti na prostředí, jehož je z geografického pohledu společnost součástí.

[3] Rozdíly suburbanizačních a deurbanizačních tendencí v postsocialistickém systému osídlení popisují Ladányi a Szelényi [Ladányi, Szelényi, 1998].

[4] Urbanizační a suburbanizační procesy zde byly popisovány s využitím ekologických procesů invaze a sukcese nebo jako ekonomické centrifugální a centripetální síly.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 312

odlivu směrem z jádrových měst do zázemí by bylo nedostatkem jakékoliv definice suburbanizace.

Metody sledování suburbanizace

Jeden z hlavních úkolů výzkumu suburbanizace je studium rozmístění nových suburbánních lokalit na území České republiky. Při mapování suburbanizace je možné vycházet z několika zdrojů dat, z nichž některé umožňují zachytit rezidenční suburbanizaci a jiné i rozvoj nerezidenčních funkcí. Pro sledování nových rezidenčních lokalit je možné využít data Českého statistického úřadu o migraci a dokončených bytech, dobré možnosti pro mapování nové výstavby skýtá rovněž Registr sčítacích obvodů nebo v budoucnu i Registr bytů.[5] Významným zdrojem, který umožňuje detailní informace o rozmístění, velikosti i struktuře suburbánního vývoje je populační cenzus (u nás v letech 1991, 2001 a 2011).

Migrační statistika je k dispozici v úrovni jednotlivých obcí České republiky od roku 1971, běžně je využívaná pro postihnutí urbanizačních procesů a vývoje systému osídlení v posledních dvou desetiletích [Čermák, 1996, 1997, 1999, 2005; Ouředníček, 2003; srovnej Sjöberg, Tammaru, 1999]. Ještě častější je využití v případě analýz na okresní úrovni [Hampl, Kühnl, 1993; Ouředníček, 1999, 2001; Čermák, Hampl, Müller, 2009]. V Praze je migrační statistika k dispozici až do úrovně urbanistických obvodů [Šustrová, 2008], v některých případech byly uskutečněny i územní sondy v podrobnosti jednotlivých domů [Ouředníček, Temelová, 2008]. Česká migrační statistika podává informace o velikosti proudů stěhování, struktuře podle pohlaví, věku, zdrojových a cílových míst migrace, vzdělání a důvodech stěhování (poslední dvě kategorie pouze do roku 2004). V omezené míře lze využít i údaje o státním občanství, které nabyly na významu zejména po změně metodiky sledování migrace v roce 2001. V intercensálním období představuje statistika migrace nejdůležitější zdroj informací o populačním vývoji až do podrobnosti jednotlivých (suburbánních) obcí. Využití migrační statistiky má rovněž řadu úskalí, mezi která patří množství fiktivních nebo na druhé straně statisticky nezaznamenaných stěhování [pokus o jejich odhad viz Macešková, Ouředníček, 2008; Šustrová, Šimon, 2012] a zejména velmi nedokonalá statistika zahraniční migrace a migrace cizinců uvnitř České republiky [srovnej Tammaru, Sjöberg, 1999; Ondoš, Káčerová, 2007]. Právě pro území metropolitních areálů České republiky je přitom migrace cizinců velmi podstatná a její chybná

[5] Snahou Českého statistického úřadu je kromě registru budov shromažďovat informace o jednotlivých budovách i mimo populační cenzus. Registr bytů však prozatím není k dispozici.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 313

evidence vede k nereálným údajům jak na úrovni České republiky [Holá, 2005], tak např. uvnitř jednotlivých částí Pražského metropolitního regionu.

Migrační data jsou využívána pro zjištění rozsahu suburbanizovaných území např. ve formě intenzit přistěhování nebo migračního salda. Zajímavé jsou rovněž podíly přistěhovalých z jádrového města na celkovém počtu přistěhovalých, které mají významnou závislost na vzdálenosti od jádrového města. Za nejcennější lze považovat data o věkové a vzdělanostní struktuře migrantů, která nám umožňují hodnotit proměnu sociálního a demografického prostředí zdrojových a jádrových oblastí migrace [Novák, Čermák, Ouředníček, 2011].

Podstatou suburbanizace je kromě přílivu nových obyvatel rovněž realizace nové bytové výstavby v území. Od roku 1997 je k dispozici databáze bytové výstavby v úrovni obcí, od roku 2007 lze využít rovněž Registr sčítacích obvodů, který podává rozsáhlé informace za jednotlivé domy na území České republiky [Vyhnánková, 2009]. Tyto datové zdroje lze využít nejen pro mapování rozsahu suburbánní výstavby, ale také pro hodnocení morfologie, koncentrace nebo disperze nové zástavby a sledování strukturálních charakteristik bytového fondu [Temelová, Ouředníček, Cuřínová, 2010; Temelová, Ouředníček, 2011]. Pro sledování morfologie nové suburbánní výstavby jsme využívali rovněž terénního mapování nové bytové výstavby „dům od domu", jehož výsledky jsou prezentovány v několika pracích [Ouředníček, 2006, 2007; Ouředníček, Posová, 2006; Ouředníček, Čejková, 2009]. Kombinace intenzity přistěhování z jádrového města a určitého minimálního počtu vystavěných bytů následně slouží jako indikátor suburbanizovaných oblastí v České republice (viz následující části této kapitoly).

Novější práce využívají ke zmapování rozsahu komerční suburbanizace metody dálkového průzkumu Země [Kupková, 2003; Bičík, Kupková, 2006; Chuman, Romportl, 2008; Kupková, Ouředníček, 2013] s využitím databází využití země (*land use*) a krajinného pokryvu (*land cover*). V omezené míře, například pro vybrané případové lokality, lze využívat i leteckých snímků. Tyto zdroje jsou však pro plošné mapování území celého státu relativně drahé a náročné na zpracování. Pro všechny typy uvedených analýz je typická práce s velkými objemy statistických dat a nutnost zpracování ve statistických a kartografických (*GIS*) softwarech. I když je tato část výzkumu nezastupitelná, umožňuje pouze poznání prostorových vzorců a vybraných strukturálních charakteristik suburbánního vývoje.

Pro poznání příčin, chování aktérů, dopadů a hlubších souvislostí suburbanizace je bezpodmínečně nutné využít kvalitativních metod sledování, empirické terénní práce, případových studií nebo i zúčastněného pozorování, dotazníků, řízených rozhovorů. Důvody pro nezbytnost kvalitativního výzkumu jsou zejména nedokonalost statistických dat o migraci a částečně také o bytové výstavbě [viz např. Vyhnánková, 2009]. Dále je to omezená schopnost agregátních

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 314

dat postihnout některé těžko měřitelné jevy a skutečnosti [Vobecká, Kostelecký, 2007], které například vypovídají o sociálním nebo politickém klimatu, názorech a měkkých faktorech vztahujících se nejen k sociálnímu prostředí, ale také například k charakteru fyzického prostředí, estetickým a architektonickým hodnotám a zejména o chování aktérů ovlivňujících suburbánní výstavbu.

Ve výzkumech suburbanizace bylo využito dotazníkové šetření starostů suburbánních obcí a okrajových městských částí [Ouředníček, 2003; Puldová, Ouředníček, 2006], řízené rozhovory s obyvateli staré i nové zástavby nebo aktéry ovlivňujícími suburbánní rozvoj [Galčanová, Vacková, 2008; Potočný, 2006; Puldová, 2006; Galčanová, 2013], sledování životního stylu nebo denních aktivit suburbánních rezidentů za pomocí časoprostorové (*time-space*) geografie [Gondová, 2004; Novák, 2004; Doležalová, Ouředníček, 2006; Novák, Sýkora, 2007] nebo analýza internetových diskusních fór [Susová, 2009]. V současné době je pozornost suburbánního výzkumu směřována i na institucionální analýzu a poznání role rozhodování jednotlivých aktérů suburbánního vývoje na lokální, regionální a národní úrovni především s využitím hloubkových strukturovaných rozhovorů a studia dokumentů [Janatka, 2010, Feřtrová, Špačková, Ouředníček, 2013]. Dobrý přehled o metodách výzkumu suburbanizace podávají také jednotlivé příspěvky zařazené v předcházejících kapitolách této knihy.

Vymezení zón suburbanizace v České republice

Pro sledování rozsahu a dopadů suburbanizace v České republice jsme v rámci řešení projektu „Suburbánní rozvoj, suburbanizace a urban sprawl v České republice: omezení negativních důsledků na životní prostředí" vytvořili metodiku sledování rezidenční suburbanizace.[6] Metodika vychází z potřeby sledování rezidenční suburbanizace vyjádřené v Usnesení vlády České republiky ze dne 11. srpna 2010 č. 576 ke Zprávě o problematice nežádoucího rozšiřování zástavby do okolí měst, která mimo jiné ukládá předložit návrh systému jednotného sledování a vyhodnocování změn rozsahu území přeměněného zástavbou vyvolanou procesem rozpínání (živelného růstu) sídel (tzv. „urban sprawl").

Suburbanizaci jsme pro účely metodiky chápali jako přesun obyvatelstva a jeho aktivit z jader metropolitních regionů do jejich zázemí (viz tabulka 13.1). Rezidenční suburbanizaci, jako dílčí složku suburbanizace vztahující se k obyvatelstvu, lze operacionalizovat jako migraci (změnu trvalého bydliště) obyvatelstva

[6] Kromě metodiky sledování rezidenční suburbanizace [Ouředníček, Novák, Špačková, 2011] byla vytvořena i obdobná metodika pro sledování rozsahu komerční suburbanizace na bázi dat CORINE [Chuman, Romportl, 2011].

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 315

Tabulka 13.1: Matice zdrojových a cílových oblastí migrace a definice suburbanizace (a dalších procesů)

	Typ prostředí	Cílové místo migrace		
		Město	**Suburbium**	**Venkov**
Zdrojové místo migrace	Město	Meziměstská migrace	SUBURBANIZACE	Deurbanizace (kontraurbanizace)
	Suburbium	Reurbanizace	Tangenciální migrace (vnitrometropolitní)	Deurbanizace (kontraurbanizace)
	Venkov	Urbanizace (ev. reurbanizace)	Urbanizace (ev. reurbanizace)	Meziregionální migrace (venkovská)

Zdroj: Ouředníček [2009]

směrem z jádrových měst metropolitních regionů do jejich zázemí. Za jádrová města lze v České republice považovat města s více než 10 000 obyvateli ležící mimo zázemí jiných populačně výrazně větších měst (města s více než 10 000 obyvateli k 31. 12. 2007 jsou uvedena v příloze). Velikost suburbánní zóny je zjišťovaná proměnná, kterou jsme vymezili na základě kombinace statistických indikátorů. Komerční suburbanizaci, jako specifické formě suburbánního rozvoje, není v této metodice věnována pozornost a je řešena v samostatném metodickém postupu [Chuman, Romportl, 2011].

Vstupním předpokladem metodiky je možnost sledovat rozsah rezidenční suburbanizace dlouhodobě na území celé České republiky. Za základní statistickou jednotku pro sledování rozsahu suburbanizace v makroměřítku České republiky je vhodné zvolit z několika důvodů obce (resp. území vymezené administrativními hranicemi obcí). Ačkoliv lze data o bytové výstavbě sledovat i v podrobnějším měřítku, data o migraci se v podrobnějším pohledu zjišťují pouze v Praze. Další území České republiky je možno na základě průběžné statistiky sledovat pouze s využitím obcí jako nejmenší statistické jednotky. Obce jsou vhodné také proto, že představují nejmenší územní jednotky samosprávy. Vymezení suburbánních území měst s více než 10 tisíci obyvateli bylo provedeno variantně ve třech různých zónách intenzity rezidenční suburbanizace, které modelově odpovídají difúznímu šíření suburbánní výstavby a migrace do nového bydlení. Za účelem dosažení kompaktního území v zázemí českých měst byla vymezena čtvrtá doplňková suburbánní zóna.

Výhodou a základním předpokladem metodiky je, že všechny potřebné datové zdroje pocházejí ze statistik Českého statistického úřadu a jsou veřejně dostupné a pravidelně sledované podle relativně ustálené metodiky.

Do metodického postupu vstupují následující statistická data:

1. **Počet přistěhovalých** – Zdrojem jsou údaje o individuálním stěhování v jednotlivých letech, konkrétně data za přistěhovalé osoby s uvedeným

zdrojovým a cílovým místem (obcí) změny trvalého bydliště a kódem obce podle číselníku ČSÚ.

2. **Počet dokončených bytů** – Zdrojem je každoroční statistika dokončených bytů podle obcí České republiky s uvedeným kódem obce podle číselníku ČSÚ.
3. **Počet obyvatel** obce k 31. 12. sledovaného roku.

Metodika

Následující text představuje technický popis jednotlivých kroků směřujících k zabezpečení datové základny, úpravy a zpracování dat a vymezení první, druhé, třetí a čtvrté doplňkové suburbánní zóny v České republice. Jako empirický příklad slouží data z let 1995–2008, která mohou (měla by být) alternativně nahrazena novějšími údaji pro každý následující rok sledování. Metodika vychází ze základní definice suburbanizace, která nezohledňuje pouze prostorovou distanci nové výstavby vzhledem k jádrovému městu (morfologický aspekt), ale je založena rovněž na vztahu mezi jádrovým městem (zdrojovou oblastí migrace) a suburbanizovanou obcí (cílovou oblastí migrace). Tento vztah je pro metodiku zásadní.

Prvním krokem metodického postupu je definice a výběr jádrových měst, které reprezentují zdrojové oblasti migračních toků. V druhé fázi pak následuje samotná identifikace obcí, ve kterých k procesu rezidenční suburbanizace dochází. V první řadě byly vybrány obce, ve kterých probíhá proces rezidenční suburbanizace, na základě kombinace kvantitativních kritérií charakterizující migrační toky a bytovou výstavbu (první až třetí suburbánní zóna). Proces rezidenční suburbanizace v současnosti v České republice má prostorově selektivní charakter, kde vedle samotné vzdálenosti a dostupnosti obce z jádrového města hraje významnou roli řada dalších faktorů, jako například nabídka a cena volných pozemků pro výstavbu, podmínky kladené ze strany obce (územního plánu) na novou výstavbu či kvalita přírodního prostředí. Z těchto důvodů nemá výběr suburbanizovaných obcí charakter prostorově kompaktních zón koncentricky obklopující jádrová města (viz příloha 13.3). Pro některé účely je však vhodné nebo dokonce nutné operovat s územně celistvým vymezením suburbánní zóny (koncepční a strategické dokumenty týkající se rozvoje a regulace území, popř. hodnocení dopadů nemístního charakteru – např. doprava). Z toho důvodu bylo na základě doplňujících kritérií do výběru zařazeno několik dalších obcí tak, aby vznikly územně kompaktní zóny a oblasti v zázemí jádrových měst (čtvrtá doplňková suburbánní zóna). Tyto úpravy se týkaly v převážné většině případů zázemí největších měst s nejintenzivnějšími projevy rezidenční suburbanizace.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 317

Metodika sledování rozsahu rezidenční suburbanizace tak nabízí dvě úrovně vymezení: (a) přesnou identifikaci obcí na základě precizních kritérií, které vystihují podstatu procesu rezidenční suburbanizace a (b) vymezení územně celistvých oblastí, které jsou procesem rezidenční suburbanizace bezprostředně intenzivně zasaženy.

Výběr jádrových měst metropolitních regionů

Do výběru vstupují všechna města, jejichž populační velikost je rovna nebo přesahuje počet 10 000 trvale bydlících obyvatel podle evidence Českého statistického úřadu. Město přitom musí dosáhnout stanovené hranice k 31. 12. předchozího roku.[7] Za jádrové město se nepovažuje obec, která svými charakteristikami splňuje podmínky pro zařazení do kategorie suburbanizované obce (v roce 2008 šlo konkrétně o města v zázemí Prahy Brandýs nad Labem-Stará Boleslav, Říčany a Čelákovice). U menších měst (s méně než 10 tisíci obyvateli) lze na základě empirických prací doložit spíše izolované případy rezidenční výstavby bez vytvoření souvislých zón suburbanizace. Rovněž dopady na životní prostředí u těchto měst jsou nižší. To platí částečně i u kategorie měst 10–20 tisícových, které jsou do monitoringu zařazeny spíše z preventivních důvodů možného rozvoje urban sprawl v blízké budoucnosti. Seznam jádrových měst je uveden v příloze 13.2.

Výběr suburbanizovaných obcí (obcí zasažených procesem rezidenční suburbanizace)

Za obce zasažené rezidenční suburbanizací považujeme takové, které mají vysokou intenzitu bytové výstavby a zároveň vysokou intenzitu přistěhování z jádrového města. Obě podmínky jsou pro zachycení podstaty procesu suburbanizace významné a nestačí naplnit pouze jednu z nich (viz definice suburbanizace výše v textu). V České republice se nachází mnoho rozvojových ploch, které vykazují relativně vysoké intenzity bytové výstavby, avšak neleží uvnitř metropolitních regionů. Jedná se například o výstavbu rekreačního bydlení na Šumavě nebo v Krkonoších, popř. i výstavbu uvnitř kompaktního území města [Temelová, Ouředníček, 2011]. Na druhé straně existují obce s vysokými migračními přírůstky obyvatelstva, které ovšem nejsou spojeny s novou výstavbou. Příkladem může být několik desítek obcí s domovy pro seniory nebo jinými podobnými institucemi, stěhování obyvatelstva do starší zástavby

[7] Pro měření například k roku 2011 tedy musí přesáhnout danou populační hodnotu k 31. 12. 2010.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 318

apod. Kombinace vysokých absolutních a relativních hodnot přistěhovalých z daného jádrového města a vysokých intenzit bytové výstavby můžeme proto oprávněně považovat za nejvýstižnější indikátory suburbanizace v České republice.

Celkem byly v zázemí jader metropolitních regionů vymezeny tři suburbánní zóny podle intenzity probíhajícího procesu. Při vymezení jsme pracovali s územími obcí bez jejich vnitřního členění. I když je v některých případech možné nalézt probíhající proces suburbanizace i uvnitř administrativních hranic města (tj. suburbia se fakticky nacházejí i v okrajových částech Prahy nebo jiných větších měst), nebereme tyto případy při posuzování makroregionálních vzorců suburbanizace v potaz.

Pro zařazení obce mezi suburbanizované byla stanovena následující kritéria:

1. Populační velikost obce byla k 31. 12. předchozího roku menší než 10 000 trvale bydlících obyvatel (výjimkou jsou pražská suburbia s roční intenzitou výstavby ve sledovaném období mezi lety 1997–2008 vyšší než 2,5 bytu na 1000 obyvatel; konkrétně jde o Brandýs nad Labem-Starou Boleslav, Říčany a Čelákovice). Tyto ojedinělé případy je nutno i v budoucnosti posuzovat individuálně, nemechanicky a s expertní znalostí podstaty vazeb mezi jádrovou oblastí a suburbii v metropolitních regionech. Prakticky se zatím jedná o metropolitní region Prahy, Brna a Ostravy.
2. Poměr populačních velikostí suburbia a jádra (zdrojového místa migrace) je 1:20 nebo menší; v úvahu je brána problematika jader-souměstí (více viz níže).
3. Počet nových bytových jednotek musel ve sledovaném období 1997–2008 dosáhnout kritické úrovně alespoň 20 bytů.
4. Mezi přistěhovalými do obce musí být alespoň 30 % migrantů stěhujících se z jádrového města. V České republice však také existují suburbia se dvěma zdrojovými místy migrace a v tomto případě je minimální součet podílu přistěhovalých z obou center stanoven na 40 %. Do tohoto kroku manuální kontroly vstupují všechny obce, které splňují všechny předchozí podmínky (zejména kritérium bytové výstavby). Dvě zdrojová města mají například obce Unhošť (v zázemí Prahy a Kladna), Opatovice nad Labem (Pardubice a Hradec Králové) nebo Dolní Třebonín (České Budějovice a Český Krumlov).

Pro rozčlenění obcí do jednotlivých zón intenzity suburbanizace byla použita kritéria intenzity přistěhování a objemu bytové výstavby uvedená v tabulce 13.2.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 319

Tabulka 13.2: Kritéria zařazení suburbanizovaných obcí do jednotlivých zón

Zóna podle intenzity suburbanizace	Minimální intenzita roční bytové výstavby v období 1997–2008	Minimální objem bytové výstavby v období 1997–2008
1. suburbánní zóna	10 bytů na 1000 obyvatel	50 bytů
2. suburbánní zóna	5 bytů na 1000 obyvatel	30 bytů
3. suburbánní zóna	–	20 bytů

Zdroj: autoři

Doplnění výběru za účelem vymezení kompaktní územně rozsáhlejší suburbánní zóny

Cílem posledního metodického kroku bylo vymezení územně celistvých oblastí, které jsou procesem rezidenční suburbanizace bezprostředně intenzivně zasaženy. Hlavním důvodem tohoto postupu je skutečnost, že proces rezidenční suburbanizace je sice prostorově selektivní, avšak řada jeho důsledků má plošný charakter a to zejména v případě, kdy k suburbanizaci dochází se zvýšenou intenzitou ve více obcích zároveň. Typickým příkladem může být suburbánní zázemí Prahy, Brna, Plzně či dalších velkých jádrových měst. Za tímto účelem byly k výběru obcí přiřazeny další obce (4. doplňková suburbánní zóna) s důrazem na dosažení územní celistvosti při současné minimalizaci počtu přidaných obcí tak, aby těžiště vymezení zůstalo založeno na kvantitativních ukazatelích bytové výstavby a migračních toků.

Pro zařazení obcí do 4. doplňkové suburbánní zóny byla použita následující kritéria:

1. Obec bezezbytku sousedí s obcemi zařazenými do první až třetí suburbánní zóny či jádrovým městem. V případě skupiny více obcí, které tvoří takto ohraničenou enklávu, bylo přihlédnuto k hodnotám ukazatelů bytové výstavby a intenzity migrace. Vedle hodnot ukazatelů samotných obcí bylo také přihlédnuto k velikosti a regionálnímu významu jádrového města a k intenzitě rezidenční suburbanizace, která v jeho zázemí probíhá. Na základě tohoto kritéria bylo do výběru dodatečně přiřazeno celkem 78 obcí. V naprosté většině případů se jednalo o obce, které nebyly vybrány do základního výběru z důvodu nesplnění kritéria minimálního počtu postavených nových bytů.
2. V případě, že obec nesplňuje první podmínku, ale sama o sobě byla hluboce vklíněna do prostoru obcí vymezených v rámci první až třetí suburbánní zóny bylo individuálně přihlédnuto k hodnotám ukazatelů bytové výstavby, intenzity migrace a významnosti migrace z jádrového města (tj. podílu

přistěhovalých z jádrového města na jejich celkovém počtu). Vedle hodnot ukazatelů samotných obcí bylo opět přihlédnuto k velikosti a regionálnímu významu jádrového města a k intenzitě rezidenční suburbanizace, která v jeho zázemí probíhá. Zařazení obce na základě tohoto postupu bylo využité pouze ve výjimečných případech (týká se 86 obcí).

Závěr

Na základě uvedené metodiky bylo vymezeno celkem 894 obcí České republiky, jejichž rozvoj je výrazně ovlivněn procesem rezidenční suburbanizace. Obce byly dále rozčleněny do čtyř zón podle intenzity procesu tak, aby v prvních dvou zónách byl koncentrován menší podíl obcí, ve kterých se suburbanizace projevuje nejsilněji. Základní charakteristika jednotlivých zón je uvedena v tabulce 13.3, podrobnější statistické údaje jsou k dispozici v příloze 13.2. Zóny rezidenční suburbanizace byly použity v několika odborných publikacích [Ouředníček, Špačková, Feřtrová, 2011; Feřtrová, Temelová, 2011] a slouží dnes jako základní nástroj pro odlišení typů obcí venkovských a příměstských (suburbánních).

Ačkoliv představený způsob vymezení zón rezidenční suburbanizace má určitá metodologická omezení, domníváme se, že výsledný soubor obcí poměrně věrně odráží rozmístění a intenzitu probíhajícího procesu. Za hlavní úskalí lze považovat nabídku dostupných dat pro celé území České republiky. Údaje o bytové výstavbě a migraci (z jádrových měst metropolitních regionů do okolních obcí) poskytované Českým statistickým úřadem velmi dobře poukazují na podstatu probíhajícího procesu. Kvalitnější obraz by samozřejmě podalo vymezení založené na širší paletě zdrojových dat, která by postihovala i další projevy procesu. Zejména by bylo zajímavé podchytit vazby suburbanitů na jádrové město vyjádřené dojížďkou do zaměstnání nebo škol, ale také za určitými typy služeb. Částečně to bude možné po zveřejnění výsledků Sčítání lidu, domů a bytů za rok 2011, v rámci něhož byla dojížďka do škol a zaměstnání sledována. Jsme přesvědčeni, že data dobře prokážou proměnu vztahů jednotlivých sídel uvnitř metropolitního regionu a zejména vztahu jádro-zázemí. Přestože jsou výsledky Sčítání lidu, domů a bytů dobrým zdrojem informací, jejich velkou nevýhodou je dlouhý desetiletý interval, v němž je sběr dat uskutečňován. Suburbanizace je totiž stále velmi živý proces, jehož průběh je nutné sledovat kontinuálně v kratších časových úsecích a to umožňují pouze data průběžné statistiky.

Důležitým výstupem použité metodiky vymezení zón rezidenční suburbanizace je nejen seznam jádrových měst, základní charakteristika suburbánních

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 321

obcí tříděných do jednotlivých zón, ale také specializovaná mapa s vymezením zón k roku 2008. Tyto údaje jsou uvedeny v příloze 13.1, 13.2 a 13.3 na konci kapitoly. Seznam vymezených obcí je k dispozici na stránkách výzkumného týmu (www.urrlab.cz) a specializovaném portále www.suburbanizace.cz. Výzkumný tým Urbánní a regionální laboratoř bude v následujících letech (zhruba v pětileté periodě) vymezení zón suburbanizace v České republice aktualizovat tak, aby bylo možné srovnávat dynamiku šíření suburbanizace a dopady tohoto procesu.

Tabulka 13.3: Základní charakteristika obcí v jednotlivých zónách suburbanizace

Charakteristika	Zóna 1	Zóna 2	Zóna 3	Zóna 4	Celkem
Počet obcí v zóně	83	179	631	164	894
Počet obyvatel ve všech obcích v zóně (2007)	96 tis.	190 tis.	1028 tis.	87 tis.	1314 tis.
Podíl přistěhovalých na celkovém počtu obyvatel v obci (1995–2007)	60 %	45 %	33 %	34 %	37 %
Průměrný počet nových bytů v obci (1997–2008)	236	90	50	12	75
Průměrná roční intenzita přistěhování na 1000 obyvatel (1995–2007)	46 ‰	35 ‰	25 ‰	26 ‰	28 ‰
Průměrný počet dokončených bytů na 1000 obyvatel za rok (1997–2008)	17,0	7,1	2,6	1,9	4,3

Zdroj dat: ČSÚ, 2008a, 2008b, 2009

LITERATURA

Bičík, Ivan, Lucie Kupková. 2006. „Vývoj využití ploch v Pražském městském regionu." Pp. 42–63 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu.* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Boháč, Antonín. 1923. *Hlavní město Praha. Studie o obyvatelstvu*. Praha: SÚS, Bursík a Kohout.

Burgess, Ernest W. 1925. „The Growth of the City: an Introduction to a Research Project." Pp. 47–62 in Robert Ezra Park, Ernest W. Burgess, Roderick D. McKenzie (eds.). *The City*. Chicago: The Chicago University Press.

Champion, Tony. 2001. Urbanization, Suburbanization, Counterurbanization and Reurbanization. Pp. 143–161 in Ronan Paddison (ed.). *Handbook of Urban Studies*. London: Sage.

Champion, Tony. 2003. „Testing the differential urbanisation model in Great Britain, 1901–91." *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 94 (1): 11–22.

Chuman, Tomáš, Dušan Romportl. 2008. „Spatial pattern of suburbanization in the Czech Republic." Pp. 33–37 in Jaromíra Dreslerová (ed.). *Venkovská krajina, 2008.* Sborník z 6. ročníku mezinárodní mezioborové konference konané 23.–25.5.2008 v Hostětíně, Bílé Karpaty. Kostelec nad Černými lesy: CZ-IALE.

Chuman, Tomáš, Dušan Romportl. 2011. *Metodika sledování rozsahu komerční suburbanizace v České republice*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Přírodovědecká fakulta, katedra fyzické geografie a geoekologie.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 322

Colby, Charles C. 1933. „Centrifugal and Centripetal Forces in Urban Geography." *Annals of the Association of American Geographers* 23 (1): 1–20.

Čermák, Zdeněk. 1996. „Transformační procesy a migrační vývoj v České republice." Pp. 155–178 in Martin Hampl (ed.). *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Čermák, Zdeněk. 1997. „Migrational aspects of settlement structure development in the Czech Republic in the 1990s." *Acta Universitatis Carolinae – Geographica 32, Supplementum*: 169–178.

Čermák, Zdeněk. 1999. „Migrační aspekty dlouhodobého vývoje Prahy se zvláštním zřetelem k transformačnímu období devadesátých let". *Geografie – Sborník ČGS*, 104 (2): 122–123.

Čermák, Zdeněk. 2005. „Migrace a suburbanizační procesy v České republice". *Demografie* 47 (3): 169–176.

Čermák, Zdeněk, Martin Hampl, Jan Müller. 2009: „Současné tendence vývoje obyvatelstva metropolitních areálů v Česku: dochází k významnému obratu?" *Geografie – Sborník ČGS* 114 (1): 37–51.

Doležalová, Gabriela, Martin Ouředníček. 2006. „Životní styl obyvatelstva v suburbánní zóně Prahy." Pp. 143–159 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecké fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Feřtrová, Marie, Petra Špačková, Martin Ouředníček. 2013. „Analýza aktérů a problémových aspektů rozhodování při nakládání s územím v suburbánních obcích." Pp. 234–256 in Martin Ouředníček, Petra Špačková, Jakub Novák (eds.). *Sub Urbs: Krajina, sídla a lidé*. Praha: Academia.

Feřtrová, Marie, Jana Temelová. 2011. „Prostorová specifika strukturální nezaměstnanosti na úrovni obcí v České republice." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 47 (4): 681–715.

Fisher, Tania. 2003. „Differentiation of Growth Processes in the Peri-urban Region: An Australian Case Study." *Urban Studies* 40 (3): 551–565.

Ford, Tania. 1999. „Understanding Population Growth in the Peri-Urban Region." *International Journal of Population Geography* 5 (4): 297–311.

Galčanová, Lucie. 2013. „Svoboda, soukromí a bezpečí: Nové hraniční prostory v naracích obyvatel vybraných brněnských předměstí." Pp. 200–233 in Martin Ouředníček, Petra Špačková, Jakub Novák (eds.). *Sub Urbs: Krajina, sídla a lidé*. Praha: Academia.

Galčanová, Lucie, Barbora Vacková. 2008. „Rezidenční suburbanizace v postkomunistické České republice, její kořeny, tradice a současnost." *IVRIS Papers* 08/02. Brno: Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity.

Geyer, Hermanus S., Thomas Kontuly (eds.). 1996. *Differential Urbanization: Integrating Spatial Models*. London: Arnold.

Gondová, Gabriela. 2004. *Životný štýl obyvateľov v suburbánnej zóne Prahy*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Halfacree, Keith. 2001. „Constructing the Object: Taxonomic Practices, Counterurbanisation and Positioning Marginal Rural Settlement." *International Journal of Population Geography* 7 (5): 395–411.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 323

Hall, Peter, Dennis Hay. 1980. *Growth Centres in the European Urban System*. London: Heinemann Educational.

Hampl, Martin, Karel Kühnl. 1993. „Migratory Trends in Former Czechoslovakia." *Acta Universitatis Carolinae – Geographica* 28 (1): 53–71.

Holá, Bohdana. 2005. „Srovnatelnost statistiky zahraniční migrace." *Demografie* 47 (3): 177–187.

Janatka, Marek. 2010. „Odpovědnost v procesu suburbanizace." Pp. 204–207 in *Člověk, stavba a územní plánování 4*. Praha: Vydavatelství ČVUT.

Johnston, Ron J., Derek Gregory, David M. Smith (eds.). 1994. *The Dictionary of Human Geography*. Third edition. Oxford: Blackwell.

Kontuly, Thomas M. Hermanus S. Geyer. 2003. „Lessons Learned from Testing the Differential Urbanisation Model." *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 94 (1): 124–128.

Kupková, Lucie. 2003. „(Sub)Urbanizace Prahy-teorie zonálních modelů a realita" Pp. 32–47 in Vít Jančák, Pavel Chromý, Miroslav Marada (eds.). *Geografie na cestách poznání. Sborník příspěvků k šedesátinám Ivana Bičíka*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Kupková, Lucie, Martin Ouředníček. 2013. „Hodnocení intenzity, prostorového rozložení a dopadů suburbanizace v zázemí Prahy s využitím dat dálkového průzkumu Země." Pp. 119–149 in Martin Ouředníček, Petra Špačková, Jakub Novák (eds.). *Sub Urbs: Krajina, sídla a lidé*. Praha: Academia.

Ladányi, János, Iván Szelényi. 1998. „Class, ethnicity and urban restructuring in postcommunist Hungary." Pp. 67–86 in György Enyedi (ed.). *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Leetmaa, Kadri, Tiit Tammaru. 2007. „Suburbanization in countries in transition: destinations of suburbanizers in the Tallinn metropolitan area." *Geografiska Annaler* 89B (2): 127–146.

Macešková, Marie, Martin Ouředníček. 2008. „Dopad suburbanizace na daňové příjmy obcí." *Obec a finance* 13 (1): 28–29.

Mareš, Josef, Jakub Novák. 2013: „Měření rozsahu a formy suburbanizace." Pp. 290–309 in Martin Ouředníček, Petra Špačková, Jakub Novák (eds.). *Sub Urbs: Krajina, sídla a lidé*. Praha: Academia.

Mulíček, Ondřej. 2002. „Suburbanizace v Brně a jeho okolí." Pp. 171–181 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Musil, Jiří. 2002. „Co je urbanizace." Pp. 7–53 in Pavla Horská, Eduard Maur, Jiří Musil. Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa. Praha, Litomyšl: Paseka.

Novák, Jakub. 2004. *Časoprostorová mobilita obyvatel a strukturované prostředí metropolitní oblasti*. Diplomová práce. Praha: Přírodovědecká fakulta UK v Praze.

Novák, Jakub, Zdeněk Čermák, Martin Ouředníček. 2011. „Migrace." Pp. 87–101 in Martin Ouředníček, Jana Temelová, Lucie Pospíšilová (eds.). *Atlas sociálně prostorové diferenciace České republiky*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

Novák, Jakub, Luděk Sýkora. 2007. „A City in Motion: Time-Space Activity and Mobility Patterns of Suburban Inhabitants and Structuration of Spatial Organization in Prague Metropolitan Area." *Geografiska Annaler – Human Geography* 89B (2): 147–168.

Ondoš, Slavomír, Marcela Káčerová. 2007. „Migration aspects of the urbanization in post-socialism: Bratislava case." *Forum Statisticum Slovacum* 3 (3): 176–180.

Ott, Thomas. 2001. „From Concentration to De-concentration – Migration Patterns in the Post-socialist City." *Cities* 18 (6): 403–412.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 324

Ouředníček, Martin. 1999. „Vývoj sociální struktury obyvatelstva v zázemí Prahy." Pp. 149–152 in *Urbánne a krajinné štúdie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.

Ouředníček, Martin. 2000. „Teorie stádií vývoje měst a diferenciální urbanizace." *Geografie – Sborník České geografické společnosti* 105 (4): 361–369.

Ouředníček, Martin. 2001. „Nová sociálně prostorová struktura v zázemí Prahy." Pp. 248–257 in Aleš Létal, Zdeněk Szczyrba, Miroslav Vysoudil (eds.). *Česká geografie v období rozvoje informačních technologií*. Olomouc: Přírodovědecká fakulta University Palackého.

Ouředníček, Martin. 2002a. „Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu." Pp. 39–54 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

Ouředníček, Martin. 2002b. *Urbanizační procesy obyvatelstva v Pražském městském regionu*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Ouředníček, Martin. 2003. „Suburbanizace Prahy." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39 (2): 235–253.

Ouředníček, Martin. 2006. „New spatial patterns of suburban housing in Prague urban region." *Acta Geographica Universitatis Comenianae* 48: 293–302.

Ouředníček, Martin. 2007. „Differential Suburban Development in the Prague Urban Region." *Geografiska Annaler: Human Geography* 89B (2): 111–125.

Ouředníček, Martin. 2009. Současné tendence vývoje pražského metropolitního regionu. Habilitační práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Ouředníček, Martin. 2013. *Výzkum suburbanizace v České republice: současné tendence vývoje a možné aplikace*. Pp. 61–80 in Martin Ouředníček, Petra Špačková, Jakub Novák (eds.). *Sub Urbs: Krajina, sídla a lidé*. Praha: Academia.

Ouředníček, Martin, Eva Čejková. 2009. „Rezidenční suburbanizace v zázemí Českých Budějovic." Pp. 47–58 in Jan Kubeš (ed.). *Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace II*. Bánská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela.

Ouředníček, Martin, Jakub Novák, Petra Špačková. 2011. *Metodika sledování rozsahu rezidenční suburbanizace v České republice*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Ouředníček, Martin, Darina Posová. 2006. „Suburbánní bydlení v Pražském městském regionu: etapy vývoje a prostorové rozmístění." Pp. 96–113 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Ouředníček, Martin, Petra Špačková. 2013. „Teoretické přístupy a současná témata výzkumu suburbanizace." Pp. 13–36 in Martin Ouředníček, Petra Špačková, Jakub Novák (eds.). *Sub Urbs: Krajina, sídla a lidé*. Praha: Academia.

Ouředníček, Martin, Petra Špačková, Marie Feřtrová. 2011. „Změny sociálního prostředí a kvality života v depopulačních regionech České republiky." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 47 (4): 777–803.

Ouředníček, Martin, Jana Temelová. 2008. *Socioekonomická analýza území městské části Praha 1*. Výzkumná zpráva. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 325

Potočný, Tomáš. 2006. „Lidé na okraji. Případová studie satelitního městečka." *IVRIS Working Papers 06/01*. Brno: Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity.

Puldová, Petra. 2006. *Vliv suburbanizace na změnu sociálního prostředí v zázemí Prahy*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Puldová, Petra, Martin Ouředníček. 2006. „Změny sociálního prostředí v zázemí Prahy jako důsledek procesu suburbanizace." Pp. 128–142 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Sjöberg, Örjan, Tiit Tammaru. 1999. „Transitional Statistics: Internal Migration and Urban Growth in Post-Soviet Estonia." *Europe-Asia Studies* 51 (5): 821–842.

Susová, Kateřina. 2009. *Vliv internetu na komunitní život v suburbiích*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Sýkora, Luděk, Zdeněk Čermák. 1998. „City Growth and Migration Patterns in the Context of Communist and Transitory Periods in Prague's Urban Development." *Espace, Populations, Sociétés* 16 (3): 405–416.

Šilhánková, Vladimíra, Zita Kučerová, Táňa Karlíková. 2007. *Suburbanizace – hrozba fungování malých měst*. Hradec Králové: Civitas per Populi.

Šustrová, Klára. 2008. *Vnitropražská migrace v Praze v letech 1992–2006.* Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Šustrová, Klára, Martin Šimon. 2012. „Opuštění městského způsobu života? Analýza vybraných aspektů migrace na venkov." Pp. 99–121 in Jana Temelová, Lucie Pospíšilová, Martin Ouředníček (eds.). *Nové sociálně prostorové nerovnosti, lokální rozvoj a kvalita života*. Praha: Aleš Čeněk.

Tammaru, Tiit, Örjan Sjöberg. 1999. „On the Move: Explaining Migration Patterns in Estonia During the Transition Period." *International Journal of Population Geography* 5 (4): 241–260.

Temelová, Jana, Martin Ouředníček. 2011. „Bytová výstavba." Pp. 103–110 in Martin Ouředníček, Jana Temelová, Lucie Pospíšilová (eds.). *Atlas sociálně prostorové diferenciace České republiky*. Praha: Karolinum.

Temelová, Jana, Martin Ouředníček, Petra Cuřínová. 2010. „Dokončené byty v letech 1997–2006 (1:1 mil)." P. 168 in Tatiana Hrnčiarová, Peter Mackovčin, Ivan Zvara et al. *Atlas krajiny České republiky*. Praha-Průhonice: Ministerstvo životního prostředí ČR a Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v. v. i.

Van den Berg, Leo, Roy Drewett, Leo H. Klaassen, Angelo Rossi, Cornelis H. T. Vijverberg. 1982. *A Study of Growth and Decline. Urban Europe*. Oxford: Pergamon Press.

Vobecká, Jana, Tomáš Kostelecký (eds.). 2007. *Politické důsledky suburbanizace. Analýza případových studií proměn politického chování a občanské participace ve vybraných suburbánních lokalitách Prahy a Brna*. Sociologické studie/Sociological Studies 07:8 Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.

Vyhnánková, Markéta. 2009. *Nové rezidenční lokality v Praze a jejich veřejné prostory*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 326

DALŠÍ ZDROJE:

ČSÚ. 2008a. *Databáze migrace v letech 1995–2007, individuální anonymizovaná data o změnách trvalého bydliště na úrovni obcí*. Praha: Český statistický úřad.

ČSÚ. 2008b. *Počet obyvatel v obcích k 1. 1. 2008*. Praha: Český statistický úřad.

ČSÚ. 2009. *Statistika dokončených bytů 1997–2008*. Praha: Český statistický úřad, odbor statistiky stavebnictví.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 327

Příloha 13.1: Seznam jádrových měst metropolitních regionů s více než 10 000 obyvateli

Název města (NAZ_OBEC_P)	Kód kraje (CZNUTS3)	Název kraje (NAZ_CNUTS3)	Počet obyvatel (2007) (PO2007)
Praha	CZ010	Hlavní město Praha	1188126
Brno	CZ062	Jihomoravský kraj	366680
Ostrava	CZ080	Moravskoslezský kraj	309098
Plzeň	CZ032	Plzeňský kraj	163392
Olomouc	CZ071	Olomoucký kraj	100168
Liberec	CZ051	Liberecký kraj	98781
České Budějovice	CZ031	Jihočeský kraj	94747
Ústí nad Labem	CZ042	Ústecký kraj	94565
Hradec Králové	CZ052	Královéhradecký kraj	94255
Pardubice	CZ053	Pardubický kraj	88559
Havířov	CZ080	Moravskoslezský kraj	84219
Zlín	CZ072	Zlínský kraj	78122
Kladno	CZ020	Středočeský kraj	69276
Most	CZ042	Ústecký kraj	67691
Karviná	CZ080	Moravskoslezský kraj	63045
Frýdek-Místek	CZ080	Moravskoslezský kraj	59416
Opava	CZ080	Moravskoslezský kraj	59156
Děčín	CZ042	Ústecký kraj	52165
Teplice	CZ042	Ústecký kraj	51046
Jihlava	CZ061	Vysočina	50916
Karlovy Vary	CZ041	Karlovarský kraj	50691
Chomutov	CZ042	Ústecký kraj	49817
Přerov	CZ071	Olomoucký kraj	46912
Prostějov	CZ071	Olomoucký kraj	45858
Jablonec nad Nisou	CZ051	Liberecký kraj	44822
Mladá Boleslav	CZ020	Středočeský kraj	43923
Třebíč	CZ061	Vysočina	38596
Česká Lípa	CZ051	Liberecký kraj	38181
Třinec	CZ080	Moravskoslezský kraj	37746
Tábor	CZ031	Jihočeský kraj	35859
Znojmo	CZ062	Jihomoravský kraj	34902
Příbram	CZ020	Středočeský kraj	34660
Cheb	CZ041	Karlovarský kraj	34036
Orlová	CZ080	Moravskoslezský kraj	33161
Trutnov	CZ052	Královéhradecký kraj	31109
Kolín	CZ020	Středočeský kraj	30158
Písek	CZ031	Jihočeský kraj	29909
Kroměříž	CZ072	Zlínský kraj	29038
Vsetín	CZ072	Zlínský kraj	28075
Šumperk	CZ071	Olomoucký kraj	28069
Valašské Meziříčí	CZ072	Zlínský kraj	27332
Litvínov	CZ042	Ústecký kraj	27079
Nový Jičín	CZ080	Moravskoslezský kraj	26180
Hodonín	CZ062	Jihomoravský kraj	26110
Uherské Hradiště	CZ072	Zlínský kraj	26007
Český Těšín	CZ080	Moravskoslezský kraj	25780

Název města (NAZ_OBEC_P)	Kód kraje (CZNUTS3)	Název kraje (NAZ_CNUTS3)	Počet obyvatel (2007) (PO2007)
Krnov	CZ080	Moravskoslezský kraj	25141
Sokolov	CZ041	Karlovarský kraj	24456
Břeclav	CZ062	Jihomoravský kraj	24407
Havlíčkův Brod	CZ061	Vysočina	24265
Žďár nad Sázavou	CZ061	Vysočina	23688
Chrudim	CZ053	Pardubický kraj	23362
Strakonice	CZ031	Jihočeský kraj	23325
Kopřivnice	CZ080	Moravskoslezský kraj	23286
Litoměřice	CZ042	Ústecký kraj	23091
Bohumín	CZ080	Moravskoslezský kraj	22974
Klatovy	CZ032	Plzeňský kraj	22890
Jindřichův Hradec	CZ031	Jihočeský kraj	22464
Vyškov	CZ062	Jihomoravský kraj	21957
Kutná Hora	CZ020	Středočeský kraj	21373
Jirkov	CZ042	Ústecký kraj	21006
Náchod	CZ052	Královéhradecký kraj	20961
Blansko	CZ062	Jihomoravský kraj	20824
Hranice	CZ071	Olomoucký kraj	19482
Žatec	CZ042	Ústecký kraj	19405
Mělník	CZ020	Středočeský kraj	19003
Louny	CZ042	Ústecký kraj	18844
Otrokovice	CZ072	Zlínský kraj	18544
Beroun	CZ020	Středočeský kraj	17997
Kadaň	CZ042	Ústecký kraj	17676
Bruntál	CZ080	Moravskoslezský kraj	17528
Uherský Brod	CZ072	Zlínský kraj	17306
Svitavy	CZ053	Pardubický kraj	17226
Ostrov	CZ041	Karlovarský kraj	17066
Rožnov pod Radhoštěm	CZ072	Zlínský kraj	17024
Kralupy nad Vltavou	CZ020	Středočeský kraj	16749
Pelhřimov	CZ061	Vysočina	16471
Česká Třebová	CZ053	Pardubický kraj	16426
Jičín	CZ052	Královéhradecký kraj	16308
Benešov	CZ020	Středočeský kraj	16247
Neratovice	CZ020	Středočeský kraj	16231
Dvůr Králové nad Labem	CZ052	Královéhradecký kraj	16160
Rakovník	CZ020	Středočeský kraj	16159
Varnsdorf	CZ042	Ústecký kraj	15754
Bílina	CZ042	Ústecký kraj	15709
Klášterec nad Ohří	CZ042	Ústecký kraj	15546
Slaný	CZ020	Středočeský kraj	14891
Ústí nad Orlicí	CZ053	Pardubický kraj	14864
Turnov	CZ051	Liberecký kraj	14517
Nymburk	CZ020	Středočeský kraj	14363
Chodov	CZ041	Karlovarský kraj	14344
Zábřeh	CZ071	Olomoucký kraj	14252
Hlučín	CZ080	Moravskoslezský kraj	14225
Krupka	CZ042	Ústecký kraj	13938
Šternberk	CZ071	Olomoucký kraj	13878
Mariánské Lázně	CZ041	Karlovarský kraj	13872

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 329

Název města (NAZ_OBEC_P)	Kód kraje (CZNUTS3)	Název kraje (NAZ_CNUTS3)	Počet obyvatel (2007) (PO2007)
Český Krumlov	CZ031	Jihočeský kraj	13861
Rokycany	CZ032	Plzeňský kraj	13773
Poděbrady	CZ020	Středočeský kraj	13255
Vrchlabí	CZ052	Královéhradecký kraj	13044
Aš	CZ041	Karlovarský kraj	12957
Roudnice nad Labem	CZ042	Ústecký kraj	12757
Jaroměř	CZ052	Královéhradecký kraj	12703
Tachov	CZ032	Plzeňský kraj	12508
Vysoké Mýto	CZ053	Pardubický kraj	12480
Jeseník	CZ071	Olomoucký kraj	12293
Holešov	CZ072	Zlínský kraj	12271
Nový Bor	CZ051	Liberecký kraj	12188
Uničov	CZ071	Olomoucký kraj	12140
Vlašim	CZ020	Středočeský kraj	12033
Kyjov	CZ062	Jihomoravský kraj	11924
Veselí nad Moravou	CZ062	Jihomoravský kraj	11884
Velké Meziříčí	CZ061	Vysočina	11792
Prachatice	CZ031	Jihočeský kraj	11716
Rychnov nad Kněžnou	CZ052	Královéhradecký kraj	11682
Sušice	CZ032	Plzeňský kraj	11548
Moravská Třebová	CZ053	Pardubický kraj	11201
Rumburk	CZ042	Ústecký kraj	11200
Frenštát pod Radhoštěm	CZ080	Moravskoslezský kraj	11173
Humpolec	CZ061	Vysočina	10989
Boskovice	CZ062	Jihomoravský kraj	10930
Domažlice	CZ032	Plzeňský kraj	10840
Nové Město na Moravě	CZ061	Vysočina	10557
Hlinsko	CZ053	Pardubický kraj	10253
Studénka	CZ080	Moravskoslezský kraj	10233
Čáslav	CZ020	Středočeský kraj	10074
Litomyšl	CZ053	Pardubický kraj	10052
Nové Město nad Metují	CZ052	Královéhradecký kraj	10049
Litovel	CZ071	Olomoucký kraj	10043

Zdroj: autoři

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 330

Příloha 13.2: Základní charakteristika obcí ve vymezených suburbánních zónách

Počet obcí												
Velikostní kategorie obce	Celkový počet obcí						Podíl obcí v rámci zóny v %					
	Zóna 1	Zóna 2	Zóna 3	Zóna 4	Zóny 1–3	Všechny zóny	Zóna 1	Zóna 2	Zóna 3	Zóna 4	Zóny 1–3	Všechny zóny
Do 500 obyvatel	21	49	79	112	149	261	25	27	13	68	17	25
501–1000 obyvatel	33	73	189	38	295	333	40	41	30	23	33	32
1001–2000 obyvatel	19	31	211	11	261	272	23	17	33	7	29	26
2001–5000 obyvatel	8	22	126	2	156	158	10	12	20	1	17	15
Více než 5000 obyvatel	2	4	26	1	32	33	2	2	4	1	4	3
Všechny obce	83	179	631	164	893	1 057	100	100	100	100	100	100

Celkový počet obyvatel v obcích (2007)												
Velikostní kategorie obce	Celkový počet obyvatel						Podíl obyvatel v rámci zóny v %					
	Zóna 1	Zóna 2	Zóna 3	Zóna 4	Zóny 1–3	Všechny zóny	Zóna 1	Zóna 2	Zóna 3	Zóna 4	Zóny 1–3	Všechny zóny
Do 500 obyvatel	7 603	16 834	26 246	28 807	50 683	79 490	8	9	3	33	4	6
501–1000 obyvatel	22 795	47 263	143 757	26 592	213 815	240 407	24	25	14	30	16	17
1001–2000 obyvatel	28 212	41 286	301 100	15 151	370 598	385 749	30	22	29	17	28	28
2001–5000 obyvatel	24 142	58 569	374 997	9 393	457 708	467 101	25	31	36	11	35	33
Více než 5000 obyvatel	12 848	25 688	182 343	7 280	220 879	228 159	13	14	18	8	17	16
Všechny obce	95 600	189 640	1 028 443	87 223	1 313 683	1 400 906	100	100	100	100	100	100

Celkový počet přistěhovalých do obcí (1995–2007)												
Velikostní kategorie obce	Celkový počet přistěhovalých						Podíl počtu přistěhovalých v rámci zóny v %					
	Zóna 1	Zóna 2	Zóna 3	Zóna 4	Zóny 1–3	Všechny zóny	Zóna 1	Zóna 2	Zóna 3	Zóna 4	Zóny 1–3	Všechny zóny
Do 500 obyvatel	5 467	8 239	11 290	11 032	24 996	36 028	10	10	3	37	5	7
501–1000 obyvatel	14 050	21 647	52 931	8 738	88 628	97 366	25	25	16	30	18	19
1001–2000 obyvatel	17 380	19 236	100 673	4 646	137 289	141 935	30	23	30	16	29	28
2001–5000 obyvatel	14 135	26 161	117 033	3 008	157 329	160 337	25	31	35	10	33	31
Více než 5000 obyvatel	6 126	10 113	56 163	2 121	72 402	74 523	11	12	17	7	15	15
Všechny obce	57 158	85 396	338 090	29 545	480 644	510 189	100	100	100	100	100	100

Celkový počet dokončených bytů v obcích (1997–2008)												
Velikostní kategorie obce	Celkový počet bytů						Podíl počtu bytů v rámci zóny v %					
	Zóna 1	Zóna 2	Zóna 3	Zóna 4	Zóny 1–3	Všechny zóny	Zóna 1	Zóna 2	Zóna 3	Zóna 4	Zóny 1–3	Všechny zóny
Do 500 obyvatel	1 770	1 759	1 879	1 085	5 408	6 493	9	11	6	55	8	9
501–1000 obyvatel	4 782	3 748	5 718	548	14 248	14 796	24	23	18	28	21	21
1001–2000 obyvatel	5 837	3 342	8 659	139	17 838	17 977	30	21	27	7	26	26
2001–5000 obyvatel	4 688	4 917	10 072	58	19 677	19 735	24	31	32	3	29	28
Více než 5000 obyvatel	2 473	2 354	5 391	158	10 218	10 376	13	15	17	8	15	15
Všechny obce	19 550	16 120	31 719	1 988	67 389	69 377	100	100	100	100	100	100

Zdroj dat: ČSÚ, 2008a, 2008b, 2009.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 332

Příloha 13.3: Mapa vymezených rezidenčních suburbií v České republice

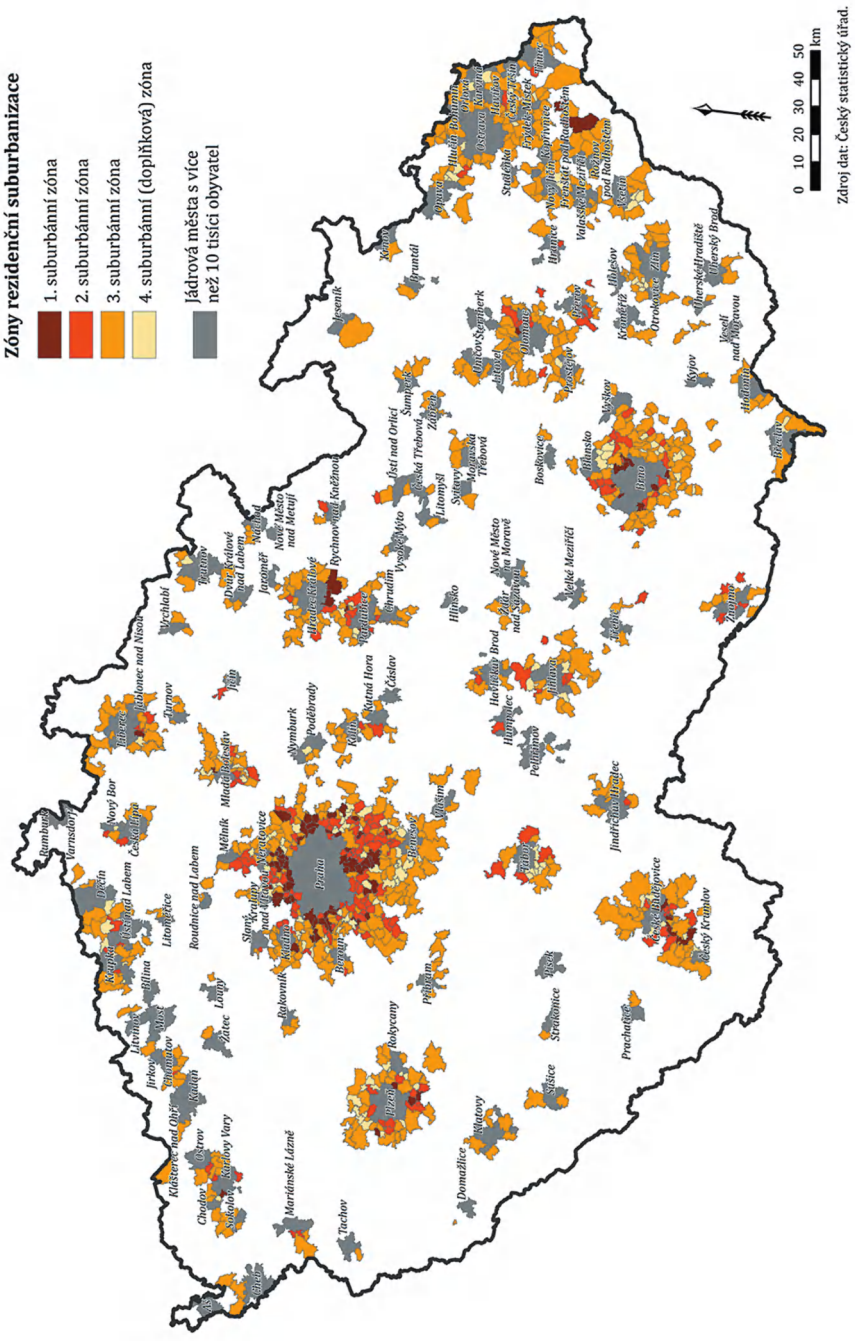

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 333

Summary

The book *"Sub Urbs: Landscape, Settlements, and People"* is dedicated to phenomena and processes that are currently taking place *beyond or next to* the city (*sub urbs*). The phenomenon of suburbanisation (i.e. the process of decentralization of some functions originally located in urban centres to the hinterland) is primarily viewed as the transformation of the suburban landscape, spatial and social organization of settlement system and the interaction of old residents and newcomers. After several monographs published on this topic in recent years [Sýkora 2002; Hnilička 2005; Ouředníček et al. 2008] the book offers new perspectives on research into suburbanization. It particularly emphasises examples of suburban development outside the Prague metropolitan region, which has received relatively widespread attention in other publications [Ouředníček 2006; Ouředníček, Temelová 2012]. Brno, Plzeň, and Olomouc are selected as examples of cities with strong suburban development; the city of České Budějovice is thoroughly evaluated in another monograph [Kubeš 2009]. The book combines the perspectives of different research disciplines. Together with social geographers, the group of authors includes physical geographers, cartographers, sociologists, urban planners and architects. The order of the book's chapters reflects the movement from theoretical and methodological aspects of suburbanization research in the Czech Republic, through case studies of selected cities to application-oriented texts which offer the implementation of the research results in planning practice.

The chapter by Barbora Vacková *"The idea of living outside the city and the Garden City concept"* describes (1) the historical context of the suburbanization process and essentially the birth of the first suburbs in the Anglo-Saxon world in the 18th and particularly the 19th centuries and (2) the role of the middle class as the main drivers of this process. Vacková understands suburban housing as one of the typical manifestations of the modernization of society and attempts to view the process of suburbanization as part of the transformation of the lifestyle and cultural context of the British society. In the second part of the text, she examines the role of Ebenezer Howard and his concept of Garden Cities in shaping the character of suburbanisation, which in her opinion is incorrectly described as preceding him.

Martin Ouředníček's chapter *"Research into suburbanization in the Czech Republic: current trends and possible applications"* could be considered as the transition between theoretically and empirically oriented texts. The author describes post-revolutionary research activities related to development in the hinterland of Czech cities. Most attention is paid to the Prague metropolitan region, where the process is developing with the greatest intensity. The text deals with the various aspects of the process: its scope, localization, development stages, structure, consequences and actors. In the concluding section, the author reflects on the possibilities of using the research results in planning practice.

The chapter by Pavel Ptáček, Zdeněk Szczyrba and Petr Šimáček *"Non-residential suburbanization in the Czech Republic: development, causes and consequences"* maps the process of commercial suburbanization in the Czech Republic and points to the emergence of new functionally specialized areas in the hinterland of large cities. The authors show examples of commercial suburbanization from abroad and contrasting approaches to regulating the process: the United States of America represents a classic example of very lightly regulated development; while German public policies aim to strictly influence its form. Based on international experience, the authors appeal to the need to regulate the process, which generally fails in the Czech Republic (especially on a supralocal level). In the empirical section of chapter, the distribution of three types of activities characteristic of non-residential suburban development (retail, industrial and logistics parks) is evaluated. The results show that development in the Czech Republic mostly takes place on greenfield sites. Moreover, in the case of industrial zones, it is widely supported by public investment.

In the chapter by Tomáš Chuman and Dušan Romportl entitled *"Land cover changes and secondary structure of landscape in the Czech Republic due to suburbanization"*, the growth and localization of suburban areas in the Czech Republic is assessed. Specifically, the authors focus on the disappearance and the fragmentation of countryside due to new construction. This is carried out by using the unique database CORINE land cover which monitors the transformation of the territory of the Czech Republic (in 1990, 2000 and 2006). Chuman and Romportl explain some of the reasons for spatial differentiation of commercial suburbanization (they evaluate the localization of construction in the context of the quality and availability of infrastructure, accessibility to micro-and macro-regional centres, etc.). In the last part of the chapter, they illustrate changes in the structure of the landscape by landscape metrics: changes in the number, shape, size and variety of areas.

The chapter by Lucie Kupková and Martin Ouředníček *"Assessment of intensity, spatial distribution and the impacts of suburbanization in the hinterland of*

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 335

Prague: using remote sensing data" deals with a similar topic to the previous one but on a smaller spatial scale. The change in land cover is evaluated in the eastern hinterland of Prague. The aim of this chapter is to compare the character and intensity of residential and commercial suburbanization and its impacts on the landscape in seven selected settlements. In addition to a detailed description of the changes in land use in the past twenty years, the authors identify factors that have had a major influence on the development of suburbanization. The results also demonstrate the importance of individual local players' approach to the development in territories under their authority, which is very well illustrated by the divergent development of neighbouring communities with similar starting conditions. Besides this, the detailed analysis highlighted some instances of inappropriate use of space by permitting construction in areas with the highest soil value.

The chapter *"Residential suburbanization in the Pilsen urban region in a landscape-ecological context"* by Jan Kopp, Marie Novotná and Alena Matušková closes the section of texts dealing with the landscape-suburbanization relationship. The text provides information on the development of suburbanisation in the wider hinterland of Pilsen, analysing almost 300 municipalities divided into two groups – suburban and rural municipalities. The authors discuss not only the socio-economic characteristics of residential estates, but especially their landscape-ecological aspects. The text examines the influence of selected factors on the development of housing with regard to the residential preferences of suburbanites. In the case of a group of suburban municipalities, the influence of environmental quality on the spatial differentiation of housing construction is proved. Generally, new housing construction is located in areas with valuable landscape and high ecological stability.

The next two chapters offer an evaluation of suburbanites' perceptions of different aspects of the suburbanization process. In *"Perceptions of landscape and land use by old residents and newcomers in the suburban area of Prague: the case study of Zlatníky-Hodkovice",* Eva Klápšťová, Petr Klápště and Miloš Říha look at the question of the landscape. Specifically, they focus on how much attention is paid to the landscape in the immediate vicinity of their home by two groups of local residents – natives and newcomers. Combining detailed questionnaire survey and interviews carried out during several meetings with residents, the authors investigate the possibilities of using the surrounding landscape, evaluation of its qualities and attitudes to plan for future changes. The results encourage a review of the suburban myth that presents new residential locations as dormitories, whose residents do not use the surrounding landscape in their free time. The authors find that there are significant differences in the old and

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 336

new residents' attitudes towards the countryside, but perhaps a little surprisingly new suburbanites show a greater need for landscape (particularly its recreational function). This is explained by their different lifestyles and migration motivations: they were attracted to their new place of residence by the pleasant environment, nature and landscape.

A similar theme is approached by Lucie Galčanová in the chapter *"Freedom, security and privacy: the new frontier areas in the narration of inhabitants of selected Brno suburbs"*, which deals with the perceptions of new types of living by the inhabitants themselves. Specifically, it focuses on the evaluation of the new housing culture, housing aesthetics and opinions as to the character of the environment that is most suitable for raising children. The research is based on more than thirty structured interviews conducted with new suburbanites and with people who are publicly active in these communities. The nature of newly formed relationships and a developing sense of belonging to the place and the local community were discussed with interviewees. In the case of new suburbanites, Galčanová is also interested in their decision to relocate and investigates their migration motivations which result in moving to a specific suburban area. She discovers different types of suburbanites: those who move to a new residence in order to "become deeply rooted" and grow old here, but also those who already know that their suburban house is only a temporary solution related to the current stage of their life cycle.

The last four chapters fall into the sphere of applied research. The first one, entitled *"Analysis of actors and problematic aspects of decision making processes in territorial management of suburban municipalities"*, is a joint paper by Marie Feřtrová, Petra Špačková and Martin Ouředníček. As is made clear elsewhere in the book as well as in the current public debate, a range of negative consequences of the process are arousing a demand for control of new residential and commercial construction. Therefore, this paper focuses on the role of actors entering into the processes of planning and suburban construction. During extensive research a wide range of players from mayors to ministerial representatives were addressed. The authors try to highlight the problematic moments in the regulation of suburban process. They point to the problems arising from the vertical and spatial organization of public administration, the imperfect nature of legislative documents and lack of methodological support of officers. Moreover, the paper presents examples of territorially differentiated quality of human capital, the different attitudes of the actors in the same position, and often failing control of their activities. The authors draw attention to the need for training, education and sharing of experiences of all parties involved.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 337

In the following paper entitled *"Public areas at a time of urban sprawl"*, Pavel Hnilička uses knowledge from planning and architectural practice. He deals with a specific issue of suburban settlement planning: the presence and quality of public space. Hnilička discusses planning tools which are based mainly on the correct use of zoning and regulatory plans. In addition, he proposes the basic principles of planning new suburban estates. The paper contains many examples from practice and is accompanied by numerous illustrations encouraging the reader to reflect on the nature of suburban development in the Czech Republic and the possibilities of alternative (smarter) planning.

In the chapter *"Measuring the extent and form of suburbanization: experience from abroad"* Josef Mareš and Jakub Novák consider the consequences of suburbanization and the possibility of its regulation. In the introduction, the authors express their belief that public administration must have good quality information on the scope and forms of suburban development in order to correctly regulate the process and formulate relevant policies aimed at suppressing its negative implications. Therefore, they call for the creation of a system of indicators that would monitor the ongoing process, and present an overview of international experience. As sources of inspiration, they show monitoring systems used in the United States, Canada and also in two culturally closer European countries: Germany and Switzerland. In the text two main questions are discussed: By which institutions, at which hierarchical/territorial level and for what purpose is the process monitored? What are the indicators used and their data sources? Land use and land cover indicators, and indicators based on population and other statistics are discussed. Finally, authors reflect on the possible use of various indicators and their data sources in the Czech context.

The last chapter by Martin Ouředníček, Jakub Novák and Petra Špačková *"Methodological problems of research and zoning of residential suburbanization in the Czech Republic"* is a response to the call to measure the extent of Czech suburban development which was made in the previous text. Besides approaches based on monitoring of land use changes, the extent of residential suburbanization can be examined by using statistical data about migration and housing construction. The chapter provides a detailed methodology describing how to monitor the development of residential suburbanization. It also comprises a list of suburban municipalities and their classification according to the intensity of process.

The book is a relatively heterogeneous collection of papers in terms of their thematic focus, theoretical grounds as well as methodological approach. Although they do not cover the entire range of possible research topics relating to suburban areas, they make a valuable contribution to the debate on the

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 338

nature of suburbanisation process in the Czech Republic. From a spatial perspective, the book significantly extends the research area of suburbanisation beyond the Prague metropolitan region and brings evidence of differentiated impacts of suburban development in various parts of the Czech settlement system (e.g. various municipality sizes and regional contexts).

REFERENCES

Hnilička, Pavel. 2005. *Sídelní kaše. Otázky k suburbánní výstavbě kolonií rodinných domů.* Brno: Era.

Kubeš, Jan (ed.). 2009. *Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace I. a II.* Bánská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela.

Ouředníček, Martin (ed.). 2006. *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Ouředníček, Martin, Jana Temelová, Marie Macešková, Jakub Novák, Petra Puldová, Dušan Romportl, Tomáš Chuman, Světla Zelendová, Iva Kuncová. 2008. *Suburbanizace.cz*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje a Ministerstvo životního prostředí ČR.

Ouředníček, Martin, Jana Temelová, Lucie Pospíšilová (eds.). 2011. *Atlas sociálně prostorové diferenciace České republiky/Atlas of Socio-spatial Differentation of the Czech Republic*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

Ouředníček, Martin, Jana Temelová (eds.). 2012. *Sociální proměny pražských čtvrtí*. Praha: Academia.

Sýkora, Luděk (ed.). 2002. *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 339

ZLOM200-334_Zlom1-000 16.5.13 11:22 Stránka 340

SUB URBS: KRAJINA, SÍDLA A LIDÉ

Martin Ouředníček, Petra Špačková, Jakub Novák (eds.)

Vydalo Nakladatelství Academia,
Středisko společných činností AV ČR, v. v. i.,
Vodičkova 40, 110 00 Praha 1

Grafická úprava a obálka Michaela Blažejová
Odpovědný redaktor Milan Soška
Technická redaktorka Monika Chomiaková

Vydání 1., Praha 2013
Ediční číslo 11298

Sazba a tisk **SERIFA®**, s. r. o., Jinonická 80, 158 00 Praha 5

ISBN 978-80-200-2226-4

Knihy Nakladatelství Academia zakoupíte také na
www.academiaknihy.cz
www.academiabooks.com
www.eknihy.academia.cz